

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Metin ÇULHAOĞLU

SOVYET DENEYİNDEN SİYASET DERSLERİ

METİN ÇULHAOĞLU

**SOVYET DENEYİNDEN
SİYASET DERSLERİ**

GELENEK YAYINEVİ

GELENEK YAYINEVİ

P. K. 137 Bakanlıklar / ANKARA

Birinci basım : Kasım 1989

Baskı: Seçenek Matbaacılık Ltd.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

Bu çalışma, içinde bulunduğumuz yılın başından yaz aylarına kadar uzanan yaklaşık 6 aylık bir çalışma diliminde hazırlandı. Elimden geldiğince, güncel verilerden yararlanmaya çalıştım. İstediğim her kaynağa ulaştığım söylenemez. Ayrıca kısa denebilecek böyle bir süre içerisinde, düşünülebilecek kaynakların tümünden yararlanmam esasen olanaksızdı. Bütün bunlara karşın cesaretimi artıran nokta, gerek Türkiye solunda gerekse dünyanın belli başlı "Kremlinolog"ları arasında söylenenlerin öyle uzun boylu ve derinlemesine çözümlemeler içermemesiydi. Açıkçası, özellikle Türkiye solunun konuya yaklaşımına daha yakından tanık oldukça "galiba biraz daha derli toplusunu yapabilirim" dedim. "Sovyet Deneyinden Siyaset Dersleri" ortaya böyle çıktı.

Çalışma, Sovyet Deneyi'nin kritik evrelerini ve bugünkü yenilenme çabalarını konu alan beş ayrı yazıdan oluşuyor. İlk yazıda, 1917'den günümüze uzanan sürece nasıl bir "tarih anlayışı" açısından bakıldığı anlatılıyor. Bu ilk yazı bir bakıma, belirli sorunların nasıl ele alındığına, nereye yerleştirildiğine ilişkin bir katalog işlevi görüyor.

İkinci ve üçüncü yazılar, sanayileşme ve kolektivizasyon süreçleri başta, Sovyet Deneyi'nin günümüzde en çok polemik konusu yapılan evrelerini ele alıyor. Bu iki yazıda yer verilen konular basit bir "tarihsel geçmiş" oluşturmazlar. Hele hele günümüz Sovyet toplumu için. Çünkü Sovyetler, kendi tarihini güncelde en yoğun ve en ateşli biçimde yaşayan bir toplumdur günümüz dünyasında. Tarih değerlendirmelerinde "polemikçi" ve "dar" bir tutum içinde olmadığımı sanıyorum. Ama gene de ortada bir "yargı" da vardır; bana daha doğru gelen, sahiplenmeyi içime daha çok sindirebildiğim bir yargı. Bunu, elimden geldiğince temelleri ve gerekçesiyle ortaya koymaya çalıştım.

Son iki yazı ise doğrudan doğruya 5 yıllık perestroyka-glasnost süreçleriyle ilgili. Bu iki bölümün yazımıyla uğraşırken, bir nokta giderek daha belirgin biçimde dikkatimi çekti: Sovyetler'in sosyalist

kuruluşta pratik olarak en deneyimli, eğer denebilecekse bu anlamda "öncü" kesimi oluşturdukları su götürmüyor; ama aynı Sovyetler'in, global teorizasyon çabalarında oldukça geri kaldıkları da bir gerçek. Bir başka deyişle Sovyetler'in sosyalizme ve sosyalist geleceğe ilişkin perspektifleri, güncellik tarafından aşırı belirlenmiştir. Pek çok açıklaması da olsa, bu bir zaafıtır. Öyle ki, iş pratik adımların, somut önlemlerin teorizasyonuna geldiğinde, Sovyet ideolojisinin bugüne dek Avrupa Marksizmi tarafından ortaya atılanlara göre "yeni" sayılabilecek herhangi bir şey söylediğini ileri sürmek pek mümkün değildir. Sovyet deneyini ilginç ve önemli kılan, söylenenlerin içeriği değil, bu söylenenlerle reel bir sosyalizm arasındaki ilişkiyi doğrudan, hemen ve pratikte kurabilecek konumda olmalarıdır.

Başta da belirttiğim gibi, çalışmayı bu yılın yaz başında tamamladım. Yaklaşık üç ay basını ve çeşitli kaynakları yalnızca izlemekle yetindim: "Değişiklik" gerektirecek bir yenilik çıkabilir düşüncesiyle. Doğrusu hiçbir şey çıkmadı. Üç ay sonra, çalışmayı üzerinde en küçük bir değişiklik yapmadan yayınlamaya karar verdim. Gene de söylemem gerek: Özellikle son iki yazının bazı bölümleri bir süre sonra mutlaka "eskiyecek"tir. Sovyet yönetiminin bazı sorunları çözmesiyle, ya da bazı alanlarda köklü ve yeni politikalar uygulamaya başlamasıyla. Nerelerin bu anlamda eskidiğini izlemek, okuyucuya kalıyor. Benim yaptığım Sovyetler'in 1989 yılı baharında çekilmiş bir fotoğrafını vermek oluyor.

Bu fotoğrafın, oldukça net çekilmiş olduğuna inanıyorum. Ama bu benim öznel düşüncem. Farkında olmadan önemli yanışlar yapmış, eksikler bırakmış olabilirim. Bunların giderilmesini de, en başta dikkatli okurlardan bekliyorum.

Metin Çulhaoğlu
Ekim 1989, Ankara

Birinci Yazı

**21. YÜZYIL EŞİĞİNDE SOSYALİZM:
TARİHSEL GEÇMİŞ VE GELECEK**

21. YÜZYIL EŞİĞİNDE SOSYALİZM: TARİHSEL GEÇMİŞ VE GELECEK

20. Yüzyıl defterini kapatmak üzereyiz.

Önümüzde yalnızca 10 yıl var. Yeni bir yüzyıla 10 yıl kala, şu soru üzerinde düşünmek ilginç olacaktır: Yüzyılın başında belirli bir kaynakta yeniden şekillenerek dünyayı sarsan sosyalizm, gene aynı kaynakta bugün girişilen hamlelerle yüzyılın sonuna da damgasını vurabilecek mi?

Kuşkusuz yıllarla birlikte anlayışlar, yaklaşımlar ve tepkiler de değişiyor. Günümüz insanı yüzyıl başlarının insanından çok farklıdır. Bu nedenle de insanlığın, yüzyılın ilk çeyreğinde dünyayı sarsan günlerin kendine özgü tepkilerini, yaklaşımlarını ve coşkusunu tam tamına aynı içerikle bir kez daha yaşaması mümkün görünmüyor. Hele hele önümüzdeki 10 yıl içinde. Yeni bir Guevara esintisi, ona özgü coşku ve bağlılıklar; Latin Amerika, Güney Afrika, Filistin kaynaklı hareketlenmeler; orta gelişkinlikte ve ileri kapitalist ülkelerde tutucu-monetarist zihniyetin çöküşüyle yaşanacak yeni bir sol canlanması... Bunlar mümkün ve muhtemeldir. Ama önümüzdeki 10 yıl, kapitalist zincirin önemli halkalarından birinde dünyayı Ekim Devrimi ölçüsünde sarsabilecek yeni bir iktidar olayına gebe görünmüyor.

Eğer bu tahmin gerçekçiyse, buradan hareketle yapılabilecek önemli bir saptamaya dikkat çekmek istiyorum: Sosyalist teori, dünyayı sarsan günlerin yokluğunda, en azından dünyayı sarsan günlerdeki kadar yoğun ve kapsamlı bir reorganizasyona doğru gitmiyor mu? Teorik reorganizasyonun, sınıf mücadelesinin maddi süreçlerindeki sıçramaları ya da köklü değişimleri değil de daha çok bir durgunlaşmayı temel alması bence başlıbaşına bir aykırılık ortaya koymaz. Marksist teorinin içsel gelişimi açısından bakıldığında, sarsıcı sınıf mücadeleleri kadar bu alandaki dinginleşme de geçerli bir uyarıcı sayılmalıdır.

Ne var ki, yukarıdaki kabulleniş herşeyi çözmüyor. Tersine, yeni sorunlar yaratabiliyor. Bu sorunlar çok büyük ölçüde Marksist teorinin bütünselliğinden, parçalarının birbirine olan bağlılıklarından ileri geliyor. Daha açık söylenecek olursa, teorik reorganizasyonu gerektiren ortamda, Marksizmin "aksadığı" düşünülen şu ya da bu parçasıyla uğraşmak çözüm olmuyor. Doğal olarak sistemin bütünü gözden geçiriliyor ve o konjonktüre özgü varsayımlardan kalkılarak hemen her yere neşter vurulabiliyor. Yeni sorunlar yaratabilme ihtimalinin kabulü koşuluyla, bu yolun doğal olduğunu söylemekte bir sakınca yoktur.

O halde hem Ekim Devrimi'nin ve onu izleyen dönemin ortamında gerçekleşen reorganizasyon, hem de Avrupa ve Sovyet Marksizmlerin başlatmış oldukları güncel "yenilenme" çabaları, kendi koşulları açısından doğal karşılanmalıdır. Her iki yaklaşımın da parçacı değil bütüncü oluşları, gene anlaşılır nedenlere dayanmaktadır. Ama şunu da unutmamak gerekiyor: İlkinde, daha sonraki sınıf mücadeleleri ortamına ve politik dengelerine uymayacak yönler olmuştu. Bugünkü yenilenme de, gelecekte, aynı eksiklik ve zaafları yaşayacaktır. "Yenilenirken" buna da hazır olmak gerekiyor.

Bu noktada, herbirinin önemli olduğuna inandığım bir uyarı, bir de saptama yapmak zorundayım. "Uyarı"yı şöyle özetlemek mümkün: Marksist teorinin 1917 sonrasında gerçekteşen düzenlenişini, güncel koşullara yeterince denk düşmediği gerekçesiyle otopsi masasına yatırmak ne denli doğal ve anlaşılır bir tutumsa, Marksizme güncel olarak verilmek istenen (ve bir ölçüde de verilen) içeriğin nihai ve kalıcı bir nitelik taşıdığını düşünmek de o kadar yanlış bir yönelim olacaktır. Böyle bir yönelim, "yeni düşünce" değil, düpedüz yeni dogmatizm'dir. Eğer dünyaya Marx, Engels ve Lenin dahil, sınıf mücadelelerinin alabileceği biçimleri önceden kestirebilen herhangi bir dahi gelmemişse, "yeni" anlayışların hep yeni, hep geçerli kalacaklarını iddia etmek de mümkün değildir. Bu, işin "uyarı" kısmı oluyor.

Sıra saptamaya geliyor. Durgunluğa ya da kimilerinin deyimiyle "bunalım"a karşı, Marksist teori günümüzde daha önce maruz kaldıklarının ötesinde bir gözden geçirmenin nesnesi olmaktadır. Bunu peşinen yanlış, ya da elde edilen nihai oluşumdan bağımsız şekilde salt niyet olarak bile "revizyonist" saymak doğru değildir. Ancak, dikkat edilmesi gereken bir nokta vardır: Marksizmin kimi temsilcileri, 20. yüzyıl sonlarında ilk kez *sosyalist toplum* projesinin doğrudan doğruya kendisini sorguya çekmeye başlamışlardır. Başka deyişle bugün gündemde olan yalnızca sınıf mücadelesinin biçimlerine, örgüt ve öncülük pratiklerine, iktidarın alınış yollarına vb. ilişkin tartışma ve yenilenmeler değildir. Gündemde, Marx'ın örneğin *Gotha Programı'nın Eleştirisi*'nde, Engels'in *Anti-Dühring*'de en genel hatlarıyla çizdikleri sosyalist gelecekle günümüzün kimi reel sosyalizm anlayışları arasında yapılması gereken ciddi bir karşılaştırma sorunu vardır.

Gerçekte bu sorun hep olagelmıştır. Ne var ki bugün iş biraz daha farklıdır. Bugün Marksist teorik reorganizasyon girişimlerinin bir kanadında, sosyalist toplum projesinin de sorguya çekilmesi gündeme sokulmuştur. Bu arada örneğin meta üretimine ve özel girişimciliğe geçiş süreci ihtiyaçlarının da ötesinde kalıcı yerler tanınması bile tartışılabilmektedir. Elbette bu, oldukça ciddi bir sorundur.

İşte bu anlamda, 20. yüzyılın son 10 yılı, Marksizmin güncel etkileri ve dünyamızdaki geleceği açısından büyük önem taşıyacaktır. Gene de, bugün hesaplaşmanın baş aktörü konumunda olan Sovyetler Birliği'nin performansını tek başına mutlak belirleyici sayma yanlışından uzak durmak gerekir. Sovyetler'in başarısının da başarısızlığının da eşit ağırlıkta etkilere sahip olacağını sanmıyorum. Bir varsayımla Sovyet perestroyka'sının başarılı olduğu, üstelik bu başarıyla birlikte sınıfsız, sömürsüz topluma doğru herkesin kabul edeceği ileri yol alındığı düşünülürse, bu hamlenin dünya sosyalist hareketi üzerindeki olumlu etkileri gerçekten de büyük olacaktır. İnsanlık, 21. yüzyıla yeni bir umut ve dirilikle girebilecektir.

Ya başarısız olurlarsa? Ya da , elde ettikleri başarılar ekonomik liberalleşmeye, özel girişimciliğe verilen ödönlere, özel mülkiyet duyarlılığının canlandırılmasına bağlanır ve bunlar sistemin giderek daha güçlenmesi gereken unsurları olarak değerlendirilirlerse? Bu durumda, bir önceki paragraftaki niceliğin yanına bu kez de eksi işareti koyarak sonuca ulaşılabilceğini sanmıyorum. İnsanlık açısından, sosyalist doğrultudaki bir başarının etki katsayısına göre, başarısızlığın ve "kapitalizme ödün" yöneliminin katsayısı biraz daha düşük olacaktır. Sosyalizm insanlığın gündemine 1917 yılı ve Sovyet deneyimiyle girmemiştir. Bu deneyimin başarısızlığıyla aynı gündemden çıkacak da değildir.

İnsanlığın yüzyıllardır düşlediği sınıfsız, sömürsüz, baskısız bir dünya hedefinin, salt Sovyet deneyi ve Gorbaçov'un başarısızlıklarıyla büsbütün terkedileceğini kimse düşünmemelidir.

* * *

Ne dersek diyelim, sosyalizm gündeme geldiğinde, sınıfsız bir toplum projesinden, hedefinden, ya da istenirse "utopya"sından konuşulduğunda, Sovyet deneyi daha uzun yıllar insanlığın en önemli referans çerçevesi olarak yerini koruyacaktır. Bir Paris Komünü, iktidar biçimine ilişkin tartışmalarda onyıllarca en önemli kaynak olmuşken, güncel yönelimlerine ne denirse densin, 70 küsur yıllık Sovyet kuruluş deneyiminin ilgi alanı dışında kalması herhalde düşünülemez. Tersine, sosyalizmi hedefleyenler bugün bu deneyi belki de her zamankinden çok tartışmak ve araştırmak zorundadırlar.

Elinizdeki yazıların amacı da bu. Böyle bir çalışmaya başlayan herkes gibi ben de kendime önce bir soru sordum. Hedeflenen, teknik bir çalışma olmayacağına göre tarihsel gelişimin genel çizgileri hep ön plana çıkacaktır. Peki bizler, Türkiye'li Marksistler olarak, tarihe nasıl bakılması gerektiğini biliyor muyuz? Tarihsel çalışmalara özgü yöntem sorunlarını ne ölçüde aşabiliyoruz? Elbette bu soruların yanıtlarını herkes için geçerli olacak şekilde elde tuttuğunu kimse söyleyemez. Gene de bu tür çalışmalarda tarihe nasıl baktığını, bu bakışın araştırdığı olgu açısından belirli özellikler sergileyip sergilemediğini herkes öncelikle ortaya koymak zorundadır. Az sonra, bunu deneyeceğim.

Tarihsel maddeciliğin kuru bir yorumundan uzak kalmaya çalışacağımı belirtmek istiyorum. Kimse, insanların kafalarının tüm bölmeleri temizlenip Marksizmle dolduktan,

gelenegin ve yerel kültürün tüm uzantılarından arandıktan sonra sosyalist mücadeleye ya da sosyalist kuruluşa giriştiklerini düşünmesin, savunmasın. İktidar mücadelesi verenler de, sosyalist kuruluş deneyine girenler de, "Marksist robotlar" değil kendi toplumlarına özgü geleneklerle, siyasal kültürle yoğrulmuş somut insanlar olmuşlardır. Onları bu yönleriyle tanımak, anlamak gerekir. Siz Çin'deki hızlı dönemlerde moda olmuş bir "Dağları Taşıyan Budala İhtiyar" yksn okuyup istim tutturabilecek Danimarka'lı bir komünist hiç düşünebiliyor musunuz? Klasik müzik, opera ve bale gelecekte bile Türkiye'de kaç devrimcinin gerçek anlamda gıdası olabilecektir?

1917'yi gerçekleştirenler ve o günden bu yana sosyalist kuruluş için çaba gösterenler de, beyinlerinin her hücresi Marksizmle dezenfekte edilmiş, yüzleri ve hatları silinmiş yaratıklar değillerdi. Rus toprağının, toplumsal mücadele geleneginin ve siyasal kültürünün insanlarıydı. Bu insanlar sanıldığı ya da son zamanlarda keşfi revaçta olduğu gibi "asyatik barbarlık"la yoğrulmuş potansiyel ve reel kriminaler de değillerdi. Yalnızca, yaşadıkları uçsuz bucaksız ülkenin özel koşullarının ve siyasal-kültürel geleneklerin, bu insanların ruhunu özel şekilde yoğurduğunu söylemek yeterli olur.

Bizler bradan, Türkiye'den onları anlayabilir miyiz?

Doğrusu bu konuda, batılılardan ya da son zamanlarda aşırı batılılaşmış sol-snob Türk entelijansiyasından daha şanslı olunabileceğini düşünüyorum. Herşey bir yana, şu uzunca alıntıda dile getirilenler bir Türk aydınına aittir. Uzunluğuna karşın okurların dikkat edeceğini sanıyorum:

"...hakiki Rusya, asıl Rus ovalarında başlar. Rus ovasının ruhta uyandırdığı ilk etki, bir genişlik duygusudur. Öyle bir genişlik ki, bir ormanın küçük bir

boşluğunda kaybolup da birkaç yüz metre, birkaç bin metre ilerinizdeki ağaçlıkların bir adım ötesini görmesiniz bile, kendinizi gene de, içinde milyonlar ve milyonlarca insan kaynaşan uçsuz bucaksız bir egemenliğin ortasında hissedersiniz.

Bu enginlik, hem çokluk hem yalnızlık duyguları uyandırır. Hatta ruhunuza melankolik bir hürriyet arzusu da verir. Bu hürriyet arzusunda ancak ekstremlere, ancak sınırsızlıklara yer vardır: Ya toplumdan tamamen çekiliş, bir ormanın sessizliğinde ömür boyu kayboluş, bir meçhul hatta bir hiç olmak arzusu. Mutlak yalnızlık, mutlak bir başıboşluk hevesi. Yahut da tamamen bunun tersi: Kendini topluma veriş, cemiyete terkediş. Milyonların içinde, milyonlardan biri olarak, fakat o milyonlar için mihnet çeken bir çöl ermişinin mistik duyguları içinde eriyiş...

Böylece her duyguda, uçsuz bucaksızlık sezişinin uyandırdığı ekstremler. Ya kendinden tamamen geçiş, yahut kendine tamamen bağlanış. Din veya mutlak dinsizlik. Mutlak ve şikayetsiz itaat, yahut vahşi bir isyan. Bunun içindir ki, Rus ovası halkının tarihinde denge veya ılımlılık (itidal) yoktur. Rus tarihinde insanlar, cemaatler ve fikirler, bir uçtan diğer uca atılırlar. Daima iki kutup arasında yaşarlar."¹

Rus insanına ilişkin bu yaklaşımın, "asyatik barbarlık" tahlillerine ya da son zamanlara özgü şeytan taşlamalarına göre çok daha öğretici bir içerik taşıdığını sanıyorum. Daha önemlisi, tanımlanan bu insan yapısının, kuruluş döneminin özel tarihsel anlamı ve bunun nesnel zorunluluklarıyla birlikte pek çok radikal dönüşün asıl gücünü oluşturduğunu söylemek de yanlış olmayacaktır.

Özetle, mayasında Rus toplumunun, hatta coğrafyasının ve ikliminin özelliklerini barındıran insanlar, Bolşevik örgüt ve mücadelenin çetin koşullarından da geçtikten sonra, ellerinde iktidarı, önlerinde de koskoca bir ülke ile onun yoksul halklarını bulmuşlardı. Ne var ki, öyle dar anlamda "iradeci" önderler de değillerdi. Mayalarında bu olsa bile* iradeciliklerini cüret sınırlarının ötesine taşıyan, kendilerine dışsal bir olguydu. Denebilirse, iradeci öznellikleri besleyip büyüten bir nesnellikti bu. Sovyet kuruluş deneyimi, önderlerinin cesareti kadar, bu ilginç nesnellğin ürünüdür.

Evet, ilginç bir nesnellik. Çünkü 1917'yle birlikte, Rus toplumu, insanlığın geri kalanını geleceğe taşıyan klasik tarihsel hareket şeklinden önemli ölçülerde ayırtmıştır. Ortada, deyim yerindeyse, ayrık bir "tarih problemi" gene ayrık ve ilginç bir hareket modeli vardır artık.

Önce buna bakılması gerekiyor.

Tarihsel Harekette Yeni Bir Kol

Önce, amorf bir varlık canlandırmaya çalışalım zihinlerimizde. Kuşkusuz hareket ediyor; hareketinin belirli bir yönü olduğu da söylenebilir. Ama bu hareket kesinlikle doğrusal ve ritmik değildir. Amorf varlığın belirli bir

* Daha ilerideki bölümlerde değinmeyi düşünüyorum. Günümüz Sovyet tarihçileri arasında kimileri, Rusya'nın devrimci geleneğini 19. yüzyıla dek inerek "iyi" ve "kötü" ayırımına tabi tutmayı deniyorlar. Örneğin Narodnizmin "iyi" yanı Lenin ve Buharin'e; buna karşılık Tkaçev ve benzerlerinde somutlandığı düşünülen "kötü" yanı da (herhalde tahmin etmişsinizdir) Stalin'e yakıştırılıyor... Bunu son derece ilkel ve inandırıcılıktan uzak bulduğumu söylemeliyim. Lenin'i "despot" bulanların, bu tür yaklaşımları deneyenlerden çok daha dürüst olduklarına inanıyorum. Daha 1825'de, Çarlık savcısının Dekabristleri suçlarken, hepsinde bulunduğunu söylediği "çığınca bir değişim tutkusu"ndan (bk. Ulam, Adam; *Lenin and the Bolsheviks*, Fontana 1965, s. 37) Tkaçev ve benzerleri aracılığıyla Narodnizme, oradan da Bolşeviklere çok şey kaldığını ve bunun da "kötü" olmadığını düşünüyorum.

bölümünün öne çıkması ve sonra bütünün onu izlemesi; ya da tersine, bütünün, öne çıkan bölümü (bölümleri) geri çekmesiyle gelişen bir hareket... Son bakışta, oldukça öncesine göre mutlaka "ilerleme" görülecektir. Ancak bu ilerleme, dediğim gibi doğrusal ve ritmik bir hareketin değil, sayısız öne çıkış ve geri alınış ile çeşitli yana kayışların zaman içindeki *bileşkesinin* ürünüdür.

Bu varlığı tarih, hareketini de tarihsel gelişim olarak düşünün. İnsanlığın kapitalizmden 1917'ye kadar olan tarihi, bir bütün olarak böyle canlandırılabilir. Marx ve Engels'in Kutsal Aile'deki değinmeleri doğrultusunda, tarih, verdiğim örnekteki bir örtü olarak da düşünülebilir. Başka deyişle gerçekte hareket eden, "tarih" adını taşıyan özel bir kimlik değildir. Örtünün altındaki milyonlarca insanın hareketi, birbirleriyle ilişki ve boğuşmaları, amorf varlığın (ya da bir soyutlama olarak tarihin) doğrusal ve ritmik olmayan yönelimini meydana getirir. Engels'in aynı anlayışı oldukça özlü şekilde ifade ettiği hatırlanacaktır:

".... tarih öyle bir biçimde gerçekleşir ki, nihai sonuç daima, herbiri özel yaşam koşullarının çeşitliliğinin ürünü olan kişisel istemlerin çatışmasından doğar. Böylece ortaya, kesişen sayısız güç, tek bir bileşkeyi yani tarihsel olayı meydana getiren sonsuz güç paralel kenarları çıkar. Bu sonucun kendisi, bir bütün olarak *bilinçsizce* ve iradesiz işleyen bir gücün ürünü olarak değerlendirilebilir. Çünkü tek tek her bireysel istem başkalarının engellenir ve ortaya çıkan, tek tek kimsenin istemediğidir. Bu yüzden bugüne dek tarih doğal bir süreci andıran şekilde yol almıştır ve özde onunla aynı hareket yasalarına tabidir. Ancak, bireysel istemlerin kendi hedeflerine ulaşmayıp genel bir ortalamaya, ortak bir bileşkeye varma

larından, hepsinin sıfıra eşit olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. Tersine, herbiri bileşkeye katkıda bulunur ve bu katkı oranında aynı bileşkede içerilir."²

Bu girişten sonra açık olarak söylenmesi gereken şudur: 1917'de Rusya yalnızca kendi eski düzeninden değil, aynı zamanda insan uygarlığının eseri olup yukarıda özetlenen tarihsel hareket şeklinden de ayrılmıştır. Ayrışmanın uzantıları, sanıldığından da geniş bir alanı kapsamaktadır. 1917'den sonraki tarih, Rusya için artık kesinlikle "sonsuz sayıda" ögenin hareket bileşkesi değildir. Çünkü bu ülke için, hem bileşkenin ögeleri sayıca azalmış ya da sadeleşmiş, hem de politik iradenin denetim gücü önemli ölçüde artmıştır. Öyleyse, 1917'yle birlikte, girişte çizilen amorf varlıkla ve onun hareketiyle gene ilişki içinde olan, ama ondan ayrılarak *şekil kazanmış*, bileşke ögelerini sadeleştirip politik iradeyi daha öne çıkararak *tıknazlaşmış* yeni bir koldan söz etmek mümkündür.

Bu ayrışma, tarihçiler açısından da önemli, yeniliklere zorlayıcı bir içerik taşır. Sovyet deneyinin gelişimini izleyen tarihçiler, söz konusu ayrışmayı dikkate alarak, yöntemlerini ve araçlarını gözden geçirmek durumundaydılar. Batı dünyasında pek az tarihçi bunu başarabilmiştir. Sonuçta, Sovyet deneyinin incelenmesinde, tarihçilerin ideolojik karşı konumlarını ve art niyetlerini de aşan bir verimsizlik ortaya çıkmıştır.

Şimdi, 1917'yle ortaya çıkan yeni "tarih problemi"nin daha yakından incelenmesine geçebiliriz.

Ancak hemen bundan önce, "ayrışma" saptamasıyla çok uçlara gidilmesini önleyici setler oluşturmak gerekiyor. Söz konusu saptamanın, bir yanıyla "tek ülkede sosyalizm" düşüncesinin de temelini oluşturduğu açıktır. Ne var ki, aynı

ayrışmayla Rus toplumunun ve sosyalist kuruluş sürecinin dünya tarihinden büsbütün koptuğunu, tıknaz kolun artık salt kendi iç dinamiklerinden etkilendiğini ileri sürmek de saçma olacaktır.

Dolayısıyla, Sovyet deneyinin, uluslararası koşullardan soyutlanarak tek başına kendi tikelliğinde çözümlenebileceğini sanmak da doğru olmaz. Önemli olan şunu görebilmektir: 1917'yle birlikte kapitalist dünyada doğan tepkilere ve sosyalist devrimin alarm çanlarıyla gene bu dünyanın kazandığı bilinçli anti-komünist yönelimlere karşın, hareketin özü burada hala Engels'in çizdiği gibidir. Kendinden ayrıışan ve "kendisine düşman" tıknaz kola karşın, ana gövde gene amorfudur; hareketi gene sayısız ögenin bileşkesi olarak ortaya çıkmaktadır. O halde, arada etkileşim olsa bile, bu, politik bilinç ve irade anlamında eşitsiz bir nitelik taşır. Öyle ki, yoğunlaşmış ve tekleşmiş politik irade olarak tıknaz kol, amorf gövdeyi iç çelişkilerinin derinliğinde gözleyebilir, dahası bu gövdeye yönelik "gerilla savaşları"na girişebilir. Buna karşılık, amorf gövdenin tıknaz kolu aynı yetkinlikle yerli yerine oturtup ona karşı kalıcı ve sarsılmaz bir irade birliği oluşturabilmesi, imkansız değilse bile son derece güçtür*.

Kuşkusuz, sosyalizmi kurma çabasındaki bir toplumda, yani buradaki deyimle tıknaz kolda da belirli bir bileşke söz konusudur. Ne var ki bu, sayısız ögenin ve kapitalist üretime özgü yasaların başıboş işleyişinin global bileşkesi değildir artık. Tıknaz kolda bileşke, temel üretim araçlarını devletleştiren ve buradan hareketle geleceğin sınıfsız toplumunu kurmaya yönelen politik irade ile üretici güçlerin verili andaki gelişim düzeyi arasındadır.

* Avrupa'da faşizmin ortaya çıkışını, kapitalist dünyanın, tıknaz kol karşısında yaşadığı eşitsizliği giderme, kendi amorfliğünün hakkından gelme çabası olarak değerlendirmek mümkündür.

Yukarıdaki tanımdan da anlaşılacağı gibi, üretim araçlarının ortak mülkiyetinin yaygınlaştırılması oranında politik irade daha geniş bir denetime sahip olur ve bu anlamda da kendi içinde güçlenip yalınlaşır. Bunun yanı sıra, üretici güçlerin gelişmişliği oranında da, bileşke bu gelişmişlik düzeyine yakın bir noktada oluşur. Sovyet deneyinin özellikle ilk 20 yılındaki pek çok sorun, politik iradeyle üretici güçlerin gelişmişlik düzeyi arasındaki önemli boşluk sonucunda, bileşkenin ya bir ya da öteki ögeye çok uzak düşmesi zorunluluğundan kaynaklanmıştır. NEP ve kolektivizasyondan herbiri, bu iki durumdan birinin özetidir.

NEP'e ve kolektivizasyona ileride ayrıntılı olarak değineceğim. Yeniden "tıknazlaşma"ya dönecek olursak, yapılabilecek özet şudur: Sosyalizme geçişte, politik iradenin geleceğe ilişkin az çok belirgin genel bir hedefinin oluşu, bu yolda ilk adım olarak üretim araçlarının devletleştirilmesi, nihayet en önemlisi, varlıklarına henüz son verilmese bile kapitalist toplumdan kalan ekonomik yasaların dizginsiz işleyişine olanak tanınmayıp bunların hareket alanlarının sınırlandırılması, tıknaz koldaki bileşke öğelerini azaltıp tarihsel hareketin amorfluğuna son veren etkenlerdir. Bu ortamda tablo çok daha nettir: Bir yanda az çok tanımlanmış bir toplum projesi ve onun temsilcisi olan politik irade, öte yanda mevcut konumu ile dönüştürülme yönü gene *bu proje çerçevesinde* tanımlanmış bir nesnellik...

Yalınlaşma ve tıknazlaşmanın özü, kısaca budur.

Hemen belirtmem gerekiyor: Bu yalınlık, politik iradeye, tıknaz kolu doğrusal bir çizgide sorunsuz ilerletme olanağını asla tanımaz. Tersine, belki de bir paradoks olarak, bu yalınlığın en doğrudan sonucu sağa ve sola yönelen sarsıcı hareketlilikler ve gelişimde çizilen zigzaglardır. Amorf

nitelikli ana gövdenin doğrusal çizgi izleyememesinin nedeni bileşkenin aşırı soyutluğuyken, burada, ilerlemenin sağa ve sola topyekun yönelişlerle sağlanmasının altında, doğrudan doğruya bu yalınlık ya da bileşkenin somutluğu yatar.

Bunu biraz açmak istiyorum.

Örneğin Sovyet kuruluş deneyinde, bileşkenin yalınlığı nedeniyle, mevcut sorunlar, bunların nedenleri ve çözüm yolları, hep birlikte politik iradenin bilincinde yoğunlaşmıştır. Dahası, ortada belirli bir nihai hedef olduğundan, kullanılabilir araçların sayısı da o ölçüde sınırlıdır. Eğer öyle adlandırılacaksa bu "dezavantaj", üretim araçlarındaki devlet mülkiyeti ve kapitalizmden devralınan yasaların denetlenebilirliğiyle kapatılır. Bu durumda politik irade, mevcut sorunlar karşısında, elindeki sınırlı araçları topyekun ve sonuna dek kullanmak durumundadır. Özellikle dkkat etmek gerekiyor: Soruna tarihselliğin dışında kalarak bakıldığında, tuzu kuru tarihçilerin her dönem için "dengeli" yüzlerce alternatif önerebildiklerini biliyoruz. Bunu, kimi tarihçilerin sorumsuzluklarından kaynaklanan savurgan bir tüketim alışkanlığı saymak gerekiyor. Evet, herkes sorunlara ilgili tarihselliğin "içinden" bakma istek ya da yeteneğinde olmayabilir. Ama yetenek bir yana en azından istek gösterildiğinde farkedilecek olan şudur: Verili anın nesnel dayatmaları karşısında, gücü pekişmiş ve etkisi her alana nüfuz edebilecek şekilde *doğrudanlaşmış* politik iradenin, çözüm için hep uçları zorlamaktan başka alternatifi yoktur. Eğer siyasal bir ders çıkarılmak istenirse, şöyle de denebilir: Nesnellik kapitalist toplumda politik iradenin törpüsü ise, sosyalizme geçiş döneminde onun bileycisidir...

Kapitalizmin temel ekonomik yasası, bilindiği gibi, kendiliğinden işleyen bir nitelik taşır. Buna karşılık,

Stalin'in deyişiiyle söylersek, sosyalizmin temel ekonomik yasası (toplumun durmadan artan maddi ve kültürel ihtiyaçlarının en ileri üretim teknikleri temelinde azami tatminini sağlamak) artık tırnak içinde bir "yasa" sayılmak gerekir. Bu, kendiliğinden işleyen, denetime alınmaz bir yasa olmaktan çok, bir gösterge, hareket ettirici bir ölçüttür. Güçlenmiş politik irade, çözüm araçlarının sınırlılığında (kapitalizme dönülemeyeceğine göre) bu göstergeyi tutturmak için çoğu kez sağa ya da sola sıçramalar yapmak zorunda kalacaktır.

Stalin sosyalist toplumda yeni bilimsel yasaların oluşmayacağını³ söylerken, dolaylı yoldan, politik irade alanının genişlediğine de işaret etmiş oluyordu. Çünkü, yeni yasaların ortaya çıkmadığı, buna karşılık eskiden gelen yasaların giderek daha büyük ölçüde denetlenir hale geldiği toplumda, politik iradenin elinin kolunun serbestleşeceği de açıktır. Bu, hiçbir biçimde, politik iradenin daha az sayıda ve çözümü daha kolay sorunlarla karşılaştığı anlamına gelmiyor. Tersine, sorunlar çok büyük olabilir. Ancak bu sorunlar ne ölçüde büyükse, yeni yasallıklarla sınırlanmamış bir iradenin varolanı zorlama gücü de o kadar gelişmiştir.

Batılı (ve son zamanlarda kimi Sovyet) bilim adamlarının yeterince gözetmedikleri durum, bence budur. Burada, Maurice Dobb'un konuya ilişkin bir değinmesini hemen aktarmak istiyorum. Dobb batılı iktisadın hep "hareket eden denge" kavramına koşullandığına, hareket oranının, ayarlama (ya da *denge*) oranından daha büyük olduğu durumları ise hep istisna saydığına işaret ediyor.⁴ Dobb'un bu değerli saptamasını iktisatla birlikte onun dışındaki alanlarda da gözetmek gerekir. Sovyet deneyinde iktisat başta olmak üzere tüm alanlarda ve özellikle de önemli dönemeçlerde, hareket oranı denge oranını hep aşmıştır. Perestroyka ve glasnost için konuşulursa, bugün bile

böyledir. Savaş komünizmini, NEP'i, kolektivizasyon ve sanayileşmeyi aldığımızda, hepsinde, dengeden çok hareket ve değişim gözetilmiştir. Harekette denge, Sovyet deneyinde daha çok istisna oluyor.

* * *

Buraya dek belirli kavramlar kullandık: Tıknaz kol, bileşkenin yalınlaşıp somutlaşması, nesnelliklerin politik iradeyi ateşlemesi, hareketin ve değişimin denge unsurunu bastırması, vb. vb. Anlatılanlar belirli bir açıklık sağlayıp ortadaki hareketin temel niteliklerini tanımlayabiliyorsa, artık başka sonuçlara işaret etmenin zamanıdır. Dikkatli okurun gündemine gelmiş olabilir: Tüm anlatılanlar ve ortaya çıkan özgüllük, çoğu yerde, iki tarafı da kesen bir kılıç işlevine sahiptir. Sovyet deneyinde yaşanan acıların, pek çok kişi için bugün de kabul edilmez nitelik taşıyan kimi olayların nedeni de, kanımca tıknaz kolun bu özelliğidir.

En başta, sağa ve sola çarpıcı sıçramalarla ilerleyen kolun, gittiği uçlarda "birilerini" bırakmaması, daha dramatik bir deyişle bu uçlarda "kurban vermemesi" mümkün olmuyor. Bu kaçınılmazlık, şöyle de ifade edilebilir:

"Her politika kendi 'uç'larını ön plana çıkarır ve kendine bütünüyle bağlananları tüketir. Politik lider, bu anlamda hep, politikalar dizisini bir bütün olarak kavrayan, o politikalar dizisinin geçiş aşamalarını ve geçiş biçimlerini öngörendir."⁵

Akıllara mutlaka Buharin ve Stalin gelecektir. Buharin'in kadcri, 30'lardan önce, 20'lerde NEP'in uçlarında yer almasıyla çizilmişti. Stalin ise, NEP döneminde kendini hiç olmazsa tarım sorunlarında aşırı NEP angajmanlarına sokmamasıyla politik çapını ortaya koymuş oluyor. NEP'in gereklerini yerine getirmekten kaçınmaksızın NEP sonrasını

düşünebilmek, kim ne derse desin Stalin'i önder yapan özelliklerin başında geliyor. Hepsi bir yana, sıçramalı ve zig-zaglı gelişimin kaçınılmaz kadro maliyeti, bu anlatılanlarla ortaya çıkıyor. Buradan, güncel bir sonuç çıkartmak da mümkündür. Sovyet gelişiminin içsel mantığında bugün köklü bir değişiklik olmuş değildir; perestroyka ve glasnost'un da kendi uçlarını, gittikleri kimi yerlerde yalnız bırakabileceğini düşünmek için ortada pek çok neden vardır.

Bir nokta daha: Önce de vurgulandığı gibi, 1917'den günümüze uzanan kuruluş süreci düşmanlarla çevrili bir uluslararası ortamda cereyan etmiştir. Tıknaç kolun kendi içine dönük politik avantajları, uluslararası ilişkiler söz konusu olduğunda elbette çok daha sınırlı bir alana sıkışacaktı. Uluslararası koşullar, kimi durumlarda, politik iradeyi kendi içsel gereksinimlerinin ötesinde adımlar atmaya zorlayabilirdi ve zorlamıştır da. Bir an için sosyalist kuruluşun dış düşmanı olmayan bir alanda cereyan ettiğini düşünürsek, bu durumda politik iradenin kendi nesnelliğini en çok kendi iç gereksinimleri ölçüsünde zorlayacağı sonucuna ulaşırız. Oysa herkes biliyor, olan bu değildi. Böylece Sovyet deneyinde politik irade, bileşkenin yalınlığından doğan gücünü sonuna dek kullanma, bir anlamda da onu "sömürme" durumunda kalmıştır.

Kılıcın bu yanının suçsuz insanları da kestiğini hepimiz biliyoruz.

* * *

Anlatılanlar, Sovyet deneyiyle ilgilenen tarihçilere hangi mesajları ulaştırıyor?

Sovyet deneyine yaklaşımda özel yöntemlere gerek olduğu, sanırım buraya dek söylenenlerle ortaya çıkmıştır. Bundan ötede, aynı deneye yaklaşımda, örneğin Marx'ın an-

layışından da bir ölçüde uzaklaşmak gerektiğine inanıyorum. Bu gereklilik, Marx'ın tarih anlayışının eksikliklerinden değil, ortadaki problematiğin farklılıklarından kaynaklanıyor.

Neydi Marx'ın anlayışı?

Kuşkusuz ancak en genel hatlarıyla vurgulayabiliyorum: Marx'ın anlayışı, iki temel özellik olarak, bir yanda *bütünselliği*, öte yanda da *somutluğu* öngörür. Bu özellikleri açmak mümkün. Örneğin Marx'ın tarihe yaklaşımı hiçbir zaman ve kesinlikle "seçilmiş özel nedenselliklerin araştırılması"yla sınırlı olmamıştır. Başka deyişle Marx, tarihsel hareketin özünü yakalasa bile, hiçbir zaman bu özü bütünden çekip çıkarmış ve öylece kendi başına incelemiş değildir. Bu, doğrudan doğruya, "indirgemeciliği" reddeder ve Marx'ın yaklaşımındaki bütünselliği anlatır. Unutmayalım: Marx elbette belirli bir özü *soyutlar*; ancak bu özün kendisini, ete kemiğe bürünmek üzere, ait olduğu tarihsel somutluğa yeniden iade eder.

İkinci olarak, Marx'ın soyutladığından söz ettiğimiz öz her zaman ve her durumda somut hareketin içinde yer aldığından, ortaya çıkan yaklaşım bir "tarih felsefesi" olarak nitelenemez. Başka deyişle, Marx'ın tarihi her zaman somuttur. İnsanların somut eylemlerine ilişkindir. Ve onların dışına düşmez. Gelişen tarih anlayışını Hegel'inkinden ayıran başlıca nokta da budur. Özetle Marx, bütünselliği ile ampirizm ve pozitivizmden uzaklaşırken, bu bütünselliğe verdiği somut içerik ile de Hegel idealizminden ya da bir tarih felsefesinin dar alanından sıyrılabilmiştir.

Buraya dek söylenenlerin bir tekrar niteliği taşıdığının farkındayım. Tartışmayı getirmek istediğim asıl nokta ise şurası: Marx'ın genel hatlarıyla özetlenen bu yaklaşımını,

örneğin 1917'yle başlayan kuruluş dönemine taşırken neler gözetilmeli, hangi farklılaşmalara dikkat edilmelidir?

1917'yle birlikte, henüz en genel çizgileriyle de olsa şekillenmeye başlayan toplumda, nedensellikler, piyasa yasalarının özgürce işlediği kapitalist toplumdaki nedenselliklerin niceliğine ve karmaşasına ulaşmaz. Kapitalist toplumda hareket ettirici öz, "kendisi için" sonsuz sayıda ögenin hareket bileşkesi, tarih için ise bu bileşkenin içinden ayıklanarak seçilmesi (soyutlanması) gereken bir "düşünce nesnesi"dir. Bunun, geçiş dönemindeki bir sosyalist topluma göre çok önemli bir farklılık oluşturduğunu kabul etmek gerekiyor. Sosyalizme geçiş sürecinde giderek yalınlaşan nedensellikler, kapitalist toplumdakinin tersine, politik irade ile her zaman doğrudan ilişki içinde ve onun uzanım alanında yer alırlar.

İkinci olarak ortada şu soru var: Marx'ın kapitalist toplumların gelişiminin incelenmesinden, metafizik bulduğu için haklı olarak dışladığı erekselci yaklaşımı, sosyalist kuruluş sürecinden de tüm yönleriyle ve büsbütün dışlayabilir miyiz?

Hiç kuşkusuz, üretim araçlarının devletleştirilmesinden sonra tarihsel gelişimin toplumları kendiliğinden sosyalizmin ileri aşamalarına taşıyacağını, dışlıların her hareketinin bu ereğe uyumlu olacağını vb. kastetmiyorum. Bu anlamdaki bir ereksellik, gene büsbütün dışarıda bırakılmalıdır. Böyle bir hareketin, hiçbir önsel güvencesi yoktur. Ancak gene de, tanımındaki bulanıklıklar ne olursa olsun ortada bir erek olarak sınıfsız toplum, onun öncüsü ve temsilcisi olan *politik güç* vardır. Böyle bir varlık, elbette tarihsel sürecin kendisine içselleşecek bir erek yaratmaz; ama onu belirli bir erek sahibi olan öznenin sürekli müdahalelerine tabi kılar. Bu, önemli bir farklılıktır.

Söylediklerimi desteklemesi açısından değil, sorunun daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla bir aktarma yapmak istiyorum:

"Tarihsel olarak, şu son yıllara kadar (çalışma 60'lara ait, M.Ç.) Sovyetler Birliği'nde sosyalist sektörün iç örgütlenmesi, esas itibarıyla, çoğunlukla son derece ivedi durumlar içinde (...) özellikle güç ve karmaşık şartların baskısı altında, çözümü en ivedi olan sorulara cevap vermek eğilimiyle düşünülmüştür. Bundan ötürü, bu örgütlenmenin, üretici güçlerin gelişme düzeyinin gerekliliklerine her zaman sistematik olarak uydurulması mümkün olmamış, hızla değişen şartlara ampirik olarak uymak gerekmiştir."⁶

En başta, Bettelheim'in gözlerinin önemli doğruları içerdiğini, bunların, bu çalışmada az önce vurgulanan özellikleri kimi açılardan desteklediğini kabul etmek gerekiyor. Ne var ki Bettelheim'da bence "eksik olan" bir şey vardır. Bettelheim'ın yaklaşımında, partinin ve plancıların, uzun vadeli de olsa bir hedefi sürekli olarak gözettiklerini en dayatıcı pratik güçlükler karşısında bile bizzat bu hedefin ya bir fren, ya da tersine bir marş işlevi gördüğünü söylemek pek mümkün görünmüyor. Kanımca bu önemli bir eksikliktir.

Bettelheim'in bu eksikliğin, 60'larda Althusser'in açtığı ve Fransa'daki Marksist aydınlar üzerinde oldukça etkili olan "Marksizmi tüm idealist tortulardan arındırma" atılımının yörüngesinde bulunmasından kaynaklandığını sanıyorum. 60'lı yılların bu atılımın doruğunu oluşturduğu unutulmamalı. Althusserci genel yaklaşım, örneğin Bettelheim tarafından Sovyet kuruluş özeline taşındığında ortaya çıkan şu oluyor: Üretici güçlerin verili andaki gelişme düzeyi, o an

için, ancak ve ancak tek bir "doğru" pratiğe izin veriyor; ama politik irade çok çeşitli ve ivedi sorunlar nedeniyle kimi durumlarda bu doğru pratiği bulamıyor ve en çok el yordamıyla hareket edebiliyor...

Gerçekte Bettelheim, o yıllarda Sovyet pratiğinden henüz tam anlamda soğumadığı için olsa gerek, bir bakıma politik iradeyi "erekçilik"ten tenzih etmeye çalışıyor. Bettelheim'ın eleştirisi, eğer buna eleştiri denecekse, üretici güçlerin gelişme düzeyinin dayattığı en uygun pratik yerine bir başkasının uygulandığı durumları hedef alıyor. Bettelheim bunu "zorunluluk"lara bağlarken, son çözümlemede kendini de uygulayıcılarla aynı alan içine yerleştiriyor.

Zorunlulukları, koşulların dayatmalarını vb. inkar etmek kesinlikle mümkün değil. Ancak politik irade, doğru yanlış, belirli bir pratiği seçtiğinde ve uyguladığında, kendi hedefini, yeni geleceğin sınıfsız toplumunun dayattıklarını hiç mi düşünmüyor? Örneğin güncel dayatmalar ve zorunluluklar meta ekonomisi alanının daha da genişletilmesini gerekli kıldığında, bu yola tam boy gidilmemesinin tastamam "ideolojik" nedenleri hiç mi yoktur?

60'larda Fransız ekolüne egemen olan "bilim" ve "bilimsellik" vurgusunun, ideolojiyi, tarihselciliği ve bu arada da "erek gözetilmesi"ni her yerden dışlayabilmek için özel çaba gösterdiği anlaşıyor. Bu durumda örneğin Lenin'in, en çok savunduğu dönemlerde bile nihai hedef açısından NEP'e hep ömür biçmesi, tarımda kolektivizasyon için kaç yıl gerekeceğini hesaplaması, "bilimsellik dışı" sayılmak gerekiyor. Aynı şekilde, verili anda üretici güçlerin gelişmişlik düzeyine daha iyi uyan NEP'ten sonrasını "dudak servisi" dışında pek düşünmediği anlaşılan Buharin de, bu yaklaşıma göre, 1921-28 arasının "en bilimsel" temsilcisidir. Kuşkusuz Bettelheim

bunları söylemiyor. Ama söylememesinin nedeni bu görüşlere inanmayacak bir konumda olması değil (tersine tam tamına bu konumdadır), pratik adımları "erek" bağlamından koparıp doğrudan doğruya zorunluluk ve dayatmalara bağlamasıdır. Bettelheim'in yıllar sonra, eskiden söylemesi gerekip de söylemediklerini bu kez en uç noktalarda dile getiren bir konuma yerleştiğini hatırlatıyor ve geçiyorum.

Sovyet deneyine bakışta bu söylenenlerin önemli bir çıkış noktası oluşturması gerektiğine inanıyorum. Ayırımı yapabilmek gerçekten de önemlidir. Çünkü Sovyet deneyinde *gerçekten de* koşulların dayattığı, *gerçekten de* uçlara giden sıçramalar vardır. Ancak bunların, nihai hedeften büsbütün bağımsız, salt konjonktüre özgü ampirik gözlemlerle belirlendiğini söylemek pek doğru olmayacaktır.

Hedef sorununun Sovyet deneyinin her evresine sokulması başka yararlar da getirecektir. Elbette profesyonel ve amatör tarihçilerin söz konusu deneye daha verimli şekillerde yaklaşabilmeleri açısından. Burada, gene "hedef" ögesiyle bağlı olarak ve Sovyet deneyi çerçevesinde bu kez "olası" düşüncesinin tarihe sokulması üzerinde durmak istiyorum.

"Olası" kavramının tarih metodolojisine sokulmasından söz edenlerden biri, bir başka Fransız Marksisti, Henri Lefebvre.⁷ Hemen hatırlatmalıyım: Özellikle 1985'den bu yana "olası"nın Sovyet tarihine sokulmasının, kimi Sovyet tarihçileri için neredeyse bir glasnostçuluk ve rüşt ispat aracı haline geldiğini görüyoruz. Artık bu kesimden gelen tarih çözümlemeleri "Lenin'in vasiyeti daha çok dikkate alınsaydı", "NEP 50 yıl sürseydi", "başta Buharin olsaydı" türü cümlelerle başlıyor.

Aralarından kimileri ne yazık ki "ninemin sakalı olsaydı"yı andıran bu yaklaşımları, yöntem açısından pek ol-

masa ile "varılmak istenen" sonuçlar açısından hem ilkel hem de sevimsiz bulduğumu söylemeliyim. Ancak bundan, olası kavramının tarih araştırmalarına sokulmasının hiç mi hiç yarar sağlamayacağı sonucu kesinlikle çıkarılmamalı. Tersine, dürüstçe, güncel propagandif amaçlardan arınmış şekilde yapıldığında, bu yaklaşımın önemli yararlar sağlayabileceğine inanıyorum.

Çünkü olası kavramının tarihe sokulması ve orada sınanmasıyla, olan'ın nesnel temellerinin ya da kaçınılmazlığının daha iyi anlaşılacağı söylenebilir. Bunu bir benzetmeyle açmak istiyorum: Bilinen ve tanınan bir insanı bir topluluğun içine yerleştirmek, onun gerçek ve ayırdedici çizgilerini daha iyi saptamamıza ne denli olanak tanır, olan'ı "olabilecek olan"ların arasına yerleştirmek de aynı ölçüde potansiyel bir yarara sahiptir. Sağlanabilirlik yararı iki kavramla, "gerçek tarih" ve "tarihin tekleştirilmesi" kavramlarıyla açmak istiyorum.

"Gerçek tarih" kavramına, belirli bir bağlamda, örneğin İngiliz Marksist tarihçi E.P. Thompson'da rastlanıyor. (Antik uygarlıklara ilişkin çalışmaları ve "insanın Özü" dahil pek çok kitabıyla Türkiye'de de tanınan bir başka İngiliz tarihçisi G.Thomson'la karıştırılmamalı) Thompson, gerçek tarihin teoriiyi yalnızca "sınamakla" kalmayıp aynı zamanda onu yeniden "inşa edeceğini" söylerken haklıdır.⁸ Thompson'dan izin almadan da olsa, bu sözleri belirli bir yorum doğrultusunda kendimce açmak istiyorum. Kanımca "gerçek tarih", dayanan verilerin ve belgelerin sağlıklılıklarının ötesinde, tarihsel olguların "olmamış" ama "olabilecek" olanlarla sınanması sonucunda ortaya çıkıyor. Böylece, olan'ın *bilgisine* sahip olmakla kalmıyor, aynı zamanda onun *bilincine* de varıyoruz. Kuşkusuz bu sıçrama sayesinde, felsefeyle pratik arasında önemli bir aşama olan *teori*'nin alanını da

genişletmiş oluyoruz. Olan'ın, olası olan'la sınanması halinde, olmayan'ı da daha iyi anlıyoruz; bu anlamda onun da bilincine varıyoruz. Böylece *geçmiş*, neyin olup neyin olmadığının düz bilgisinin ötesinde, bu kez gerçek özüyle bilincimize çıkmış oluyor. Bu, doğrudan doğruya teorinin de yeniden inşasıdır.

İkinci kavram, yani "tarihin tekleştirilmesi" de bir öncekiyle doğrudan bağlantılı. Tarihin bir bilim olması ya da bilimsel tarih çalışması, araştırma sürecine sokulan "olası"ların son çözümlemede aradan çıkartılıp tarihin çok başlılıktan kurtarılması, bu anlamda da *tekleştirilmesi* demektir. Açık söylemek gerekirse "iyi-kötü", "olumlu-olumsuz" gibi değerlerin eşit ağırlıklarla korunduğu, "olan-olası olan" şeklindeki metodolojik araçların da bir sonuç içinde eritilmediği bir tarih için, henüz bilimden değil ancak onun hammaddelelerinden söz edilebilir.

Şimdi yeniden konuya, Sovyet deneyine dönebiliriz.

Tarihten ve tarih çalışmasının yöntemlerinden bunca söz etme nedenine az önce değindim. Günümüzde batıda ve Sovyetler'de, başta 1924-39 dönemi olmak üzere kuruluş tarihi, meraklılarına ayrılmış bir atış poligonunu andırıyor. Yapılmak istenen nedir?

Glasnost'un Sovyet tarihçilerini ikiye ayırmak mümkün. Bir bölümü, kim ne derse desin, glasnost mediökrarı tanımını hak ediyor. Böyleleri gerçekten de, Stalin'in yokluğu, Buharin'in önderliği, kolektivizasyonun ertelenmesi vb. durumlarda işlerin çok daha iyi gelişmiş olacağı düşüncesini benimsiyorlar. Ancak, az önce tartışılanlar çerçevesinde, "olası"yı tarihe sokup ardından hayıflanmakla yetinmiyorlar; oradan çıkartmasını beceremiyorlar ya da bunu istemiyorlar. Onlar için işler daha basittir: Olması gereken olmamış, olmaması gereken olmuştur; ve şimdi, olması gecikmişin olması zamanıdır!

İkinci bir kesimde yer alan Sovyet tarihçileri ise, belki Gorbaçov'un 1987 Kasımındaki 70. yıl değerlendirmelerinde yer alan frenleri görerek, belki de gerçek anlamda tarihçi oldukları an, olan'ın neden olduğunu anlamaya ve kabullenmeye daha çok çaba harcıyorlar. Bu, kuşkusuz daha olumludur. Ne var ki, onlar da NEP'ten ve Buharin'den sıkça söz etmeyi sever görünüyorlar.

Neden?

Sovyet tarihçileri arasındaki bu daha olgun kesimin, geçmişe bakarken "keşke" sözcüğünü kullanmaktan özenle kaçınarak, NEP'i günümüz için belirli bir dirilikte tutma ve rötuşlanmış bir NEP için asıl zamanın şimdi geldiğini anlatma çabası içinde olduğunu sanıyorum. Bu, doğrudan doğruya başka yazıların kapsamına giriyor.

Glasnost mediokrlarını bir yana bırakıp politik önderliğe ve ciddi tarihçilere dönecek olursak, açık şekilde ortaya çıkan şu oluyor: Geçmişle yoğun ve ciddi olarak ilgilenenler ve bu geçmişe düşünülebilecek tüm "olası" varsayımlarını sokanlar, kolektivizasyon ve hızlı sanayileşme çizgisinin kaçınılmazlığını anlamış görünüyorlar. Özellikle ve özellikle isterim: Glasnost'un mediokrlarından değil, sorumlu politik önderlikten ve ciddi tarihçilerden söz ediyorum.

Sorumlu kesimden gelebilecek çözümlerine örnek olarak, Gorbaçov'un 1987'deki 70. yıl konuşmasından söz etmiştim. İlginçtir: Bu konuşma, dünyada olduğu gibi Türkiye'de de keskin Stalin düşmanı kesimde hayal kırıklığı yaratmıştı. 1928'de başlayan sürecin "kaçınılmaz" görülerek bu anlamda onaylanması, kimilerini çok üzebiliyor. Sovyet önderliğinin böylelerini üzmeye hep devam edip etmeyeceğini ise, doğrusu bugün tam kestiremiyorum.

Gene de şu an için bir saptama yapılabilir. Özellikle sanayileşme ve kolektivizasyon süreçleri içine sokulan "olası"lar, sorumlu önderlik ve ciddi tarihçiler açısından

henüz ikna edicilik kazanamamışlardır. Sanayileşme ve kolektivizasyonun bunca sınamadan fazla yara almadan çıkması, "gerçek tarih"e ulaşılması ya da "tarihin tekleştirilmesi" yolunda atılmış adımlara örnek olarak düşünülebilir.

Bunların pekişebilmesi için ek çabalara gerek olduğunu unutmamak gerekiyor. Bunun için, özellikle batılı tarihçilerin, ilgi duydukları döneme damga vuran politik iradenin belirli bir *hedefe* sahip bulunduğunu göz önünde tutmaları gerekiyor. Sosyalizme, komünizme, "sınıfsız toplum"a ulaşma hedefine zaman ve fizibilite olarak 60 yıl önce başka, bugünse daha başka bakıldığı söylenebilir. Ancak bu hedeflere bugün başka türlü bakanların, 60 yıl önceki bakışı rötuşlamanın ötesinde, bir de bunu karalama hakkına sahip olduklarını söylemek mümkün değildir.

Demek 20'leri ve 30'ları, son çözümlemede, sosyalizmin kuruluşuna ilişkin istisnasız tüm pratik adımlara şu ya da bu ölçüde damga vuran bir nihai hedef bağlamında ele almak gerekiyor. Bu da bizi, çok önemli bir başka sonuca götürüyor: Tanımlanmış bir hedefin varlığı, her zaman, güncel seçeneklerin *sınırlılığı* demektir... Daha sorumlu mevkilerde yer alan Sovyet yetkilileri, kullandıkları oldukça diplomatik dile karşın, sanıyorum bunun farkındadırlar. Önce, konuyla dolaylı ilişkili bir örnek vermek istiyorum.

"... tarihin bu sayfaları (Stalin dönemi kastediliyor, M.Ç.) oldukça karmaşıktır ve bu konuda basitleştirmeye gidilemez. 'Bir yandan' şöyleydi, 'diğer yandan' ise böyleydi mantığı bu konuda geçerli olmaz; gerekli olan diyalektik bir analizdir. Hem ne olduğunun hem de neden bunun mümkün olduğunun analizi gereklidir. Henüz böylesi tamamlanmış bir analiz ortada yoktur. Bu durum zorluklara, farklı seslere, çelişiklere, anlayış güçlüklerine- yol açıyor."⁹

Genel olarak bakıldığında, Zagladin'in hem nalına hem de mihına vurmayı çıkar yol bulan oldukça yaygın bir yaklaşıma karşı çıkması yerindedir. Uğınç olan, Zagladin'in bu sözleri yurtdışından iletilen kimi kuşkular üzerine söylemesidir. Anlaşılan Sovyetler kendi geçmişlerine, özellikle de Stalin dönemine ilişkin bir "tekleştirme" gereğine inanmışlardır. Kuşkusuz Zagladin "tamamlanmış bir analiz"in neyi anlatacağı, farklı seslere nasıl son vereceği konusu da pek ipucu vermiyor. Vermesi de mümkün değil. Çünkü Sovyet yönetiminin güncel hedef ve kaygılarından büsbütün bağımsız kalabilen bir tarih değerlendirmesine gidileceğini sanmıyorum. Gene de, tablonun yalınlaşması açısından, tarihi geçmişin şu ya da bu yönde tekleştirilmesi yararlı olacaktır. Gorbaçov'un 70. yıl konuşması ve Zagladin'in az önce okuduğumuz satırları, gerçekte dönemlerinin özel güç dengelerinin sonucudur. 1987-88 dengeleri glasnost adına ortaya atılan tarih fantezilerinin dikkatle gözden geçirildiğini, liberal tarih tezlerine dört elle sarılınmasını önleyen kimi karşıt ağırlıklar olduğunu göstermektedir. Sonrasını ise, hep birlikte göreceğiz.

Hedefin seçenekleri sınırladığından söz ederken, örnek verme adına konudan bir parça uzaklaşmış oldum. Yeniden hatırlarsak 20'ler ve 30'ların büyük hamleleri için, eldeki araçları her an belirleyen ve seçenekleri sınırlayan bir ana hedefin varlığından söz etmiştim. Bu, sosyalizmin ekonomik ve maddi temellerinin atılmasından başlayarak önce Lenin'in "sosyalizm" adını verdiği komünizmin ilk evresine, buradan da her türlü sömürü ve ayırımın büsbütün ortadan kalktığı, "herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacına göre" ilkesinin egemen olduğu daha üst evreye geçiş hedefidir. Böyle bir hedefin varlığıyla, seçenekler alanının ve araçlar arsenalinin daraldığını kabul etmek gerekiyor. Aynı daralmaya herkesin bildiği yalıtılmışlığı, düşmanlığı, saldırı tehditlerini eklediğimizde, bir başka deyişle "somut durumun somut

tahlili"ne yöneldiğimizde, Sovyet deneyinin tarihçiler için sanıldığı kadar serbest bir atış poligonu oluşturmadığı ortaya çıkacaktır.

Ayrıntılarını da göreceğiz. Az önce genel hatlarıyla tanımlanan nihai hedef, 1840'lardan başlayarak yüzyılın sonlarına kadar Marx ve Engels'in yazılarında zaman zaman net, kimi yönleriyle ise halen tartışmalı biçimde tanımlanmıştır.

Şimdi Marx ve Engels'den devralınan mirasın "kuruluş" ya da "geçiş" dönemi ve geleceğin toplumuyla ilgili yanlarıyla bakmak gerekiyor.

Geçiş Sorununda Teorik Çerçeve

Genel olarak kapitalizmden sosyalizme geçiş sorununa, özel olarak da Sovyet deneyine ilişkin tartışmalarda, belirli bir sonuca ulaşabilme açısından bugüne dek sergilenen kısırlık dikkat çekicidir. Bu kısırlığın önemli nedenleri olmalıdır.

Görüldüğü kadarıyla, Sovyet deneyinin tartışılmasında hiç olmazsa belirli bir ortak zeminin oluşturulabilmesi, hassas bir teorik dengede yer alınmasına bağlı. "Doğru" bulduğumu anlatmak için önce "doğru olmayan" uçları sergileme alışkanlığımdan kendim de pek hoşnut olmamama karşın, hiç olmazsa bu konuda öncelikle uçların sergilenmesinin yararlı olacağını sanıyorum. Bu uçlardan ilki, Marx ve Engels'in çeşitli çalışmalarında, özellikle de *Gotha Programı'nın Eleştirisi* ile *Anti Dühring*'in son bölümünde yer alan kimi değinmelerin statik bir anlayışla ve kendi başlarına mutlak ölçüt alınmalarıdır.

Marx ve Engels'in, geleceğin komünist toplumunun soyut planda çizimi dışında, komünizme geçiş sürecinin sorunlarını da kendi dönemlerinde çözdükleri iddiasını en baştan

terketmek gerekiyor. Tartışmalardaki verimsizliğin nedenlerinden biri, oldukça temelsiz olan bu iddiadır. O halde, Marx ve Engels'in geleceğin topluma ilişkin çizimlerini mutlak ölçüt almanın bile ötesinde, aynı çizimlerin *geçiş dinamiklerini* de tastamam öngördüğü düşüncesi, uzak durulması gereken iki uçtan ilki oluyor.

İkinci uç da, bu kez tam tersine Marx ve Engels'in çizimlerini büsbütün utopya saymak, geçiş sürecinin belirli bir momentini ve gene o momente özgü sorunlarını ele alınabilir tek problematik sayıp gerisini reddetmektir. Kabaca göz atıldığında, ilk ucun kapitalizmden sosyalizme geçişi doğrusal bir çizgi olarak düşünen sektarizmle, ikincisinin de Marx'ın tasarımlarını fiilen reddedecek şekilde reel sosyalizm kavramını abartan güncelcilikle ilgisi vardır. Ayrıca, her ucun kendi türevlerine sahip olduğunu unutmamak gerekiyor. Örneğin Marx ve Engels'in çizimlerini zaman ve mekandan soyut ölçütler olarak mutlaklaştıran ucun, birbirinden farklı anarşist ve Troçkist türevleri olabilir. Buna karşılık "reel sosyalizm" in dar ve gündelik çıkarlar adına süslendiği bir yaklaşım ile örneğin 60'ların Althusser-Bettelheim ekolü uyarınca verili durumun mümkün tek "bilimsel" problematik sayılması, bu kez karşıt ucun içindeki iki farklı yönelim olarak ortaya çıkmaktadır.

En büyük "dert", önde duran sorunun salt teorik araçlarla, teorik düzlemde çözümünün mümkün olmayışdır. "Dert" sözcüğünü, bu sorunun gerçekten de dert oluşturduğuna inandığımdan değil, tartışmaların hep sağırklar diyaloguna dönüşmesi gerçeğine işaret etmek için kullandım. Yoksa, geçiş ve kuruluş sorunlarına ilişkin olarak elde önsel bir teorik çerçevenin bulunmayışında doğal olmayan hiçbir yan yoktur.

O halde bunca tartışma nasıl çıkıyor?

Birbirleriyle bağlantılı birkaç nedenden söz edilebilir. En başta Marx ve Engels'de yukarıda sözünü ettiğim uçların herbiri açısından "işe yarar" olduğuna inanılan malzeme bulmak mümkündür. Yeniden çözümlemeye tabi tutmaksızın bu malzemeyi olduğu gibi alıp ölçüt yapmak, ortadaki yorumları birbirine karşı sekter konumlara yerleştirebiliyor. Bir ikinci nedenden daha söz edilebilir. Geçiş sürecinin sorunlarını teorik planda önsel olarak çözmenin mümkün olmadığını söylemiştik. Ne var ki bu, özellikle yaşanan deneylerden sonra, klasiklerdeki tasarım ile "reel sosyalizm" kavramını (ve pratiğini) belirli bir bütünlükte kaynaştırmanın mümkün olmadığını göstermiyor. Tersine, bu mümkündür. Başka deyişle, bugün geçiş sorunlarına ilişkin olarak önde duran en önemli görev, ne Sovyet deneyini ve sonuçlarını, ne de klasiklerdeki tasarımı topyekun ve baştan reddetmeksizin girişilecek teorizasyon çabalarıdır. Teorizasyondan ne kastedildiğinde net olmak koşuluyla: Böyle bir teorizasyon, bize, geçiş sorunlarının doğrudan çözümünü kesinlikle değil, ama kimi pratik çözümlerin içinde aranabileceği bir çerçeveyi verecektir...

Başka türlü de ifade edilebilir. Gotha Programı'nın Eleştirisi'nin ve Anti-Dühring'in bir tarihsel somutluk; reel sosyalizm kavram ve uygulamasının ise bir utopya aşısına gerek duydukları açıktır...

"Reel sosyalizm" ile Marx-Engels'in 19. yüzyıl tasarımlarını buluşturabilmek için, öncelikle kimi önyargılardan kurtulmak gerekiyor. Örneğin reel sosyalizm kavramının neden bu denli antipati topladığını anlayabilmiş değilim. Sovyet deneyine yönelik "sol" eleştiri, reel sosyalizmin 30'lara özgü "stalinist" ya da 60'lara özgü "revizyonist" bir icat olduğuna inanmaktan vazgeçmelidir. Bir kere reel sosyalizm kavram olarak daha 1926'da, dönemin önde

gelenlerinden Osinskiy tarafından kullanılıyor.¹⁰ Osinskiy'den; yalnızca, kavramın 30'lar ya da 60'lara özgü zorlama bir icat olmadığını vurgulamak için söz ediyorum. Başka deyişle reel sosyalizm, ilerisi için soluğun tükendiği bir konjonktürün yapay ürünü olmamıştır. Kavramın kullanılıp kullanılmaması bir yana, Lenin'in onca savunusunu yaptığı NEP'ten kolektivizasyona, sanayileşmeden perestroyka'ya dek her uygulama, özde, ancak reel sosyalizm kavramıyla birlikte anlaşılabilir.

Buna karşılık, reel sosyalizmin kendisinin de bir utopya aşısına mutlaka gereksinimi olduğunu yeniden vurguluyorum. "Utopya" sözcüğünün ürkütücü etkilerini giderebilmek için, bunu biraz daha açacağım. Açık olarak şunu kastediyorum: Marx'ın öngördüğü, bir üst evre olarak tanımladığı ve "herkesten yeteneğine, herkese ihtiyacına göre" ilkesinin geçerli olacağı toplum düzenini hedef almayan, bunun yerine artık büsbütün bağımsızlaşmış yeni bir "sosyalizm" tanımı yapmaya çalışan anlayış da "sosyalizmi" bir yerlerde düşürecek, elinde ne olduğu tartışmalı bir "reel" tutmakla yetinecektir*.

Uzlaşma sağlanabilir mi?

Belki. Ama bunun için, henüz söz etmediğim bir başka koşul daha olduğunu sanıyorum. Sosyalistler, geleceğin sınıfsız

* Gerçekte, utopya aşısını iki düzeyde önermek mümkün. İlki, yapıldı. Bu, yukarıda özetlenen "ortodoks" anlayışa, bu hedefin sürekli gözetilmesine ilişkin oluyor. Bir de sosyalizm, daha doğrusu reel sosyalizm, çağımızın ürünü olan çarpıcı olgular ve sorunlar karşısında tüm insanlık açısından çarpıcı olacak öyle öneriler, öyle fiili çözümler bulabilir ki, nihai hedefe henüz uzak kalmanın getirdiği kaçınılmaz düş kırıklıkları bu tür "vitrin" başarılarla örtülebilir, giderilebilir. Reel sosyalizm, bu alanda da yoğunlaşmalı, insanlığın geri kalanının düşünemeyeceğini düşünüp uygulamaya koyabilmelidir.

toplumuna doğru uzanan zaman skalasına, eskisinden bir ölçüde daha farklı ve gerçekçi şekilde bakmayı öğrenme durumundadırlar. Güncel adımlar ve politikalar için nihai ölçüt olma işlevini korusa bile, olgun komünist toplum, bu skalanın oldukça ötedeki ucunda yer alıyor. Bu uca ulaşmanın, ancak gelişkin kapitalist dünyanın en azından önemli merkezlerinde sosyalist kuruluşun başlamasıyla mümkün olabileceğini de görmek gerekiyor. Bu geleceğe dek önümüzde duran ise, reel sosyalizmin şu ya da bu yönü ağırlıklı bir versiyonu olacaktır. Bu şekilde düşünüldüğünde, örneğin Brejnev döneminin "komünizme geçiş" retoriğini dramatik bir zorlama saymak zorunlu oluyor. Üstelik şunu da söylemek gerekiyor: Brejnev döneminin "komünizme geçiş" söylemi, sol görünümüne karşın, bu söylemle komünizm yeni baştan tanımlandığı oranda sağdadır; buna karşılık perestroyka ve glastnost, içerdiği sağ hamlelere karşın, komünizmin özgün ve klasik tasarımına sahip çıkıp bunu gözettiği oranda özde sol bir yönelim taşıyabilecektir.

Özellikle vurgulamak istediğim bir başka nokta daha var. Zaman skalasına bakışta gerçekçiliğe ilişkin az önce söylenenler, 70 yıllık bir deneyin getirdiği umutsuzluklara ve burun sürtülmelerine dayanmıyor. Bu yorumun, sanıların tam tersine, Marx'tan da kolaylıkla çıkarılabileceğine inanıyorum.

Marx, kapitalizmden sonrasına "komünizm" olarak tek bir ad verdi ve bunu kendi içinde iki evreye ayırdı: alt ve üst evreler. Daha sonra Lenin Marx'ın ilk evresine "sosyalizm", ikincisine de "komünizm" dedi. Şimdi, bu ayırımlara herhangi bir itiraz yöneltmek mümkün görünmüyor. Gene de, zamana ve aritmetik değerlere, olağan ama sıradan yaklaşımların getirebileceği kimi yanılgılar olabileceğini düşünüyorum. Örneğin 100 birimden oluştuğunu düşündüğünüz

bir mesafenin ikiye ayrılmasında, akla ilk gelecek nicelikler herhalde daha çok 50-50, 30-70, 40-60, 60-40, 70-30 şeklinde olacaktır. Pek çok kişi 100'ün 98 ve 2 olarak *da* pekala ayrılabilceğini ilk yaklaşımda pek düşünmeyecektir. İşte, zaman skalasına ilişkin söylenenler *bir ölçüde* bunu andırıyor. Sosyalistler, üstelik çağımız bir de "kapitalizmden sosyalizme geçiş çağı" olarak tanımlanmışsa, 70 yıllık bir sosyalizmin komünizme ne zaman geçeceğini elbette düşüneceklerdir. Ve bu düşünüşün sonucu herhalde pek de moral verici bulunmayacaktır. Ne var ki günümüzün koşulları bir yana, devralınan teorik miras bile bu konuda hayalciliği değil tersine gerçekçiliği önerecek yönler içeriyor. Geleceğin toplumunu çağrıştıracak "vitrin" öğeler dışında gerçek anlamda komünist topluma geçiş, zaman skalasının ucunda görünmektedir. Ve oraya dek önümüzde duran, ancak, reel sosyalizmin çeşitli versiyonları olabilecektir...

İşte bu konuda Marx'a dönmeyi öneriyorum. Hemen belirteyim, Marx'ın 1848 öncesi çalışmalarını, örneğin 1844 yazılarını büsbütün bir kenara bırakmanın doğru olacağını hiç sanmıyorum. Marx'ın bu tarihli yazılarında kullanılan kimi kavramların ve yaklaşımların, daha sonra, net ve belirgin olanlarla ikamesi elbette anlamlıdır. Ancak bu, 1848 öncesi çalışmaların değerini büsbütün yitirdiği ya da Marx'ın düşüncesinin gelişiminde anlamlı bir evreyi oluşturmadığı şeklinde yorumlanamaz. Sorunu konumuz açısından ele alacak olursak, daha sonraları olduğu gibi 1844'de de Marx'ın komünizme ilişkin belirli tasarımları vardır. Bu tasarımların daha çok birey odaklı olduğu, "yabancılaşma" ile bunun aşılması çerçevesinde döndüğü de doğrudur. Ancak gerek 1844 yazılarında gerekse daha sonrakilerde Marx komünizmi, özellikle de onun ileri evresini, hep mutlak bir *olgunluk* ya da *olgunlaşma* çerçevesi içinde ele almıştır. Bunda, değişen bir şey yoktur. Bugün değiştirmenin gereği de yoktur.

Marx, örneğin 1844 *Elyazmaları*'nda, insanın kendi varlığını ancak belirli inkarlar dolayısıyla ortaya koyabilmesini komünizme yabancı sayar. Kendini ortaya koyabilmesi için insanın hala dinin, tanrının ya da özel mülkiyetin inkarına gerek duyması, Marx için henüz komünizme geçilmediğinin göstergesidir. Çünkü komünizm, Marx'ın bu ilk çalışmalarında, insanın dolayumsuz öz bilincidir.¹¹

Amacım, bireyi ve yabancılaşma sorunlarını işin içine sokup gerçekleri bu özel alanda aramak değil. Gene de şunu her an akılda tutmak gerekir: Marx'ın yabancılaşma sorununa daha sonra verdiği yer ne olursa olsun, burada, komünizmin *mutlak bir olgunluk* bağlamında değerlendirildiği açıktır. Belki bir başka ek daha yapılabilir: Belirli bir toplumda meta üretiminin en küçük izinin bile silinmesi, kendi başına, "mutlak olgunluğu" yaratan etmen olarak görülemez. Mutlak olgunluk, hareket kendi başına böyle bir hedef taşımasa, sürecin kendisinde bu hedef gözetilmese bile, son çözümlemede insanal alanda gerçekleşen nitelikçe yeni gelişmelerle ortaya çıkacak, eski ama gerekli bir deyimle "tezahür edecek"tir. Gene 1844 yazılarında Marx'ın vurguladığı bir başka nokta, komünizmin, insanla insan arası çelişkilerin ötesinde, insan-doğa antagonizmasının da *kesin çözümünü* ifade etmesi gereğidir.¹² Bütün bunları, 100'lük birimin, "sosyalizm" ve "komünizm" olarak ikiye nasıl ayrılması gerektiğini yeniden hatırlatmak için söylüyorum*.

* Salt belirli bir açıklık sağlamak için verdiğim bu örneğin "statik" niteliğinin farkındayım. Skalanın uçlarında "komünizm" gündeme geldiğinde, bilinen anlamında tarih'in dışında da olsa, insanlığın karşısına yepyeni içerikli başka zaman skalaları elbette çıkacaktır.

Hepsinden sonra önebileceğim yol şu oluyor: Sosyalist teori, olgun komünizm hedefine ulaşılmasından önceki bütün bir süreci reel sosyalizm olarak düşünmek ve "geçiş" bağlamında ele almak zorundadır. Tüm sorumluluk ve yükümlülüklerden arınılmasını önermiyorum kesinlikle. Örneğin üretici güçlerin geliştirilmesi ve üretim araçlarının ortak mülkiyeti bazında meta üretiminin her türden kalıntısına son verilmesi, toplumsal ve ulusal tüm çelişkilerin çözümü, nihayet "herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacına göre" ilkesi, bu sürecin mutlak ve vazgeçilmez pusulaları ele alınabilir ve alınmalıdır da.

Marx ve Engels'e yeniden döneceğim.

Ancak bundan önce, yukarıda sözünü ettiğim kabullenişlerin, geçiş sürecinin teorik değerlendirilmesi ile elde mevcut deneylerin çözümlenmesine ne tür yeni uzantılar getirdiğine daha yakından bakmak gerekiyor.

Herhalde açıktır. Bu kabullenişler, en başta, söz konusu geçişin komünizme yönelik *doğrusal* bir çizgi izleyebileceği varsayımının terkinde zorluyor*. Göreli olarak geride kalmış, kuruluş dönemini yalıtık şekilde yaşayan ülkeler için bu zorunluluk daha da geçerlidir. Kapitalist dünyanın tümünü olmasa bile belli başlı odaklarını içine alan bir geçiş süreci ise, elbette doğrusala nisbeten daha yakın bir çizgi izleyebilecektir.

* Bu konuda bk. Demiriz Tuncay; "Sosyalist Kuruluş: Geçmiş Kazanımlar, Güncel Sorunlar", *Gelenek*, no: 10

Doğrusal çizgi varsayımının terki, bir başka uzantı olarak, deneyim sürecinde çizilen zigzaglara belirli bir zaman trendi içinde bakılmasını da zorunlu kılıyor. Örneğin savaş komünizmi, NEP, kollektivizasyon ve sanayileşmeden herbirinin *kendi içinden* yapılabilecek çözümlemeler yararlı olsalar bile, daha global bir çözümleme mutlaka bunların hepsinin ortak trendine dayanmak zorundadır. Aynı şekilde, perestroyka'nın diyelim 10. yılında, üretim araçları üzerindeki kamu mülkiyetinin ve ücretli emek sömürsü yaşının gene korunması durumunda, en anlamlı bir perestroyka muhasebesi, örneğin üretici güçlerin 60'lar ve 70'lerdeki gelişim düzeyi ile yapılacak karşılaştırmalar sonucunda elde edilebilecektir.

Kendisine izafe edilen "canavarlık" dozu ne olursa olsun, tartıştığımız bu sorunu Stalin'in yıllar önce gördüğünü kabul etmek gerekir. Stalin'in yaptığı *ekonomik politikalar-ekonomi politik* ayırımının bu bağlamda özel bir önem taşıdığı söylenebilir. Bu ayırım, kuruluş sürecinde izlenecek zigzaglı çizginin geçerliliği açısından önemli bir temel oluşturur. Başka deyişle *ekonomi politik*, hiçbir zaman, sosyalist kuruluş döneminde izlenecek *ekonomik politikaları* da içerip bunları kendi adına belirlemez. Bu durumda, diyelim savaş komünizmini, NEP'i ya da perestroyka'yı, herbirinin öngördüğü ekonomik uygulamaların dar alanı içinden, bunların tek tek sosyalizmle ne ölçüde uyuştukları gibi bir çerçeveden eleştirmek yeterli olmayacaktır. Çünkü, *sosyalizme geçişin maddi temeli elde korunduğu sürece*, uygulanan somut ekonomik politikalar kendi tikelliklerinde değil, ancak üretici güçlerin gelişmesine ve toplulaşmasına yaptıkları katkı dolayısıyla içerik kazanabilirler.

Sanırım sonuç belirginleşmeye başlıyor. Günümüzün koşullarında, hem doğru hem de gerçekçi bulduğum bir şemayı

burada özetlemek istiyorum. Geçiş sürecinin başlamasından (sosyalist devrim) geleceğin olgun sınıfsız toplumuna uzanan uzunca süreye, görüldüğü kadarıyla reel sosyalizm denebilecek bir uygulamalar dizisi ve bunlara özgü bir devrim damga vuracaktır. Reel sosyalizm, öyle büsbütün belirsiz bir kavram değildir. Geriye gitmeyi önleyen bir fren ile ileriye yönelten bir motivasyonun varlığı, reel sosyalizmi her niyete yenebilen (ve yedirilen) bir muz olmaktan kurtacaktır. Geriye gitmeyi önleyecek fren, üretim araçlarında özel mülkiyet ile ücretli emek sömürsüne son verilmiş olması ve bu durumun korunmasıdır. Geleceğe yönelik motivasyon ise, üretici güçlerin geliştirilmesiyle ücret farklılıklarının giderek minimize olduğu, kafa-kol emeği ayırımının ortadan kalktığı, "herkes-ten yeteneğine herkese ihtiyacına göre" ilkesinin geçerli olacağı toplum modelidir.

Şimdi Marx ve Engels'e yeniden dönebiliriz.

Marx ve Engels'e bu aşamada yeniden dönüldüğünde, öncelikli olarak iki "sorun" ve bunların belirli bir sistematığa oturtulması görevi ortaya çıkıyor. Sorunlardan biri, Marx ve Engels'in, geçiş sürecinin kendisine ilişkin kimi kurallar koyup koymadıklarıyla, ikincisi de gene aynı sürecin devlet'iyle ilgilidir. İkincisini, yani devlet sorununu en sona bırakıyorum.

Öncelikle, bu sorunların tartışılabileceği sistematik bir yapıya gereksinimimiz var. Ancak böyle bir yapı için fazla ötelere gitmemize gerek yok. Bence Marx'ın kendisi, bu yapının önemli ipuçlarını vermiş durumda. Marx, komünist toplumun iki evresini ayırırken, ilkini "kapitalist toplumdan çıkıp geldiği şekliyle" bir toplum olarak tanımlıyor. Marx'ın tanımının devamı çok daha önemli yönler içeriyor: Komünist toplumun ikincisi evresi ise, artık, "kendine özgü temeller üzerinde" gelişen bir toplum olacaktır.¹³

Yukarıda geçen "kendine özgü temeller üzerinde gelişme" tanımının altını özellikle çizmek gerekiyor. Benim bundan çıkarabildiğim sonuç şu: Marx, komünist toplumun ikinci ve üst evresinin gelişme dinamiklerini düşünürken, bu evrede, komünizme özgü olmayan, ona dışsal hiçbir ögenin kalmamış olacağı varsayımına dayanıyor. Kanımca bu, zaman skalasında üst evreyi uçlara itmenin haklılığını da gösteriyor. Eğer ülke bazında alınırsa, gerçek bir komünist dinamik için, yalnızca içte değil çevrede de bu dinamiğe dışsal öge kalmamış olması gerekiyor.

Bu satırları okuyacak Troçki yandaşları içinse, şunu rahatlıkla söyleyebiliyorum: Troçkist yorum, komünizmin ikinci ve üst evresinin tek ya da sınırlı sayıda ülkede gerçekleşemeyeceğini söylüyorsa, buna itiraz etmenin gereği yok. Buna karşılık, içine reel sosyalizmi, yani bir geçiş toplumu çerçevesindeki sosyalizmi de katarak "tek ülkede bu da olmaz" deniliyorsa, bunu tartışmanın ne anlamı ne de gereği vardır. Çünkü bu bir tez değil; son tahlilde yalnızca ve yalnızca vahim bir siyasi apatidir.

O halde Marx'a döndükten sonra ulaştığımız ilk sonuç, bugün için komünist toplumun bir "üst" evresinden herhangi bir ülke için söz etmenin mümkün olmadığıdır. Hepsi bir yana, herhalde hiç kimse, örneğin silahlanmaya zorunlu olarak ayrılan kaynakların ve gelişen savaş teknolojisinin "komünizmin kendine özgü temelleri üzerinde" cereyan eden gelişmeler olarak değerlendirilmesi gerektiğini söylemeyecektir.

Marx ve Engels'e dönülmesiyle ortaya çıkan bir başka sorun ise meta üretiminin sürüp sürmemesine ilişkindir. Doğrusu, bunu "sorun" saymak ve uzun uzadıya tartışmak bir anlamda gereksiz oluyor. Çünkü örneğin Engels bu konuda en küçük bir sorun çıkartmayacak ölçüde nettir:

"Toplumun üretim araçları mülkiyetine el koyuşu ile, emtia üretimi ve onunla birlikte ürünlerin üreticiler üzerindeki hakimiyeti bertaraf edilmiş olur. Toplumsal üretimdeki anarşinin yerine planlı, bilinçli bir örgüt geçer."¹⁴

Ortada, şu anlamda gerçekten sorun yoktur: Bugün yeryüzünde meta üretiminin bütünüyle son bulduğu sosyalist bir toplum yoktur. Nedir açıklama? Kendi döneminde Stalin de bu soruna belirli açıklamalar getirmeye çalıştı. Örneğin henüz tüm üretim araçlarının kamulaştırılmamış oluşu ve sosyalist ülkenin kapitalist ülkelerle dış ticaret ilişkileri içinde bulunması, Stalin'in getirdiği açıklamalar arasındadır. Bunları tümüyle bir yana itmek elbette mümkün ve doğru olmaz. Gene de, meta üretiminin dış ticaret dışındaki alanlarda da geçerliliğini belirli ölçülerde koruması, başka açıklamaları zorunlu kılıyor.

Açıklama şu olabilir: Engels'in modelinde, üretici güçlerin gelişmişliği açısından, üretim araçlarının *devletleştirilmesi* ile *toplumsallaştırılmasının* neredeyse çakışacağı ileri bir düzey varsayılmıştır. Geri kalmış bir kapitalist ülke olarak Rusya'nın özel deneyi bir yana, kapitalist dünyanın olanca gelişkinliğiyle ve hep birlikte sosyalizme geçişinin varsayıldığı bir modelde, böyle bir öngörüü bütünüyle geçersiz saymak mümkün değil. Hiçbir zaman unutmamak gerekiyor: Marx'ın kapitalizme ilişkin çözümlemeleri ne ölçüde "ideal" bir kapitalizmi varsayıyorsa, sosyalizme geçiş öngörülleri de gene öyle bir kapitalizm varsayımına dayanmaktadır. Marx'ın kapitalizm çözümlemelerine yönelik itirazlar söz konusu olduğunda modelin "bilimsel soyutlama" yönüne dikkat çekip, sosyalizme geçiş tartışmalarında bunu unutuvermek, inandırıcı bir tutum olmayacaktır.

O halde, elimizdeki somut tarihsel deneyde, üretici güçlerin gelişmişliğinin belirli bir düzeyin de altında oluşu, hem üretim araçlarının devletleştirilmesi ile toplumsallaştırılması eylemleri arasındaki çakışmazlığın*, hem de meta üretiminin son bulmayışının en gerçekçi açıklamasını oluşturur. Dahası, örneğin tarım ile sanayi arasındaki eşitsiz gelişim bile, kendi başına, geçiş döneminde meta üretiminin uzunca bir süre yeri olabileceğini gösterir.

Şimdi, Marx'ın geçiş dönemine ve bunun dinamiklerine ilişkin sözlerine artık daha doğrudan bakabiliriz.

Bugün pek çok kişi Marx'ın hem geleceğin komünist toplumuna, hem de buraya geçiş dinamiklerine ilişkin "çok şey" söylemediğini, önemli ipuçları bıraksa bile hazır modeller önermediğini kabul edecektir. Kanımca bunun önce bilimsel, sonra da "politik" kimi nedenleri vardır. "Bilimsel" gerekçe üzerinde uzun boylu durmaya gerek yok. Gene pek çok kişi kabul ediyor ki geleceğin somut gelişmelerini projeksiyon ve çıkarsamaların ötesinde "bilimsel olarak" önceden şekillendirmek mümkün değildir. Üstelik böyle bir çaba, Marksizmin kendi özüne de yabancı düşecektir. Hiçbir düşünce, bileşen öğelerini ve bunların arasındaki ilişkileri *somut olarak* gözleyemediği bir süreci bilimsellik temelinde çözümleyemez.

* Burada dikkat edilmesi gereken şudur: Devletleştirme ile toplumsallaştırma arasında her zaman ve her yerde bir açıklık olacaktır. Kapitalizmin, bu ikisinin zaman ve içerik olarak çakışabileceği bir *eşit gelişkinliğe* ulaşabileceği düşünülemez. Nitekim Marx da, *Manifesto*'da en ileri kapitalist ülkeler bağlamında bile önce devletleştirme'den söz etmiştir.

Bir de "politik" gerekçeden söz etmiştim. Belki buna "perde arkası" gerekçesi de denebilir. Marx'ın kendi alanında en yoğun mücadelesi, öncülü ve çağdaşı akımların utopyacı kanadına karşı olmuştur. Utopyacılığın belirgin özelliğiye, geleceğin mutlu toplumuna ilişkin modeller geliştirmek ve bunları ayrıntılandırmak olmuştur. Dahası utopyacılık bu haliyle hep bir uzlaşmacılık tohumu barındırmıştır içinde. Çünkü geleceğin toplumuna ilişkin modeller ne ölçüde ayrıntılıysa, bunlarla düzeni ve onun temsilcilerini *ikna etme* umutları da o denli güçlenecektir. Marx, geleceğin toplumuna ilişkin ayrıntılı modeller çizmekten özenle kaçınarak kendini bu akımlardan ve temsilcilerinden ayrı tutmaya çalışmıştır.

Devlet konusuna geçmeden önce, önümüzde önemli bir yorum malzemesi daha bulunduğunu unutmayalım. Bu malzeme *Alman İdeolojisi*'nde yer alıyor. Burada Marx ve Engels, komünizmin, kurulması gereken sabit ya da kararlı (stable) bir aşama, gerçekliğin kendini ona göre ayarlaması gereken bir *ideal* olmadığını vurgulayıp hemen ardından ekliyor: Komünizm, bugün varolanı değiştiren gerçek harekettir...¹⁵

Başkalarını bilmiyorum, ama bu değerlendirmede, az önce sergilemeye çalıştığım kendi yaklaşımım açısından bazı "sorunlar" vardır. Bu değerlendirmeye sımsıkı bağlı kalınması, bir hedef, bir ideal olarak alınan geleceğin toplum düzenine yönelik bilinçli politik iradeyi ve bunun hareketini dışlayacaktır. Daha kötüsü, Marx ve Engels'in bu vurgusunun, günümüzde daha ilerisi için soluğu kesilmiş reel sosyalizm şampiyonlarının elinde bir mazeret belgesi olması ihtimali de vardır.

Bütün bunları kabul etmekle birlikte, ortadaki sorunun, Marx'ın 19. yüzyıl bilimselliğine ve nesneciliğine yapılan (ve hala yapılabilecek) belirli bir dozda öznelci takviyeler

çerçevesinde aşılabileceğini söylemek mümkündür. Örneğin Marx kendi döneminde, işçi sınıfının politik hareketine, sınıfın bilinçlenme yollarına vb. ilişkin olarak yaptığı çözümleme ve öngörüler daha sonra nasıl takviye edilip bu anlamda düzeltilmişlerse, aynı yöntemin önümüzdeki bu soruna uygulanmaması için hiçbir neden yoktur.

* * *

Şimdi de, geçiş süreci ve devlet...

Bu konuda, örneğin Türkiye solunun belirli kesimleriyle şu an için uzlaşmanın mümkün olabileceğini ne yazık ki pek sanmıyorum. Bunun nedenini de hemen açıklamak isterim. Yeni sol ve onun çeşitli versiyonları, gerçekte hiç gerekmediği halde sanırım "Marx'ın devrimciliği"ni vurgulama dürtüsüyle ona neredeyse Bakuninvari bir devlet düşmanlığı izafe etmeye çalışadursunlar, Marx'ın geçiş toplumunun ilk evresi bağlamında bu tür yakıştırmalarla telifi mümkün olmayacak ölçüde "devletçi" sayılması bence daha doğru olacaktır! Batı Marksizmi, zaman zaman Marx'ın devlet yaklaşımlarının Engels'e göre bile daha "devletçi" sayılması gerektiğini vurgulamıştır*.

* Bu konuyu bir başka yerde ele almayı düşünüyorum. Ama gene de hemen bir not ileteyim: Lenin'in, *Devlet ve İhtilal*'in hazırlık notlarında ve özellikle de *Gotha Programı'nın Eleştirisi* bağlamında Marx ile Engels arasında devlet konusunda hiçbir fark olmadığını söylediğini ben de biliyorum. Gene de bu konunun ayrıntılarıyla tartışılmasından yanayım. Bu notu, sözü edilen gerçeğin bir polemikte boş yere kullanılmasını baştan önlemek amacıyla düşünüyorum.

Buraya dek söylenenler ışığında bakıldığında, komünist toplum, bir utopya değil ama bir hedef olarak uzağa bırakıldığında ve zaman skalasındaki boşluk da reel sosyalizm ile doldurulduğunda, böyle bir yaklaşımdan yana olanlara "devlet neden sönmedi" sorusunu yöneltmek büsbütün abes olacaktır. Dolayısıyla, izlemeye çalıştığım yaklaşım açısından, böyle bir sorunun muhatabı ve tartışmacısı olamayacağım sanırım açıktır.

Şimdi Marx'a ve "devletçiliği"ne dönüyorum.

Öncelikle bu kavramı görelî anlamda ve hep tırnak içinde kullandığıma dikkat çekiyorum. Bundan hemen sonra söylemek istediğim ise şu: Eğer Marx'ın komünist toplumun iki evresine ilişkin ayırımı ve bu ayırımın buradaki aktarılış şekli doğruysa, devletin daha ilk evrede "sönmesi" beklentisi gerçekçilik taşımaz. Daha açığı eğer komünizm, kendisine "yabancı" başka ögenin kalmadığı bir evreyse, henüz ortada bu anlamda yabancı pek çok (iç ve dış) ögenin bulunduğu bir evrede, bizzat kendisi yabancı bir kurum olarak devlet de varolacaktır.

Marx ve Engels'in çözümlemeleri bütünleştirdiğinde ortaya çıkacak sonuçlardan biri de şudur: Devletin aşılması, en başta *politikanın* aşılmasını gerektirir. Başka deyişle toplumun içinde ya da belirli bir toplumun dışarıyla olan ilişkilerinde politika yapma zorunluluğu sürüyorsa, bu zorunluluğun ilk elde dayattığı başlıca araç olarak devletin aşılabilmesi de henüz mümkün olmayacaktır. Engels'in 1872'de F.Cuno'ya yazdığı bir mektupla anarşistlerin devlet karşıtlığını ele alırken, bunu, her türlü politikanın tamamen dışında kalınması" şeklinde eleştirmesi anlamlıdır.¹⁶

Bu kadar "dolaylı" olmaya gerek var mı?

Doğrudan Marx'ın kendi yazdıklarına kulak verdiğimizde şunları dinliyoruz:

"Komünist bir toplumda devlet hangi şekli alacaktır? Başka bir deyişle: böyle bir toplumda devletin bugünkü fonksiyonlarına benzer hangi sosyal fonksiyonlar bulunacaktır? Bu soruya ancak bilim cevap verebilir; ve halk kelimesini devlet kelimesiyle binbir şekilde çiftleştirerek bu mesele bir arpa boyu ilerletilmiş olmaz." ¹⁷

Burada Marx'ın komünist bir toplumdaki devletten söz ettiği herhalde açıktır. Bu "devlet"in, kapitalist devlete göre büyük farklılıklar göstereceğini, çok farklı işlevlere sahip olacağını söylemek mümkün. Ama en azından bu toplum açısından da gerekli bir "otorite" düşünüldüğü açık olmalıdır.

Kuşkusuz bütün bunlarla, Marx'ın devletsiz bir toplumu hiç düşünemediğini kimse iddia edemez. Çünkü Marx, geçiş sürecine tümüyle komünizm demektedir. Devlete sahip toplumun zaman skalasının nerelerine kadar geçerli olabileceği Marx'tan beklenecek bir yanıt değil, günümüz sosyalistleri arasındaki tartışmaların ve hepsinden önemlisi maddi gelişimin kendisinin ürünü olacaktır.

Gene de Marx'ın, geçiş toplumunun devletten öyle kolayca vazgeçemeyeceğini gördüğü açıktır. Dahası Marx'ın, ileri kapitalist ülkeleri varsayan bir geçiş modelinde bile, üstelik *üretici güçleri geliştirme* görevini, üretim araçlarının elinde merkezileşeceği bir devlete ve egemen sınıf olarak örgütlenmiş proletaryaya verdiği unutulmamalıdır.¹⁸ Kimse, geçiş sürecinde devletin rolünün az gelişmişlik koşullarında ve Rusya'nın özgün durumu sonucunda çıktığını düşünmemeli.

Artık bağlamak istiyorum. Marx'ın düşüncesinin bütünü içinde yer alan değişik vurguları, bu düşüncenin kendi bütünsel gelişimi ötesinde, içinde yer aldığı politik ortam ve

muarızlarının eleştirileri dolayısıyla ele almak zaman zaman yararlı olabiliyor. Devlet konusunda da, Marx'ın, bir yanda Bakunin öte yanda Lasalle arasında yer aldığını, elbette düşüncesinin özünü değil ama bunun ifade şeklinin zaman zaman bu iki kenar çizgisi tarafından belirlendiğini sanıyorum. Salt devlet açısından bakıldığında, Marx'a göre Bakunin "sol"da, Lasalle ise "sağ"dadır. Ama bu da o kadar önemli değildir. Çünkü ilki politikasızlığı, ikincisiyse dar politikacılığı nedeniyle olmak üzere, her ikisi de gerçekte Marx'ın sağında yer alırlar.

Hepsinden yararlısı Marx'ı bir kez de Bakunin'in ağzından tanımak olmaz mı? Doğrusu bana oldukça öğretici geldi ve buraya da aktarıyorum. Anarşist Bakunin, bir mektubunda Marx'ı şöyle anlatıyor:

"Marx otoriterdir ve merkezci komünisttir. O da bizim gibi ekonomik ve toplumsal eşitliğin tam olarak zaferini, ancak devlet içinde ve devlet iktidarı aracılığıyla, çok güçlü hatta geçici despotik bir hükümet aracılığıyla, yani özgürlüğün olumsuzlanması ile istemektedir. Onun ekonomik ideali, toprağın tek sahibi olan, kendi mühendislerince yönetilen tarımsal birliklerin ve tüm iktisadi ve ticari birliklerin sermayesini yöneten devlettir." ¹⁹

Bakunin'nin özellikle "ekonomik ideal" olarak ifade ettiği konuda Marx'ı tam anlayamadığı, ya da geçiş döneminin henüz ilk evrelerini çizen Marx'tan bu evredeki "devletçiliği" nedeniyle ürktüğü sonucu çıkıyor. Ancak tüm karışıklığına, hatta hoşlanmazlığına karşın Marx'a yönelik saygısını hep korumuş ve en azından onu anlamaya çalışmış olan Bakunin'in "Marx'ın devletçiliği"ne ilişkin çizimini büsbütün boşlamak ve değersiz saymak, ya da gerçek Marx'ı en küçük biçimde yansıtmadığına inanmak için bir neden bulamıyorum.

Marx hiçbir zaman gerçek anlamda "devletçi" değildi, olmadı. Ancak devlete, kendi döneminin anarşistleri ile günümüzün kimi yeni sol teorisyenlerinden çok daha geniş bir işlev alanı tanıdığı su götürmez. Bu konuyu uzatmadan şunu söylemekle yetineceğim: Geçiş toplumları Marx ve Engels'in klasik çözümlemeleri bağlamında yeniden değerlendirilmeye muhtaçtır...

Bunu gerçekten de önemli bir görev olarak kabul etmek gerekiyor. Doğrusunu söylemek gerekirse, günümüzün sol hareketlerinde, devlet ve devlet iktidarı gibi konulara iktidarı hiç mi hiç düşünmeyenlere özgü kof bir radikalizm içinde yaklaşılabilmesi hem düşündürücü hem de ürkütücüdür. Yeni sola ya da sol liberalizme özgü devlet yaklaşımlarının, giderek solun mücadelecisi ve radikal kesimlerine de sirayet etmeye başlaması, daha da ürkütücüdür.

NOTLAR

- (1) Aydemir, Şevket Süreyya: *Suyu Arayan Adam*, Remzi Kitabevi, (5. baskı) İst. 1974; ss. 245-246
- (2) Engels, Friedrich; "To Bloch", *Selected Work*, s c.3, s. 488
- (3) Stalin, Josef; *Son Yazılar*, 1950-53, çev: M. Gaziturhan, Sol Yay. Ank. 1970, s. 94
- (4) Dobb, Maurice; *1917'den Bu Yana Sovyet Ekonomisinin Gelişimi*, çev: M. Aktan, İst. 1968, s. 11
- (5) Hekimoğlu, Cemal; "SSCB: Bir Kuruluş Öyküsü", *Gelenek* no:4, s. 82
- (6) Bettelheim, Charles; *Sosyalist Ekonomiye Geçiş Sorunları*, çev: K. Somer, Bilgi Yay. Ank. 1973, s. 178
- (7) Lefebvre, Henri; "Tarihi Geçmiş Nedir?" *Tarih ve Tarihçi* içinde, der: A. Boratav, Alan Yay. İst. 1985, s. 177
- (8) *Visions of History* içinde, Pantheon Books, N.Y.s. 16

- (9) Zagladin, Vadim; "Geçmişe Bakış Üstüne...", *Yeni Açılım*, no.7, s. 47
- (10) Carr, E.H - Davies R.W; *Foundations of a Planned Economy* , vol: 1 Macmillan 1969, s. 288
- (11) Bottomore T.B.-Rubel. M; *Marx: Selected Writings in Sociology and Social Philosophy*, Pelican, s. 252
- (12) a.g.e. s. 250
- (13) Marx-Engels; *Gotha ve Erfurt Programları'nın Eleştirisi*, çev: M. Kabagil, Sol Yay. Ank. 1969, ss. 30-31
- (14) Engels, Friedrich; *Anti-Dühring* (2 cilt) çev: M.R. Baraner, Sol Yay. Ank. 1967, s. 189
- (15) Marx-Engels; *Alman İdeolojisi*, çev: S.Hilav, Sosyal Yay. İst. 1968 s. 65
- (16) Marx-Engels; *Gotha ve Erfurt...* s. 129
- (17) a.g.e. s. 44
- (18) Marx-Engels; "Communist Manifesto" *Essential Writings* (Ed: D.Caute) içinde, s. 23
- (19) bk. Bakunin'in Nabruzzi'ye 23 Ocak 1872 tarihli mektubu, *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi* içinde, Ekler, s. 71

İkinci Yazı

KIYASIYA TARTIŞMA

KIYASIYA TARTIŞMA

Sovyet deneyinin incelenmesinde 1920'li yılların özel önem taşıdığını herkes kabul edecektir.

Bu dönemin alt ucu kapitalizme, üst ucu da sosyalizme bakar. Gerçekte, zaman diliminin sosyalizme bakan üst ucunu netleştirmek için, 1930 yerine ilk 5 yıllık plan sonuçlarının ortaya çıktığı 1933 yılına uzanmak gerekir. Bu durumda, NEP'e başlanan 1921'den 1933'e kadar olan kesit, kuruluş sürecinin en çarpıcı dönemi olarak nitelenebilir.

Yaşanan bu yılların dolu içeriğini kavramak için şöyle bir düşünmek yeterli. Günümüz Sovyet toplumuna ve ekonomisine ilişkin en teknik, en pratik sorunlarda bile, başvuru çerçevesi genellikle bu dönem sonucu ortaya çıkan yapı olmaktadır. Tartışan taraflar, tarihsel kökenlerini ve kimi itiraz noktalarını da gene aynı dönemin derinliklerinde aramaktadırlar. O kadar ilginçtir ki, 60'larda az gelişmiş ülkelere kalkınma stratejisi hazırlamakla uğraşan batılı iktisat bilimi bile, kendi çıkış noktalarını 20'lerin kuruluş tartışmalarında arayıp bulmuştur! Özetle, Sovyet deneyinin bu yoğun içerikli yılları, çeşitli sorunlar için bir tür katalog olma işlevini günümüzde de koruyabilmektedir. Ekonomiden politikaya, sosyolojiden sevk ve idare tekniklerine kadar...

Yapılacak değerlendirmelerde, odak noktayı "tek ülkede sosyalizm" konusunun oluşturması gerektiğini düşünenler çıkacaktır. Doğrusu bunu tüm anlamıyla benimseme eğiliminde değilim. Konunun o dönemki önemini inkar etmek kimsenin harcı olamaz kuşkusuz. Gene de sosyalizmin, komünizmin ve "reel sosyalizm"in tanımlarına ilişkin olarak bir önceki yazıda önerilenler üzerinde anlaşmaya varılabilirse, tartişmalarda daha alt somutluk alanlarına kayma olanağı doğacaktır. Başka deyişle, tek ülkede komünizmin ileri evrelerini de mümkün gören anlayişla, sosyalizmi tek ülke için bir geçiş problemi eğilimi olarak bile reddeden iki uç eğilim aşılırsa, tartişmaları verimli kılmak mümkün olabilecektir. Bu yüzden "tek ülkede sosyalizm"i kendi başına sorunun n ve sonu olarak görmekte yarar bulmuyorum*.

nceki yazıdan da ortaya ıkmiş olması gerekir. Marksizmin klasiklerinde tek ülke için, komünizmin kurulması bir yana, devrim ve geçiş sorunu bile yeterince ele alınmiş değildir. Klasikler, ileri kapitalist ülkelerin sosyalizme birlikte geçişleri modeline dayanan *projeksiyonlarda* bulundular. Sözcüğü özellikle vurguluyorum: bunlar *teorik* czmlmeler değil, kimi mantıksal projeksiyonlardı. 1917'den sonra ortaya çıkan ise, tam tamına pratik düzlemde bir veri sayılmalı. Mantıksal projeksiyonlarla somut verilerin karşılaştırılmasından *bilimsel* sonuçların çıkabileceği sanısı oldukça temelsiz sayılmalıdır. Buna belki, bir nokta daha eklenebilir: Burjuva eleştirmenler rneğin *Kapital*'den kalkarak Marx'ın kimi beklentilerinin gerçekleşmediğini ileri sürdüklerinde,

* Bu konuyla bağlantılı olarak, rneğin Perinçek'in şu değerlendirmesine katılmamak mümkün değil: "Birgün herhangi bir ülkede veya dünyada sosyalizmin kuruluşu tamamlanacaksa, buna geçmişte Sovyetler Birliği'nde 'kurulamaz' diyen teori değil, 'kurulabilir' diyen teori katkıda bulunmuş olacaktır." (Doğu Perinçek; "Dzleyici Stalin, Beki Brejnev", Saçak no: 59, s. 8)

Marx'ın yöntemini ve bilimsel çözümlemede "soyutlama"nın yerini vurgulayarak gerçekten doğru yanıtlar veren Marksistlerin, bu kez reel sosyalizmin değerlendirilmesinde aynı "epistemolojik" tutumu sergileyememelerinin nedenini anlamak güçtür. Kuşkusuz tüm Marksistlerden değil, bir bölümünden söz ediyorum.

Bütün bunlar Sovyet deneyimini tartışılmaz ve eleştirilmez kılmak için mi söyleniyor? Kesinlikle değil. Yapılmak istenen, eleştirilerin, hiç olmazsa eleştiri nesnesinin kendisiyle anlamlı bağlara sahip olduğu bir yapıya oturtulmasıdır. Örneğin Sovyet deneyinin gelişimi, ortaya konan nihai hedefe yönelik olarak verili koşullarda atılabilecek adımlardan hangilerinin atılıp hangilerinin atılmadığı gibi bir ölçütle elbette eleştirilebilir. Gene Sovyet deneyinin oturduğu dış ilişkilerde, başka ülkelerdeki devrimci süreçleri olumsuz yönde etkileyen belirlenimlerden de söz edilebilir, bunlar eleştirilebilir. Hepsi yapılabilir ve yapılmalıdır. Ne var ki yaşanan geçiş süreci için sosyalizmin herhangi bir ön evresini bile gündemden peşinen çıkaran anlayışların, bu süreçte atılan şu ya da bu adımı "sosyalizm" bağlamında eleştirmelerinin bir anlamı olabilir mi?

Belirli kesimlerin gerek duyabileceği iman tazeleyici işlevler dışında, bu türde totolojilerin sosyalist geçiş teorisinin gelişmesine katkıda bulunabileceğini doğrusu hiç sanmıyorum.

Şimdi, daha bu aşamada belirginleşmiş olabilecek bir soruyu düşünelim. Eğer sosyalist devrimle olgun komünist toplum arasında "reel sosyalizm" olarak tanımlanan ve oldukça uzun süreceği varsayılan bir formasyon varsa, 20'lerin sonunda girilen büyük çaplı hamleler son çözümlemede gereksiz bir "zorlama" ya da "itme" anlamı taşımaz mı?

Gerçekte yazının asıl tartışma konusunu da bu soru oluşturuyor. Konuyu çeşitli boyutlarıyla ele almaya

çalışacağım. Gene de benimsediğim bir görüşü peşinen aktarmakta sakınca görmüyorum. Bu görüş şöyle özetlenebilir: 20'ler sonunun büyük hamlecileri, bu hamlelerle sosyalist toplumun ileri ve olgun evrelerine ulaşılabilceğini düşünmüş ve eylemlerini bu umutla ateşlemiş olsalar bile, fiilen yaptıkları, kapitalizmin belli başlı kalıntılarını yoketme anlamını taşımıştır. Açıkçası, "sosyalizmi kurma" perspektifinin içerildiği hamlelerle, pratikte kapitalizmden kopma hedefi gerçekleştirilmiştir. Eğer "olası" kavramının tarihe sokulmasında bana da bir şans tanınacaksa, bu olanağı şöyle kullanmak isterdim: Sovyet önderliği 20'lerin sonunda, sosyalizmin nihai kuruluşuna ilişkin bir ölçüde "hayalci" beklentilere sahip olmasaydı, başka deyişle söz konusu kuruluşu tam tamına "gerçekçi" sınırlar içinde ve çok uzun bir zaman dilimi olarak düşünüp politikasını da buna göre saptasaydı, sanırım kapitalizmden kopma işi de başarılamayacaktı... Dolayısıyla, büyük hamleler sonucunda gelişkin sosyalizme başta sanıldığı ölçüde yaklaşılamamış olması, bu hamlelerin tarihsel önemini göz ardı ettirmemelidir.

* * *

Sovyet deneyinin ilk 10-15 yılına daha teknik açıdan bakanlar, "ekonomik" ve "politik rasyonalite" diyebileceğimiz iki göstergenin sürekli olarak birbiriyle boğuşmasını göreceklerdir. Ancak, deyim biraz harcıalem de bulunsa, bu boğuşmanın oldukça "diyalektik", aynı anlamda da bütüncü bir içerik taşıdığını unutmamak gerekir.

Sözünü ettiğim ekonomik ve politik rasyonaliteler son çözümlemede gerçekten bütüncü bir yapıya otururlar; ama dönemlere göre oldukça farklı vurgular da taşırlar. Ya da, daha sonra "böyle olduğuna" inanılır. Örneğin ekonomik rasyonaliteye yapılan bir vurgu, çok geçmeden politik rasyonaliteye

tenin acımasız oklarına hedef olur. Tersi de mümkündür: politik rasyonaliteye tanınan öncelik, ekonomik rasyonalitenin kantarına vurulup buradan hareketle eleştirilir.

Öncelikle açığa çıkarılması gereken nokta kanımca şudur: sosyalist kuruluşun ilk döneminde ekonomik politik rasyonalitelerin birliği, daha ileri ve olgun bir evrede gerçekleşmesi muhtemel olandan farklıdır. Geçişin ilk evrelerinde birinci rasyonalite üretici güçlerin hızlı gelişimiyle, ikinci rasyonalite ise sınıfsız topluma yol alışın politik güvenceleriyle ilgilidir. Uzun vadeli düşünülürse, daha bu evrede bile, herbirinin sonuçta ötekine hizmet edeceği görülecektir.

Teorik olarak böyledir. Ancak az gelişmişlik, Sovyet deneyinde bu ilişkinin *optimal* biçimde gerçekleşmesini önlemiştir. Örneğin uzun dönemde ekonomik getirileri de görülecek olan kolektivizasyon ve planlama, ilk uğrakta öncelikle *politik* bir rasyonaliteye sahipti. Ve sonuçta aynı politik rasyonalitenin dürtüleriyle, devletleştirme ve planlamanın fiili kapsamı, üretici güçlerin toplulaşma düzeyine göre daha ileri bir noktayı hedef almak zorunda kalmıştı.

Bu ilişkiyi açmanın bir nedeni, bence oldukça düşündürücü bir soruyu ortaya atmada aracılık işlevi görmesi. Örneğin 1928-29 yıllarında özellikle tarım kesimini hedef alan büyük dönüşümlerin ardında gerçekte ne yatmaktaydı? Denecektir ki, az önce söz edilen rasyonalitelerin her ikisi de. Denecektir ki, tarım kesimindeki kulak palazlanması, işçi sınıfı iktidarının *politik* temellerini sarsmaya başlamıştı. Üstelik tarımsal üretimi artırmak için bu kesimde uygulanması gereken ileri teknoloji de büyük ölçekli işletmeleri veri almak zorundaydı...

Bu ikili yaklaşımda mutlaka önemli bir gerçek payı vardır. Gene de, aşırı iddialı olmamakla birlikte, her ikisine

birden temel olabilecek bir başka gerekçeyi dile getirmek istiyorum. Sovyet deneyinin 1921-28 arasında ortaya koyduğu önemli, ama pek dillendirilmeyen gerçeklerden biri, işçi-köylü ittifakına ilişkin olarak kurulan ön modellerin hemen hemen tümünün bu süreç sonunda büyük ölçüde iflas noktasına gelmesidir. Başka deyişle "*bunu* yanına alacaksın, *şunu* nötralize edeceksin, karşısında bir tek *o* kalacak" türü yaklaşımlar, teorik düzeyde sahip oldukları bütün inandırıcılığa karşın, en azından 20'ler sonunda Rus pratiğiyle örtüşmemeye başlamıştır. Bu durumda, önceleri hep *köylülükle ittifak* bağlamında ele alınan rasyonalite, yerini, işçi sınıfı iktidarının temellerinin yeni bir hamleyle sağlamlaştırılması anlamındaki bir başkasına terketmiştir.

Burada yalnızca belirli bir deneyin 1921-28 döneminden söz ediyorum ve köylülük kesimine ilişkin genel geçer kural önerme niyetinde değilim. Gene de, Sovyet deneyinin bu özgül uğrağını değerlendiren tarihçiler arasında özellikle deneye "sevecen" bakanların, işçi-köylü ittifakına ilişkin ön varsayımların aposteriori sınanmasına pek yanaşmadıklarını söylemek gerekiyor. Sonuçta, rasyonalitelerden daha "ekonomik" olanına, yani pazarlanan tahıl sorunu dolayısıyla kentlerin beslenmesindeki güçlükler ile tarımda ileri teknolojiye geçiş zorunluluğuna, bence politik boyutundan soyutlanmış bir önem verilmiş oluyor.

Yukarıda söylenenin, kimi yöntemsel uzanımları olduğu da görülüyor. Elbette günümüz tarihçileri açısından. Tekrar olacak ama, Sovyet deneyinde, saptanan *kritik hedefin* çok yönlü bir dalga üstünde kovalandığını biliyoruz. Bu durumda, söz konusu hedef açısından pekala uyumlu ve sonuç alıcı içerik taşıyan kimi politikalar, aynı hedefin dışında ele alındıklarında "uygunsuz" ya da "aşırı" bulunabiliyorlar. Örneğin

1928-29'la birlikte gündeme gelen kritik hedef, özellikle işçi-köylü ittifakına ilişkin eski umutların zayıflaması üzerine, proleterya iktidarını sağlamlaştırma adına bir büyük dalga yaratılması ise, tikel uygulamaların teknik düzeyde tartışılmasının ancak sınırlı bir anlamı olabilecektir. Bu özgül durum bir yandan Sovyet deneyinin gerçekçi biçimde ele alınmasını güçleştirirken, öte yandan da günümüz tarihçilerine geçmişe yönelik "katastrofik keşif" yapma lüksünü sağlamaktadır. Geçmişteki şu ya da bu uygulamanın *deklare edilen* ara hedefe pek de katkılı olamadığı yıllar sonra saptanırken, deklare edilenin ardındaki politik dürtü çoğu kez unutulabilmektedir.

Konuya daha yakın plandan bakmadan önce, ilgi çekici bir noktayı aktarmak istiyorum. *Köylülük*, sosyolojik ve istatistiki araştırmalarda pek çok yönleriyle tanımlanıyor. A.na bizzat *köylü*'yü bize veren, daha çok edebiyat oluyor. Örneğin bizde Yakup Kadri'nin *Yaban*'ını hatırlamamak mümkün mü? Balzac ve Gorki de batı insanının iki büyük tasvircisi idiler. Balzac ile Gorki arasında ilginç bir çakışma dikkatimi çekmişti. Balzac'ın *Köylüler*'inde, köylüyü en iyi veren bölümlerden biride, bir grup yabancıнын "derece su samuru olduğu" söylenerek köylüler tarafından bir güzel kandırılışı anlatılıyordu. Gorki'nin bir romanında da köylülerin gene aynı kurgu ile (bu kez susamuru değil de balık!) yabancıları oyalayıp sağmaları anlatıldığında, doğrusu şaşırmıştım. Belki Gorki Balzac'ı okumuş ve köylü'yü anlatmak için onu yineleme gereği duymuştu. Belki de, köylüye bakan iki büyük yazar, onda en çok bunu görüyorlardı...

Köylü, biryerlerde, bildiği ve yabancıların istediği birşeyler olduğunu söyleyerek onları avutup oyalayan ve çıkarını böyle sağlayan biri midir?

Sosyalizm Köylüleri Konuşuyor

Politik önderlik 1917'den sonra sosyalizmi kurma görevine başladığında herhangi bir ön deneyimden yoksundu. Marx'ın konuya ilişkin genel değerlendirmeleri ve kimi çıkarsamaları bile oldukça sınırlı sayılırdı. Bunların hepsi bir yana, ortada yakıcı bir sorun daha vardı: İşçi-köylü ittifakı... İşçi-köylü ittifakına geldiğinde, ön deneyim şöyle dursun, Marx ve Engels'den gelecek herhangi bir "teorik" yardımın da sözü edilmezdi. Bolşeviklerin köylülüğe yaklaşımda önlerinde buldukları, neredeyse bomboş bir kağıttı.

Kendi yanıtlarını kendi deneylerinden bulmak zorundaydılar.

Bu durum, Sovyet deneyindeki teori-pratik ilişkileri açısından oldukça ilginç sonuçlar doğurmuştur. Başlangıç, bu alana özgü herhangi bir önsel teorik çerçeve ile belirlenmiş somut politik yönelimlerdir her zaman. Bu yönelimler, gerekli teorik açıklamalar için birer uyarıcı işlevi görmeye başlarlar giderek. Oysa, uyarıcılık işlevine sahip bu politik yönelimlerin bizzat kendileri, doğrudan doğruya daha genel kimi teorilerin sonucu olarak belirlenmektedirler... Bu karmaşık ilişkinin özeti şöyle de yapılabilir: İşçi-köylü ittifakı, marksist teorizasyonun hiçbir zaman içsel bir parçası olmamıştır. Her zaman, verileri bu alanda doğrudan ilişkili olmayan bir teorik yapılanmanın belirleyiciliğini yaşamış ve aynı yapılanmanın uzantısı olan politik yönelimlerce nihai şekline kavuşturulmuştur.

Sovyet deneyinin ilk 10-12 yılında parti kadroları arasında gözlenen "geçişim" olgusunun nedeni de böyle açıklanabilir sanıyorum. Bolşevizmin zaten dışında kalan narodnik iktisatçılar bir yana bırakılırsa, Parti kadroları arasında, kırsal kesimdeki ilişkilerin çözülmesine dayalı

çok derin ayrılıklar bulmak biraz güçtür. Bolşevik kadro içinde en uç noktada "köylücü" görünen Buharin'de bile, asıl çıkış noktası, kırsal kesimin "özellikleri" vb.'dan çok, proletarya iktidarının kendisince belirli bir şekilde algılanan "selameti" olmuştur.

Gerçekten de Bolşevik kadroları, işçi-köylü ittifakının kritik noktalarında bir o bir de bu yanda görmek mümkündür. Nedeni de, bilinen anlamda bir ilkesizlik sayılamaz*. Önceden devralınmış bir teorik çerçevenin bulunmayışı, değişen durumlara göre alınan tutumları da oynaklaştırmış ve kadrolar arasında ilginç bir geçişme yaratmıştır. Kanımca, Stalin'e 20'li yılların sonundaki esneklik ve çevikliği kazandıran, hatta tartışmanın taraflarını en azından belirli konularda birbirine yaklaştıran da bu ortamdır.

Şimdi Lenin'e dönmek gerekiyor.

Burada, mümkün olduğunca açık ve net olunması zorunlu. Lenin'i NEP'in başlıca mimarı ve önderi olarak görmekte sakınca yoktur. Bu anlamda Buharin'in, 1920-23 dönemi Lenin'ine örneğin 1929'daki bir Stalin'den daha yakın olduğunu söylerken de tereddüt etmemek gerekir. Ne var ki Lenin'in bu konumunu, kendisinin gerçekten oldukça uzun bir süre için öngördüğü NEP'le birlikte ve sonuna kadar savunmak bence mümkün değildir. Daha açık söylenirse şöyle: Parti'nin 1928-29 hamlelerini çok çeşitli yönlerden ele alıp bunları doğru ya da yanlış bulmak mümkündür. Ancak aynı hamleleri savunanlar için, bunları "Leninist" öngörüler çerçevesine yerleştirebilmek pek mümkün değildir. Sovyet deneyi 1929'la birlikte,

* Burada, aşırı "nesnelci" davrandığım izlenimine kapıldım. Bolşevik önderleri, bir bölümü de olsa, "ilkesizlik" ile suçlamak gerçekten güçtür. Ama doğrusu özellikle Zinovyev ve Kamenev'i düşündüğümde, işin içine "ilkesizlik"i de sokmamakla hata edip etmediğimi kendime çok sordum. Sözgelimi Troçki ve Buharin'e göre, bu iki ismi, teorik çaba ve yaratıcılık alanında "ikinci sınıf" saymanın mümkün olduğunu sanıyorum. Bu nedenle ilkesizlik, daha çok bu ikisini tanımlıyor.

örneğin 1923 yılının Lenin'inden gerçekten ayrılmıştır. Kuşkusuz kendi kanım: Bence yapılması kaçınılmaz olanı yapmıştır...

Bu yargıların doğru olup olmadıklarını anlamak, ancak Lenin'in 1919-23 döneminde Sovyet deneyine biştiği yaşam şansını incelemekle mümkündür. Kuşkusuz hepsi de uluslararası koşullar ışığında şekillenmek üzere önce proletarya diktatörlüğüne, sonra işçi-köylü ittifakına, ve nihayet geçiş sorununa ilişkin yorumların, aralarındaki yakın ilişkilerle birlikte belirli (spesifik) bir modelde bütünleşmesi, Lenin'in 1919-23 dönemi perspektiflerinin temelini oluşturur. Bunlar, değişen koşullar nezdinde tartışma ve eleştiriye açık olmalıdır.

Lenin'e, döneminin yorumlarına ve tartışmalarına yeniden bakıldığında "tek ülke", "düşmanlık", "kuşatılmışlık" vb. kavramların, bir ölçüde farklı bir içerikle doldurulması gereği duyulacaktır. Daha açık söylemek de mümkün. Lenin'de sosyalizme yönelen "tek ülke" gerçekte Rusya değil, proletarya merkezleri, yani kentlerdi. Sosyalizmi kuşatanlar da yalnızca kapitalist ülkeler değil, aynı zamanda küçük köylü nitelikli Rus kırlarıydı. Lenin'in hep böyle düşündüğünü, sorunlara da böyle yaklaştığını sanıyorum.

Lenin'in büyük proleter merkezlerinde *sosyalizme geçiş* konusunda Troçkistlerin kulp bulamayacakları ölçüde açık umutlarının, buna karşılık tarım kesimindeki dönüşüm konusunda bu kez günümüzün Buharinistlerini keyiflendirecek ölçüde gradualist yaklaşımlarının ancak böyle açıklanabileceğini, aradaki "çelişki" nin de ancak böyle giderelebileceğini düşünüyorum. Somut bir örneklerle gidersek 1920'de *Sol Komünizm* ile kapitalist ülkelerdeki devrimcilere bilinen öğütleri veren Lenin'in, bu ülkelerle Rus kırlarını aşağı yukarı aynı düzlemde gördüğünü ve hepsine aynı genel mantıkla yaklaştığını söylemek mümkündür.

Lenin'in belirli varsayımları olmalıydı.

Önce, Bolşevizmin kırsal kesime ilişkin değerlendirmelerine kısaca göz atılabilir. Bilindiği gibi 1917'den önce Bolşevik hareketin temel çizgisi, kırsal kesimde kapitalizmin gelişmesini ve buna koşut olarak sınıf ayrışmalarının hızlanmasını temel almıştı. Bolşevik perspektifte, işçi-köylü ittifakının gerçek zemini de ancak böyle ortaya çıkabilecekti. Gelişen kapitalizmle birlikte, başta tarım proletaryası olmak üzere yoksul köylülük, işçi sınıfı hareketinin doğal müttefiki olacaktı...

Bu paradigmanın 1917 Devrimi'nden sonra da pek değişmediğini görmek gerekir. Devrim, kırsal kesimde, sosyalizm adına fazla koz kullanma şansına sahip olmadığını düşünüyordu. Devrim'in kozu, kapitalizmin kırlardaki gelişimi ve onu izleyen sınıf ayrışmaları sonucu ortaya çıkacaktı. Başka türlü söylenirse 1929 dönemecine kadar tarım, sosyalizme geçişin gündeme geldiği bir alan olmaktan çok, kentlerde sosyalizmi kuran işçi sınıfını besleyen bir kaynak olarak ele alındı.

Eğer "rahatlık" denecekse, Lenin'in proletarya diktatörlüğünün doğasına ve Rusya'daki yaşama şansına ilişkin kimi saptamalarının da bu rahatlıkta payı olmuştur. Lenin'de proletarya diktatörlüğü "öncüden işçi sınıfına ve bu yığından da emekçilere kuvvet aktaran" bir ana kaynaktır. Gene Lenin, bu kaynağın asıl gücünü şöyle tanımlıyordu:

"Proletarya diktatörlüğü yalnızca sömürücülere karşı güç kullanımı demek değildir; öz olarak da bu değildir. Bu güç kullanımının temeli, başarı güvencesi, proletaryanın, kapitalizmle kıyaslandığında emeğin toplumsal örgütlenmesinde daha yüksek bir düzeyi temsil etmesi ve bunu yaratmasıdır."¹

Geleneksel solda genellikle Lenin'in "şiddeti sevmemesinin" kanıtı olarak kullanılan bu sözler, herhalde çok önemli bir başka saptamaya daha işaret ediyordu. Lenin, Rusya'nın bütününden söz etmeden, emeğin gelişkin toplumsal örgütlenmesiyle birlikte *kentlerde* sosyalizm doğrultusunda oldukça ileri adımlar atılabileceğine inanıyor. Başka deyişle büyük kentler, giderek gelişen ve güçlenen sosyalizmin daha sonra çevreyi de etkileyen kaleleri olacaktı. Lenin'in döneminde, bu kalelerin, tarım kesimindeki sorunlar nedeniyle bir süre sonra yiyecek ekmek bile bulamayacağı akla gelmedi.

Henüz NEP'e bile geçilmeden, Lenin oldukça güvenlidir. "Proletarya diktatörlüğünün temel ekonomik sorunu söz konusu olduğu sürece komünizmin kapitalizme karşı zaferi güvence altına alınmıştır" diyen, Lenin'dir.² Aynı Lenin, hemen ardından, tarımda sosyalizme geçişin ise zorunlu olarak uzun bir süre alması gerektiğini ekliyordu.

Lenin'in kırsal kesime ilişkin beklentisi sanırım oldukça açıktır. Kentlerde, emeğin "komünist örgütlenmesi" girişimlerinde besin ihtiyacı sorunsuz şekilde karşılandığı sürece, tarım kesimini zorlamanın gereği yoktur. Ve Lenin yaşamının sonuna dek, elektrifikasyonun getireceği belirli süre kısaltmaları için kayıt düşmenin dışında, tarımda sosyalizme geçiş konusunda hiçbir şekilde tezcanlı ve zorlayıcı olmamıştır. Lenin'in bu tutumunu açıklayan gerekçeler özetlenirse, önce "dış tehdit"e ilişkin gerçekçi bir iyimserlikten, sonra belki de kırsal kesimde uzun dönemli sınıf ayrışmalarına bağlanan umutlardan söz etmek gerekir.

Lenin 1919 yılında komünizmin zaferinin "güvence altında olduğunu" söylerken, "askeri bir güç tarafından yenilmediğimiz sürece" kaydını koymayı unutmuyordu. Buna karşılık 1921 yılında dış tehdit konusunda çok daha iyimserdir. Lenin, kendilerinin birlik, düşmanlarının ise bölünmüşlük

içinde olmalarını ve ne istediklerini bilmemelerini büyük bir avantaj olarak değerlendiriyordu.³ Lenin'in bu gerçekçi iyimserliği, az önce de değindiğim gibi, olaylar tarafından doğrulanmıştır. Ancak gene de önemle hatırlatmak gerekir: Lenin, kapitalist dünyanın savaş sonrası kaos ortamını gözlemiş, saldırganların yenilgisiyle sonuçlanan bir dış müdahale ile iç savaşın ardından gelen genel yorgunluk ortamını değerlendirmiştir. Dahası, Lenin, kapitalist mekanizmanın doğrudan en son ürünü olan faşizmi de (İtalya'daki çocukluk dönemi dışında) hiç tanımamıştır. Yıllar sonra Buharin, Lenin'in bu konudaki iyimserliğini verimsiz şekilde yinelenmeye kalktığına ise, Parti çevrelerinde pek az yandaş bulabilmiştir.

Buharin, Lenin'in 5. ölüm yıldönümü dolayısıyla yaptığı bir anma konuşmasında⁴ Parti'nin başlattığı yeni politikaya karşı son kozunu oynuyordu. Bu konuşmasında Buharin, Lenin'in özellikle 1923 yılı başlarındaki konuşma ve yazılarından seçtiği örneklerle, geçiş sorununda Leninist mirasın, işçi-köylü ittifakının sarsılmasını göze almayacak tedrici bir modele dayandığını savunuyordu.

Buharin ne demagoji yapıyor, ne de Lenin'i çarpıtıyordu. Tersine gerçeği söylüyordu.

Lenin'in tarımdaki geçiş modelini belirleyen düşüncelerini özetle görmeye çalıştık. Kısaca yinelersek, kent sosyalizmi, kırsal kesime de düşen bir ateş değil, merkezdeki ısıyla çevredeki buzları çözecek bir kor olacaktı. Lenin, ekonominin ve bir bütün olarak da toplumun bu nedenle sergileyeceği düalist yapıdan pek ürkmüyordu. Buharin'in anma konuşmasında özellikle öne çıkardığı Lenin yaklaşımları, hep bu doğrultudadır. Konumları pekiştirebilmek için, aralarından birkaçını aktarmak istiyorum.

Lenin, aktif politik yaşamının sonlarında, Ocak 1923'te, sosyalizmi kırsal kesimde yerleştirme hedefinin henüz gerçekçi olmadığını, böyle bir girişimin işçi-köylü ittifakını, dolayısıyla genel olarak sosyalizm davasını tehlikeye sokacağını özellikle vurguluyordu.⁵ Gene aynı ay içinde Lenin, düzenin işçi-köylü ittifakına dayandığını, bunun için de köylülüğün proletaryanın yanında tutulmasının hayati bir önem taşıdığını ekliyor. Yıl gene 1923 ve Mart ayı. Lenin, hızlı bir gidiş için elde pek çok şey olduğunun varsayılmasına karşı ciddi uyarılarda bulunuyor: "Bu iş uzun sürecektir." Yeniden iki ay öncesine, Ocak 1923'e dönersek, önerisi gene çok açıktır: "NEP aracılığıyla toplam nüfusun kooperatiflere katılmasını sağlayabilmek için koskoca bir tarihi dönem gerekecektir. En elverişli şartlarda, bu dönemi on ya da yirmi yılda aşabiliriz."⁶

Bunların tümü, Buharin'in 1929 yılında Lenin'i anarken özellikle önerdiği yazılardan alınmıştır.

Ancak, Lenin'in kırsal kesime yönelik bu gradualist yaklaşımının yalnızca 1923 yılı başlarına özgü olduğunu, başka yılların Lenin'inin ise "başka" olduğunu sanmamak gerekiyor. Kırsal kesimde geçişin ancak uzun bir zaman dilimi içinde mümkün görülmesi, Lenin'de kalıcı bir yer taşır. İki yıl öncesinin, yani NEP'in başlangıç döneminin Lenin'i, sosyalizmin, "dışsal" bir alan olarak kırsal kesimden ne beklediğini çok net şekilde dile getiriyor: "Bir küçük köylü ülkesinde iktidarda bulunan proletaryanın doğru politikası, köylünün ihtiyaç duyduğu mamul mallar karşılığında köylüden tahıl almaktır."⁷

NEP içinde aynı vergiden nakdi vergiye geçiş gibi değişikliklere karşın, Lenin'in kafasındaki perspektif oldukça açık, çarpıtılamayacak ya da "yorumlanmayacak" ölçüde nettir.

Peki, durum böyle iken 1928-29 yıllarında başlatılan hamleler nereye oturur, nasıl savunulur?

Bu konuda gerçekçi olunması gerekir. Eğer savunulacaksa, ki bunun için pek çok gerekçe vardır, 1928-29 dönemeci kendi adına ve kendi somut temelleriyle savunulmalıdır. Bu konuda Lenin'den "tiyo" üretmeye çalışmanın son derece yararsız olacağını düşünüyorum. Örneğin Lenin 1920-21 yıllarında, tarımda sosyalizme geçiş konusunda 1923 yılı başlarına göre biraz daha umutlu görünmektedir. Kilit slogan olan elektrifikasyon ve bunun etkileri, tarımda sosyalizme geçiş bağlamında ele alındığında, Lenin geçiş için 10 ya da 20 yıl gibi bir süre koyabilmektedir. Ancak, 1930'dan 1920'yi çıkarıp 10 sayısını bulmanın pek anlamlı olacağını sanmıyorum. Lenin'in, tarımdaki geçiş için bu kesimdeki kültür düzeyinin niteliksel bir sıçrama yapmasını öngördüğü göz önüne alınırsa, 1928-29 dönemeci gene de bir "kopuş", bir "sıçrama" olarak ön plana çıkacaktır.

O halde sorunu daha başka planlarda tartışmak gerekiyor. Kendi düşüncemi şöyle ortaya koyabiliyorum: 1920-23 döneminde, başta Lenin olmak üzere Bolşevik önderlik, bunun için uzun bir vade de konulsa, kırsal kesimde sosyalizm lehine belirecek doğal dinamikleri bir ölçüde abartmıştır. Özgün model, tarımda kooperatifleştirme aracılığıyla sınıfsal ayrışmaları belirginleştirmeye ve zengin köylülüğü derece derece tecrit etmeye dayanıyordu. Böyle bir süreç içinde hem işçi köylü ittifakının temelleri zarar göremeyecek, hem de sosyalizmi kurma yolundaki kentlerin beslenme sorunu çözümlenecekti. Bu modelin, gerçeklere pek fazla direnemediğini kabul etmek gerekir.

Neden böyle oldu?

Elbette eleştiri ve tartışmaya açık. Ama bu soruya benim kendi adıma verebileceğim yanıt şöyle: Kırsal kesimde,

mülkiyet ve varlıklılık ölçütlerine göre düşünülen ayrışmalar, bunlar teorik düzeyde kusursuz görünseler bile, söz konusu kesimin özellikleri nedeniyle pratikte sürekli olarak yeniden belirlenmektedir. Somut tavır alışlara da, önceki teorik varsayımların değil bu pratik belirlenimlerin uzantıları olarak yansımaktadır. Örneğin en yoksulu da olsa, bir köylünün "mülkiyet" fikrine ve olgusuna yaklaşımı, bir sanayi işçisinininkinden her zaman radikal bir farklılık gösterecektir. Ülke çapında yaşanan önemli her değişim, kırsal kesime hem büyük açılarla kırılarak, hem de etkisini yitirerek yansıyacaktır. Bu basit saptamaların 1920'li yılların Rus kırları için daha da geçerli olduklarını söylemekte sakınca yoktur.

Köylünün maddi konumlanışı ile pratik siyasal tutumu arasındaki ilişkinin yalınlaşmasını engelleyen ideolojik-kültürel belirlenmeler üzerine, ayrı ayrı ülkeler bağlamında pekçok şey söylemek mümkündür. Rus müziğinin bu konuda başlıbaşına bir "fenomen" olduğunu düşünmek de. Ne var ki son çözümlemede, köylü hep aynı köylü oluyor. 1920'lerdeki tartışmaların ünlü isimlerinden Bazarov'un tanımını "yabancı" bulmak mümkün mü?

"Ataerkil-doğacı yaşam şekli, kültürel değişim dalgalarının, duvarlarını boşuna dövdüğü bir kale gibidir; ve bu kalenin kovukları içindeki köylü, kabuğunun içindeki salyangoz gibi, çevrenin etkilerine karşı neredeyse tümünden duyarsızdır. Her durumda da devletin planlama politikalarının uzanım alanı dışında kalır." ⁸

Daha önce de değinmiştim. Lenin kırsal kesimdeki dönüşüm için en az elektrifikasyon kadar köklü bir kültürel hamleyi de gerekli görüyordu. Evet, kültürel hamle gerekli-

dir; ama gel gör ki, bunun alıcısı olması gereken köylü de tam tamına Bazarov'un anlattığı köylüdür! Kanımca Bolşevik üsler, karşılarındaki pelteleşmiş görünümün altında son derece muhkim ideolojik kalçelerin yattığını biraz geç anladılar. 1929 dönemecinin önderleri bu konuda Lenin'den 4-5 yıl daha fazla deneye sahiptiler. İçinde yer alınan kısır döngünün rahatsız edici sonuçlarını da, Lenin'e göre gene 4-5 yıl daha çok yaşadılar.

Belki de bütün bunlardan daha anlamlısı, sözü edilen dönemde kırsal kesimdeki sınıf ayrışmalarının fiilen hangi boyutları aldığını tartışmak olacaktır. "Tartışmak" diyorum; çünkü bu konuda çok kesin sonuçlara ulaşılabilmesi pek mümkün görünmemektedir. Rusya'da tarımın sergilediği özel durum, ayrışmaların göstergesi olarak başka ülkeler için geçerli istatistik yaklaşımları bile bir yerden sonra anlamsızlaştırabilmektedir. Sözelimi, varlıklı köylünün, kendi toprağını, belirli araçlara sahip ama topraksız köylüye kiraladığı klasik modelin tersine, Rusya'da, zenginleşmek için (Buharin onlara "zenginleşin" dememiş miydi?) yoksul köylülerin topraklarını kiralayanlar, varlıklı köylülerdir...

E.H.Carr'la olan teşrik-i mesaisini anlatan R.W. Davies'in söylediklerine bakılırsa, iki tarihçi arasındaki en ciddi, sonuca ulaşamadığı için de bir tür aia "uzlaşma" ile idare edilen tartışma alanı, kırsal kesimdeki ayrışmalar ve kulak'ın gerçek ağırlığına ilişkindir. Davies'e göre Carr, kulak'ın toplumsal ölçütlerle tanımlanabilirliğini ve siyasal etkisini abartma eğilimindeydi. Davies ise, kulak'ın varlığını ve etkisini kabul etmekle birlikte, onu, sınırları belirgin, gerçekten ayrılmış bir *toplumsal* kategori olarak görme yanlışlığıdır. Davies'e göre verilen savaş kolektivist perspektif ile *kulak* arasında değil, daha çok, aynı perspektifle Rus köylülüğü arasındadır.⁹ Böyle bir tartışmada "kimin haklı"

olduğu konusunda karar vermek elbette çok güçtür. Ancak en azından bir noktada netlik sağlanması mümkün: Rusya'da, 20'li yıllarda, kooperatiflerde örgütlenmiş, kulaklardan pek çok alanda ayrışıp bu kesimi karşısına almış, tarımda kolektivizasyonu dayatan ve böyle bir hareketin maddi temelini oluşturmaya hazır bir köylülükten söz etmek, kimi şeyleri "kitaba uydurma" amacıyla yazılmış ilkel el kitapları dışında mümkün değildir.

Bu konunun, Marxsist ekonomi-politik çerçevesinde özel bir yeri olduğunu da söylemek gerekiyor. Ayrıntılara girmek, elbette gerekmiyor. Ancak, kapitalist gelişmede, tarım ile sanayi arasında hep bilinen ve kabul edilen eşitsizliğin de ötesinde, tarım kesiminin içsel dinamiklerinin, sanayideki benzer boyutlar kazanamadığı pek çok örnekle karşılaşılmaktadır. Bu nedenle, aradan geçen uzun döneme karşın "küçük meta ekonomisi" pekçok kapitalist ülke tarımının tanımlanmasında bugün de önemli işlev görebilmektedir. Rusya'da ise, teorik ön modeller doğrultusundaki bir ayrışmayı frenleyen özel etmenlerin başında, hemen hemen tüm kesimlerce paylaşılan genel bir yoksulluk ile teknolojik gerilik gelmekteydi. Başka deyişle, Rus tarımından beklenen ve Bolşevik plan için maddi zemin oluşturması umulan ayrışmayı, ancak yoğun bir makinalaşma ve bu kesimin tüketim maddeleriyle gerçekten de bir "meta baskını"na uğratılması getirebilirdi. Rusya'nın sosyalist sanayii ise, hele hele NEP döneminde, bu koşulları yerine getirecek durumda değildi. Sanırım "kısır döngü" denen şeyin bundan daha iyi bir örneği bulunamaz...

Şimdi bir özete gitmekte yarar var. Bu özetin başı da, yukarıda değinilen kısır döngüdür. Sovyet iktidarı, köylülüğün hiç olmazsa belirli bir kesimi ile ittifak yapabilmek için toprakları parçalayıp topraksız köyülere dağıtmak zorundaydı. Bu yükümlülüğün sayısal dökümü de ortada. Dev-

rim'den önce 16 milyon olan birim işletme sayısı, 1928 yılında 25.5 milyon gibi bir rakama ulaşmıştı.¹⁰ Bunun en doğrudan sonucu, Bazarov'un sözleriyle, kültürel vb. değişim dalgalarının kabuğuna vurup döneceği 10 milyon daha çok salyangoz demektir.

Bolşevik iktidar bunu yapmak zorundaydı. Evet ama, bunu yaparken, tarım kesimindeki sınıf kutuplaşmasını hızlandırmak şöyle dursun tersine küçük üreticiliği yaygınlaştırmış olmuyor muydu? Bu da doğrudu. Aradaki çelişki, Bolşeviklere göre şöyle giderilecekti: Eskileriyle birlikte, yeni toprak sahibi kılınan yoksul köylülük kooperatiflerde örgütlenecek, bu örgütlenme başarıldığı ölçüde yoksul köylülük kırsal kesimdeki kapitalist ilişkilerin dışına çıkarılacak ve sonuçta aynı ilişkilere karşı bir güç olarak örgütlenecekti... Teorik düzeyde çok gerçekçi görünebilir, ama pratikte pek yürümedi. Oysa Bolşevik model oldukça rasyonel temellere sahipti: Örgütlenen yoksul köylülük, girdi, ürün ve kredi alanlarında kooperatiflere sağlanan olanaklarla, kırsal kesimdeki ticari sermayenin, tefecilerin ve Nepmen'in önünü kesecekti... Başka deyişle eli kolu serbest bırakılan kapitalizmin, bu kez hareket alanı sınırlanmış olacaktı. Ama olmadı. Yoksul köylülük, gönüllü kooperatifleşmeye umulanın altında ilgi gösterdi. Kulakların zenginleşme ve etkinlik alanları ise, baştan düşünülen sınırların ötesine taşı.

Gelinen nokta bu olunca, Sovyet iktidarının önünde iki yol kalıyordu: Önleyici hiçbir dışsal etkide bulunmadan, kültürel değişim çabalarını ve kooperatif hareketin getirdiği sınırları da kaldırarak kapitalistleşme dinamiklerini bütünüyle serbest bırakmak; ya da sorunu *kökünden* çözmeye yönelik başka girişimleri denemek...

NEP, geçmişte bu iki yolun dışında bir ara çözüm olarak düşünülmüş ve bir ölçüde de öyle olmuştu. Ancak böyle

gitmeyeceği anlaşıyordu yavaş yavaş. Sovyet iktidarı bir yandan kararlı müttefikler yaratma adına tarım kesimindeki ayrışmalara bel bağlarken, öte yandan sosyalist kimliği gereği, bu ayrışmaların doğal yörüngesine oturmasını durduracak önlemler de alıyordu. Beslenme gibi temel bir sorunun sürekli olarak varlığını koruması, tarım kesiminde ticari ilişkilerin gelişebilmesini esasen sınırlıyordu.

Daha önce Lenin'e atıfla sergilemeye çalıştığım modele dönecek olursak, Bolşevik iktidarın Rus kırlarını "kapitalist ülke" olarak görmesi belki mümkündü; ama pratikte tam tamına öyle davranabilmesi çok güçtü. Sonra, çıkarları doğrultusundaki tüm uygulamalara karşın, kollektif hareket içindeki köylüler kulak etkisi dolayısıyla ya da başka nedenlerle, Bolşevik önderliği hayrete düşürecek bir direniş gösteriyorlardı. Özetlenen tüm bu gelişmeler sonucunda Parti, sorunu daha farklı bir şekilde düşünmeye başlıyor. 20'lerin sonuna doğru, pazarlanan tahıl oranındaki büyük düşüşler sonucunda başgösteren kıtlık ve bunalım, yeni karar sürecini daha da hızlandırıyor. Nihayet, 1927 yılından başlayarak değişmeye yüz tutan dış dengeler de Bolşevikleri ellerini çabuk tutmaya zorluyor. Önde, öyle uzun sürecek bir ferahlık dönemi bulunmadığı inancı giderek güçleniyor...

Bunların tümünün, az çok bilinen gerçekler ve gerekçeler olduklarının farkındayım. Bunlara, sözü pek edilmeyen, ama bence çok önemli bir başkasını eklemekte sakınca görmüyorum. Bu "ek" gerekçeyi iki arabaşlığa ayırmak mümkün. Ana-başlığa ise "politik dersler" diyorum.

İlk arabaşlık şudur: 1921-28 deneyi sonucunda, işçi-köylü ittifakının yerleşik kavranış şeklini yeniden gözden geçirmek zorunlu olmuştur. İttifakın "öteki" tarafını ve bunun içini salt ekonomik-maddi ölçütlere göre belirlemek çabası, başarıya

ulaşamamıştır. Özetle büyük ölçüde iflas eden, kırsal kesimde, önceden düşünülmüş göstergelere göre sağlam ittifakların kurulabileceği, bu ittifaklar aracılığıyla da belirli kesimlerin "tarafsız", daha sınırlı başka kesimlerin ise büsbütün "izole" kılınabileceği anlayışıdır. Bunu açık açık söyleyen "resmi" bir kaynak olduğunu ileri sürmüyorum ve böyle bir kaynak olduğunu da sanmıyorum. Yalnızca, açık açık söylenmese bile, çıkan sonuç budur, diyorum.

Buna karşılık 1928-29 yıllarıyla birlikte egemen olan yeni anlayışın da şöyle özetlenebileceğini sanıyorum: İttifak sorunundaki klasik anlayışı, *müttefikî dönüştüren* yeni bir yaklaşımla değiştirmek... Kollektivizasyon hareketinin işçi-köylü ittifakı bağlamındaki *politik* anlamı, kimi ittifakların, ancak müttefiklerden bir kesiminin tam anlamıyla "kendisi" olmaktan çıkmasıyla sağlanabileceğidir...

İkinci arabaşlığa gelince. Bu da üzerinde az durulan bir konu oluyor. Stalin'in henüz 1924 ve 1926 yıllarına ait kimi yaklaşımlarında bile Leninizmin özü olarak işçi-köylü ittifakının görülmesine şiddetle karşı çıkışı ilginçtir.¹¹ Buradan hareketle ulaşmaya çalıştığım nokta ise şu: Iş savaştaki kayıplar başta olmak üzere sağlam ara kadrolarının önemli bir bölümünden yoksun kalan Bolşevik hareket, yeni perspektiflerin ve *görülebilir* gelecekte gerçekleştirilmesi mümkün hedeflerin konulmasıyla şekillenecek bir *impetus*'a gerek duyuyor. Bu, doğrudan doğruya politik bir ders, politik bir sonuçtur. Çarpıcı hedeflerden kendini uzak tutacak, çekici amaçlarını uzun onyıllara yayacak bir iktidarın kuruyup cılızlaşması, başlangıçtaki motivasyonu da yitirmesi tehlikesi ciddi olarak gündemdedi.

Bu, mutlaka görülmelidir. Batıdaki kimi düzeyli yorumcular, bu zorunluluğu görebiliyorlar. Resmi Sovyet tarih-

lerinin ise, sanırım salt tarihsel maddeciliğin belirli bir yorumuna sadakat adına ve "politik iradecilik" suçlamalarından kurtulma gerekçesiyle aynı şeyi pek dillendirmemesi, bence artık aşılması gereken bir kısırlıktır.

Tartışmaların Sağ ve Solu

1921-28 dönemi tartışmalarında Parti içinde, biri "sağ" öteki ise "sol" olarak nitelenen iki çizginin bulunduğunu hepimiz biliyoruz. Ayrıntılarına inmeyeceğim için çok kısa hatırlatıyorum. 1921 yılında, Lenin hayatta iken yapılan 10. Parti Kongresi'nde parti içi fraksiyon mücadeleleri yasaklanıyor. 1922 yılındaki 11. Kongre'de "genel sekreterlik" makamı ihdas ediliyor ve buraya Stalin getiriliyor. 1922, 1923 ve 1924 yıllarında yapılan 11. , 12. ve 13. kongrelerde NEP bir politika olarak yerleşiklik kazanıyor. Sanayileşmeye ilişkin ilk plan 1925 yılındaki 14. Kongre'de benimseniyor. Aynı kongre "tek ülkede sosyalizm"i büyük çoğunlukla kabul ediyor. 1927 yılındaki 15. Kongre ise Troçki'nin Parti'den ihracıyla birlikte 1928-33 yılları için birinci 5 yıllık planı karara bağlıyor...

Sağ çizgi ile başlıyorum.

Dönemin sağ çizgisini tanımada, "bizden" sesleri dinleyerek yola çıkmayı öneriyorum. "Bizden" derken, bugün Türkiye solunda bu çizginin bir tür retrospektif öncüsü olmayı üstlenenleri kastediyorum. Ayrıca eklemek mümkün: 70 küsur yıllık deneyde, söz konusu dönemin sağ çizgisi hiçbir zaman bugünkü kadar açık şekilde savunulmamıştır. İlginç olan, Buharin'in 30'lu yılların başında kendi isteğiyle dile getirdiği kendi "yanılgı payları"nın bile, güncel savunucuları tarafından pek dikkate alınmamasıdır. Sovyetler'de bugün yapılan retrospektif sağ çizgi savunuculuğunun kimi hassas

politik dengelere oturduğunu kestirmek güç değil. Buna başka yerde değinmeyi düşünüyorum. Şimdi aktaracağım "yerli" kaynakların ise, konu açısından bir tür ısınma işlevi göreceğini sanıyorum.

İlk soru şu: Eski sağ çizginin güncel savunusunda söylenen nedir?

En genel çizgileriyle konulacak olursa bugün kimi yazarlar, teorisyenler ve tarihçiler, NEP politikasının oldukça uzun bir süre daha yürürlükte kalması varken sanayileşmenin hızlandırılması ve yoğun kolektivizasyon girişimleriyle bu politikaya son verilmesini büyük bir yanlış ya da talihsizlik olarak göstermektedirler. Dikkat edilirse bu eleştirinin "Stalin'in zaafıları" ya da "parti örgütünde yol açtığı tahribat" vb. tür söylemlerin ötesinde daha derinlikli ve kapsamlı bir tarihsel içeriği olmalıdır. Bu nedenle de oldukça titiz ele alınması gerekir. Bunu daha sonraya bırakıp, şu an için basit örnekler aktarmakla yetineceğim. Dediğim gibi, önce "yerli" bir değerlendirme:

"Lenin'in 1921'de, yani ölümünden birkaç yıl önce başlattığı ve NEP diye tanınan Yeni Ekonomik Politika ekonomide aşırı merkeziyetçiliğe karşı bir adımdı. Ancak Lenin'in ölümünden sonra Stalin'in parti yönetimine gelmesiyle merkeziyetçilik büsbütün artırılarak, ekonominin, devletin, düşünsel hayatın yönetimi tek bir merkezde, hatta tek bir elde toplanacak biçimde örgütlendi."¹²

Yalnızca aktarıyorum. Tartışmayacağım ve eleştirmeyeceğim. Çünkü yukarıda söylenen, düzeltilemeyecek ölçüde eğridir. Beş satırda bu kadar çok yanlışın peşpeşe sıralanabilmesine şaşırdığımı söylemeliyim. Doğrusu, yazarın Sovyet deneyinin ilk 10 yılından ya hiçbir şey anlamadığını

ya da anlayıp bugün böyle "yansıtmak" gereği duyduğunu düşünmekten başka açıklama bulamıyorum.

Sırada bir başka örnek var. Bu kez "yerli" değil yabancı. Bir Sovyet teorisinden geliyor. Onu da dinliyoruz:

"Endüstrileşme, kolektifleştirme ve ülkenin sınai ve savunma gücünü artırmak için Stalinist yöntemlerin alternatifi var mıydı? Vakaların yerine speküla-syonların konduğu, tarih biliminde görülmemiştir. Olan olmuştur ve başka türlü olamazdı, denir. Fakat bu doğru değildir. Gelin, çok basit bir soru soralım: Eğer Lenin 10 ya da 20 yıl uzun yaşasaydı, ülkemiz 1937-38 döneminde üstüne yıkılan acı yargılamalardan ve toplu baskılardan gene geçecek miydi? Asla. Bir başka soru soralım: Eğer Parti'nin 13. Kongresi (1924 Mayıs'ı) Lenin'in arzusunu yerine getirse ve Stalin'i Parti Merkez Komitesi Genel Sekreterliğinden alsaydı ne olurdu? Kuşkusuz yolumuz çok daha kolay, çok daha insani ve çok daha verimli olurdu."¹³

Dikkatinizi çekti mi, bilmiyorum. her iki aktarmada da bence bilinçli bir karıştırma ya da bulandırma vardır. Aktarmalarda, oldukça güçlü gerekçelere sahip olan sanayileşme ve kolektivizasyon hamleleri ayrı şekilde ele alınıp değerlendirilmemekte, bunlar Stalin'in pek çok kesim tarafından tereddütsüz kabul gördüğüne inanılan zaafalarına emdirilip öyle sunulmaktadır. Başka deyişle 1928-29 yıllarının dönüşümlerini ele alıp açıkça tartışmak istemeyenler, bu sorunu, "ama Stalin de çok kötüydü"nın altına atmaya çalışmaktadırlar.

Üstelik bu, yalnızca aktarma yaptığımız yazarlarla sınırlı bir tutum da değildir. Oldukça az sayıda örnek dışında, günümüzün retrospektif sağ çizgi savunusu 1928-33 hamlelerine

doğrudan karşı çıkmaya, bu hamleler için gösterilen gerekçeleri cepheden eleştirmeye pek yanaşmamaktadır. Özellikle Sovyet tarihçiler için bunda, egemen durumdaki genel politik havayı koklayıp ortamı henüz uygun görmemenin de payı vardır. Ne var ki, sırtında böyle bir yumurta küfesi bulunmayan batılı sol eleştirinin de bu alana pek fazla girmemesi ilginçtir. Bundan şu sonucu çıkarıyorum: "Olası" kavramının tarihe en büyük serbesti içinde sokulması durumunda bile 1921-28 döneminin sağ çizgisi, 1928-29 atılımlarının eleştirisinde, günümüzdeki yandaşlarına pek fazla silah aktaramamaktadır.

Ancak, cesareti ile ünlü bir ulus olarak biz Türkler ne güne duruyoruz? Belki başka kaynaklarda da vardır, tam bilemiyorum. Ancak ben 1921-28 dönemi sağ çizgisinin ve Buharin'in en açık ve en doğrudan savunusuna bizden birinde rastladım:

"Buharin'in programının zengin köylüyü palazlandıracağı gerçektir. Ama buna karşılık, bu yavaş gelişme programı kollektifleştirmenin yol açacağı korkunç eşitsizliğin yanında son derece sönük kalırdı. Bu durumda bürokrasi toplumsal zenginliğini zengin köylülerle paylaşmak zorunda kalacağı için ayrıcalıkları daha az olacaktı. Zaten bürokrasinin zengin köylülüğü bu kadar radikal biçimde temizlemesinin ardında yatan nedenlerden biri de budur."¹⁴

Sanırım bundan daha açık yazılamaz. Tam gangster filmlerindeki gibi. İki haydut birlikte banka soyuyorlar; sonra daha hain olanı ötekini temizleyip paraya tek başına sahip oluyor... Gene de yazar, bugün Buharin'i düşünüp iç çeken geleksel solculardan biraz daha derinlikli ve çok daha dürüsttür. Çünkü en azından Buharin'in önerdiği politikaların

ne tür sonuçları olacağını düşünmeye zaman ayırmakta ve bu sonuçları kestirebilmektedir. Bunları şayanı tercih bularak da, en azından açıksözlülüğünü sergilemektedir.

* * *

1921-28 döneminin sağ ve sol tezleri arasında derinlerde yatan bir benzeşmeden, daha doğrusu paylaşılan ortak bir temelden söz etmek mümkündür. Kuşkusuz bunu iki görüşü savunan *Bolşevik* önderler için söylüyorum. Yoksa, Bolşevizm dışı çeşitli çizgilerin, genellikle, sağ tezlerin arka plan akademik desteğini oluşturdıkları açıkça görülebilmektedir.

Tek başına kaldığı taktirde Rus Devrimi'nin uzun süre ayakta durabileceği fikri, kim ne derse desin, büyük çoğunluk tarafından en azından ihtiyatla karşılanıyordu. Devrim'i yaşatmak için içtenlikli ve özverili bir çaba içinde olanlarda bile, ciddi bir endişe ve kuşku saklı idi. Bu endişe ve kuşku, kanımca sağ ve sol tezlerin arka planındaki ortak havayı oluşturur. Doğrusunu söylemek gerekirse sol önerilerde "başlamışken sonuna dek gidelim" mantığını, buna karşılık sağ tezlerde "pamuk ipliğine bağlı duruyoruz, yavaş olalım ki kopmasın" kaygısını görmemek mümkün değildir.

Sağ'ın tezleri nasıl özetlenebilir?

Başta belirtilmesi gereken şudur: 1921-28 dönemi tartışmalarında sağ çizgiyi homojen bir blok olarak göremeyiz. Savunucular arasında oldukça farklı çıkış noktalarından hareket eden, siyasal geçmişleri de büsbütün ayrı unsurlar seçilir. Örneğin eski populistlerden, kimi Bolşeviklere kadar uzanan bir yelpazedir söz konusu olan. Ama hepsinin bulunduğu bir ortak nokta vardır ve o da şudur: Gerek sanayi-tarım ilişki ve dengelerinde, gerekse siyasal plandaki işçi-köylü ittifakı so-

runlarında, sosyalizme bakan yüzleriyle birlikte sanayii ve işçi sınıfını, daha çok tarım kesimindeki durumun belirlediği ikincil bir konuma yerleştirmek... Kuşkusuz bu oldukça kaba bir özettir ve önemli nüansları dışa vurmamaktadır. Gene de buradan başlanabileceğini sanıyorum.

Son birkaç yıldır Türkiye'de de belirli kesimlerin sıkça "düşünmeye" başladıkları Buharin'le sürdürmek istiyorum. Görebildiğim kadarıyla Buharin'in temel sorunu, sanayi-tarım ilişkilerinin barındırdığı dinamik boyutu görememesi, başka deyişle sanayi ve tarım arasındaki doğal eşitsiz gelişimin, tarım dahil yapının *bütünü*nü ileri çekecek bir potansiyel de barındırdığını kavrayamamasıdır. Buharin'in önerisi, bütün içinde hep ileri çıkan bir kolu, bu ileri çıkışın tehlikeli bir kopuş yaratabileceği gerekçesiyle, geride kalana zincirlemek, böylelikle de bütünü'nün kendisinin "dengeli" olduğuna inanılan yavaş gelişimini sağlamaktır.

Daha net söylersek Buharin'de, sanayideki gelişimin kendi dinamikleriyle kendi pazarını ve ayrıca bir ileri teknoloji dürtüsünü yaratabilme ihtimali hemen hemen bütünüyle dışlanmıştı*. Buharin'in motto'su hep "dinamik ekonomik denge" olmuştur. Buradaki "dinamik" sözcüğüne, ön plandaki asıl vurgu olarak "denge" tutkusunu hoş gösterici bir işlev tanındığı açıktır. Örneğin dinamizmi vurgulayanların, bu kav-

* Yukarıda söylenenin daha "teknik" ama açık bir formülasyonu şöyle: "Sovyetler Birliği'nde görüldüğü gibi, yüksek bir sanayileşme temposu, sanayinin gittikçe tarımdan bağımsızlaşmasını mümkün kılacaktır. Sovyet sanayileşmesinin kritik bir noktası aşıldıktan sonra, sanayi, kendi çıktılarını bizzat girdi olarak kullanan ve büyüyerek kullanmaya devam eden; sermaye birikimine katkısını sürekli olarak artıran; ancak bunu yeni sermaye mallarını başka sermaye malları üretmeye tahsis ederek yapan 'kapalı bir devre' görünüşü kazanmaya başlamıştır." (Boratav, Korkut; *Sosyalist Planlamada Celişmeler*, Savaş Yayınları, Ankara, 1982, s.38)

ramın ürkütücü yönlerini yumuşatmak için "denge" ekine gerek duyacakları gibi! Sonuçta Buharin'in modelinde, Dobb'un da belirttiği gibi, "öngürülen denge yararına, yatırım ve inşaa oranları daima mevcut tarım ve onun ürün fazlası şartlarına uymak zorunda kalacaktır."¹⁵

Buharin'den ve konumundan kalkarak yeni siyaset derslerine ulaşılabilir sanıyorum. Bunlar, kuşkusuz benim çıkarabildiklerim. İlki şöyle anlatılabilir: Eğer kapitalizmden sosyalizme geçiş konusuna ilişkin daha dar anlamıyla bir "Leninizm" varsa, böyle bir Leninizmin çizgileri 1921-23 arasında belirginleşmiştir. Eğer başta kırsal kesimle ilişkiler açısından bakıldığında Leninizm buysa, Buharin'in Leninist sayılmasına itiraz yöneltmek mümkün değildir... Bu üç formülasyonla şunu vurgulamak istiyorum: Buharin'in "Leninist olmadığını" kanıtlamak isteyenler için, her ikisinin önerdiği *tarım politikalarını* karşılaştırıp önemli çelişkiler aramak boş bir çaba olacaktır. Ciddi çelişkiler bulunabileceğini sanmıyorum.

Burada, son aylarını yaşayan Lenin'in Buharin'e ilişkin olarak söyledikleri akla geliyor ve bu sözlerin ne kadar değerli oldukları ortaya çıkıyor. Buharin, örneğin tarım politikaları konusunda Lenin'e ne kadar yakın durursa dursun, özde *diyalektikçi* değildir, olamamıştır. Bunun için de 1928-29 yıllarının Buharin'i, en çok, 1923 yılı Lenin'in yalnızca bir alana yansıyan sureti olabilmıştır. Gerçek siyaset dersinin buradan çıkarılabileceğini sanıyorum. Büyük önderlerin belirli bir konjonktüre özgü politikalarını bu dar sınırlar içinde *teorileştirmek* kadar büyük yanlış olamaz. Bununla, büyük önderlerin hep "dün dündür bugün de bugün" dediklerini ve teorizasyon riskinin de bu nedenle arttığını söylemek istemiyorum elbette. Böyle diyen ve yapanlar vardır. Ancak, kendi

politikalarını, belirli bir özün diyalektik hareket içinde değişken somutlanışları olarak saptayanlar da vardır ve Lenin bunlardan biridir. Anlaşılması gereken nokta, bu konjonktürel somutlanışların kendi başlarına ilkeselleştirilemeyecekleridir. İşte Buharin bence bunu yapmıştır. Onun için de, Lenin gibi söylersek, "parlak" bir teorisyen olmuş, ama diyalektiği öğrenememiştir.

Peki Buharin sanayisi az gelişmiş, savunma olanakları geri ve sınırlı bir ülkenin bir dış tehdit ya da saldırı durumunda ne yapabileceğini hiç mi düşünmüyordu?

Daha önce Lenin'in dış tehdit ve müdahale konusunda nisbeten "ferah" bir dönemin olanaklarını ön plana çıkardığını görmüştük. Faşizmden gelebilecek bir tehlikeyi o yıllarda ölçemeyeceğini de eklemiştik. İtalya vardı, ama çok gençti. Üstelik Lenin'in, Habeşlilerin bile pek ciddiye almadıkları İtalyan saldırganlığını abartması da düşünemezdi. Lenin'in dış konjonktür ve dengelere ilişkin bu ferahlık saptamalarının Buharin tarafından daha sonra bir tür "teori" haline getirildiği anlaşıyor. Batılı bir gözlemci şöyle saptıyor durumu:

"Buharin'e göre emperyalizm kendi iç çelişkilerini artık devlet müdahalesi yoluyla çözebiliyordu ve bu nedenle de yayılma zorunluluğunu artık duymuyordu. Sosyalizm için ciddi bir tehdit de oluşturmuyordu aynı nedenle. Sosyalizme yönelik tehdit asgari düzeyde olduğuna göre, savunma için bir sınai temel geliştirmenin de pek az ivediliği vardı. Buharin'in, çelişkilerin yer almadığı dünyasında, Sovyetler Birliği'nde cereyan eden sınıf mücadelelerinden de söz edilemezdi. Köylülük içindeki sınıf farklılaşmalarını da bulanıklaştırma eğilimindeydi."¹⁶

Son cümle dışında, bu değerlendirmeye katılıyorum. Son cümleye de temelde bir itiraz yöneltmemekle birlikte, konunun çok daha dikkatli ele alınmasını öneriyorum. Kollektivizasyonun hızını ve zorlayıcılığını mazur göstermek için kırsal kesimdeki sınıf farklılaşmalarını ve mücadelelerini olduğundan sivri boyutlarda algılamak, bence doğru bir yol değildir*.

Buharin'e dönülebilir. O'na nerede ve nasıl karşı çıkılabileceğini az önce anlatmaya çalıştım. Buna karşılık Buharin'in tarım kesimine ve buradaki sınıfsal ayrışmalara ilişkin gözlemlerinin büsbütün değersiz sayılıp bir kenara itilmesinin doğru olacağını sanmıyorum. Örneğin Buharin, köylü ekonomisi ile kapitalist ekonomiyi her anlamda özdeş görüp ikincisindeki dinamik ve ayrışma potansiyelini birincisinden de bekleyen sol'u eleştirirken bence haklıdır. Buharin bu noktada, Çayanov ve benzerleri ile temas noktaları da bulabilmiştir. Gel gör ki Buharin önemli hatalarından birini, güçlü görüldüğü bu alanda yapmıştır. Daha açık söylenirse, kırsal kesimdeki sınıf ayrışmalarının *kesimin bütününde* ve değişik düzeylerde net çizgilere kavuşamayacağını söylerken haklı olan Buharin, bir yanda en geniş köylü kitlesi, öte yanda ise çok sınırlı bir katman olarak kulaklar şeklinde net bir ayrımın belirmesini beklerken de o kadar hayalcidir. Makinalı tüfek ateşi, seçilmesi ve ayrıştırılması gereken ince noktalara değil, zaten seçilmiş ve ayrılmış olan grup hedeflerine yapılabilir. "Kulak başkaldırırsa makinalı tüfekle tararız" diyen¹⁷ Bu-

* Daha önce söylediklerimden de anlaşılabileceği gibi, 20'li yıllarda *tarım kesimiyle sınırlı* bir alanda ciddi sınıf mücadeleleri olduğunu ileri sürmek çok güç. Başka deyişle, nesnel ve prospektif karşıtlıklar başka, bunların fiilen sınıf mücadelelerine dönüşmesi başkadır. Bu nedenle tarımda köylülüğün farklılaşmış kesimleri arasında cereyan eden bir "sınıf mücadelesi" görüşü, bana inandırıcı gelmiyor. Ancak, sınıf mücadelesinin 1921-29 arasında tasmamam gündemde olduğunu elbette kabul ediyorum. Yalnızca bu, bence, işçi sınıfı ile küçük burjuvazi arasında bir kavgadır.

harin, bugünlerde inanılanın aksine kendisinin de bir "potansiyel kriminal" olduğunu sergilemenin ötesinde, bir de kurunun yanında yaşın yanmayacağından çok emin olduğunu gösteriyor.

Buharin "kötü" kulakları ayırıp onlara bir de gözdağı verdikten sonra, geriye kalan büyük yığının ciddi bir sorun yaratmayacağından emin görünüyor. Buharin'in beklentisinde, gelişirken *kendi içinde* çok fazla ayrışmayıp (burada haklıdır) kulaklardan ayrışan ve *onlara karşı* tutum alan (burada yanılmıştır) bir orta ve alt köylülük varsayımı yatar. Buharin, gelişen alt ve orta köylülüğün ideolojik ve politik yapılanış açısından tam tamına kulaklaştığını ise hiç görememiştir.

En yararlısı, Buharin'in beklenti ve öncrilerini kendi ağzından dinlemek olacaktır. Günümüz Sovyet Buharinistlerinden biri, Buharin'in, sanayi kesimindeki ileri işçilere şu öğütleri verdiğini aktarıyor:

"Tabanın olan mujikle teması kaybetme; sanayii yavaş yavaş geliştir (...) Bütün ekonomik ve benzeri politikalarında mujiğe sıkı sıkıya dayan (...) Sen bankaları ve kredileri denetle. Mujiği yoğurmak için onyıllar harca ve onun mülkiyet sahibi olması seni tedirgin etmesin (...) Sabırlı ol, acele etme, aşırıya gitme, komünist erdemlerini sergilemekte gösterişe kaçıp mujiği ürkütme: Bu erdemlerden korkarsa onları kendine sakla, seni izleyebilmesi için ona karşı dik-katli ve akıllıca davran. Ancak o zaman kazanacaksın."¹⁸

Sevecen bir babanın el bebek gül bebek büyüttüğü kızını evermeden önce damat adayına verdiği söylevi andıran bu sözler Buharin'in işçi-köylü ittifakı ve sanayi-tarım

ilişkilerine nasıl yaklaştığını sanırım en açık biçimde ortaya koymaktadır.

Buharin 1921-28 dönemi tartışmalarında elbette sağ çizginin tek temsilcisi değildi. Başkaları da vardı. Ancak Buharin bunlar arasında Bolşevik kökenli, önemli bir isimdir. Bu nedenle, Bolşevik Buharin ile gene sağ çizgide yer alan ancak Bolşevik kökenli olmayan başkaları arasında, kimi sorunlara yaklaşımda belirgin farklılıklar bulmak mümkündür. Örneğin Çayanov'da, tarım kooperatifleri en çok "ekonomik" birimler olarak anlam taşıırken, bunlar Buharin için, aynı zamanda kırlarda verilmesi gerektiği ölçülerde bir sınıf mücadelesinin araçlarıdır. Buharin böyle bakmıştır. Hatta merkezde yer alan Bolşevikler de. Ne var ki sağlı sollu tüm Bolşeviklerin kooperatiflere tanıdıkları bu işlevin pratikte karşılığını bulduğunu söylemek çok güçtür.

Burada, Buharin'i ve onun özel konumunu aşan bir parantez açmak istiyorum. Bolşevizm içi NEP düşkünlüğünü anlayabilmede, Buharin'le birlikte ve belki de ondan ötede bir yardımcıya sahip olduğumuzu sanıyorum. 1905 yılında, 17 yaşında iken Parti'ye giren, bu anlamda da çekirdekten yetişme Bolşevik sayılması gereken Grigori Sokolnikov'a bu sağlamda kısaca değinmek istiyorum.

Sokolnikov hiç kuşkusuz bir arrivist değildir. 1905'den bu yana, Parti'de en zorlu görevleri omuzlamış, özverilerde bulunmuştur. Devrimci mücadelenin kahrını çeken Sokolnikov, 1917'den sonra ve NEP'le birlikte, "monetarist" önlemlerin uzmanı oluyor, adı da "Bolşevik maliyeci"ye çıkıyor. Ama çok daha ilginç var: Aşırı NEP'ci Sokolnikov, 1925'ten sonra, NEP'i aşırı bulan yeni muhalefete katılıyor; salt Stalin'e karşı olmak için... Sokolnikov, bu muhalefet içinde, gene NEP'cidir!

Şöyle düşünüyorum: 1917 ile yapılan iş ve girilen yol, çapları ne olursa olsun, kimi Bolşeviklere gerçekten de "büyük", bu anlamda da ürkütücü geliyor. Yapılan işin büyüklüğü ve güçlükleri, zamanla, yapanları da ezmeye başlıyor. Böyleleri, bir süre sonra, yaptıkları işi ılımlılık ve geri adımlarla kurtarmak istiyorlar. Daha ileri gitmek, onlara gerçekten de "çılgınlık" olarak görünüyor.

Kanımca bu ayrışma, "tek ülkede sosyalizm" anlayışına da yansıyor ve onun iki farklı kavranışını doğrudan belirliyor. Çok açık söylenirse, "tek ülkede sosyalizm" bir dönem, solukları kesilenlerin ve daha ileri gitmekten ürkenlerin *de* sahip oldukları bir perspektiftir. Çünkü "tek ülkede sosyalizm" realizme, ılımlılığa çıkarılmış bir davetiyedir onlar için. "Tek ülkede olur" dendiğinde, bunun *ancak* belirli bir biçimde "olabileceğine" inananlar, başka deyişle tek ülkede sosyalizmi tam tamına kalıcı bir NEP'le özdeşleştirenler, sağ çizgi içinde özel bir yer tutuyorlar. Stalin, "sol"a karşıt konumuna karşın, kendini bu çizgiden ayrı tutmasını beceriyor. Sol çizgiye karşı NEP'i onaylayan 15. Kongre'den hemen sonra, görevinden uzaklaştırılan ilk kişinin Sokolnikov olması, Stalin'in gelecekteki hamleleri konusunda ipucu vermesi bakımından anlamlı sayılmalıdır.

Sağ'ın ve köylücülüğün başka temsilcileri de olduğunu söylemiştim. Burada siyaset dersleri çerçevesinde son derece ilginç bir sonuçla karşılaşıyoruz. 1921-28 dönemi sağının tezleri, yarım yüzyıl sonra, batıda az gelişmiş ülkeler için hazırlanan kalkınma reçeteleri şeklinde karşımıza çıkıyor. Burjuva ideolojisinin, kendi öz kaynaklarından da önce, işe yarar malzeme bulma umuduyla Sovyet deneyinin kritik uğraklarına başvurduğu bununla çok açık ortaya çıkıyor. Sanırım, bir başka ders daha belirginleşiyor: Türkiye solunun bir kesiminin 60'lı yıllarda "emperyalizmin tuzağı" olarak

değerlendirip karşı çıktığı reçeteleri 20 yıl sonra bu kez "sosyalizm adına kaçırılmış fırsat" sayıp hayıflanması, gerçek ideolojik kopuşların sanıldığından da güç bir iş olduğunu kanıtlıyor. Örneğin sağ çizginin savunucuları arasında bir de Shanin vardır. Shanin'in 1926'daki önerisi, kalkınma iktisadına ilgi duyanlara ve bu arada solcu aydınlarla hiç de yabancı gelmeyecektir. Shanin'e göre yatırım tercihleri, daha düşük yatırım ölçeği gerektiren tarıma yönelmelidir. Bu sayede genç Sovyetler önemli bir ihracat olanağına kavuşacak, ihracat aracılığıyla ve zamanla sağlanacak birikim de ilerdeki sanayi yatırımlarının temeli olacaktır. Söz konusu yatırım tercihlerinde tarım kesimiyle birlikte, tüketim malları sektörüne öncelik tanınmalıdır, vb. vb.¹⁹

Shanin de, örneklerden yalnızca biridir. Günümüzde en azından kimi sözcüleriyle Sovyet tarihçiliği, "kaçırılmış fırsatlar" adına eski sağın modellerine üzülerek bakıp güncel bir canlanma zemini yoklarken, göz atabileceğimiz başka neresi var? İlginçtir ama, batılı iktisat bilimi 20'lerin tartışmalarına burjuva ideologlarının neden şevkle sarıldıklarını çok daha iyi kavramışa benziyor. Şu aktarmaya dikkatle eğilmek gerekiyor:

"Batılı kalkınma iktisadının pratisyenleri arasında hamle anlayışı, mevcut köylü ekonomisi temeli üzerinde tarımsal gelişmedir. Çayanov geleneği, bu özelemlerin teorizasyonu için bir yol sunmuştur.(...) 20'ler ve 30'ların Sovyet deneyimi, üretimin kollektif şekillerinin, tarımsal gelişim düzeyinin yükseltilmesine uygun olmadığını kanıtlar doğrultuda yorumlanıyordu. Gene bu yoruma göre 20'lerin öyküsünde, üçüncü dünyanın gereksinimlerine uyan gizli bir tarihsel almaşık, köylücü bir kalkınma yolu vardır. Böyle bir yorumun başlıca desteği, tam tamına

20'lerde gelişmiş bulunan bir geleneğin, Çayanov geleneğinin varlığıdır."²⁰

Sağ çizgi, aşağı yukarı buydu. Az sonra değinmeyi düşündüğüm sol eleştiri ise, söylediklerinin bir bölümünde gerçekten de haklıydı. Yaşamak için zamanla yarışan Sovyetler'in kaplumbağa hızı gelişmeye tahammülü olmadığı, Parti'nin büyük çoğunluğu açısından tartışmasız bir gerçektir. Sağ'ın yenilgisinin esasını da bu oluşturur.

Ne var ki sağ, geride gene de önemli bir tartışma alanı bırakabilmiştir. Bu da, kırsal kesimdeki üretimin özüne, sınıfsal ayrışma ve ilişkilerin niteliğine Marksizmin kuru bir yorumu ve kategorik beklentilerle yaklaşmanın yanlışlıklarına ilişkindir. Kırsal kesimde çok net sınıf ayrışmaları beklemek ve bunlara tekabül edeceği varsayılan siyasal tavırlara göre mücadele ya da geçiş modelleri çizmek, riskli bir iş olarak görünüyor. Açık söylemek gerekirse Parti'nin tarım kesimine 1928'den sonraki yaklaşımının, öyle sınıfsal ilişki ve ittifakların tabanını değiştirmekle, şununla birleşip ötekini tecrit etmekle vb. bir yerden sonra çok fazla ilişkili olduğunu da sanmıyorum. Daha açığı, bunların biraz da işin "cilas"ı olarak kullanıldıklarına inanıyorum.

Eğer bir benzetme yapılacak olursa, 1928-29 yıllarında tarım kesiminde başlatılan hamlelerin, düğümü çözmek için yeni yolların aranışından çok İskender'in kılıcı örneği bu düğümü kesip atmakla ilgisi vardır. Söz konusu hamlelerin tarımda sosyalizme geçişi bütünüyle güvence altına alıp bu alanda mutlak bir başarı sağladığını elbette iddia etmiyorum. Ancak, yaşamını sürdürse bile, ortada kapitalizm adına dolaşan yaratığın elinin kolunun kırıldığını ve *büyüme şansının* tümünden yokedildiğini unutmamak gerekir.

* * *

Şimdi sol'a dönebiliriz.

Sağ'ın ve Buharin'in gerçek karşısının tek başına Troçki olduğunu düşünmek doğru olmaz. Sağ çizginin Marksist ve Bolşevik kökenli sözcüsü olarak Buharin alınırsa, onun karşısındaki, Troçki'den çok Preobrajenski'dir*.

Öteki yönlerini bir yana bırakıyorum; ancak Preobrajenski'yi Buharin'e göre en azından daha "diyalektikçi" saymak mümkündür. Bunun gerekçesine geçmeden önce Preobrajenski dendiğinde akla ilk gelen bir kavrama, ünlü "sosyalist ilk birikim" kavramına kısaca değinmekte yarar var.

Dobb, Preobrajenski'nin bu konudaki yaklaşımını özlü biçimde ve şöyle anlatıyor: "en başta devlet ekonomisinin dışında kalan kaynaklardan gelmek üzere devletin elinde maddi bir birikimin sağlanması; ya da sanayi inşası için küçük üretici sektörden kaynak transferi..."²¹ Başka deyişle Preobrajenski, kapitalist gelişimde belirleyici öneme sahip ilk birikim gibi, sosyalist gelişme ve sanayileşmenin de kendi

* Aradan yıllar geçtikten sonra, kimi konularda çok daha rahat ve gerçekçi olmak mümkün. Örneğin Troçki'ye aşırı ve iflah olmaz bir NEP düşmanlığı atfedip bu düşmanlığın Troçki'nin asıl belirleyeni olduğunu düşünmek, doğru olmayacaktır. Troçki NEP konusunda örneğin Buharin'e göre elbette soldadır. Ama NEP karşısında her zaman bir "sol sapma" temsil ettiğini söylemek, zorlama olacaktır. Troçki'nin 1923 yılında 12. Parti kongresinde sergilediği NEP yaklaşımı oldukça tutarlıdır. Troçki'nin görüşüne göre NEP, sağladığı başarılarla kendi temellerini ve geçerliliğini ortadan kaldıracak bir ara politikadır. Başka deyişle, Yeni Ekonomi Politikası, kendi gelişimi sonucunda, artık sosyalist olan "en yeni" bir başka politikayı gündeme getirecektir. (bk. Carr, E.H; *A History of Soviet Russia: The Interregnum: 1923-1924*, Macmillan, 1954, s.23) Gene Troçki'nin yaptığı anlamlı saptamalardan biri, aşırı NEP savunuculuğunda, uluslararası devrimin gerçekleşmemesiyle palazlanan yeni bir tür Sovyet narodniçestvosunu görmesidir. (bk. Carr; *Socialism in One Country*, vol:2, Macmillan, s.168) Bütün bunları görebilen Troçki'nin politik tutku ve hırsları dışındaki en büyük zaafı, hep küçümsediği Stalin'in, bir köşede bütün bu değerlendirmeleri "biriktirdiği"ni ve ileride hepsinden yararlanmaya hazırlandığını farkedememesidir!

ilk birikim kaynağına sahip olması gerektiğini düşünmektedir. Bunun yolu da, sanayi ile tarım kesimleri arasındaki değişimde ilkinin lehine bir eşitsizlik yaratmak olabilirdi...

Preobrajenski kendi tezleri çerçevesinde doğal olarak ekonomide sosyalist bir korumacılığı önermektedir. Buharin'in ve sağ çizginin öteki temsilcilerinin önerileri doğrultusunda gidilmesi halinde Sovyet sanayiinin kapitalist dünya pazarına büsbütün bağımlı hale gelmesi tehlikesine işaret ederken de haklıdır. Ancak bütün bunlardan daha önemlisi, Preobrajenski'nin, sanayiın kendi pazarını kendi yarattığı dönüşümlü bir input-output modeline yaklaşabilmesidir.

Herşeye karşın, 1928-29 hamlelerinin doğrudan doğruya sol'un tezleriyle Preobrajenski'nin modellerine dayandığını düşünmek yanlış olacaktır. Çünkü Preobrajenski sanayi kesiminin dinamiklerini gözetme konusunda Buharin'den daha "diyalektik" düşünmekle birlikte, bu dinamikleri ilk birikimin sağlandığı, adına belki de kalkış (take off) denebilecek bir aşamanın *ardına* erteliyordu. Daha sonra, 1929'la birlikte gerçekleştirilmeye başlanan ise bu değildi. Çünkü birinci beş yıllık planın uygulanmasına yönelik hızlandırmalarda, Preobrajenski'nin "ilk birikim" tanımına layık büyüklükte bir artığın tarımdan, sanayie aktarıldığını kanıtlamak mümkün değildir.

Burada bir noktanın altını çizmek gerekebilir. Sağ ve sol tezlerin tartışılmasında, salt *teorik* gerçekçelerde kalkarak, bunlardan birini ya da ötekini büsbütün geçersiz ilan etmek pek mümkün değildir. Sözelimi Avrupa'nın önemli bir bölümünün sosyalizme geçtiği, Rusya'ya yönelik dış tehdidin iyiden iyiye güçten düştüğü bir ortam veri alındığında Buharin'in gradualist tezlerini peşinen reddetmek mümkün müdür? Ya da güvenli kaynaklardan, olmazdı ama diyelim "sosyalist" bir Kanada ve ABD'den istediği an istediği miktarda tahıl alabilen bir

Sovyetler'in kendi kırsal kesiminde zoralım uygulaması ne ölçüde gerekli olurdu?

Sağ ve sol tezler için, teorik konumlanış ve içsel tutarlılık açısından birinin ötekine üstünlüğü söz konusu olmasa bile, içinde yer alınan somut dengeler açısından aralarında önemli bir "gerçekçilik" farkı bulunduğu görülecektir. Sağ tezlerin, gerçekçilik için hep dış denge varsayımlarına gerek duyması, onun göreli olarak zayıf ve sallantılı niteliğini gösterir. Sol tezlerin eleştirisi ise, daha çok, elde bulunduğu varsayılan ve üzerine titrenen işçi-köylü ittifakını sarsma riskinden hareketle yapılabilecektir. Unutmadan eklenmeli: Sol tezlerin bağnaz uygulamasının, basit tüketim maddeleri kıtlığını çok ileri düzeylere ulaştırma tehlikesi de vardır. Böyle bir durumda, örneğin Troçki başta olup tüm ekonomiyi ve işçileri "militarize" etmiş olsa bile, Rusya'daki rejimin ne kadar dayanabileceği oldukça tartışmalı bir konudur.

Preobrajenski'ye yönelik bir başka ciddi eleştiri, sanayi ve ticaret alanlarında varolan, tarım kesiminden bağımsız atıl kaynakları harekete geçirebilme düşüncesine kendi sisteminde yeterince yer vermemesinden hareketle yapılabilir. Aynı şekilde, tarımda kolektivizasyon da Preobrajenski'nin gündeminde yoktur.²² O halde, aralarındaki önemli tüm farklılıklara karşın Buharinci sağ ile Preobrajenskici sol, bir bakıma aynı alanda boğuşmaktadır. Ortadaki kaynak, aynı kaynaktır. Tartışma ise, bu kaynaktan suyun nasıl aktarılacağına ilişkindir. Örneğin bu kaynağa yaklaşımda Preobrajenski'nin tutumunu anlayabilmek için sözü Carr'a bırakalım:

"Sanayie yapılacak yatırımların tek kaynağı olarak köylü üretim fazlalığı üzerinde bunca ısrarına karşın Preobrajenski, kulaklar da dahil köylülere

karşı, vergileme ve pazar mekanizması dışında başka herhangi bir silah kullanılmasını önermedi. 1927 yılı boyunca, hem çoğunluk hem de muhalefet tartışmayı henüz, proleter devletin 'kumanda mevzileri'ni elinde tutup sanayie yatırılmış sermayenin de sahibi olduğu sürece köylülükle ilişkilerin piyasa-fiyat mekanizmalarıyla düzenleneceği varsayımına dayanan NEP çerçevesi içinde sürdürüyordu. Bu da, uygulanan politikanın, kendini piyasa yasalarına uydurması gerektiği anlamına geliyordu."²³

Burada anlatılan tam tamına Lenin'in 1921-23 modelinde belirgin biçimde görülen düalist ekonomi temelidir. Özetle, kaynak hep aynı kaynaktır. Bütün bunları yinelemenin nedeni ise şunu vurgulayabilmek: 1929'dan sonraki hamlelerin, ortadaki paradigmanın kendisini dönüştürmeyip yalnızca 1925-28 arası sol tezlerin kabulü ve uygulanmasından ibaret kaldığı görüşü oldukça yanlıştır.

Ancak sol eleştiri ve önerilerin, yeni bir yolun denenmesinde hiç mi hiç işlevli olmadığını da düşünmemek gerekiyor. Sol tezlerin, NEP'e hararetle sahip çıkılan bir dönemde bile zihinlerde ciddi kuşkuların oluşmasına yol açtığını, 1929 hamlelerinin de sonuçta bu kuşkuların üzerinde yükselebildiğini düşünüyorum. Söz konusu hamlelerin, sol tezlerin doğrusal bir uzanımı olmadığını önce de vurgulamıştım. Gene de, yeni yolların arandığı bir süreçte çok boyutlu bir yaklaşım çerçevesinin çizilmesinde hiç kuşkusuz bunlar da katkıda bulunmuşlardır.

Sanırım bunlardan da kimi politik dersler çıkartmak mümkün. Örneğin "ortada" ya da "merkezde" olmak, her zaman ve her durumda bir tür ortalamacılığı ya da mediokrasiyi anlatmıyor. Kimi durumlarda "ortada" oluş, eski paradigmanın aşılması açısından gerekli bir "kuluçka dönemi" işlevi görebiliyor.

Sonra, kıyasıya tartışma sırasında örneğin bir Stalin gerçekten "ortada" mıydı?

Stalin'in konumu "orta" kavramını tartıştıracak bir nitelik gösteriyor. Stalin'in "merkez"i temsil ettiği su götürmüyor. Ancak merkezde oluş, aynı zamanda, NEP tartışmalarının teorik çerçevesi bağlamında bir ortacılık anlamına geliyor mu? Bu oldukça tartışmalıdır. Stalin, merkez komitesinde, Buharin'in aşırı NEP'ci yorumlarını eleştiren kişidir. 1925'deki Leningrad muhalefeti ise, Stalin'i, Alman sosyal demokrat hareketi ile yapılan bir analogi sonucu, Bebel gibi "ara yerde" göstermektedir. Ama belki de en ilginç 1925 yılındaki 14. Kongre'de Kamenev'in Stalin'i NEP çi olmadığı ve NEP'i tam onaylamadığı halde onu "kollamakla" eleştirmesidir. ²⁴

Davies ise, yıllar sonra dönüp baktığında, bence son derece aydınlatıcı yorumlarda bulunuyor. Davies'e göre Stalin ve yandaşları, 20'lerin tartışmaları sırasında bir tepce tırmanmaktadırlar. 1926-27 yıllarında da sanayileşmek (yani tepenin öteki yamacına geçmek) istiyorlar; ama henüz bu yamacı ve onun kendi ufkunu göremiyorlar. Davies'e göre hemen ardından gelen "hububat krizi" Stalin'e bu kez tepenin öteki yanını ve ötedeki ufku göstermiş oluyor. Artık tereddüt kalmıyor. ²⁵

Büyük Dönemeç

1929'da tereddüt kalmıyor. Ya sonra, diyelim günümüzde?

Öyle anlaşıyor ki Rusya'da 1929'dan sonra girişilen büyük hamlelere ve bu hamlelerle birlikte alınan büyük dönemece, eskisinden daha spekülative şekillerde yaklaşılacaktır. Doğrusu bunu da tarihin cilvelerinden say-

mak gerekiyor. Tarihsel gelişim, geçmişteki olguların soğuyup küllenmesini de getiriyor. İnsanlar, ateşini hiç aşamadıkları dönemlere daha soğuk bir tavırla ve aposteriori seçenek icatları ile yaklaşabiliyorlar. 1928-33. dönemi bugün topun ağzındadır; bu konuda birikmiş tüm kurtlar sırayla dökülecektir. Hatta, düpedüz insanları dövündürmek için özel olarak kurgulandıkları izlenimi veren kimi "açıklamalar"la birlikte...

Olup biten neydi, önce onu görmek gerekiyor.

Çok özet olarak şöyle: 1927 yılındaki 15. Parti Kongresi açık şekilde NEP'e devam kararı alıyor. Sol muhalefetin tasfiyesi de aynı kongreye denk düşüyor. Ne var ki, çok kısa bir süre sonra 15. Kongre'nin ekonomik politikalara ilişkin kararları bir bir tornaya gönderilmeye başlanıyor. Örneğin 1928 yılı ocak ayında Politbüro "tahıl tedarikinde devrim" çağrısında bulunuyor. Kollektivizasyon ve ağır sanayie ilişkin olarak birinci plana konulan mütevazı sayılabilecek hedefler büyütülüyor. Tarımdaki kollektivizasyon radikal şekilde sürerken, sanayileşme atılımı inanılmaz boyutlara varıyor. Örneğin E. Mandel'in verdiği rakamlara göre başta yüzde 5-9 arası saptanan üretim *artış hızı* yüzde 23.7'ye yükseliyor. (26) Bu ilginç dönemin rakamları başka pekçok yerde bulunabilir. Benim amacım ise, girilen hamlenin *gerekçelerine* ve ortaya çıkardığı *nitel* sonuçlara dikkat çekmek olacak.

Gerekçeler konusunda kimi açıklıkların, önceki bölümlerde sağlanmış olması gerekir. Yanlış anlaşılmasa için hemen vurgulamak mümkün: Proletarya iktidarını yıkmayı hedef alan *doğrudan siyasal* bir kalkışma gündemde olmasa bile, kulaklar başta köylülüğün bir kesiminin sergilediği direniş ile pazarlanan tahıl miktarında bunun sonucunda görülen düşüş, iktidarın gücünü gerçekten de tehdit eden bir

beslenme sorunu yaratmıştı. Bunu görmemek, görüp de gerekçe saymamak herhalde mümkün değildir. Ancak, gerçekleşen tüm hamleleri tek başına böyle bir gerekçeye bağlamak da pek doğru olmayacaktır. Örneğin Ömer Erzeren'in bir çalışmasında aktarıldığı gibi sağ kanat, 1928 bunalımı atlatıldıktan sonra, NEP politikalarına yeniden dönülmesini ciddi ciddi bekliyordu. Buna karşılık sol, işin rengini anlamada daha gerçekçidir: "kriz konjonktürel ya da saf ekonomik bir kriz değil, aksine toplumsal bir kriz. Kulakların saldırısı o boyutlara varmıştı ki, tarım kesimindeki kapitalist ögelere karşı devlet örgütlü bir mücadele yürütmek zorunda kaldı."²⁷ Bu göreceli gerçekçiliğine karşın Preobrajenski'nin, kulak direnişinin doğrudan siyasal nitelikli makro hedeflerini bir ölçüde abarttığını düşünmek mümkündür. O halde asıl motivasyon unsurunu, daha önce de değindiğim gibi, işçi-köylü ittifakı sorununun eski konuluş şeklinin radikal bir değişime uğramasında görmek daha doğru olacaktır. Örneğin Carr ile Davies, kulaklar dışında kalan köylü kesimlerin de direnişe katılmaları gerçeğinin Parti'yi oldukça şaşırttığını aktarıyor.²⁸ Radikal politika değişikliğinde, bu şaşkınlığın ve hemen ardından gelen bir netleşmenin önemli payı olmalıdır.

Sonuçta, NEP'in kimi özel sorunlarını aşmanın çok ötesinde yeni bir atılım gereğinin duyulması, NEP'ten çıkışın özünü oluşturur. Sovyet deneyinin, atılım gereğinin yakıcı hale gelmesi ve bu doğrultudaki önlemlerin alınmasıyla ilerlediği, aradan geçen yılların soğutuculuğuna karşın, hiç olmazsa son perestroyka ve glasnost olgularıyla birlikte ortaya çıkmış olmalıdır. 1928-29 yıllarına yeniden dönecek olursak, Dobb şöyle bir özetleme yapıyor:

- "Sovyet ekonomisinin eriştiği durum, tarihi gelişim olayı içinde zorlama, itme ve basamakları hızla atlama ile elde edilmiştir. Tarihi oluşun biriktirdiği

ve kristalize ettiği atalet içindeki tüm güçler birden, ani bir hareketle parlamıştır. Hiç şüphe yok ki bu zorlama ve ilerleme yolunda, 1917'de Lenin'in düşündüğü gibi yine askeri bir strateji izleniyordu. Bu durumda normal gelişme geleneklerinin ve kanunlarının bir kenara itilmesi gerekti. Ekonomik hedeflere ulaşma artık bir iştıyak, bir teşvik ortamı ile sağlanabilirdi."²⁹

Dobb'un kendisi böyle bir iddiada bulunmasa da, başkaları için yukarıda söylenenler "Stalin'in öznelciliğı"nin de kanıtını oluşturur. En başa dönecek olursak, sosyalizmin kuruluşu sürecinin nesnel ve dayatıcı yasaları olduğuna ve bu yasaların politik iradenin etkinliğinden büsbütün bağımsız varlığa sahip bulunduklarına inananlar için, söz konusu hamleler gerçekten de ancak böyle değerlendirilebilirler. Ne var ki, kapitalist toplumun yasallıklarının, bu kez tarihin tıknaz kolu içinde en azından hareket ettikleri ortam açısından son derece önemli dönüşüme uğradıkları düşünülürse, "öznelcilik" türü suçlamalarda acele etmeme gereğı ortaya çıkar. Bu durumda 1928-29'la başlanan hamleler öznelcilik-gerçekçilik değil, ancak nihai hedef açısından konulacak bir tutarlılık-tutarsızlık bazında eleştirilebilirler. Doğrusunu söylemek gerekirse, sanayileşme ve kollektivizasyonun Parti tarafından fiilen uygulanış *şekline* ilişkin tartışılabilir pek çok almalıık ileri sürülebilmesine karşın, sürecin bizzat *kendisine* almalıık olacak ciddi herhangi bir modele en azından ben rastlamış değilim*.

* Önce Türkiye'den, geleneksel solla hiç ilişkisi olmamış bir yazardan bir değerlendirme:"Geniş bir tarihsel perspektiften bakıldığında bu adımın (kollektivizasyon) kaçınılmaz olduğu sonucuna varılır. Stalin bu adımı atmasaydı, Rusya, dünya kapitalist sisteminin baskısına direnemeyerek Preobrajenski'nin dediğı gibi, tarıma dayanan dev bir sömürge haline gelebilecekti." (Alogan, Yavuz; "Buharin'in Üç Dönemi", *Saçak*, no:50, s.31)

Buraya dek, çok bilinenleri kısaca özetlemiş oluyorum. Şimdi, hepsinden kalkarak önemli bir ders çıkarılabilir. Buna hazırlık olarak önce bir saptama yapmak istiyorum: Sovyetler'deki hamle, insanlık tarihinde, teorizasyonu henüz çok az yapılabilmiş sıçramalar arasında yer alır. Bunun mutlaka önemli nedenleri olmalıdır.

Stalin'in 1929 yılında tarım sorunlarını değerlendiren açıkça dile getirdiği bir yakınmadan söz ederek devam ediyorum. Stalin, yakınmayla birlikte ve en açık şekilde "teorisyen"lere çatıyor; ortada dolaşan "aykırı" teorilere karşı savaş açmadıkları için eleştiriyor onları. (30) Burada Stalin'in teorisyenlerden çok tarihle, daha doğrusu kuruluş tarihiyle boğuştuğuna inanıyorum. Stalin, Sovyet pratiğinin teorinin çok önünde gittiği saptamasını yaparken haklıdır. Ama aradaki açıklığı eleştirirken pek haklı sayılamaz. Çünkü, ortadaki gelişim modeli ve içerdiği dinamikler eğer baştan bu yana anlattığım türde bir doğaya sahipler, bu sürecin özel uğraklarına ilişkin teorizasyonlar hem çok zor, hem de yapıldıklarında oldukça zorlama ve riskli bir nitelik taşıyacaklardır. Çok farklı bir alan gibi görünse de, sorun tam tamına şudur: Yesenin ve Mayakovski, aradıklarını özel bir uğrakta bulduklarına çok inandıkları için başka uğraklarda yaşayamadılar... Sovyet deneyine ilişkin bir teorizasyonun, tikel değil ancak çok geniş tarihsel dilimler alınarak ve görelî

İkinci olarak da batının ünlü sovyetologlarından Alec Nove'un bir yorumuna kulak verilebilir. Nove, sanayideki hamle ve tarımdaki kollektivizasyonu değerlendirirken vurguluyor: "Daha az elle tutulur nitelik taşıma-sına karşın gene de gerçek olan bir neden de vardı: Politik coşkuyu (élan) diri tutmak, Parti'yi demoralize edip rejimi tehlikeli şekilde zayıflatacak bir yol olarak köylüye dayalı tedrici gelişimi süre kaydı koymaksızın benimsemiş olma görünümü vermekten kaçınmak... Hem içeride hem de dışarıda rejimin 1927 yılıyla birlikte bir çıkmaza (cul-de-sac) gelip dayandığı, yaygın bir kanıydı." (Nove, Alec; *Was Stalin Necessary?*, Allen and Unwin, p.23)

olarak da daha soyut bir çerçevede mümkün olabileceğini sanıyorum. NEP'in gerçekleri ve gerekçeleri olabilirdi; ama özel *teorisi* olmamalıydı, olamazdı. Buharin, biraz da buna soyunduğu için kaybetti. Aynı şekilde, sanayileşme ve kolektivizasyon hamlesinin de global bir teorisi olamazdı. Stalin'in büyük hatası, güncel politik gerekçelerle bu yolu zorlaması, pratik adımlara teorik bir içerik kazandırmak için elindeki araçları sömürmesidir. Eğer adına mutlaka "teori" denecekse, 1929'dan sonraki hamlelerin "teori"si, en çok, kendi mantığını sorgulayanlara karşı çıkarılacak pratik nedenler, gerçekler ve gerekçeler olabilecektir. Bunun ötesine geçmek sakıncalıdır.

Bu nedenle, Stalin'in kimi zorlayıcı girişimlerine karşın, 1929 hamleleri kendisine önsel iki teorizasyon çabasını (sağ ve sol) bir üçüncü teoriyle değil *pratikte* aşan bir içerik taşır. Gene de, daha dikkatli bakıldığında Stalin'in "teori" ısrarında bir başka gerçeğin payı görülebilir. 1927'de sol'un tasfiyesi sonucu, sağ tezlere, bunların "resmi"liği anlamında düzeysiz bir ilgi doğduğu anlaşıyor. Bu nedenle Stalin, "sol" içerikli hamlelere başladığında, ortada dolaşan sağ teoriler karşısında kendini ve Parti'yi büyük ölçüde silahsız hissediyor. Böylece teori aramaya başlıyor. Bulamadığına inanınca da yakınmalara ve sert eleştirilere yöneliyor. Ve bütün bunlardan güncel bir ders daha çıkıyor: Pratik sorunlara bulunan çözümlerin ötesinde, perestroyka ve glasnost'un "çok özel" teorilerini yapmaya koyulanlar da olacaktır. Şu anda kesin konuşmak mümkün değil. Ancak böyleleri teorizasyonda çok ileri gittikleri taktirde, daha ilerdeki yeni dönemeçlerde yalnız kalabileceklerdir. Özellikle Sovyet deneyinde, uç uğraklara bütünüyle angajman büyük riskler içeriyor. Tarih, hep bunu gösteriyor.

Yeniden 20'lerin sonuna ve "yapılan iş'e dönüp, özeti Dobb'dan dinliyoruz:

"1925-28 yılları arasında NEP'in tüm ortamını değiştiren ekonomik gerçek, başta hububat olmak üzere pazarlanan artığın çok ciddi şekilde geride kalmasıdır (...) 'Merkez'in gerek 1928'de savunduğu politikayı, gerekse şimdi neyin mümkün olabileceğine ilişkin tahminini değiştiren, tarımdaki açmazın çözümü olarak kollektivizasyonu almaya yönelik yeni bir istek ile bu işin başarılabilirliğine olan inançtı (ve bunlar, Stalin'in hanesine yazılmak durumundadır). Bu, ortadaki sorunu sanayi ile küçük ölçekli kyl üretiminin nasıl uzlaştırılabileceği sorunu olarak gören daha önceki yolların 'süper sanayicileri'nin yaklaşımında bulunmayıp yeni politika da yer alan en önemli unsurdur."³¹

Dobb'un bu yaklaşımı, sorunu oldukça başarılı biçimde özetliyor. Çünkü konu artık tarımdaki açmazların eski çerçevede aşılması değil, yepyeni bir paradigmanın içine yerleştirilmesidir. Standart pek çok yorumda da vurgulandığı gibi tarımdaki sorun gerçekten de önemliydi; ne var ki bulunan zm, bu sorunun ilk konuluş sınırlarını aşan bir niteliğe sahipti. şimdi, kimi "ayrıntı"lara dönebiliriz.

Buraya dek anlatılanlar, hamle öncesinde ortada ciddi bir kısır döngü olduğunu sanırım yeterince vurgulamıştır. Bu kısır döngünün bir kaç önemli görünümünü yeniden hatırlayalım. En başta, devrim kırsal kesimde yaklaşık 10 milyon yeni üretim birimi yaratmıştı. Bu, Bolşeviklerin, işçi-kyl ittifakı adına ödedikleri bir diyet olarak da değerlendirilebilir. Elbette gerekliydi; ama sonuçlarına NEP'in son yıllarında ortaya çıkan bunalımla katlandılar. şimdi önlerinde iki yol vardı. Bolşevikler, tahıl ve kentlerin beslenmesi sorununu zezebilmek için, ya ücretli tarım işçisinin daha yaygın kullanımına olanak tanıyıp kimi ticari

kısıtlamaları da kaldırmak gibi önlemler dahil zengin köylülerin tam anlamda kapitalistleşmesini teşvik edecekler; ya da mevcut bunalımı zoralım, uzun dönemli sorunu da kolektifleştirme hamlesiyle çözecek yeni bir yol arayacaklardı. Seçilen, ikincisi olmuştur. Tekrar ediyorum: tek çözüm, Rus tarımında büyük işletmeleri egemen konuma getirmektir; ama kapitalist, ama sosyalist yoldan. Parti, ikinci yolu seçti. Kısır döngüyü böyle aşmaya çalıştı.

Günümüzde tartışılması moda olmaya başlayan "seçim" de budur. Eski komünistlerin, eskiden komünistçe davrandıkları için yeni komünistler tarafından eleştirildiklerini görmek ilginç oluyor. Kanımca tartışmanın boyutlanmasının nedenlerinden biri, 1917'nin oluşturduğu özel bir anlayışın, kendi bütünlüğü içinde, kendi hedefleri ve değerleri ile birlikte ele alınmasında gösterilen isteksizlik ya da başarısızlıktır. Yeterince anlaşılamayan şudur: Sovyet önderliğinin, yarattığı durum ve gözettiği hedefler açısından bakıldığında, ülkede kent ve kır olarak düalist bir yapının kemikleşmesine ve bu düalizmin zamanla kendi antagonizmalarını da üretmesine kayıtsız kalması düşünülemezdi. Bunu anlayabilmek için çok özel bir yetenek gerektiğini de doğrusu pek sanmıyorum*.

* Oldukça doyurucu bir özeti gene Carr'dan almak zorundayım: "NEP'in yarattığı, proletarya ile köylülük arasında o çok yüceltilen 'bağ' ya da 'ittifak' değil, Sovyet ekonomisinin bu iki ana unsurunun rekabetçi pazar koşullarında birbirleriyle mücadele ettikleri bir arenaydı. Mücadele, bir o bir de bu yana keskin yönelişler gösteriyordu. Kapitalizmin yükseliş dönemlerinde zengin ve güçlü bir ülke için hoşgörülebilir, hatta arzu edilebilir olan böyle bir çekişme, geri Rus ekonomisinin cılız kaynakları düşünüldüğünde zorunlu olarak tahripkar bir nitelik alıyordu." (Carr; *The Interregnum* 1923-1924, Macmillan N.Y.1954, s.89)

Görülmesi gereken ikinci nokta da şudur: Sovyet önderliği şu ya da bu nedenle, gerçekçi ya da "vesveseci" bir tutumla, ağır sanayie bir kez öncelik verdikten sonra, kırsal kesimin meta baskınına uğratarak artığın alınması mekanizması da inandırıcılığını yitirecekti. Kırsal kesimin sözü edilen türde bir baskına uğratılması, bu baskının ajanları olarak tüketim malları üretiminin ön planda olmasını gerektirir. Kırsal kesimi temel ve ağır sanayi ürünleri satarak "sağmak", herhalde mümkün değildir.

Gelinen bu noktada, tartışmalı bir başka konu üzerinde de kısaca durulabilir. Bugün de pek çok araştırmacı, sanayileşme hamlesinin, artık ürünün zorallığıyla işçi-köylü ittifakını parçaladığını savunmaktadır. Burada, zorallıkla kolektivizasyonun bizzat kendisi, sanayileşme ile tarımdan gelen fiili artık arasındaki ilişkileri daha gerçekçi biçimde ele almak gerekmektedir. Örneğin *beslenme* sorununun çözümü adına girilen zorallıkları doğrudan doğruya "sanayileşmenin dayandığı temel" olarak görmek doğru olmayacaktır. Sovyetler'de yapılan kimi araştırmalar, birinci beş yıllık planın, tarım kesiminden gelen ciddi bir artış olmaksızın gerçekleştiğini göstermektedir. Zorallım şöyle dursun, gerçekleştiren kolektivizasyon bile ilk beş yıllık plan çerçevesinde sanayie ciddi bir kaynak aktaramamıştır.³² Bunlara şu nedenle değiniyorum: Kolektivizasyon hamlesine, temsil ettiği *politik* dürtüyü gölgeleyecek bir *ekonomik* rasyonalite tanımak, 1928-33 gibi dar bir kesit açısından anlamlı olmayacaktır.

Artık gerekçelerden sonuçlara geçebiliriz.

Büyük dönemecin özellikle nitel sonuçları üzerinde durmak istiyorum. Sovyet deneyinin bütününe ve özellikle bugün aşılmaya çalışılan yapıya ilişkin pek çok oluşumun bu dönemle birlikte ortaya çıktığı doğrudur. Sol eleştirmenlerin

"deformasyon" olarak nitelendikleri değişim, yüklediğimiz olumlu ya da olumsuz değerler ne olursa olsun, gerçekten de radikal bir nitelik taşır. 1929'dan sonraki atılımlarla yalnızca tarım ve sanayi değil toplumun tümü, parti kadroları ve parti önderliğinin niteliği de ilginç bir yenilenme yaşamıştır.

Düşünebildiğim "sonuç"u şimdiden aktarmak istiyorum: Sovyet deneyindeki hamle dönemi bir uçtaki *elitizm*'le öteki uçtaki *plebyenliğin* tarih boyunca belki de en ilginç kaynaşımını temsil eder Bu noktanın altını özellikle çiziyorum. Rus deneyinde Jakobenizm, Leninist örgüt teorisi ve 1917'nin kendisinden çok, 1929'dan sonra başlayan süreçte vardır. Eğer Jakobenizm özel tutkularla donanmış seçkin bir kesimin, kendi misyonunu, hareketli ve destekleyici bir kitle eşliğinde yürütmesiyse, bunun en çarpıcı örneklerinin gene bu dönemde görülebileceğini sanıyorum. Robespierre'i "incorruptible", Stalin'i "baba" yapan kaynak aynıdır; ve bu oluşum öyle tepedeki üç beş kişinin planları sonucu olarak da gösterilemez. Birini "incorruptible" ötekini "baba" yapan, yükselen ve hareketlenen, kendine güveni giderek artan ve sürekli olarak istim üstünde tutulan *alt* kesimler ve onların değerleridir. Bunu görmek ve kabul etmek gerekiyor.

Sanayileşme hamlelerinin bürokrasiye ve bürokratlaşmaya çanak tuttuğu, teknik eğitimli belirli bir seçkin kesim yarattığı kesinlikle doğrudur. Ne var ki, söz konusu hamlelerde "kitleselliğin görülmediğini", taban katılımının ve motivasyonunun sağlanmadığını, işin başını ve sonunu bir avuç üst bürokratin kotardığını düşünmek son derece vahim bir yanılgıdır. İnsanların kendi kendilerini kandırmada bu ölçüde hevesli olmamaları gerekir. Rejimin 30'lardaki kabul edilmez aşırılıklarına ciddi hiçbir tepki gelmemesine şaşırın, ya da bu tepkisizliği yalnızca "korku" ile açıklamaya çalışan eleştirilerde de bu vahim yanlışın büyük payı vardır. Akıllı

insanların, Stalin döneminin ciddi bir kitle tabanına sahip olduğunu kabul etmenin onun her yaptığını aklamak anlamına gelmeyeceğini anlamamaları için bir neden göremiyorum.

Sanayileşme hamlesinin Sovyet toplumuna kendi zorunlu maliyetiyle birlikte girdiği de doğrudur. Ağır sanayi hamlesi herşeyden önce bir eğitim ve kadro sorunuuydu. Öyle ki, eski rejimin bu alanda eğitilmiş teknik uzmanlarının işlevli ve sadık kılınabilmesi adına pek çok yöntem denendi. Bu yolların hepsinin de Marksizmin saf ilkelerine ve sosyalist etiğe dayandığını kimse iddia edemez. Daha önce çarlık burjuvazisinin hizmetinde olan uzmanlardan yararlanabilme adına giderek kimi eski değerlerin kullanımına, milliyetçi motiflere ve büyük Rus şovenizminin öğelerine başvurulduğunu inkar etmek de mümkün değildir. Kanımca en başta bu nedenle, etkileri günümüze de güçlü şekilde uzanan bir *ideolojik düalizm* yaratılmıştır. Başka deyişle kır ve kent arasında düzeni yıkabilecek bir düalizmin üstesinden gelme çabası, bu kez sanayileşme hamleleri bağlamında ve dolaylı yollardan bir başka düalizmi gündeme sokmuştur. Milliyetçiliğin, bugünkü perestroyka ve glasnost süreçleri içindeki netleşmeyi engelleyici, Marksizm-Leninizmin ilkelerine bağlılıkla bir tür şovenizm arasındaki ayırım çizgilerini bulanıklaştıracı etkisi olduğunu önemle belirtiyorum.

İkinci bir sonuç olarak, gene sanayi hamleleri çerçevesinde ücret sistemine getirilen eşitsizliklerden de söz etmek gerekir. Özellikle sanayileşme gibi bir büyük hamlenin, maddi özendiricilere başvurulmaksızın gerçekleştirilebileceğini hiç düşünmüyorum. Bu açıdan, nitelikli ve uzman kadrolarla verimli işçiler açısından anlamlı olabilecek bir ücret makası da gerekliydi sanırım. Ancak geçmişte, bu makasın açılmasında sosyalizme özgü sınırların aşıp aşılmadığı oldukça tartışmalıdır. Bundan da önemlisi, eşitlikçiliğe karşı savaşta

Stalin'in yaptığı kimi vurgulamaların, o dönemin özel gerekliliklerince dayatılan sınırları aşıp sosyalist toplum tanımının doğal çizgilerine zarar veren bir düzeye ulaştığını söylemek de mümkündür.

Yukarıda söz edilenlerden her ikisinin de, günümüz Sovyet toplumunun yaklaşım sağlayıp çözmek zorunda olduğu sorunlar arasında yer aldığını belirterek geçiyorum.

Sıra, çok önemli olduğuna inandığım bir başka konuya geliyor. Eğer "Stalinizm" diye bir şey varsa, ve bu "izm" özellikle 1928'den sonra belirginlik kazandıysa, aynı "izm" in bir *kitle tabanından*, üstelik de işçi olan bir tabandan söz etmek mümkün müdür? Yoksa söz konusu olan tabansız, ama despot bir önderliğin, sinmiş ve sindirilmiş yığınları istediği gibi yoğurması mıdır?

Kendi düşüncemi hemen dile getireyim. En başta "Stalinizm" i reddediyorum; çünkü böyle bir "izm" olduğuna inanmıyorum. Ama gel gör ki Sovyet deneyinde 30 yıllık bir Stalin dönemi yaşanmıştır. İsteyen, bu dönemin çeşitli özelliklerini derleyip bir "izm" yaratabilir. Ben yapmaya-
cağım.

Asıl soruya dönersek: Kendi adıma, başta *yeni ve genç* işçiler olmak üzere tutkulu bir yığınsal temele sahip olmada, tarihteki pek az rejimin 1928 sonrası Stalin dönemiyle boy ölçüşebileceğini sanıyorum. Stalin ve Parti, kitlelere motivasyon sağlamada, yeni ve genç işçileri manevi olarak doyurabilmede çok önemli bir başarı sağlamıştır.

Kitlelere az sonra döneceğim, Önce, üstteki "dar" çevreyi tanımlayan bir batılıyı dinleyelim:

"Bu yöneticiler (Sovyet sanayileşmesini gerçekleştirenler, M.Ç.) çoğu kez devrimin romantik çatışmalarından çıkmış, az tahsilli insanlardı; sınai bir ulus

inşa etmeyle ilgili büyük hayaller kuruyorlar; cüretli planlar ve maceracı teşebbüslerden oluşan bir alem yaratıyorlardı."³³

Kim ne derse desin "tepede" bunlar vardır. Böyle insanlar da olabiliyor. Sovyet yöneticilerin ve Stalin dönemi önder kadrolarının tümünün mutlaka gözünü iktidar hırsı bürümüş kriminaller olmaları gerekmiyor. Batılı liberalizm, entelektüel yeteneklerini hep küçümsediği bu insanların düşüşlerinin yarısına bile erişememiştir.

Bu insanlar yalnız mı kaldılar?

Asıl önemli soruyu bu oluşturuyor. Bir anlamda, daraldıkları görülüyor. Savaşlarda yitirilen öncü işçilerin dışında, eski Bolşevik kadroların kendi aralarında tümüyle uyuma sağlamaları mümkün olmuyor. Rusya'nın çehresini değiştirmede Buharin ve çevresinin çok solunda, ama büyük projelerini kendi ülkeleriyle sınırlı çizdikleri için Troçki'nin ultra enternasyonalist söyleminin de uzağında kalan bu insanlar, belki ideolojik-politik konumlarıyla değil, ama koydukları hedefler ve bu doğrultudaki kararlılıklarıyla kendilerine çok önemli bir kitlesel taban yaratmayı başardılar. Öyle ki, tarihin tanık olduğu belki de en haksız yargılamalar sonunda eski Parti önderleri bir bir yokedilirlerken, kitleler işleri güçleriyle uğraşıyorlardı...

Nihayet, kimdi bu "kitle", neydi bu insanlar?

Bu soruların yanıtı için kimi çalışmalardan aktarmalar yapmam gerekiyor. En başta, eski rejimden devralınan ve yüksek ücretlerle doyurulan uzmanların bu anlamda yeterli bir nicelik sağlayamayacakları açık olmalı. Aradaki boşluk, proletaryanın kendi saflarından eğitim yoluyla yükselip yönetici konuma gelen öncü işçilerle kapatılıyor. Henüz büyük hamleler başlamadan önce, 1926-28 yılları arasında sanayie 4

milyon yeni işçi kazanıldığı saptanıyor. Bunlar artık rejimin temel dayanakları arasındadır. Ne var ki 1928 yılında toplam işgücünün yüzde 16.5'inin işsiz olduğu da bir başka gerçek (34). Bu kesimi, NEP'e yönelik muhalefetin asıl *kitle tabanı* olarak görmek mümkündür. Stalin'in sanayileşme hamlesi bu kesimden büyük bir destek kazanıyor. Sanayi sektöründe yeni alanların açılmasıyla işsizlik kısa sürede eritiliyor. Eski menşeviklerden Dan'ın dile getirdiği aşağıdaki görüşte gerçek payı bulmamak mümkün mü?

"Bolşevik politik hayal gücünün tarihsel sınırları, her iki muhalefeti de, yenilgilerinin temel nedeninin Stalin'in vesayet silahı değil plebyen tabakanın rejimin toplumsal temeline bütünlendiği kurumsal şekiller olduğunu görmekten alakoydu."³⁵

Tablo ortaya çıkıyor: eski Bolşevik işçiler, büyük çoğunlukla yönetici olarak üretim sürecinin başındadır; çıkarı sanayileşmede olan yeni ve genç bir işçi tabanı da Parti yönetimine büyük bir destek vermektedir. Gene yukarıdaki yazarın diliyle söyleyecek olursak Stalin'in "dehası", birinci beş yıllık plan ile atıl durumdaki plebyen enerjiyi yakalaması ve bu enerjiyi "hayalci" olarak nitelenen hedeflere seferber edebilmesidir. Eğer "enerji" buysa, böyle bir enerjinin "dünya devrimi" için seferber edilebileceği düşüncesi korkunç bir hayalcilik ya da 1917'yi sonunda karikatürleştirecek bir maceranın başlangıcı olurdu. Ne kadar büyük olursa olsun her enerjinin, kitlelerden gelenin de, başarı sınırları vardır. 1928'den sonra yapılan, bu enerjinin, o an için mümkün olanın azamisi doğrultusunda seferber edilebilmesidir.

Bütün bu söylenenlerin, başarıların "ucuz" olduğu anlamında yorumlanmaması gerektiğini vurgulamak isterim. Anlatılanlar, hiç de herşeyin tozpembe olduğu bir ortamda

gerçekleştirilmemiştir. Söylemek istediğim, pek çok iddianın tersine, Stalin döneminin ve sanayileşme hamlelerinin oldukça ciddi bir *kitle tabanına* sahip olduğudur. Ancak bu tabanın bizzat kendisinin, özellikle de maddi ve ideolojik "kazanılma" şeklinin önemli birtakım sorunlar yarattığını da görmek gerekir.

Sanırım şöyle söylenebilir: Sovyet deneyinde 1928'den sonraki sınıf tabanı, batıda mücadele eden sınıflarına ya da 1917'yi gerçekleştirenler göre farklı bir nitelik taşımaktadır artık. Deneyimli ve öncü işçiler, düzenin işlettiği terfi mekanizmaları ve özellikle de bilinçli tercihler aracılığıyla yönetici konumlara gelmişlerdir. Yükselenlerin boşalttıkları yerler ve yeni sanayilerin doğurduğu işgücü ihtiyacı, çok büyük ölçüde *mujik kökenli* bir kitle ile karşılanmıştır. Çeşitli kaynaklara göre, batıdaki gelişkin ve bilinçli işçi kesimler tarafından ancak tepkiyle karşılanabilecek kimi çalışma yöntemleri, sınıfa yeni katılan unsurların *mujik kökenleri* ve tortuları sayesinde sorun ve sürtüşme yaratmadan uygulanabilmiştir.³⁶ Doğrusunu söylemek gerekirse bir yanda deneyimli Bolşevik işçilerin yönetici konumlara getirilmesi, öte yanda son derece yoğunlaştırılmış emek kullanımı için *mujik kökenlilerden* yararlanma olanağı, ulaşılan büyük sanayileşme hızını patlamalardan koruyan emniyet subapları olarak işlev görmüşlerdir.

Ancak tüm maliyetin bununla sınırlı kaldığı düşünülmemelidir. Gerek düzene sadık tutulmaya çalışılan eski burjuva uzmanlara, gerekse köle kökenli genç sınıf tabanına motivasyon sağlamada yararlanabilinecek araçlar çok fazla değildir. Üstelik bunlar arasında, sosyalizmin doğası ile bağdaşması mümkün olmayanlar da vardır, olmuştur. "Sosyalist hedefler" ya da "anayurdun savunulması" doğrultusundaki ideolojik-kültürel çalışmalarda, Büyük Petro'dan

General Kutuzov'a kadar pek çok tarihi kişiliğin yardımı çağırılması elbette nedensiz değildi. Bu yolun, *yönetimin* tutkularına ve ideolojik-kültürel formasyonuna denk düştüğü için seçildiğini hiç sanmıyorum. Hedef, doğrudan doğruya kitlelerdir.

Ne kadar "zorunlu" ya da "kaçınılmaz" görünürse görünsün bu tür ideolojik ve kültürel kumar denemelerinin toplumda kalıcı etkileri olmuştur. Beria vb. türde*, sosyalizmin yanından geçmesi bile düşünülmemek gereken insanlar geldikleri yerlere başka nasıl gelebilirlerdi? Başka örnekler de verilebilir: Sovyet bilim akademileri, sömürgeciliğin her türünü lanetlerken Çarlık Rusyası'nın 19 ve 20. yüzyıl başı Bal kan politikalarını "dostluk, kardeşlik ve yardım" temelleri üzerinde şekillendiğini savunabilen tarihçilerle doludur. Bunlar nasıl yetişmiştir?

Belki de hepsinden kötüsü şudur: bu tür ideolojik tortular, perestroyka ve glasnost süreçlerine gerçekten sosyalizm adına belirli kayıtlar düşenlerle, salt tutucu ve milliyetçi gerekçelerle aynı politikalara dış göstermeye çalışanlar arasında mutlaka yapılması gereken bir ayrımı da güçleştirmektedir.

* Beria'nın varlığı ya da yokluğunun, insanlara nasıl bir "duygu" verdiği konusunda belki de en ilginç örneklerden biri, Kruşçev'in 1964 yılında görevlerinden alındıktan sonra söyledikleridir. Kruşçev'e kendi döneminin en büyük başarısı olarak neyi gördüğü soruluyor. Stalin çevresindeki "kişilik kültürü"nü yıkmada ilk adımların atılması mı, kollektif çiftliklere getirilen iyiliştirmeler mi, yoksa konut alanındaki önemli hamleler mi? Kruşçev "hiçbiri" diye yanıtlıyor ve devam ediyor: "En büyük başarımlarım olarak, Beria'nın tasfiyesini sağlamış olmamı görüyorum..." (bk. O. Volobuyev - S. Kuleshov; "Two Colors of Time", *Nikita Khrushchev: Life and Destiny* içinde, Novosti, 1989, s.10)

NOTLAR

- (1) Lenin, V.I.; *Collected Works*, c.29, s.419
- (2) Lenin; *Collected Works*, c.30, s.110
- (3) Lenin; *Collected Works*, c.32, s.361
- (4) Buharin'in bu konuşmasının metni için bk. *Toplumsal Kurtuluş*, no:1
- (5) Lenin; "Bir Hatıra Defterinden Sayfalar", *Kültür ve Kültür İhtilali Üzerine* içinde, çev: A.Özer, Ser Yayınları, Ankara 1969, s.152
- (6) Lenin; *İşçi ve Köylü İttifakı*, çev: M.Kabagil, Sol Yayınları, Ankara 1970, s.162
- (7) Lenin; *Toprak Meseleleri*, çev: S. Alpay, Sol Yayınları, Ankara 1969, s.157
- (8) Aktaran, Carr ve Davies; *Foundations of a Planned Economy I*, Macmillan 1969, s.259
- (9) Davies, R.W.; "Drop the Glass Industry": Collobaration with E.H. Carr" *New Left Review*, s.63, bu konuda ayrıca bk. Littlejohn, Gary; *State Policy and the Development of the Class Structure in the 1920's*, *Journal of Peasant Studies*, c.11, no:2, s.62
- (10) Carr ve Davies; *a.g.e.* s.118
- (11) Stalin, J.; *Leninizmin Sorunları*, çev: M.Kabagil, Sol Yayınları, Ankara 1977, ss. 136-37
- (12) Söylemezoğlu, A.; "Perestroyka'da Yeni Aşama", *Yeni Açılım*, no:5, s.39
- (13) Burlatsky, F.; "Halk Ne Tür Bir Sosyalizme İhtiyaç Duyuyor?", *Toplumsal Kurtuluş*, no:19, s.28
- (14) Gündüz, Mehmet; *Teorik Tartışmanın Seyir Defteri-1*, *Sosyalist Birlik*, no:1, s.78
- (15) Dobb, Maurice; *1917'den Bu yana...*, s.203
- (16) Angotti, Thomas; "The Stalin Period: Opening Up History", *Science and Society*, c.52, no:1, s.21
- (17) Aktaran, Carr ve Davies; *a.g.e.* ss.36,79

- (18) Aktaran, Vodolazor, G.; "Tarihin Seçimi ve Seçeneklerin Tarihi" *Dünyaya Bakış*, no:10, s.54
- (19) Aktaran, Dobb, Maurice; *Capitalism, Development and Planning*, International Publishers, 1977, ss.133,137
- (20) Harrison, Mark; "Chayanov and the Marxists", *Journal of Peasant Studies*, c.7, no:1, ss.87-88
- (21) Dobb, M.; *Capitalism, Development...* s.127
- (22) Dobb, M.; *1917'den Bu Yana...* ss.185-186
- (23) Carr ve Davies; *a.g.e.* s.28
- (24) Carr, E.H.; *Socialism in One Country 1924-1926*, c.1, Macmillan 1960, s.137
- (25) Davies, R.W.; "Drop the Glass Industry...", s.65
- (26) Mandel, Ernest; *Marksist Ekonomi El Kitabı II*, çev:O.Suda, Ant Yayınları, İst. 1970, s.289
- (27) Aktaran, Erzeren, Ömer; "NEP Dönemi Sovyet Tarımı ve Stalinizm", *11.Tez*, no:8, s.135 dn.
- (28) Carr ve Davies; *a.g.e.*, s.181
- (29) Dobb, M.; *1917'den Bu Yana*, ss.243-244
- (30) Stalin, J.; *a.g.e.* ss.344-354
- (31) Dobb, M.; *Capitalism, Development....* s.138
- (32) Littlejohn, Gary; *a.g.m.* s.62
- (33) J. Berliner'den aktaran, Boratav, Korkut; *a.g.e.* s.183 dn.
- (34) Flaherthy, Patrick; "The Socio-Economic Dynamics of Stalinism", *Science and Society*, c.52, no:1, s.37
- (35) Aktaran, Flaherthy, P.; *a.g.m.* s.39
- (36) Garnsey, Elizabeth; "Capital Accumulation and the Division of Labour in Soviet Union", *Cambridge Journal of Economics*, no:6 (1982), ss.22-23

Üçüncü Yazı

ELEŞTİREL BİR BAKIŞIN TEMELLERİ

ELEŞTİREL BİR BAKIŞIN TEMELLERİ

Sovyetler'deki gelişmeleri daha yüzeyden izleyenler, ülkenin 1985 yılı baharında yeni bir yol seçtiğini, 4-5 yıldır da bu yolda ilerlediğini söyleyeceklerdir. Başka deyişle böylelerine göre, aynı NEP gibi, sanayileşme hamlesi gibi, belirgin bir tercih vardır ortada. Perestroyka ve glasnost da bu tercihin popüler adlarıdır...

Perestroyka ve glasnost'un, Sovyet toplumu açısından sonra derece anlamlı, çarpıcı ve yenilikçi boyutlar taşıdığını inkar etmek mümkün değil. Gene de seçilen yolun ve uygulanacak politikaların niteliğini tartışırken çok dikkatli olmak gerekir. Çünkü bugün Sovyetler'de gerçekten net ve belirgin olan bir tek şey vardır: Yakın geçmişe, 1965-85 arasına dönmeyeceği, dönülemeyeceği...

Bunun dışında, üzerinde anlaşmaya varılmış görünen tercihler dahil pek çok konu, henüz tartışmalıdır. Tartışma, kapanmamıştır. Bu açıdan, perestroyka ve glasnost'un 1985-90 arası 5 yılını büyük ve kalıcı politikalarda mesafe alınan bir dönem değil, bir geçiş olarak değerlendirmek daha yerinde olacaktır.

Özellikle ekonominin yönetiminde alınan oldukça radikal kararları ve fiilen başlatılan yenilikçi hamleleri düşününce, yukarıda söylenenler "aykırı" bulunabilir. Ne var ki Sovyet deneyinin son yıllarına daha yakından bakış, bir noktayı açıkça ortaya koyacaktır. Sovyet yönetimi, içinde bulunulan ciddi darboğazın aşılabilmesi için, gerçekten ayrıntılı, her parçası ötekiyle bağlantılı genel bir sistematik kurmuş görünmektedir. Oysa aynı sistematığın geleceğe bakan ideolojik yüzü, henüz oldukça ham ya da siliktir. Başka deyişle, 1985'den bu yana atılan kimi adımların gerçekten radikal içeriğiyle, bunların belirli bir sosyalizm anlayışı çerçevesinde gerekçelendirilişi arasında rahatsız edici boşluklar vardır. Açık söylemek gerekirse ikincisi, yani ideolojik temellendirme, Leninizmi ve genel sosyalizm anlayışını NEP'çiliğe indirgeme dahil, sosyalizmin geleceği açısından sakıncalı sayılabilecek pragmatist motiflerle yürütülmektedir.

1985-90 arası, en başta bu açıdan bir geçiş, bir ara sayılmalıdır. Örneğin sosyalist bir topluma özgü değişik mülkiyet biçimlerinin neler olabileceği, 1917'yi izleyen ilk 10-15 yılın nasıl ele alınması gerektiği vb. tür konularda, 1985'le birlikte çok şey söylenmeye başlamıştır. Ancak kristalize olup yerli yerine oturmaya başlayan sonuçlar, henüz azdır. Üstelik, gerek örnek verdiğim alanlarda, gerekse pek çok başka konuda, uyuşma şöyle dursun giderek daha tartışmalı ve çelişik yorumlar dile getirilebilmektedir. Özetle "ara" devam etmektedir bir bakıma. Artık eskiye dönülemeyeceğinde birleşenler, yakın ve orta gelecekte nasıl bir toplumun hedeflenmesi gerektiği konusunda, tartışmaktadır.

Tartışma, daha sürecektir. Sovyet sosyalizminin geleceğini de en az perestroyka'nın somut ekonomik başarıları

ya da başarısızlıkları kadar, bu tartışmalar sonucunda egemen olacak ideolojik yapılanma belirleyecektir.

Çalışmanın son yazısını doğrudan bu konuya ayırmayı düşünüyorum. Orada çok daha yararlı olup yerine oturacak malzemeyi, burada harcamamam gerekiyor dolayısıyla. Böylece, bu yazının amacı da sınırlanmış ve belirlenmiş oluyor. Bu amacı şöyle tanımlıyorum: Önce, 30'larda bıraktığımız deney ile günümüzün canalıcı süreçleri arasındaki köprüyü teorik düzlemde yeniden kurmak; sonra da, Sovyetler'i hedef alan "sol" eleştiriye anlamsız yüklerden arınmış şekilde bir kez daha tartışmak...

Bu söylenenin, gerçekte bütün ülkeler solu için geçerli güncel *politik* uzanımı ise şudur: Marksist sol, Sovyet deneyine bakış biçimlerinin farklılaşmasından doğan ya da burada düğümlenir görünen saflaşmaları bir kez daha gözden geçirmelidir. Mesafeleri salt Sovyet deneyine bakış biçimleri açısından değil, daha derindeki kaynaklarıyla birlikte sınamayı denemelidir. "Soyut" değil; örnek de düşünüyorum:

Tatyana Zaslavskaya ve benzerlerinin Sovyetler'de çok tutulduğu bir dönemde, öfkenin en yüksek perdesini yalnızca, Sovyet deneyinin 30'larda kendi termidor'unu yaşadığını öteden beri söyleyen Troçkistlere ayırmak, artık anlamsızdır. Böyle bir görüşe karşı "ideolojik mücadele" verilecekse, Zaslavskaya'ları da mutlaka Troçkistlerin yanına katıp bu mücadeleyi öyle vermek gerekir. Yok eğer Zaslavskaya'lar ve benzerleri "haklı" iseler, bu durumda en başta Troçkistlerin 60 yıllık haklarını teslim etmek gerekir*.

* Perestroyka ve glasnost'un en tutulan toplumbilimcileri arasında yer alan Tatiana Zaslavskaya'nın tarihe bakışı aynen şöyle: "Sovyet toplumu Leninist çizgisinden ilk kez 1920'lerin ortalarında ayrıldı ve gelişim çizgisi 10 yıl sonra zirvesine ulaştı. Bu, bizim termidorumuzun, 1930'larda Stalin tarafından gerçekleştirilen anti-Leninist darbenin tarihidir." (Zaslavskaya, T.; "Perestroika as Revolution", CPSU: Documents and Analysis, APN no:1, 5

Zaslavskaya'nın termidor tahlillerini seven, ama kapitalizm özlemciliğini kendine yakıştıramayan Troçkist varsa, böylesine Zaslavskaya'dan çok daha yakın durmaktan hiç ürkmemek gerekir.

Sovyet bilim adamlarının bir bölümü, Rusya'nın 1917 Devrimi ile kapitalist sömürüden devlet kapitalizmi sömürüsüne geçtiğini yazabiliyorsa, eski Maocu Bettelheim'in "Ekim Kapitalist Devrimi" adlandırmasını en azından salt "fantezi" saymamak gerekir.

Bettelheim eleştirilecekse, yanına kimi Sovyet "bilim işçileri"ni de katıp bu işi öyle yapmak gerekir, vb. vb...

Ve bütün bunların, masada dağılı vaziyette duran kartları toplayıp yeniden karmak anlamına geldiği açıktır. Bu da, doğrudan doğruya ve öncelikle politika'dır.

Sovyet toplumbiliminin, oldukça uzun süren bir kış uykusundan kalktığını söylemek abartma olmayacaktır.

Sovyetler, dışardan bakıldığında dikkat çekmeyebilecek önemli "mikro" bulgulara ulaştılar. Örneğin planlama tekniklerinde. Oysa genel bir tarihsel bilanço olarak baktığımızda, aynı başarıyı özel ile genelin kaynaştırılmasında göremeyiz. Daha açığı, kömünizme geçiş sürecinde toplumun hangi tarihsel momentte yeraldığına ilişkin doyurucu çözümlemelere gidilememiştir. Görebildiğim nedenler üzerinde kısaca durmak istiyorum.

Geçmişten bu yana karşılaşılan pek çok sorunun kaynağında, Rusya'nın devrim öncesi azgelişmişliğinin yattığı herkes tarafından kabul edilen bir gerçektir. Öyle ki, bu geri-

ocak 1988, s.21) Ancak, Sovyet tarihe ilişkin yorumunda bu kadar radikal olan Zaslavskaya'nın, güncel ekonomik önerilerinde ölçülü davranması dikkat çekicidir. İpin ucunu kaçırmamaya çalışıyor. Bu haliyle de, daha çok, "vurulması gereken abalı"nın nerede olduğunu seçip ona göre davranan bir arivist izlenimi veriyor.

likten gelen sorunların bugün de ürkütücü olabilen görünümü karşısında, kimi Sovyet tarihçilerinin 1917'de yapılan tercihin doğru olup olmadığını tartışmaya başladıkları bile görülmektedir. Bence bu, panikçi bir tutumdur. Üstelik saygıya değer de bulmuyorum. Çünkü böyle bir tutum, başka sorunların araştırılmasına bile gerek bırakmadığı için, aynı zamanda kolaycı bir nitelik taşıyor.

Dönüp bakıldığında, belki de Rusya'nın geriliğinden daha önemli, bu anlamda da köstekleyici bir etmenin, söz konusu geriliğin politik önderlik tarafından kavranılış biçimi olduğu görülebilir. Gerilik, doğal olarak en başta üretici güçleri geliştirme görevini dayatmıştır. Üretici güçleri geliştirme görevi ise, üstelik belirli bir sosyalizm anlayışıyla da bütünleşince, bir yanıyla "*teknolojik determinizm*" adı verilen temelsiz bir iyimserliğe, öte yanıyla somut insanı ve onun katılımcılığı hep daha ilerilere erteleyen bir *makro temel tutkusu*'na yol açmıştır.

Sovyetler'de sosyalizmin, kendilerine özel öncelik tanıyan teknolojik gelişme ve sanayileşmenin az çok "otomatik" bir ürünü olarak görüldüğü yolundaki eleştiride gerçek payı vardır. Başka deyişle, sanayileşme ya da genel olarak üretici güçlerin gelişimi, üzerinde sosyalizmin "ayrıca" kurulacağı bir temelden çok, verili üretim ilişkileri çerçevesinde sosyalizmi doğrudan gündeme getirecek bir dinamik olarak görüldü. Böylelikle de, ekonomik temelin atılmasında sergilenen çarpıcı irade gücüne karşın, son tahlilde gene ekonomizme yatkın bir anlayışın sınırları içinde kalınmış oldu.

1929-39 arası için, makro ölçeğe ve ekonomik temellere tanınan önceliği haklı gösterecek pek çok neden ileri sürülebilir. Ne var ki, Stalin dönemindeki kimi özel vurguların, sonraki dönemler için ciddi ayakbağları oluşturduğu da açıktır. Stalin döneminin, ekonomik-teknolojik temele

tanıdığı öncelik sonucu insan faktörünü yeterince dikkate almadığı görüşü itiraza uğrayabilir. Öyle ya, örneğin sanayileşme atılımına damga vuran o büyük şevk ve coşku neyin ürünüydü?

Ancak kazın ayağı tam da böyle olmuyor. Sovyet deneyimi, daha sonra özellikle de Çin, kitle psikolojisinin bireye yansması ile bireyin sosyalist toplumdaki reel gelişimini zaman zaman birbirine karıştırmıştır. Belirli kampanyalar ya da benzer etkinliklerle canlandırılan "kitle ruhu"nu sosyalist hedeflere seferber etmek, bireysel katkıyı bu çerçevede maksimuma çıkartmak mümkündür. Üstelik bu, sosyalizm açısından kendi başına "yanlış" da değildir. Ancak "insan faktörü"nü hesaba katılması, önu sonu belli olmayan, adeta ardarda birbirini izlemesi gereken kampanyalar demek de değildir. Bunu, en çok Çin böyle anlamış, sonuçta girişimlerin çapına oranla büyük bir başarısızlığa uğramıştır.

Kitle psikolojisi kanalından sağlanan coşku ve katılımın "bireyin gelişimi" yerine konması Sovyetler'de de görülür. Ancak orada işler Çin'deki noktaya taşınmadı. Taşınmazdı da. Çünkü Sovyetler bu konuda daha "maddi temel"ci olmuşlardır. Kampanyalar aracılığıyla zaman zaman sağlanması yoluna gidilen "ekstra" motivasyon dışında, Sovyetler bireyin sosyalist gelişiminin asıl güvencesini hep ekonomik-teknolojik temel oluşturulmasında görmüşlerdir.

Temelde, bu görüş elbette doğrudur. Ne var ki doğru olanı diyalektik bağlarından koparmak, başka deyişle "doğrudur" gerekçesiyle kendi doğal varoluş biçiminin dışına taşıyıp buralarda öncelik tanımak, onu "yanlış" yapmakla aynı şeydir. Sözelimi "insanın sosyalist gelişimi madem ekonomik temel ve emek verimliliğinin ürünü olacaktır, o halde ben de elimdeki herşeyi buna tahsis ederim" anlayışı,

bir doğrunun yanlışa taşınmasına 6rnektir. Doğru yol, neyin belirleyici olduğunu gene unutmada, gelişmenin bileşenlerini bir arada ve karşılıklı ilişkileri içerisinde tutabilmektir.

Sovyet deneyinde yeterince başarılı olunamayan, budur. 6yle ki, "doğru" olanın yukarıda 6rnek verdiğim noktaya doğru itilmesi sonucu, rehavet yaratıcı bir determinizm t6r6 icat edilmiştir. SBKP-MK Politb6ro'da yer alan ve bilir bilmez herkesin "Stalinist kalıntı" ya da "muhafazakar kanadın en g66l6 temsilcisi" olarak tanımladığı Yegor Li-gaev'in bu konudaki eleştirisini, ilđin bir içerik taşıyor:

"Dikkat edilmesi gereken bir nokta var: 6retimin maddi-fiziksel fakt6rlerinin hem teoride hem de pratikte mutlaklaştırılmaları... Başka deyişle, 6lkenin, ekonomide en başta ekstansif y6ntemleri kullanarak maddi ve teknik temellerini arttığı zamanlar için geçerli olan bir t6r teknolojik determinizmdir bu. 6retim ilişkilerinin 6retici g6lerle tam bir uyum içinde olduğu yolundaki egemen g6r6ř, sorunun toplumsal y6n6n6n dikkatlerden kaçmasına, hat-ta k66msenmesine yol açtı. Bilim adamları ve ekonominin y6r6t6c6leri, insanın, toplumsal ilişkilerin başlıca hareket ettiricisi ve geek mimarı olduğunu unutmaya eğilimi g6sterdiler."¹

"Teknolojik determinizm"in eleştiriye uğramasını ve insan fakt6r6ne s6recin t6m uğraklarında daha çok 6nem verilmesi gereğinin kabul6n6, olumlu bir h6mle olarak g6rmek m6mk6n. Ama doğrusu hemen sevinmemek, rahatlamamak gerekiyor. 6nk6 kimi Sovyet iktisatçılarının "insan fakt6r6ne 6nem vermek"ten neyi anladıkları ortaya çıkınca, daha az 6nem vermelerini dilemek de gerekli olabiliyor.

Sovyet deneyinin insan fakt6r6ne y6nelimi, s6re içinde oldukça eşitsiz bir içerik taşıdı. 6zetle şunu kastediyorum:

Sovyet deneyinde, insanı, üretimin sonuçlarıyla ilgili kılmada ve aynı süreç içinde onu canlı tutmada gösterilen yetersizlik ile, işsizlik tehlikesinin yok edilmesi ve bölüşümde eşitlikçilik gibi gene doğrudan işçi'yi ilgilendiren kazanımlar arasında ciddi bir dengesizlik söz konusudur. Karar alma ve yönetme mekanizmalarına aktif katılım, üretim araçlarına gösterilen özen, üretimin kalitesine duyarlılık vb. açılardan bakıldığında, görünen durum, sosyalist bir toplumda olması gerekenden çok geridedir. Oysa bu "yabancılaşmış" emekçiye verilenler, üretici güçlerin ve emek verimliliğinin ulaştığı düzeyin bir bakıma gerçekten ötesindedir.

Şimdi son derece açık olmak gerekiyor: Genel olarak sosyalizm, özel olarak da Sovyet sosyalizmi, sosyalist kalmak için, bu eşitsizliğin yalnızca *bir yanıyla* oynama, orasını düzeltme hakkına sahiptir. Başka deyişle sosyalizmin uğraşması gereken yan, emekçinin üretime, üretimin sonuçlarına, araçlarına gösterdiği kayıtsızlığın nedenlerini bulup bunları gidermektir. Bunu gidermenin yolu ise, asla eşitsizliğin. öteki yanıyla oynamak olmamalıdır.

Kimi Sovyet teorisyenlerinin ve iktisatçılarının "çözüm" adına buldukları yollar ve bunları dile getiriş biçimleri gerçekten dehşete düşürücü nitelik taşımaktadır. Birini dinleyelim:

"Devletçi üretimin egemenliği, üretim ilişkileri sisteminde emekçi halkın hukuki statüsüne önemli bir değişiklik getirmedi. İşçiler, eskiden özel kapitalistlerin ücretli emek gücünü oluştururken, şimdi devletin ücretli emek gücü konumuna gelmişlerdi. Rekabeti ortadan kaldıran, ama herkese iş, eğitim, sağlık hizmeti, konut vb. sağlayan ve bunları devletin kesesinden yapan bir devletçi sosyalizm altında ücretli emek, çalışması icab ettiği gibi çalışmaz."²

Bu görüşlerin sahibi Profesör Burganov, diskurunu şöyle sürdürüyor: "Halk devletten kendilerine iş, daire, vb. vermesini istemeye alışmış. Oysa sosyalizm sağmal inek değildir."⁴

Sosyalist devletin, vatandaşlarının çalışma hakkını fiilen yaşama geçirmesini, kısacası sosyalist bir düzenin kapitalizm karşısındaki en önemli üstünlüğü olarak öteden beri dikkat çeken bir konuyu "sağmal inek"lere özgü bir verimkarlık olarak gören perestroyka profesörlerinin yeri, ileride Türkiye'ye kaçarlarsa, Özal'ın yanı olmalıdır.

Yazılıp söylenenleri dikkate alan serinkanlı bir bakış şunu açıkça ortaya koyacaktır: Sovyetler Birliği'nde insan faktörüne yeterli önemin verilmediği gerçeğinden kalkıp, böyle bir önemin ancak kapitalizme özgü rekabetçi bir ortam aracılığıyla sağlanabileceği sonucuna atlayan ve sosyalizmin bu alandaki çarpıcı kazanımlarından vazgeçmeye hazır yeni bir akım oluşmaktadır Bu akım güçsüz değildir. İşçi sınıfı içinde hiçbir tabanı olmamasına karşın, gene de Sovyet sosyalizminin geleceğinin belirlenmesinde önemli rol oynayabilecektir.

Konuyu dağıtmamak için, Sovyet toplum bilimindeki aymazlığın (buna elbette en başta partideki aymazlığı katmak gerekir) nedenlerine yeniden dönüyorum ve devam ediyorum.

Bir neden, yıkılanın yerine eskisini yeniden koyma görevinin ön plana çıkardığı, bir yanıyla yorucu, ama öteki yanıyla da rutin ve yaratıcılıktan uzak "tekrarlama" dönemidir. Yani II. Dünya Savaşı sonrasında "yeniden imar" dönemi. Stalin'e büyük sempati ile bakan az sayıda batılı Marksist yazar bile, savaştan sonra, bilimsel-teknolojik devrim sonuçlarına dayalı "niteliksel" bir üretim sıçramasının sağlanamayışını, ona yönelik en temel eleştirilerden biri

olarak dile getirmekten kaçınmıyor.⁴ Gerçekten de Sovyet sisteminin en büyük aymazlığı, önce 30'ların, sonra da savaş ertesinin "büyüleyici" inşa ve onarın rakamlarına dalarak, bilimsel-teknolojik devrimin özellikle 1950'lerde hızlanan etkisini görememesidir.

Buradan, öznel nedenlere atlamak mümkün.

Kendileri de açık açık söylüyorlar. Sovyetler'de *politik önderliğin*, inanılmaz ayrıntılara boğulmuş bir güç olarak büyük aymazlıklar sergilemesi, sorunları daha da ağırlaştırmıştır.

Örneğin Gorbaçov hamleleri arasında haklılığı en az tartışılabilecek olanı, herhalde Komünist Parti'nin anlamsız görev ve meşguliyetlerden arındırılarak yeniden ideolojik-politik-eğitsel süreçlere yönlendirilmesi çabasıdır. İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden bu yana, "teknolojik determinizm" bağlamında ekstansif büyüme rakamlarını, trendleri, vb. herşeyin başına ve sonuna yerleştiren Parti, anlaşıldığı kadarıyla, yapması gereken asıl işi yapmamıştır.

Neydi bu iş? Aktif Parti, aynı zamanda, her kritik ugrakta "duran" bir Parti olmalıydı. "Durmak"? Şu anlamda: Durup derin bir nefes almak, birikmiş pratiğin kapsamlı bir teorizasyonuna gitmek, sonra da yakın ve uzak hedefleri gene serinkanlı şekilde saptamak. Rakamların, artış yüzdelerinin, sektörlerdeki üretim kotalarının vb. bir an dışına ve üzerine çıkıp tarihsel gelişimin kalın çizgisi üstündeki yerin ve yönün belirlenmesiydi önemli olan. Hem derinlikli, hem de gerçekçi olmalıydı bu döküm. Marksist teori bikiminin bu özel alanda ne denli genç olduğu düşünülürse, yerine getirilemeyen görevin önemi daha iyi anlaşılacaktır.

Bu görevin yerine getirilmemesiyle yitirilen, sanıldığından da fazladır. Brejnev döneminin yaygın söylemi

"ileri aşama"nın açık iflası Parti'yi 80'lerin başında adeta sudan çıkmış balığa çevirmiştir. Bundan da kötüsü, bu iflasın verdiği şok içinde, sosyalizmin gerçekten *korunması gereken* kazanımlarına bile artık kuşkuyla bakılır olmuştur.

Hayret verici birkaç örneğini az önce gördük. Tepki duymamak gerçekten çok güç. Ama mutlaka bir nedeni de olmalıdır. Yıllar boyu anlamsız mesajlarla beslenmiş, "komünizme beş kaldığına" inandırılmış, Parti'den gerçekçi bir ideolojik-politik yönlendirim görmemiş insanların, bunların hepsinden sonra bir dizginden boşanmışlık yaşamaları belki anlaşılabilir. Anlaşılır olmayan, karşı yöndeki güvenlik mekanizmalarının henüz ortada görünmemesi, gereğince etkili olamamasıdır. Bir de, dizginlerden boşanmışlık için yalnızca "anlaşılabilir" diyorum. Yoksa bu, söz konusu kesimden gelecek ve özünde sosyalizme aykırı önerilerin kıyasıya eleştirisini dışlamıyor, dışlamamalı.

Yakın geleceğe yönelik ilk ders, yukarıda söylenenlerden çıkarılabilir. Özetle SSCB'nin bugünkü sorunları ve bunların çözümü için önerilen kimi yollar, geçmişte yakalanan doğrulardan bir bölümünü ateşe atabilecek nitelik taşımaktadır. Böyle bir tehlikenin karşısında şimdilik iki güvence göze çarpıyor. İlki, kazanımların doğrudan sahiplenicisi olan *kitlelerin*, ellerindekileri vermeye yanaşmamaları ve bu konuda ciddi bir direniş göstermeleri. İkincisi, anlamsız yüklerden arınmış bir Parti'nin, yeniden belirleyeceği ideolojik-politik önderlik çizgisi ve iç eğitim hamlesiyle, sorunların "daha sosyalistçe" çözümü açısından gerekli güç birikimini sağlaması...

Bunlardan sonuncusu, dışa ne ölçüde yansır, ne ölçüde gürültü olur bilinemez ama, Parti içinde ciddi bir ideolojik kavga verileceği anlamına gelir.

"Kavga" zorunlu mu? Eğer Sovyetler'de daha sağlıklı bir sosyalizm yoluna girilecekse, ama az önce aktardığım şaşırtıcı öneriler de hep "sosyalizm" adına yapılabilirse, kavga kaçınılmazdır. Kavga'dan, Sovyetler'de mutlaka politik kaos yaşanmasını, darbelerin birbirini izlemesini anlamamak gerekir. Bu, belirli unsurların merkez komite vb. tür sorumlu mevkilerden seçimle, sessiz ve tedrici tasfiyesi biçiminde de gerçekleşebilir. Ama en sessiz işlemlerin ardında bile derin bir ideolojik kavga yatacaktır. Çünkü Sovyetler'de perestroyka ve glasnost'un "radikal" (bunu "sağ" olarak anlayın) kimi yorumları, sınır aşmada inanılmaz bir pervasızlık sergileyebilmektedir. Pekişmesi için bir örnek daha vereceğim. Aşağıda aktarılan, yeni ideolojik yapılanma süreçlerinde ne tür uçların devrede olabileceğini gösteriyor:

"Sağlam bir ekonomik temel, cumhuriyetler arası işbölümü ve SSCB'nin uluslararası işbölümünde kendi yerini alması işleri düzelterektir. Stalin döneminde olduğu gibi genel olarak ülke ve özel olarak cumhuriyetler için kendi kendine yeterlilik peşinde koşmamalıyız. Daha az doğal kaynağa sahip olup bizden daha iyi yaşayan pekçok ülke vardır. Pekçok ülke, Birleşik Arap Emirlikleri'nin petrolü, Faeroe adalarının da balıkçılığı olduğu gibi, tek bir ekonomi dalını geliştirmiştir. Gene de bu ülkeler dünya çapındaki işbölümünde yerlerini sağlam biçimde alabilmiş, yüksek bir yaşam standardına ulaşabilmişlerdir."⁵

Bu sözlerin sahibi herhangi bir Sovyet vatandaşı da değil, Tacikistan Cumhuriyeti Devlet Planlama Komitesi Başkan Yardımcısı Abduszhilil Samadov'dur. Sosyalist kuruluşun 70 yıldır gündemde yer aldığı bir ülkede üst düzey bir planlama görevlisinin bu tür yaklaşımlara sahip

olabilmesi gerçekten düşündürücüdür. Samadov bir tek, hangi ekonomi dalında uzmanlaşılması gerektiğini söylemiyor. Gene de bunun kereste ve odun üretimi olabileceğini kestirmek pek güç olmuyor...

Daha yakından bakıldığında, perestroyka ve glasnost'un açığa çıkardığı bu türden "yeni" düşüncelerin gerçekte bir kopuştan çok bir sürekliliği temsil ettiğini söylemek de mümkün. Daha doğrusu, en temeldeki sistematığın pek de fazla değişmediği söylenebilir. Eski ile yeni arasında ortak olan, hakim bakışın ikisinde de ekonomizme çalmasıdır. İlkinde insan faktörüne yeterli önem verilmiyor; çünkü üretici güçlerin ve emek verimliliğinin artmasıyla bu sorunun bir bakıma kendiliğinden çözüleceği varsayılıyor. İkincisinde ise, insan faktörüne "önem" verildiği (!), havuç (maddi özendiriciler, özel mülkiyet alanının genişletilmesi, vb.) ve sopa (işsizlik tehdidi) ile emekçinin yola getirilebileceği inancında somutlanmış oluyor. Buna da "perestroyka ekonomizmi" adı veriliyor.

Mantık, her ikisinde de aynıdır. Her ikisinde de "alt yapı üst yapıyı belirliyor." Örneğin, ikinci, yani radikal glasnostçu düşünce biçiminde şöyle oluyor: Mülkiyet biçimleri (alt yapı) değişince, Sovyet insanının üretime, yaşama, çevresine, vb. (bunlar da üst yapı oluyor) bakışı da değişiyor...

Bu garip determinizme, glasnost adına önüne gelen her öneriye şapka çıkarmayıp eleştirel davranabilen sağlıklı düşünürler, perestroyka ekonomizmi adını veriyorlar. Doğrusu bu türden duyarlılıklar, meydanın büsbütün boş kalmadığını göstererek, sosyalizmin daha ileri ve gelişkin şekillerine beslenen umudu artırıyor.

Eleştirenlerden Shatalin, perestroyka ekonomizmini "ilkel" buluyor.⁶ Shatalin'e göre bu, doğrudan doğruya maddi

özendiricilerin abartılmasına ve tüm sistemin temeline bunların yerleştirilmesine yol açacaktır. Oysa sosyalizmin kendi gücünü ve üstünlüğünü sergilemesi gereken alan, başka bir alan olmalıdır. Sosyalizmin üstünlük alanı "değerler", "siyasal sistem" ve "emek kültürü" başlıklı etkinliklerden oluşacak bir alandır...

"Perestroyka ekonomizmi"nin birkaç yılda bu ölçüde yaygınlaşabilmesi, Sovyet sisteminin çok çarpıcı bir ideolojik boşluk yaşadığını gösteriyor. Yönetimin, bu boşluğun sorumlusu olarak, anlamsız ağırlıklarla yüklü Parti'nin öncülük görevini yapmayışını göstermesi, yerindedir. Ancak yönetimin ve Parti'nin bu kez glasnost süreci içindeki insiyatifsizliği durumunda, boşluğun daha da artması bile mümkündür. Glasnost'un başıboşluğa dönmesiyle ortaya tam bir kısır döngünün çıkması için, Parti'nin, özellikle sosyalist üretim ve mülkiyet konularında iyi düşünülmüş açılımlar getirmesi ve aynı alanda gerçekten "düzenleyici" olması gerekiyor. Parti'nin her işe burnunu sokması elbette yanlıştı. Ama işin "doğrusu", herhalde, herkesin aklına geleni söylediği bir süreci Parti'nin yalnızca seyretmesi olmamalıdır. Yoksa, Sovyet ideologların, iktisatçıların, planlamacıların söyledikleriyle dünya sosyalist kamuoyu hergün birbirinden büyük şaşkınlıklar yaşayabilecektir.

Özetle, kimi alanlarda sağlanan çarpıcı başarılarla karşın Sovyet deneyimi 70 yıl sonra, temel tercihlerini bile sorguya çektirten ciddi bir açmazla karşıkarşıya gelmiştir. Söz konusu açmazın ve dramatik boyutunun şöyle anlatılabileceğini sanıyorum: Aradan geçen 70 yıla karşın Sovyetler'de, üretici güçlerin gelişiminde karşılaşılan darboğazların aşılabilmesi, hala, mülkiyet ve bölüşüm ilişkilerinde kimi geri adımları zorunlu kılabilmektedir. Şu iki açıklamadan birini izleyip geliştirmek dışında, ortada bir üçüncü yolun

olduğunu sanmıyorum: Ya sözü edilen mülkiyet ve bölüşüm ilişkileri gerçekte "geri" değildir ve özgün sosyalizm tasarımının bu konuda kendini düzeltmesi gerekir; ya da Sovyetler 1917'den bu yana, global olarak, sanıldığı ölçüde büyük yol katetmemişlerdir...

Bugün sıkça rastlanan yarı bilgiççe yanıtlara (sosyalizmin tarihsel iflası, 1917 Devrimi'nin ve 1928-29 hamlelerinin büyük tarihsel yanlışlıklar oldukları, vb.) hiç katılmamakla birlikte, sol kamuoyunda sorunun ortaya bu şekilde konuluşuna ve tartışılmasına itiraz yöneltmeyi gerekli bulmuyorum. Özetle, doğru yanlış, madem başlatıldı, sonuna dek herşey tartışılsın, diyorum. Az önceki seçenekler arasından ise, kendimi ikinci yanıtı daha yakın hissediyorum.

Sovyetler'de yaşanan ideolojik boşluğa yeniden dönersek, bu boşluğun özel olarak üç alanda belirginleştiğini söylemek mümkün. Sonuçta, en "uç" görünümlü çıkışlar da, bu alanlarda yoğunlaşıyor. Bu açıdan bakıldığında ortaya çıkan ciddi bir sorun, somut sorunlara somut çözüm bulma adına başvurulana kimi özel mekanizmaların sistemde giderek kalıcı yer edinmeleri ihtimalidir. En kötüsü, bu mekanizmaların aynı zamanda sosyalizmin en önemli tarihsel kazanımlarını bile tehdit edebilmeleridir. Üç alan, yol açabilecekleri en uç formülasyon örnekleriyle birlikte, şöyle sıralanabilir:

1. 1917 Devrimi'nin, sosyalist ilişkilerin kurulabilmesi açısından Avrupa'nın en elverişsiz ülkelerinden birinde gerçekleştiği ortadadır. Bugün bu gerçeğin, Parti'nin ve Rus proletaryasının 1917'de yanlış bir tercih yaptığı noktasına taşınması belirtileri, hatta bu görüşün doğrudan doğruya savunulabildiği görülmektedir. Perestroyka ve glasnost'a karşın, bugün için, Sovyet toplumunda ideolojik egemenlik kazanması en güç çizgi budur. Ancak, tam egemenlik kazanmasa da bu

görüş, belirli bir sağ yorumun tarihsel leitmotiv'i olarak sürekli gündemde kalabilir.

2. Sovyetler'de gerçekleştirilen ve temelleri bu kitabın ikinci yazısında ele alınan sanayileşme ve kollektivizasyonun, büyük acılara malolduğu doğrudur. Bugün gündemde olan ise, özellikle yaratılan Stalin düşmanlığından yararlanarak, aynı hamleleri büyük tarihsel yanlışlar sayma eğilimidir. Bu, yalnızca bir "tarih düzeltimi" de değildir. Ucu, öncelikle tarım kesiminden başlayarak modernize edilmiş bir NEP'e geri dönmeye, nihayet böyle bir NEP'i sosyalizmin mümkün tek biçimi olarak ilan etmeye dayanmaktadır. Bu çizginin egemenlik kazanma olasılığı elbette ilkinde göre çok daha güçlüdür. Gene de, Sovyet ekonomisi bugünkü çerçevesi içinde kesin bir iflas noktasına gelmediği sürece, böyle bir çizginin egemenlik kazanması ancak zorlu ideolojik-politik konfrontasyonlarla mümkün olabilecektir.

3. Sosyalist mülkiyetin, devlet mülkiyeti olarak tek bir biçimi olamayacağı doğrudur. Sovyetler'de yıllar yılı devletleştirme ile toplumsallaştırmanın bir ve aynı şey olarak görüldüğü de doğrudur. Ancak sosyalist bir toplumda mülkiyet biçimlerinin belirli sınırlar içindeki çeşitliliğini aşarak, örneğin bölüşümde, fiilen harcanan emeğin büsbütün dışındaki ölçütleri egemen kılacak şekilde hisse senedi ihracı türü yollara gitmeyi düşünenler bile vardır. Bu durumda Sovyet emekçileri, kendi emek performanslarının dışında, hangisinin hisse senetlerini almışlarsa, o işletmelerin performansı ile ödüllendirilmiş (ya da cezalandırılmış) olabileceklerdir. Sosyalizmle hiç bağdaşmayacak bu tür yolları önerenlerin başarı sağlayıp sağlayamayacaklarında, Sovyet ekonomisinin önümüzdeki yollarda göstereceği başarı düzeyinin de payı olacaktır.

Buraya dek söylenenler, bir bakıma 1930'lar ile günümüz arasında gerekli köprünün kurulması anlamına da geliyor.

Gerçekten de adına "bugün" denen şey, hiçbir toplumda dün'e Sovyetler'deki kadar bağlı, içiçe değildir. Sovyet toplumunun bugününü çizmede en iyi yol, 1917'den, "tek ülkede sosyalizm"den, NEP'den ve nihayet ilk beş yıllık kalkınma planı ve sonuçlarından başlamak, gerektiğinde uzun adımlar atarak bugüne yürümektir.

Bunu en sonda yapmaya çalışacağım. Ancak, buraya kadar söylenenler ışığında Sovyetler'i hedef alan "sol" eleştiriye bir kez daha bakmak gerekmez mi? Eski saflaşmaların, konumlanışların yenilenebileceğinden söz ediyorsak, böyle bir bakış gerçekten gereklidir.

Sol Eleştiri: Bürokrasi Sorunu

Sovyet deneyinin tartışılmasında en azından bir mesafe alınmak isteniyorsa, yapılması gereken önemli işlerden biri *bürokrasi* sorununa ilişkin netlikler üretmektir. Marksist sorun, Sovyet deneyine bakışta tanık olduğu görüş ayrılıklarının önemli bölümü, bürokrasi sorununun ele alınış şeklinden kaynaklanır. Bu konuda Marksizm içi tam bir uyuşma sağlanabilmesi mümkün görünmüyor. Görüş ayrılıkları sürecektir. Gene de, hem kendi konumumu açıklamak, hem de tartışmayı gereksiz boyutlarından kurtarmak için birkaç nokta üzerinde durmak istiyorum.

Bürokrasinin ya da "bürokrasi sorunu"nın iki yüzü olduğunu söylemek mümkündür. Bir yüzü, üretimin örgütlenmesi sürecine bakar; öteki ise parti yapısına ve çalışmasına. Bu ikisinin bulunduğu mekan da bellidir: Devlet mekanizması...

Ortada gerçekten ciddi, üzerine yürünmesi gereken bir sorun olduğu kuşkusuz. Gene de bürokrasi tartışmalarına ilişkin bir başlangıç ayrımı yapma gereğini duyuyorum. Bu ayrım, sorunun, genellikle ele alındığı şekliyle ne kadar gerçek ne kadar "yapay" tartışmalar içerdiğini ortaya çıkarmalı. Kimi tartışmalar için "yapay" diyorum. Belki yapay değil de "gereksiz" ya da "anlamsız" olduklarını söylemek daha doğru olur. Konuya yaklaşan öznel formasyonlardaki belirleyici ögenin anarşizan bağlanmalar ya da anarşizmin değişik tonları olması durumunda, bürokrasi tartışmalarına bence Marksizme tam tamına içsel olmayan bir boyut daha katılmış olacaktır. Saf tartışma planında, bunu yapay buluyorum. Ancak hep biliyoruz; bu iş somut mücadeledir, pratiktir ve politikadır. "Yapay"lığına karşın anarşizan bir tonun, komünistlere, nihai hedeflerine ilişkin özgün tasarımlarını anımsatması bakımından sınırlı bir işlevi olması mümkündür. Bu, kesinlikle "anarşizmden öğrenme" değildir; belki "anarşizmle anımsama" denebilir. Dediğim gibi, buna sınırlı bir işlev tanıyanlar çıkabilir. Gene de, sözgelimi içsavaş, asker sevkiyatı, karşı devrimci ajanların etkisizleştirilmeleri vb. gibi elbette kural olmayan, ancak pek muhtemel işlere boğazlarına kadar gömülecek olan komünistlere böylü bir ortamda anti otoriter söylevler verip ikide bir "devletin ortadan kalkması zorunluluğu"nu anımsatan kişilere tahammül edilememesi de mümkündür.

Anarşistlerin kızıp tepki duymaları ve küçümsemeleri mümkün. Gene de komünistlerin, son tahlilde "politika" yapmak zorunda olduklarını, üstelik bunun kimi zamanlarda "reel" tonlar da taşıyabileceğini, anarşistlerin ise böyle kirli işlere bulaşmalarının yanlışlığını anlatarak bu kesimi ikna etmeleri yerinde olacaktır.

Bürokrasi sorunu, tam tamına Marksist yöntemlerle ve öncelikle Marksistler arasında halledilmelidir. Oysa Marksistler arasındaki tartışmalar için bile, ilk ayrımı çizgilerinin çekilmesi zorunlu olabiliyor. Bunları şöyle özetlemek mümkün:

1. Sovyet deneyindeki bürokrasi sorunu, bürokratların toplum yaşamının her alanına uzandığı bir *nicelik* sorunu olmaktan çok, Yuri Andropov'un deyimiyle "aşırı örgütlenme" şeklinde boy gösteren, bu nedenle de anlamsız dikey ve yatay kesişmelere yol açan bir *nitelik* sorunudur. Buna karşılık SSCB, belli başlı kapitalist ülkelerle kıyaslandığında en az bürokrat istihdam eden ülkedir*.

2. Nitel boyutuyla SSCB'deki bürokrasi sorunu, en başta; ülke içindeki gelişimin eşitsizliği nedeniyle ve bunu gidermek üzere, kaynakların ve işgücünün ülke "sathı mailine" merkezi kararlarla yayılması sonucu yerleşiklik kazanmıştır. Bu etmen, aynı zamanda, devlet mülkiyetinin zorunlu olarak uzun bir zaman dilimine yayılmasını ve sosyalist mülkiyetin mümkün olan diğer biçimlerini geciktirmesini de açıklar. Örneğin merkezileşmemiş bir ekonominin ve merkezileştirilmemiş bir planlamanın, sanayii ve işgücünü Ural-

* Bir batılı araştırma "administrative", "managerial" ve "clerical" olarak tanımlanan bürokrasinin toplam istihdam içindeki payını sanayileşmiş dört ülke için ve 1970 yılı rakamlarıyla şöyle veriyor:

<u>ABD</u>	<u>İngiltere</u>	<u>Japonya</u>	<u>SSCB</u>
25.7	21.6	18.4	8.87

Eğer yukarıdaki üçlüye mühendisler, doktorlar, sanatçılar, yazarlar ve gazeteciler de katılırsa (bunların elbette bürokrasi ile ilgileri ancak dolaylı olabilir) tablo şöyle değişiyor:

<u>ABD</u>	<u>İngiltere</u>	<u>Japonya</u>	<u>SSCB</u>
39.5	32.7	25.1	23.37

(bk. Garnsey, Elizabeth; a.g.m ss. 21-28)

lar'a, Doğu Sibirya'ya, Orta Asya Cumhuriyetleri'ne taşıyabilmesi mümkün değildi. Ya da bir tek şekilde mümkündü: Eşitlik ilkelerini büyük ölçüde ve kökünden sarsan maddi özendiricilerin, zamların vb. kullanımıyla...

3. Gelişim sürecinin ilk evrelerindeki sosyalist toplum, doğrudan doğruya bir sınıf egemenliğini yansıtır. 1917'den sonra Rusya'da kurulan da budur. Sınıf egemenliği sürdükçe bürokrasiden kurtulmak, sınıf egemenliğini büsbütün bürokrasisiz sürdürmek mümkün değildir. En iyi gören o olmayabilir; ama konuya ilişkin tartışmaların sıcaklığı içinde ve kendisi doğrudan bir taraf iken söyledikleriyle Troçki'yi aktarma gereği duyuyorum. Troçki'ye göre bürokrasinin işlevi, "sınıf egemenliğinin politik tekniğine ilişkin"dir.⁷ Ayrıca gene Troçki'ye göre bir sınıf diktatörlüğü hiç de "sınıfın bütün kitlesinin devletin yönetime katılması" demek değildir.⁸ Troçki, gelmiş geçmiş tüm anarşistlerden yalnızca daha "realist" değil, savunduklarını bir de bilerek savunduğu için, çok daha "devrimci" sayılmalıdır.

Az önce sıralananlara tümüyle katılınması halinde bürokrasi tartışmalarının gündemden düşeceğini idia etmek elbette saflık olur. Bunlar yalnızca, sorunun en azından daha anlamlı şekilde tartışılabilmesi açısından ayıklanması gereken ilk "kaba" taşları oluşturuyorlar. Örneğin sırayla gidecek olursak Sovyetler'deki bürokrasinin büyük bir nicel sorun olduğunu, 1920'lerde üretici güçleri ülke yüzeyine yaymada merkezileşmiş karar mekanizmalarına hiç gerek bulunmadığını, devlet mülkiyetinin 1917'den sonraki üçbeş yılı içinde en az ağırlıklı mülkiyet şekli haline gelmiş olması gerektiğini, sınıf egemenliğinin de o sınıfın kitlesinin bizzat yönetime katılması anlamına geldiğini vb. vb. savunan biri ile anlamlı bir tartışma yürütülebileceğini hiç sanmıyorum.

Ancak dediğim gibi, sorunlar burada ve bunlarla bitmiyor. Çünkü az önceki açıklamalar, bir *sorun* olarak bürokrasi konusunu tüketmiyor.

Sorunun, olumsuz sonuçları ve yüksek maliyetiyle birlikte en belirgin şekilde yaşandığı alan, herhalde parti yaşamıdır. Görüldüğü kadarıyla bürokrasi sorununun parti etkinliğinde yolaştığı tahribat, üretim ve devlet yönetimi alanlarından daha kalıcı *ideolojik* sonuçlar vermişe benzemektedir. Bunun kanıtı için uzaklara gitmeye gerek olduğunu sanmıyorum. Günümüze bakmak yeterli. Sovyet işçi sınıfı, herşeye rağmen, kapı azıcık aralandığında çalışma yaşamının örgütlenmesine ilişkin tartışmalara canlı biçimde katılabilmekte, istediğinde bürokrat yapılı "menager"lerin ayağını rahatça kaydırabilmektedir. 1985'den bu yana sanayi ve tarım işletmelerinde "menager" konumunda olanların hemen hemen yüzde 60'ı değiştirilmiş bulunmaktadır, Yalnızca "yeni" ve "daha iyi" managerlerin gelmesi için değil elbette. Yönetimin örgütlenmesi de, öyle ciddi bir dirençle karşılaşmaksızın değiştirilebiliyor. Bütün bunların sonucunda, işgücü başına verimliliğin önemli artışlar gösterdiği örneklerle de sıkça raslanıyor.

Sorunların kaynağındaki benzeşmelere karşın, Parti'deki sorun daha farklı boyutlar sergiliyor. Evet, orada da pas tutmuş unsurlar temizlenip atılabiliyor. İyi de, yerine gerçekten canlı, yaratıcı ve kişilikli olan gelebiliyor mu? İşletmeye yeni seçilen manager'i son çözümlemede emek verimliliği artışı ile değerlendirebiliriz. Yeni tip parti yöneticisini nesiyle sınavacağız? Stalin dönemini elıştırmeye kullandığı üslubun ağırlığıyla mı? Örneklerini az önce gördüğümüz Agdas Burganov, A.Samadov gibilerinin düşüncelerini benimsemede sergilenen hızla mı?

Evet, partide de pas tutmuş unsurlar temizlenebiliyor. Ama sonuçta daha çok, bir mediokr gidiyor, bir başka mediokr geliyor. Brejnev alıntıcısı iniyor, Gorbaçov alıntıcısı çıkıyor. Kalite yükselmiyor. Ya da henüz yükseldiğini gösterir yeterli işaret yok. Bu, son derece ciddi bir sorundur ve doğrudan doğruya, partinin uzunca bir süreç içerisinde ne ölçüde boşaltıldığını gösterir.

Nasıl ortaya çıktı, nasıl gelişti? Tarihsel kökenleri nelerdi?

Bence RKP(B)'de ortaya çıkan sorun, hemen hemen tüm parti deneylerinde doğrulanan kural niteliğinde bir içerik taşır. Sorun Parti'nin *öncü* konumunu parti olarak tümünden sürdüremeyecek ölçüde şişmesi ve üyelik standardının da düşmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Şöyle bir düşünmek yeterli: 1900'lü yılların başında, Bolşevik hareket içinde, en sıradan bir militan ile Parti'nin merkez komitesi arasında *belirli sınırların ötesinde* görüş, formasyon ve perspektif farklılıkları bulamazsınız. 1925'den sonra ise uzunca bir süre bu fark "korkunç" denebilecek boyutlara ulaşır.

Anlatmaya çalıştığım şudur: Parti içinde de elbette eşitsizlikler yaşanır, yaşanacaktır. Ancak herşeye karşın, sıradan partili için gerekli standart, her durumda, toplumsal-siyasal öncülüğün parti içindeki bir çekirdek tarafından değil, partinin bütünü tarafından temsil edilebilmesine elverecek düzeyde olmalıdır. Üyeliğin sayı olarak belirli bir düzeyin üstüne çıkması ya da üyelik standardının gene belirli bir düzeyin altına düşmesi, öncülükle ilgili her türlü görevi partiden alıp onun içindeki bir çekirdeğe verir. Daha açık ve yerinde bir deyişle, üyeler, üstten gelen karar ve yönlendirim karşısında artık "anlayıcı", "yorumlayıcı" ve "sindirici" olabilme şanslarını da yitirmeye

başlarlar. Yalnızca "uygulayıcı" olma şansları vardır... Sonuçta, parti üyeleri, partili olmayan vatandaşlar karşı-sındaki ideolojik-politik üstünlüklerini de yitirmeye,onlarla eşitlenmeye başlarlar.

Bu genel kuralın özellikle 1924 yılından sonra RKP (B)'de de işlediğini rahatça söyleyebiliriz. Ancak bundan da kötüsü, İkinci Dünya Savaşı ve Stalin'in son yıllardaki temizlikleri türü badireler atlatıldıktan sora bile, durumun düzeltilmesi için yeterli çabanın gösterilmemiş oluşudur. Şu da ilginçtir: Savaş sonrasında, gerek Stalin dönemindeki adımlarla, gerekse Krusçev ve Kosigin reformlarıyla ekonominin ve planlamanın sorunlarına eğildiği halde, Parti'ye yönelik ciddi bir operasyona rastlanmamıştır. Bu da, sorunun, yaklaşık 60 yıllık bir kemikleşme yaşadığını gösterir. Bu kemikleşme sürecinin kendine özgü kimi ek deformasyonlar yarattığını da unutmamak gerekiyor. Bunlardan birini oldukça ilginç buluyorum. Az önce de değindiğim gibi, 1920'li yılların sonuna doğru, Merkez Komitesi ile sıradan üye arasında, sosyalizmin Rusya'daki gelişme perspektiflerine ilişkin anlayış, kavrayış, bilgi ve çözümleme farklılıkları olabilir. İlginç olan, zamanla bunun ortadan kalkması ve yerini bir başkasına terketmesidir. Örneğin 60'lı ve 70'li yıllarda SBKP Merkez Komite Politbüro üyesi ile sıradan bir üye arasındaki farklılaşmanın, artık *en çok* üretim ve planlamaya ilişkin kimi teknik konularda ortaya çıkabildiğini söylemek mümkündür. Başka deyişle, örneğin Parti'nin baş ideologu ve politbüro üyesi Mihail Suslov ile herhangi bir parti üyesinin sosyalizmin geleceğine ilişkin *teorik* ufukları giderek eşitlenmeye başlar. İlk bakışta "olumlu" gibi görünüyor, ama değil. Bu, tabanın gelişmesinin değil, merkezin özellikle *teorik* alanda düzey kaybetmesi sonucu ortaya çıkan bir "eşitlenme" dir.

Kim ne derse desin, bu oldukça "tuhaf" bir durumdu. Ama tuhaflığın ötesinde çok çarpıcı bir gerçeğe daha işaret ediyordu: İdeolojik-politik önderlik görevinin büyük ölçüde boşlanması, Parti'nin tümünü, oldukça düşük standartlara mahkum etmişti...

Çarlık Rusyası'nın koşullarında çeşitli badirelerden geçen, 1917'de kitlelerin başında devrim yapan Parti ilk ağır darbeyi içsavaşta uğradığı kayıplarla yedi. Daha sonra Lenin'in ölümü üzerine başlatılan üye kampanyası ile Parti bu kez önemli oranda şişiyor ve standart düşüyor. Carr'ın aktardıklarına göre 1920'li yılların ilk yarısında parti içi eğitim çalışmalarını organize etmekle yükümlü olanların yüzde 41'i çekirdekten Bolşevik olmayıp daha önceleri başka partilere üye kişiler. Hemen ardından (1924) siyasal eğitim amacıyla oluşturulan üniversite ve diğer kuruluşlarda ise, öğretim kadrosunun yüzde 61'i gene Parti dışındandır.⁹

Böyle başladı. Ancak, çok daha kötü gelişti. 30'lu yılların tasfiyeleri, Parti içindeki canlılık ve dinamizmin önemli bir parçasını daha çekip götürdü. Gene de, bir noktayı çok açık belirtmekte yarar görüyorum. 30'ların temizliğinde, yıllanmış Bolşeviklere korkunç haksızlıklar yapıldığından en küçük kuşku duymuyorum. Eski Menşevik Vişinski'nin suçlamalarıyla verilen kararlara da hiç saygı duymuyorum*.

* Moskova duruşmalarında savcı Vişinski'nin sanıkların suçlayış üslubu oldukça ilginçtir. Bu üsluba bakıldığında, eğer Vişinski'nin bizzat kendisinin bir isteri krizi geçirmesi olasılığını bir yana bırakırsak, amaçlanan, çok açık biçimde kitlelerde bir isteri krizi yaratmaktır. Vişinski sanıklardan sürekli olarak "köpekler" şeklinde bahsettikten sonra şöyle demektedir: "Bu köpeklerin öldürülmelerini talep ediyorum. Herbiri öldürülmelidir." Açıkcası, Vişinski'nini 1956 yılından önce, 1954 yılında ölmesine üzüldüyorum. Bence o da Beria'nın akibetini paylaşmalıydı.

Ama bütün bunların hemen ardından eklemek istiyorum: Sovyetler'in ve Parti'nin asıl kaybının, kişi olarak Buharin'in, Rikov'un, Kamenev'in, Zinoviyev'in ve başkalarının tasfiyeleri olduğunu bugün de hiç düşünmüyorum. Bu isimlere, uğradıkları haksızlığın teslimi ötesinde, 30'ların Rusyası'nda gerçekleştirebilecekleri ya da değiştirebilecekleri şeyler bağlamında özel "yetenek" ya da perspektif izafe etmenin doğru olacağını hiç sanmıyorum. Stalin'in kişisel ve despotça yönetiminden yakınanlar, eğer bu isimlerin Stalin'in yokluğunda kolektif bir yönetimde uyushabileceklerine inanıyorlarsa, bu düzeydeki bir bölnlük için yapacak hiçbir şey yoktur.

Olan Parti'ye olmuştur. Uzun uzun anlatmaya gerek yok. Belki, yalnızca şunu düşünmek bile yeterli: Lavrenti Beria, Nikolay Bulganin, Lazar Kaganoviç, Georgi Malenkov, Anastas Mikoyan, Vyacheslav Molotov... Bunların tümü Parti'nin önderleri, Stalin'in yakın çalışma arkadaşları ve aynı zamanda da "sosyalist kuruluş"u gerçekleştirenler, Nazi saldırısını defedenlerdir. Bunca iş başarmış bu insanları bugün "devlet adamı" sıfatı dışında başka bir şeyle tanımlamak mümkün müdür? Bir bakıma, Devrim yapan Parti'nin Buharin'i, Troçki'si, Zinoviyev'i, Kamenev'i ve Rikov'undan hiç de aşağı kalmayan işler başarmışlardır, Parti'nin önderleri olarak. Bugün kim tanır, kim anar onları? Tarihçiler, özel meraklılar ve sınırlı bir kesim dışında, Sovyet deneyine her dönem çok büyük bir sempatiyle bakanların arasında kaç bilir bu isimleri? Kaçı onlardan "yararlanabilmiş"tir?

Bunun nedeni, bizlerin cehaleti ve umursamazlığı değil, Parti'nin 1920'lerden sonra girdiği yeni şekildir. Ve okuru şu soruya yöneltmek mümkündür: En üst yöneticileri böyle olan bir partinin gövdesi ve tabanına aparatçikden daha çok ne yakışabilir?

Bir başka soru daha: Saydıklarımın daha sonraki dönemde Parti'ye uzun yıllar baş "ideolog" olarak damga vuran kişi Mihail Suslov'dur. Suslov'un, onun ideolojisini izleyen B. Ponomarev'in Türkçeye çevrilmiş çalışmaları da vardır. Alın okuyun ve şu soruyu kendinize sorun: Baş ideologları yıllar yılı böyle olan bir Parti'de glasnost ve perestroyka geldi diye birden bire birinci sınıf kuramcı çıkmasını beklemek ne denli gerçekçidir?

Gorbaçov'un bu yılın başında Moskova Parti Konferansında yaptığı bir açıklamaya göre SBKP Merkez Komitesi'nin "kimya sanayii" departmanında, organik sliikon üretimiyle ilgili bir şube bulunmaktadır (!).¹⁰ Sanırım pek çok şey aydınlanmış olmalı. Merkez Komitesi'ni organik sliikon üretimiyle ilgili olarak bile örgütleyen bir partide, tek dalda uzmanlaşmayı öneren planlama yetkillilerinin ya da vatandaşlara düşük ücretli konut ve sağlık hizmetleri sağlanmasını "tembelliği teşvik edici" bulan iktisat profesörlerinin çıkabilmesine hiç şaşırılmamak gerekiyor.

Bürokrasi sorununun üretim sürecine bakan yüzü için neler söylebilir?

En başta, bana oldukça kolaycı gelen bir açıklamaya değinmek istiyorum. Buna göre, sosyalizmin global düzeydeki pek çok sorunu, tek başına insan faktörüne ağırlık tanınmasıyla, daha somut bir söylemle, insanı yönetim süreçlerine katmakla çözülebilecektir.

Sorunun önemini inkar etmiyorum. Esasen "teknolojik determinizm"den söz ederken, insan faktörünün öneminin küçümsenmesiyle ilgili sonuçlar üzerinde de durmaya çalıştım. Ancak Sovyetler'e yönelik sol eleştiride, papağan gibi, "işte taban yönetime katılmazsa böyle olur" sözlerinin tekrarlanmasını da hiç anlamlı bulmuyorum. Öyle ki, bu tür

açıklamalara göre, Sovyetler'in kimi özel teknoloji alanlarında geri kalmalarından tutun da, büyük ölçekli ekonomiden kaynaklanan teknik sorunlara kadar pek çok açmaz, "yönetime katılma" ile çözümlenebilecektir. Böyle bir kolaycılığı peşinen reddediyorum. Esasen, bu tür yaklaşımların bir yerden sonra ciddiye alınmaları gerektiğini de sanmıyorum. Özellikle Türkiye solundaki tartışmalar açısından baktığımda, "yönetime katılma" esprisinin, sistemin eleştirisini "gayet iyi" yaptıklarına inanan, ancak somut çözüm yolu önerilerinde tıklandıklarını hissettikleri halde bunu açıkça ifade etmekten çekinen müzmin Sovyet eleştirmenlerine özgü bir klişe olduğuna inanıyorum.

Herşeye karşın Sovyet deneyinin özellikle ilk dönemlerdeki zorunlulukların, işletme düzeyinde "katı" sayılabilecek bir hiyerarşiyi ve tek kişilik "manager" sistemini yarattığını, bu sistemin de işçi açısından "kapalı" bir nitelik taşıdığını söylemek mümkündür. Böyle bir sisteme gidilmesinin nedenlerini şöyle özetleyebileceğimi sanıyorum:

Üretici güçleri hızla geliştirme zorunluluğu karşısında tek çare olarak yoğun emek kullanımına başvurulması. Sonuçta işçinin, üretim etkinliği dışındaki çeşitli yönetsel görevlere katılma olanaklarının da nesnel olarak sınırlandırılması*.

* Sovyet sistemine ilişkin önemli eleştirileriyle tanınan E. Mandel, haklı olarak, gerçek bir özyönetimin, ancak yüksek bir emek verimliliği temelinde işçilerin üretimden artan zamanlarını yönetsel işlere ayırmalarıyla gerçekleşebileceğini söylüyor. Kesin çözüm, çalışma süresinin kısaltılmasıdır. Yapılan bir söyleşide, Mandel ile kendisine soru yönelten arasında şöyle bir konuşma geçiyor:

–(Yarın gün çalışma koşulları) 1920’de var mıydı?

–“Hayır. Bugünden bahsediyorum.

–“O zaman 1920’de bu koşullar yok muydu?

–“Rusya’da kesinlikle yoktu.”

(bk. *D.M. Tartışma Defterleri*, 1 Haziran 1986, no:3, s.18)

Gene üretici güçleri geliştirme çabaları uyarınca uygulamaya konan sanayi hamlelerinin, özel yetişmiş uzmanları, mühendisleri gerekli kılması. Özellikle ilk yıllarda ihtiyacın parti dışından ve çoğu kez de düşman kesimlerden karşılanabilmesi sonucunda, kilit noktalarda, bu tür unsurlara karşı merkezi denetimin özellikle sıkılaştırılması gereğinin duyulması.

Büyük sanayileşme hamlesinin, özellikle kırsal kesimden gelen yeni, deneyimsiz ve eğitimsiz işgücüne dayandırılması. Bunun sonucunda hem mevcut işgücünün kendisinin, hem de üretim araçlarına karşı tutumunun denetlenmesinde aşırı merkezîyetçi uygulamalara başvurma zorunluluğunun doğması.

Ülkede büyük ölçülere varan bölgeler arası dengesizlikleri giderebilmek amacıyla, yatırım, üretim araçları, makina, donanım ve işgücü dağılımının gene aşırı merkezileşmiş yönlendirim ve yöntemlerle gerçekleştirilmesi.

Üretimi artırmaya en büyük önemin verildiği dönemlerde, "sağlam" unsurlar olarak partililerin, gene üretimle ilgili ancak giderek daha idari görevlere getirilmeleri sonucunda, üretimin örgütlenmesi ile parti etkinliklerinin içiçe geçmesi. Eski kuşak Bolşevik işçinin "menager", kırdan yeni gelen düz işçinin ise "yönetilen" olarak azçok belirgin hatlar kazandığı bir yapının ortaya çıkması...

Sayılan bu nedenlerle, işçi sınıfının hem fiili üretim dışındaki-yönetmelere hem de bizzat kendi birimindeki üretim örgütlenme çalışmalarına etkin biçimde katılımı sağlanamıyor. Daha kötüsü, Stahahovizm türü yöntemlerle birlikte Stalin'in zaman zaman çeşitlikçiliğe karşı açtığı kampanyalar, bir dönem için Sovyet işçi sınıfını tezgah-torna başında posası çıkan bir varlık haline getirmiştir. Üretime doğal ilgi ve bağlılığını geliştiremeyen işçi, baskılar ortadan

kalktığında, sanki 30'ların intikamını alırcasına kayıtsız davranıyor!

Burada, ayrıntılı bir bürokrasi ya da yapı analizi yapıyor değilim elbette. Ancak oldukça sınırlı bu bakışın bile öne çıkardığı bir nokta olmalıdır: Sovyetler'de bürokrasi sorunu, *köken olarak*, sınıf ya da zümre çıkarları ile bunların korunmasından çok, somut görevlerin ve ivedi durumların bir türevi olarak ortaya çıkmış, kemikleşmeler ise daha sonra bunların üzerine gidilmediği için başgöstermiştir. Gene de değindiğim anlamda güçlü ve köklü bir kaynağa sahip olmaması ve beslenme kanallarının tıkanması Sovyet bürokrasisini en azından belirli alanlarda sanıldığından çok daha dirençsiz kılmıştır. Başka deyişle, kendisi bir türev olarak ortaya çıkan bürokrasi, fonksiyonu sağlayan değerler değışince sallanmak ve sahneyi terketmek zorunda kalmıştır.

Söylenenlerle, bürokratik yapının Sovyet gelişimine verdiği zararları ve 1985'den sonraki hamlelerin önemini küçümsüyor değilim. Ancak, kimi noktalarda ve ayrım çizgilerinde oldukça duyarlı olunması gerektiğine inanıyorum. Örneğin Sovyet yenilikçileri, zaman zaman, "eski"yi resmetme adına yarattıkları canavarın korkunçluğu ile, bu canavar karşısında zafer sağlamanın görece kolaylığı arasındaki çelişkiyi yaşamış olmalılardır. Bugünkülerin de yaşadıkları anlaşılıyor. Elbette kendileri daha iyi bilirler ama, her yerde, her köşede, her aksaklıkta bir "tutucu", bir "Brejnev dönemi özlemcisi" görme ve gösterme alışkanlığını ben kendi adıma için "tadını kaçırma" olarak değerlendiriyorum. Sovyet yenilikçileri zaman zaman kişiliksizleşme ile kemikleşmeyi de birbirlerine karıştırıyorlar. Sözelimi Stalin dönemindeki parti yapısı genellikle iddia edildiği ölçüde kemikleşmiş ve dış saldırıya karşı reaksiyoner olsaydı, Kruşçev'in 20. Kongre'de linç edilmesi gerekirdi. Ortada olan,

bir kemikleşmeden çok kişiliksizleşmedir. Aparatçık tipolojisinin parti içi yaygılığı, zaman zaman paradoksal biçimde, yeniye karşı direnişi kırıp yeninin yükselişini de hızlandırabiliyor!

Ortada gerçekten de bir "gariplik" yok mu? Hep anlatılanlara göre 20 yıllık "Brejnevist" dönemde bürokrasi iyice pekişiyor, nefes aldırılmaz güce ulaşıyor, iç çıkar bağları iyice yerleşiyor, vb. vb. Sonra bir de bakıyoruz Gorbaçov geliyor ve birdenbire, herkesin ne kadar yenilikçi, açıklıkçı olduğu ortaya çıkıyor. Bugün Sovyet basını bir ölçüde izleyebilen biri şöyle düşünmek zorunda kalacaktır: Ya Sovyetler'de gerçek anlamda glasnost yoktur, yalnızca glasnostçuların kendilerinin serbestçe yazı yazıp konuşabildiği bir gasnost vardır; ya da glasnosta karşı olanlar kesinlikle ciddiye alınmaması gereken bir azınlık durumundadırlar. Sovyet basını izlendiğinde, başka bir açıklama bulmak olanaksızlaşıyor. Aradan zaman geçiyor ve "glasnost düşmanı" kesimin gücüne somut örnek olarak Nina Andreyeva'nın *Sov-yetskaya Rossiya*'da yayınlanan makalesi dışında pek örnek bulunamıyor! Bu elbette, inandırıcı olamıyor.

Sovyet yöneticiler dünyayla alay etmek için kendi aralarında bir oyun oynamıyorlarsa, olup bitenlerin bir açıklaması bulunmalıdır. Sovyetler'de bugün gerçekten de bir tartışma olduğunu, bu tartışmanın alttan alta kızıştığını görmemek mümkün değil, ama bu tartışma, tam tamına glasnost yazarlarının anlattığı bir tartışma değildir. Glasnost yazarlarının söylediklerinin tersine, Parti, devlet ve planlama bürokrasisi, üstünlüğünü ve çıkarlarını firesiz güvenceye alacak ve bunlara kalıcılık sağlayacak savunma mekanizmalarını hiçbir dönemde kurmamıştır. Bir "egemen sınıf"tan söz edenlere sormak gerek: hangi egemen sınıf bu kadar kolay devrilip şamar oğlanına çevrilebiliyor?

Sanırım bu karmaşık sorulara verilebilecek yanıt, Sovyet üstyapısının özgül ve eşitsiz konumlanışından kaynaklanıyor. Örneğin Sovyetler'de yönetim mekanizmasının başında bulunanları topyekün değiştirebilen, bunu yaparken de batılı pek çok gözlemciyi şaşkına çeviren canlılık, Parti'nin ideolojik yaşamı açısından geçerli değildir. Belki bundan sonra olacaktır; ama Parti 1989'a dek, bu alanda cansızlığını kanıtlamıştır. "Canlılık" adına görülenin, kapitalist piyasa mekanizmalarının ilkel savunusunu aşamaması, buna yönelik ortodoks yanıtların ise teorik bir bütünlüğe ulaşamayıp daha ziyade "tarihsel kazanımlar" vb. söylemde kalması, doğrudan doğruya cansızlığın göstergesidir.

Dolayısıyla bugün için Sovyetler'de ne topun ağzındaki "bürokrat"ların ne de onları boy hedefi seçen yenilikçi kesimin Marxizmin "daha devrimci" yorumunu temsil ettiğini, Marx ve Engels'in klasik komünist toplum projelerine ötekinden daha çok sahip çıktığını söylemek mümkün değildir. Öyle sanıyorum, günümüz perestroykacıları ve glasnostçuları içinde de , boy hedefi seçilip sabah akşam lanetlenen "nomenklatura" içinde de Marksizme bağlı, komünist toplumu hedefleyen unsurlar vardır. Ne var ki bu unsurlar, partinin ideolojik yaşamındaki ölülük, klasik kavramların fosilleşmesi gibi nedenlerle kendilerini yansıtabilme konumunda değillerdir.

Glasnost'a, en azından bunu sağlayıp daha sağlıklı ayrışma ve saflaşmaları yaratabilecek bir süreç olarak bakmak mümkün.

Bürokrasi konusunda söylenenlere yönelik bir başka itiraz da şöyle olabilir: Eğer olup biten, Brejnev'den kalan bir bürokratik kliğin yerini bir başkasının almasıysa ve yalnızca bundan ibaretse, bu "değişimi" yaratan mekanizmanın önemsenmesi anlamlı mıdır?

Bu itirazda sınırlı bir gerçek payı vardır. O da, daha önce değindiğim gibi bir mediokrasinin yerini bir başkasının alması anlamında. Oysa şu an için çoğunlukta bunlar da olsalar, yeni gelen yalnızca mediokr unsurdan ibaret sayılamaz. Bugün ortada olan, tüm çekilmezlikleriyle birlikte birtakım glasnost *tipleridir*. Bunların yerleşikliğinden, örgütlülüğünden ve kurumlaşmasından söz etmek için henüz çok erkendir.

Evet henüz çok erken. Ama bu, tehlikeli eğilimleri ve olasılıkları gözlemekten alıkoymamalı. Loş odalarda masa başlarında yüzlerce fabrika ve onbinlerce işçinin işiyle uğraşan, "saygıdeğer yoldaşlar"la başlayıp "yaşasın Marxism-Leninizm"le bitiren, ama bu ikisinin arasını genellikle hep "boş" tutan eski tip bürokrat-ideologun yerini, bu kez kafası tam bir işadamı gibi çalışan, üretimi artırmak için herşeyi yapmaya hazır, sosyalizmin ve Leninizmin sınırlarının NEP'le çizildiğine inanan ve akşam bir iki duble yorgunluk votkasını atarken "bu milleti işsiz bırakacaksın bak o zaman nasıl öğrenirler eşek gibi çalışmayı" şeklindeki temel yaşam felsefesini dostlarına açıklayan bir yeni düşünce temsilcisinin alması, çok daha uzak bir olasılık sayılmamalıdır.

İkinci tipi, ilkinden daha sempatik bulamıyorum.

Bütün bu söylenenler, Sovyet bürokrasisinin fonksiyonel, bu anlamda da herşeye rağmen değişken niteliğini ortaya seriyor. Başka deyişle Stalin ve Brejnev dönemlerinin simgesi haline getirilen bürokrasi, gerçekte, önce üretimi artırma hedefinin, sonra da bunun artık nitel yönleri hiç düşünülmeyen bir tutku haline getirilmesinin ürünüdür. Bu saptamalar ışığında bakıldığında, böyle bir bürokrasinin alaşağı edilebilmesi, ne Andopov'un ya da Gorbaçov'un ustalıklarının, ne de Parti'nin Marxsızmin ilkeleri konusundaki duyarlılığının

ürünüdür. Hareketi sağlayıcı asıl dinamik, üretici güçlerin geliştirilmesinde, salt nicel büyüklüklere dayalı tercihlerin artık gündemden düşmüş olmasıdır.

Aynı şey şöyle de anlatılabilir: Üretici güçleri geliştirme, Sovyet sisteminde her türlü yapıyı, güç odağını, kemikleşmeyi tuzla buz edebilecek bir *egemen değer* olma niteliğini henüz korumaktadır. Kendi başına ve kayıt düşmeden, bunu "iyi" birşey olarak görmek mümkün değil. Ama, Parti'deki bir ideolojik-politik canlanmayla desteklendiğinde, gerçekten "iyi olabilir. Elbette, bir ihtimal...

Öyle sanıyorum ki yukarıdaki nokta Sovyet bürokrasisine ilişkin olarak dikkate değer pek çok çözümleme yapan Mandel'in pek kestiremediği noktayı da oluşturmaktadır: Mandel, 70'lerin sonuna ait gözlemlerinde şu saptamayı yapıyordu: Sovyet toplumunda bürokrasinin kendi zümresel çıkarları ile, ekonominin istenen şekilde büyümesi arasındaki bağı ve uyumu sürekli kılacak bir mekanizma bulunamaz. ¹¹ Mandel bir yerde sonuna kadar haklıdır: 30'larda oluşan ve Brejnev döneminde yerine oturduğuna inanılan yapının, üretici güçlerin gelişmesi hedefiyle uyum sağlamakta yetersiz kaldığı, 70'lerde iyiden iyiye açığa çıkmıştır.

Ne var ki Mandel bu soruna aşırı sistemik, içsel ya da kalıcı bir yer tanıdığından, ne ekonomik büyüme tutkusunun verili bürokratik yapıları da sorgulatan belirleyici yanını, ne de bu tutkunun kadrolar arasında yarattığı (iyi ya da kötü) dinamizmi yeterince görebilmiştir.

Yalnızca Mandel değil başka pek çok sol gözlemci de Sovyet sisteminin hantal görünüm ardındaki değişimci ve kendini yenileyici potansiyeli ya görmemiş ya da iyice küçümsemiştir. Yukarıda anlattıklarımın da çıkarılabileceği gibi, en son değişimi abartıp yüceltecek, sosyalizmin "nihayet" rayına girdiğini iddia edecek değilim. Ama gene

de en azandan sistemin değişime açık olabildiği ortaya çıkmıştır.

Bu açıklığın son tahlilde kimler tarafından ve ne adına kullanılacağı ise, başka süreçlerin yanıtlayabileceği bir sorudur.

Troçki ve Stalin İçin

Sovyetler'e ilişkin olarak Marksizm içi, hatta bir yerde "Bolşevik çıkışı" en eski eleştiri, Troçki'den gelir.

Sovyet eleştirileri ele alınırken, zamanında bir ülkenin resmi ideolojisi olup dünyada da önemli bir aktif taraftar kitlesine ulaşan Maoizmi çok fazla ciddiye almamak mümkündür. Oysa oldukça dar entelektüel çevrelere sınırlı kalıp siyasal planda ciddi uzanım bulamasa bile, Troçkizan eleştiri daha ciddiye alınır bir içerik taşır. Hepsinden önce Troçki'nin eleştirisi, ortadaki sorunun kendisine "içsel", bu anlamda belki "otantik" denebilecek bir niteliktedir. Troçki'nin eleştirisinin bu "içsel" ve az çok "yakın" niteliği, artık azalmakla birlikte, kendisinden sonraki izleyicileri üzerinde de etkili olabilmıştir.

Değişik çıkış noktalarından çok değişik tepkilerin duyulacağını biliyoruz. Ancak, Lenin'in ölümünden sonrası düşünöldüğünde, iktidar için yarışanlar arasında yalnızca iki kişinin önemli olduğunu düşünüyorum. Bunlar Stalin ile Troçki'dir. Kim ne derse desin, başta Buhârin olmak üzere 30'larda tasfiyeye uğrayanların hiçbirinde, yoğunlaşmış bir önderlik potansiyeli, iktidar kavgasını belirli ve kalıcı ilkelere oturtma çabası vb. gibi vazgeçilmez özellikleri göremiyorum. Başka deyişle Sovyetler'deki kavganın gerçek uçlarında, zahiri kimi görünömlerin dışında, ancak Troçki ile Stalin yer alabilirdi. Kesinlikle, başkaları değil.

Salt politika bilimi açısından bakıldığında, yukarıda söylenenler bu ikisinin önemini, tarihsel olarak "büyük" kişilikler olduklarını gösterir. Asıl sorun, bu kişiliklerin fiili önderliğe tahvilinde ortaya çıkıyor. Ama bundan da önce, gene politika bilimi ışığında, bir noktanın daha vurgulanması gerekiyor: Çoğu kez sanıldığı gibi büyük kişilik ve önderlik tarihin vitrinine çıkarıldığında, tastamam tutarlı, her türlü "aykırı" uzantısı törpülenmiş, çelişkisiz, monolitik bir yapı sunmaz, sunamaz. Böyle olanlar, böyle olmayan "büyük"lere göre, daha küçük politik kişilikler sayılmalıdırlar.

Bu nedenle, bir bilim olarak tarihin, Troçki ve Stalin hakkında nihai ve kesin bir karar verip "dosya"yı kapatabileceğini hiç sanmıyorum. Yargı mercii olarak *tek başına* tarihi gördüğümüz sürece ne Troçki ne de Stalin güncelliklerini hiç yitirmeyecekler, kendilerini, bence arzu edilmeyecek şekilde, gündemde tutabileceklerdir. Özellikle büyük politik kişilikler, haklarındaki nihai yargının yalnızca tarih bilimi tarafından verilebileceği türden nesneler olarak görülemezler. Tarihin yargıçlığı bir yana, bence hepsinden öte, bu kişiliklere ilişkin bir *nihai karar* beklemek yanlıştır. Böyleleri için beklenebilecek tek şey, *gündemden düşmek*'tir. Ve gündemden gerçekten düşmenin aracı da ne tarih, ne de yeni ideolojik formasyonlardır. Yalnızca, politik hareketin politik gereksinimleridir.

Tarih "bilimi"ni istediğiniz gibi sokun devreye. Eline de adaletin terazisini tutturun ve izleyin:

Sovyet rejiminin yaşayıp güçlenmesi Troçki'yi haksız çıkarmadı mı?

Peki ama, Sovyetler'in yaşadığı darboğaz ve bürokrasiye ilişkin yakınmalar Troçki'nin haklılığını göstermiyor mu?

İkinci Dünya Savaşında Sovyetler'in gösterdiği direnç ve sonuçta ulaşılan zafer Stalin'in sanayileşme ve kolektivizasyon hamlelerindeki büyük tarihsel isabeti göstermez mi?

İyi de, sosyalizmin dünya ölçüsünde yitirdiği prestijin baş sorumlusu da Stalin değil mi? Tarih bu anlamda onu suçlu ilan etmemiş midir?

İşte, bu tür tartışmaların, aşağı yukarı herkesi doyuracak bir sonuca ulaştırılabileceğini hiç mi hiç sanmıyorum. Üstelik "tarihin yargısı" denilip etrafta kol gezdirilen şeyin gerçekten tam bir nesnellik taşıyabileceğini de. 1945'de Nazizmden kurtulmanın coşkusu içinde, en başta Stalin, Sovyetler'i kutsayan dünya demokratik kamuoyu mudur, tarihin yargısı? Yoksa bugün onu lanetleme yarışına girenler mi? 1945'de Stalin, komünizmle hiç ilgisi olmayanlar dahil pek çok kesim tarafından büyük kurtarıcı olarak yüceltilirken, "kanlı kolektivizasyon"u henüz gerçekleştirmemiş miydi? 30'ların ünlü tasfiyeleri, Yezovçine, hepten unutulmuş muydu? "Tarih bilimi" nihai yargısını verirken, her ikisi de "gerçek" olan bu durumlardan hangisini kullanmalıdır?

Tarih bilimi, başka dünyalarda yaşayan insanlarca ve o mekanda yapılmadığına göre, ağırlıklı belirlenimi mutlaka güncellik ve onu iliklerine kadar yaşamak zorundaki insanlar oluşturacaklardır. Diyelim 20-30 yıl sonra, beklenemeyen gelişmelerle, bugün pek makul görünen yargıların değişmeyeceğini kim iddia edebilir?

Dolayısıyla, Troçki'ye ve Stalin'e ilişkin, itiraz mercii olmayacak denli nihai hükümlerin ne Sovyet bilim akademileri, ne batı tarihçiliği, ne de dünya kamuoyu tarafından verilebileceğine inanıyorum. Hiçbiri böyle bir karar veremez. Ancak bu insanların, sosyalizm mücadelesinin somut politik gündemiyle aşılabileceklerini, dahası aşılmaları gerektiğini

düşünüyorum. Stalin'i, Troçki'yi ve benzerlerini, tarih *bilimi* değil ancak tarihi değiştirme *eylemi* aşabilir.

20. yüzyılın sonuna gelirken, 1917 sonrasının güçlüklerini ve açmazlarını tartışan insanların Troçki'ye atıfta bulunmaları, Buharin'i yeniden değerlendirmeleri doğaldır. Ama bugün, örneğin sosyalist hareketin yeniden silkinebilmesi için Troçki'ye dönüşün şart olduğunu düşünenler, ancak tarikatçı sayılabilirler. Aynı şeyi Buharin için düşünenler ise, bence ancak çapsız arrivistlerdir.

Gene geçmiş değerlendirilirken, insanların Stalin'e olumlu atıflar yapmaları da mümkündür. Ancak, günümüz dünyasında, sosyalizmin somut açılımı için vazgeçilmez kaynaklar arasında Stalin'i de görmek, onu Marx, Engels ve Lenin'le aynı düzleme yerleştirmek, en çok, verimsiz bir inattır.

Tek başına Troçki ile devam ediyorum. Başka neler söylenebilir? Elbette "tarihin yargısı" türü afaki iddialara hiç girmeden.

Troçki'ye yönelik ciddi bir eleştiri, bence sahip olduğu tarihsel bütünlük anlayışından başlamalı. Okurlara, bu kitabın ilk yazısında vurgulanan noktaları anımsamalarını önereceğim. Öyle sanıyorum, Troçki'nin temel yanılgılarından biri, benimsediği "tarihsel bütünlük" anlayışının, daha doğrusu bütünlüğün klasik yorumunun sınırlarını bir parça olsun aşmaya çalışmamasıdır. Troçki en başta bu nedenle 1917'de geline çatallağını görememiştir. Bu çatallağının yarattığı önemli farklılaşmalarla birlikte...

Troçki'nin bir başka önemli sorunu, ancak çaplı teorisyenlere denk düşen renkliliğini ve düşünsel yaratıcılığını, taşıdığı politik kimliğin sınırları içine bir türlü sokamamasıdır. Troçki'de, politikacı olarak giydiği elbisenin üzerinden taşan, rahatsız edici şekilde sarkan bir yan

görürsünüz. Özetle Troçki, teorisyen niteliği ile politik önder kimliği arasındaki çelişkiyi bir türlü çözememiştir. Eğer bu çelişkinin esasen "çözülebilecek" bir çelişki olmadığına inanıyorsak, o zaman şöyle demek gerekir: Troçki, bu ikisini belirli bir dengede tutmasını da becerememiştir.

Yukarıda söylenenin en açık anlamı şudur: Troçki'nin kitabını okuyup yararlanmak, Marksizmin geniş alanında yapılan ilginç zihin jimnastiklerinden hoşlanmak mümkündür. Ama Troçki'nin yönettiği bir ülkenin vatandaşı olarak, özgün teoriler doğrultusunda girişilecek uluslararası risk jimnastiklerini aynı ölçüde yararlı ve tad verici bulmak çok güçtür. Troçki, bir ülkenin ve orada yaşayan milyonların sorumluluğunu alabilecek bir kişi değildi.

Troçki, dikkatli bir okurun karşısına, zaman zaman tahammül edilmez bir totoloji üreticisi olarak çıkar. Çözümlemeleri somutlaşıp güncel ve ayrıntıya indikçe, totolojik nitelik iyice belirginleşmeye başlar. Aynı şey, Troçki'nin daha sonraki izleyicilerine de sirayet etmiştir. Ortak neden, Marksist öğretinin belirli bir yorum doğrultusundaki "arı"lığını koruma dürtüsü ile, günceli açıklayabilmede karşılaşılan güçlükler arasındaki boşluğu, ne birinden ne de ötekenden vazgeçmeden ve biraz da kolay yoldan doldurma arzusudur. Özetle, "çaplı teorisyen" Troçki'den "politikacı" Troçki'ye geçişte bizlere yol gösteren, hep totolojilerdir.

Troçki'nin kurduğu sisteme ve güncel getirdiği açıklama çerçeveleri içinde, Troçki'yi yanlış çıkarmak mümkün değildir. Bu yol "peşinen" kapalıdır. Sözgelimi 1930'ların başında Sovyet proletaryasının bunca düş kırıklığına uğradığı bir rejime karşı sakin kalabilmesinin nedeni, dış tehdit karşısında dişini sıkması, bürokrasiyi en azından düşman karşısında hoşgörüp proletarya diktatörlüğünün sürdürücüsü olarak kollamak istemesidir.

Troçki'nin "haksız" olması mümkün değildir. Sovyet işçi sınıfı 1930'larda yönetime ve Stalin'e karşı ayaklandı, bu herhalde Troçki'nin rejime yönelik eleştirilerinin ne kadar haklı olduğunu gösterecekti. Ayaklanmaması ise, bu kez Troçki'nin az önce aktardığım gerekçesinin haklılığını gösteriyor. Özetle, Troçki her durumda haklıdır. Örneğin 1933'de Sovyet işçi sınıfının yarısı ayaklanıp yarısı sessiz kalsaydı, böylesi Troçki'nin daha çok işine gelirdi: Çünkü aynı anda iki kez haklı çıkmış olurdu...

Troçki pek çok konuda, bir futbol maçının üç sonucu olabileceğini söyleyip sonunda "haklı çıkan" birini andırır*.

• Bütün bunları kapsamlı bir Troçki eleştirisi adına değil, kimi belirtileri sergileme amacıyla söylüyorum. Hepsinden bir sonuç çıkarmaya çalışacağım. İlk planda çıkarabildiğim ise şu oluyor: Troçki, sorumsuzluktu; çağdaş Troçkizm ise, sorumsuzluğun dışında, bir de "tuzu kuruluk" anlamına geliyor. Başka türlü söylenirse, çağdaş Troçkizm, politik gamsızlıktır.

Troçki ve onun gibiler için, güzel kurulmuş bir teoriden, yakalanan çarpıcı bir ilişkidен hemen ve anında pratiğe atlanmalıydı. Troçki, işte bu anlamda sorumsuzdu ve gene aynı anlamda, hiçbir zaman iyi, en önemlisi *inandırıcı* bir politikacı olamadı.

"Cüretkarlık" sayılır mı, bilmiyorum. Ama bunca eleştiriden sonra, Troçki'ye ilişkin olarak son derece insani bir

* Troçki'ye göre köylülüğün sorunlarının devrimin bir önceki, yani demokratik aşamasında çözülmesi, geri bir ülkede proletaryaya iktidara gelme olanağı bırakmayacaktır... (bk. Troçki, Leon; *Sürekli Devrim*, çev: A. Muhiddin, Köz yayınları, 1st. 1976, s.76) Bu da Troçki'ye özgü, operasyonellikten büsbütün kopuk "çıkmış labirent" nitelikli açıklamalardan biridir. Neresinden bakarsanız bakın...

ek yapma gereği duyuyorum. Troçki, Sovyet Deneyini ve kurulan düzeni yerden yere vuran batılı burjuva eleştirilere karşı "soylu" bir tutum izlemiştir genellikle. Kendi özel konumunu, burjuva anti-sovyetizmine alet ettirmemiştir. Elbette ufak tefek aykırı örnekler bulunabilir. Ancak dışandaki yaşam Troçki'yi hiçbir zaman bir "beyaz muhafız" yapmamıştır.

Bunu saygıyla karşılamak gerekir. İşte, cüretli de bulunsa, bu tutumdan güzel duygular çıkarılabileceğini sanıyorum. Troçki'nin safkan burjuva eleştirilerine tepkisi, bana çoğu kez kendisinden iyice uzaklaşmış da olsa, öz oğluna toz kondurmak istemeyen bir "baba" çağrışımı yaptırmıştır. Bu, Troçki'nin Ekim Devrimi'ne gerçekten büyük emek verdiği ve artık onun ürünü ile herşeye rağmen özdeşleştiğinin bir göstergesidir. Kimbilir, belki Stalin'in onu korkunç bir rakip olarak görmesinin nedeni de, tam tamına bu bağlılıktır... Hepsinin sonucu olarak şuna işaret etmek istiyorum: Büründüğü sosyolojik, politik, vb. içerik ne olursa olsun Sovyetler'e yönelik Troçkist (özgün) eleştiri, son tahlilde etik niteliklidir.

Ne var ki, Troçki'den sonra Troçki'yi eksiksiz yinelenmek mümkün değildir. Başka deyişle, çağdaş Troçkistlerin, Troçki'yi bir insan olarak da yineleyebilmeleri... Bunun olmayacağı açık. Ancak, bununla kalmayacağı da. Çağdaş Troçkizmin, Türkiye'de de, kendi özgün kaynağından büyük ölçüde koparak anarşizan-liberter bir Marksizm yorumuna, ayrıca dozu daha da artmış bir anti Sovyetizme dönüşeceğini sanıyorum.

Bunu son derece doğal karşılamak gerekir. Ekim Devrimi'nin mirasına en doğrudan şekilde ayak basanlar arasında bu mirasın kimi yönlerini lanetleme yarışı sürerken,

Troçkistlerden daha rasyonel ve ılımlı bir bakış beklemenin anlamı yoktur. Sözelimi bugün Türkiye'deki Troçkistlerin büyük bölümünün, Sovyetler'deki radikal glasnostçulardan ayırılması son derece güçtür. Troçkizm, en azından Türkiye'de, kendi yerini Yeltsin, Zaslavskaya, *Moscow News*, Ogonyok ve benzerlerinin yanbaşı olarak seçmiş benzemektedir.

Yaşadığı süre içinde Troçki'nin Sovyetler için söylemedikleriyle doğan boşluğu, bugün radikal Sovyet glasnostçuları doldurmaya çalışıyor. (!) Bugün Sovyet bilim çevrelerinde 30'larda düpedüz bir termidor yaşandığı söylenebildiği gibi, iktidarın, bürokrasi tarafından, *yeni bir egemen sınıf olarak* gasbedildiğini savunanlar da vardır. Böyleleri ile Maocular arasındaki "temel" fark, bürokrasinin iktidarı alışı tarihinin saptanmasına ilişkindir. Ortodoks Maocular için geçerli tarih hala 1950'ler iken, kimi Sovyet bilim adamları, herhalde kendilerinden çok emin olarak, karşı devrimci darbenin tarihini 30'lar da değil, 20'ler olarak vermektedirler.

1987 yılında, Ekim Devrimi'nin 70. yıldönümü dolayısıyla yaptığı konuşmada Gorbaçov, Stalin döneminin baskılarını kınarken, hatta kimi baskı kurbanlarına sevecen bir yaklaşım sergilerken, Troçki'nin bu sıcaklıktan hemen hemen hiç nasibini alamaması pek çok kesimi şaşırtmıştı.

Doğrusu bunu çok doğal buluyorum. Çünkü, Sovyetler'de kurulu bulunan politik dengede, Troçki her iki yana da oldukça uzaktadır. Radikal glasnostçular için Troçki NEP düşmanıdır; böyle olduğu için de "solcu"dur. Öteki kesim için ise Troçki, inandıkları davanın tutmaz olduğunu savunmuş biridir. Bugün Troçki, gruplardan herbirine uzaktır. Çağdaş Troçkistlerin umutlanmalarına da bakmamak gerekir:

Zaslavskaya ve benzerlerinin zaman zaman Troçkizan sesler veren yönelimleri, sağ içeriği sol söylemle gizlemede başvurulan acemice bir yoldan ibarettir.

"Tek ülkede sosyalizm" üzerinde pek az durulduğunun farkındayım.

Sanırım daha önce de değinildi. Bu konuda yapılması gereken ilk iş tartışmaya dalıp yol almak değil, bu tartışmayı reel temellerine oturtmaktır. Bu, yalnızca tek ülkede sosyalizm değil, başka pek çok konu için de geçerlidir. Gene Troçki tartışmaları bağlamında reel temellerine oturtulması gereken öteki konu başlıkları olarak da şunları görüyorum: Sürekli devrim, işçilerin yönetime katılmaları, parti içi demokrasi ve NEP...

Bolşevik önderlik içindeki uzlaşmaz ayrılıkların ve bunların ardından gelen kopuşların yukarıdaki konulara dayandığını ve bütünüyle bunlar üzerine temellendiğini bugün de pek sanmıyorum. Gerçekte olay, açıkça bir iktidar mücadelesidir. "Sürekli devrim"in, "parti içi demokrasi"nin, "tek ülkede sosyalizm"in ve nihayet işçilerin yönetime katılımının ne ölçüde, nasıl ve nereye kadar savunulacağını, son tahlilde, iktidar mücadelesinin somut gerekleri belirlemiştir. Bütün çapına rağmen Troçki de bu belirlenimin dışında değildir. Kolayca tahmin edilebileceği gibi, Troçki'nin "dünya devrimi"ni en hararetli biçimde savunduğu, Parti'deki "anti-demokratik" usulleri, işçilerin yönetime yeterince katılamamalarını en şiddetli biçimde eleştirdiği dönem, elbette iktidardan en uzak olduğu dönemdir. Keza Zinoviev ve Kamenev'in tek ülkede sosyalizm'e ve fraksiyonların yasaklanmasına en çok sahip çıktıkları dönem, gene tahmin edileceği gibi, iktidarda oturdukları dönemdir. Parti ve devlet içindeki yerini korurken, Troçki, tek

ülkede sosyalizm'i de, elbette tarihsel bir geçiş dönemi olarak NEP'i de, belagatle savunabilmiştir. Buna karşılık Zinoviev ve Kamenev, iktidardan uzaklaştıkları ölçüde, NEP'i "sol"dan amansız şekilde eleştiren bir odağa yerleşmişlerdir. Bu böyle sürüp gitmiştir*.

Sovyetler'e yönelik sol eleştiri çerçevesinde genel Maoist söylem üzerinde çok fazla durulması gerektiğini sanmıyorum. Çünkü bu söylem, son 20 yıl içinde, Sovyetler'de kapitalizme ne zaman dönüldüğü konusunda net bir tarih saptama başarısı bile gösterememiştir. 50'lerden 30'lara, oradan 20'lere inildikten sonra, bir kesim, ortodoks Maoculuğu da terketmiş, Ekim Devrimi'nin "sosyalist" niteliğini reddetmekten başka çıkar yol bulamamıştır.

* Zinoviev ve Kamenev üzerinde çok fazla durmak istemiyorum. Ama Troçki konusunda şunların akılda tutulması yararlı olur. Troçki 1926 yılında yaptığı bir konuşmada, dinleyicileri, "sosyalizmi kapitalist ülkelerin çevrelediği bir ortamda kuracağımızı hiç unutmayalım" sözleriyle uyarıyordu. (Troçki, L.; *Sosyalizmin Güncel Meseleleri*, çev: Y. Öner, Suda yay. 1st. 1976, s.233) Gene Troçki, bu kez 1923 yılında şöyle diyordu: "'Alman devriminin yakın görüntüsünü bugünkü pratik görevlerimize bir karşıtlık içine sokmak, devrimci bir davranış değil, ancak bir laf ebeliğidir.'"(bk. a.g.e. 151) Troçki 15 Ocak 1925'de merkez komitesine yazdığı bir mektupta "sürekli devrim" formülünün bütünüyle geçmişe ait olduğunu; eğer kendisi bundan güncel herhangi bir vesileyle söz etmişse, bunun "geçmişe dönüp bakmak"la ilgili olduğunu, konunun güncel politik sorunlar bağlamında ele alınmamış olduğunu söylüyor. (bk. Carr; *Socialism in One Country* 1924-1926, c. 2, s.38 dn.) Şimdi denecektir ki "bunlar hep politika idi"... Doğru, böyledir. İyi de başkaları yaptığında "ideolojik kanıt" olarak gösterilen konuşmalar Troçki'de bir ayrıcalık mı kazanıyor? Doğrusu bu oldukça ciddi bir konu. Yıllar yılı hiç değişmez: Lenin "tek ülke"ci miydi, değil miydi? İki taraf Lenin'in şöyle ya da böyle olduğunu "kanıtlayıcı" bilinen üç beş pasajı alır ve sonra da horoz dövüştürür gibi bunları kullanmaya başlar. Yalnızca bizde yapılmıyor; ama yapıldığı her yerde ülkel bir görünüm veriyor.

Türkiye'deki ortodoks Maocu söylemin açmazı da aynıdır. Örneğin *Saçak* çevresinin resmi tezlerine göre, Gorbaçov reformları ile artık açık açık kapitalizme dönülmektedir. Şimdi, Sovyetler'de kapitalizme Gorbaçov'la birlikte ve 1985'ten sonra dönülüyorsa, çok daha önce Kruşçev'le birlikte dönülen yerin neresi olduğunu saptamak iyice güçleşmektedir.

Peki kapitalizme 50'lerde "gizliden", bugün ise "açıktan" dönüldüğünü söylemekle iş çözümlenmez mi? Ama bu da inandırıcı değil. Maocu söylemde "kapitalizmin göstergeleri" olarak tanımlanan uygulamaların hemen hemen hepsinin, toz kondurulmayan Stalin döneminde de bulunduklarını ve uygulamaya sokulduklarını sergilemek son derece kolaydır.

Söz konusu açmaz batılı pek çok Maocuyu da rahatsız etmiş, onları daha ayrıntılı çalışmalara zorlamıştır. Bunların arasından, ilginç ve üstelik de çok düşündürücü bulduğum birini aktarmak istiyorum:

"1968 ve 1969'da çağdaş Sovyet toplumunun işleyişini tahlil etmeyi amaçlayan, yayınlanmamış bir çalışmayı kaleme aldım. Bunu yaparken, SSCB'yi kapitalizmin restore edildiği, partinin Marksist- Leninist ilkeleri toptan revize ettiği bir ülke sayan Maocu şemalardan yola çıktım. Ama, çalışmamın sonuna geldiğimde, Sovyet ekonomisinin mekanizmalarının Stalin dönemindekilerden pek az farklı olduğunu gördüm: üç aşağı beş yukarı aynı sümürü ilişkileri söz konusuydu (...) Nitekim eğer son cilt 1941 yılında son buluyorsa, bu, artık o tarihte herşey yerli yerine oturmuş olduğu içindir. Bu tarihten sonra SSCB, aynı kalıp temelinde kendini yeniden üretmeyi sürdürüyor."¹²

Burada düşündürücü bulduğum yer şu: Bettelheim gibi önemli bir uzman iktisatçı bile, anlaşılan salt Mao'nun şemalarına sadık kalma adına, oldukça yalın bir gerçeği, yani 1940'lar ile 60'ların temelde aynı olduğunu ancak uzun çalışmalardan sonra görebiliyor...

Bettelheim buna "aynı sömürü ilişkileri" diyor. Bu, apayrı bir konu. Bunu tartışmıyorum. Ancak, politik önderlerin zaman zaman Marksist bilim adamları üzerinde olumsuz etkileri olabileceğini, Bettelheim örneğinden hareketle bir kez daha vurguluyorum. Son olarak da şunu söylüyorum: Sovyetler Birliği'ndeki sosyalizmi tümden reddetmek, ya da herşeye karşın temelde sahiplenmek mümkündür. Ama son derece yapay ve ilkel politik gerekçelerle 1956 öncesi ile sonrasını ikiye ayırıp ilkin "iyi" ikincisini "kötü" saymak, artık kimse için inandırıcı olamayacak bir tutumdur.

* * *

"Ağır, fakat tereddütsüz konuşuyordu. Çehresi asık, sesi alçak ve monotondur (...). Alman ihtilalinden bahsedecek diye bekledim. Halbuki günün bu ön plandaki meselesine hiç değinmedi. Sözleri arasında ne Alman ihtilali ne dünya ihtilali sözleri bir defa bile geçmedi. Onun için galiba böyle bir dava yoktu. O, nutkunda belli ve elle tutulur meseleler ortaya koyuyordu. Sualler atıyor ve arkasından bunları gene kendisi cevaplandırıyor. Cevaplar kısa, açık ve hudutları belli şeylerdi. Kamanef'in nutkundaki cinsten heyecan unsurları, onun nutkunda yoktu. O, başka sularda yüzüyordu.

(...) Konuşurken hiçbir jest yapmadı. Yüzünün her zaman kapalı kalan ifadesi hiç değişmedi. Yumruğunu masalara vurmadı. Nutkunun hareketli yerlerinde zaman zaman parlayarak dinleyicilere

alkışlama kumandası verir gibi tertiplere müracaat etmedi. Marx'ın, Lenin'in cümlelerini aynı monoton ifadesiyle, fakat ezberden ve tam sadakatle nakletti: Her haliyle, kararlarında ve inandıklarında münakaşa kabul etmez mutaassıp bir mümindir. Kasketini başına geçirip masadan ayrılırken de galiba biraz gülümsedi...

Dinleyiciler onu herhalde anladılar. Zaten görünüşe göre bunlar onun dilini anlayan adamlardı. Onun da, yaldızlı tiyatro salonları yerine bu sapa fabrikaları seçmesi herhalde sebepsiz değildi. Nutku bitince dinleyiciler onu alkışladılar. Hatta bunların bir kısmı da ayağa kalkarak alkışladı. Fakat bu alkışlarda mübalağalı bir taşkınlık yoktu..¹³

Bundan daha güzel anlatılabileceğini sanmıyorum. Anlatan, gene Şevket Süreyya'dır. Glasnost'tan çok önce öldüğü için, hemen ilk ağızda Stalin'in "gözlerindeki canavarca pırıltı"ları, "bakışlarına sinmiş kıyıcı iktidar tutkusunu", ya da "dudak kıvrımlarının ele verdiği zalim yapıyı" göremiyor Aydemir. Ama gene de Moskova'daki öğrencilik yıllarında gördüğü Stalin'i çok güzel anlatıyor. Üstelik yaptığı tek başına bir "gözlem" de değildir. Sovyet deneyinin daha sonraki gelişimini, sorunlarını, saflaşmalarını anlatan çok şey vardır bu gözlemlerde.

Stalin konusunu da çok uzatmak istemiyorum.

Doğrudan adından ve "karakter"inden söz etmeden Stalin hakkında söylenebileceklerin büyük bölümü sanırım ilk yazıda söylenmiş oluyor. Gerçekte Stalin'in, günümüz politik gündeminden düşmüş olması da mümkündü. Ama düşmüyor, ya da düşürülmüyor. Çoğu kişi bunu, Stalin'in sosyalist teori birikiminde yarattığı deformasyona ve buna

kökünden son verilmesi gereğine bağlayacaktır. Kısacası, bir "iyi niyet"e. Kuşkusuz bu da vardır. Ama doğrusu tam tamına öyle olduğunu sanmıyorum. Örneğin özellikle bugünün Sovyetleri'nde Stalin eleştirisinin sınırsız dirilikte tutulmasında çok başka amaçlar yattığını sanıyorum.

Açakça söylemek gerekirse Stalin eleştirisinden asıl murad edilen başkadır. Asıl murad edilen, Stalin'in kanlı tasfiyelerine yönelen tepkinin de ardına sığınarak NEP'i aklamak, sonra da NEP'in günümüz koşulları için dizayn edilmiş bir türünü piyasaya sunmaktır. Sovyetler'de önemli kesimlerin açıkça bunun peşinde olduğundan kendi adıma en küçük kuşku duymuyorum.

İşte bu nedenle Stalin bir kez daha, ortada bağnaz savunucuları da yokken, bağnaz karşıtları tarafından gündeme yerleştirilmiş oluyor. Gene aynı nedenle burada da "tarihin vereceği hüküm" türü sözlerle pek itibar etmeden, Stalin'i ikiye ayırmak ve değerlendirmeyi öyle yapmak gerekiyor.

Yukarıda sözünü ettiğim "niyet" çok kolay teşhis edilebilir. Bunun için birkaç örnek vereceğim. Bunlardan ilkinde, Stalin eleştirisinin ötesinde, Stalin'e destek çıkan *kitle* ve onun psikolojisi de üstü kapalı şekilde küçümseniyor. Stalin'in ardında hiçbir kitle desteği olmadığını kimse iddia edemeyeceğine göre, yapılması gereken herhalde bu olmalı. Bir glasnost yazarı, NEP gibi bir güzellik abidesinin Parti tabanı tarafından neden tutulmadığını anlatıyor önce: "devrimci coşku, böylelerinin mentalitesine, NEP'ten ve onun yöntemlerinden daha denk düşüyordu."¹⁴ Bunun gibi çok örnek var. Ben birini alıyorum. Özetle, buradan şunu öğreniyoruz: Stalin'in ardında, yazarın deyimiyle, "kararlı bir kitle tabanı" vardı; vardı ama, bu kitle rasyonalitenin değil devrimci coşkunun peşindeydi...

Az önceki alıntıya başvurmamın başlıca nedeni, glasnost yazarlarının, NEP'ten çıkış ile Stalin'i giderek daha çok özdeşleştirmeye başlamalarına işaret etmek. Böylece NEP'ten çıkış, birdenbire, 30'ların tasfiyeleriyle de özdeşleşmiş oluveriyor.

Devam ediyorum. Sırada daha tanınmış bir isim var: Moskova Tarih Enstitüsü ve Arşivler Müdürü Yuri Afanasiev. Afanasiev 1987 yılında *La Stampa*'ya verdiği bir demeçte, Stalin'in halk tarafından sevildiğini belirttikten sonra şöyle devam ediyor: "Bu mirastan kurtulabilmemiz için yalnız bilime değil, propagandaya da önemli görevler düşüyor".¹⁵

Bunu da oldukça ilginç buluyorum. Bir bilim adamı, Stalin'den kurtulunabilmesi için bilimi yeterli görmüyor ve propagandayı da yardıma çağırıyor. Politikada bunu doğal bulmak mümkün. Ancak izleyicilere fazladan bir görev düştüğünü de vurgulamak isterim: Stalin konusunda kaleme alınan glasnost yazılarında, neyin bilim neyin ise propaganda olduğunu ayırtetmek, bundan böyle olanaksızdır. Sovyetler, özel olarak böylesini tercih etmektedir. Bu nedenle de koskoca tarih profesörleri, Stalin'in mirasını tam anlamda tasfiye işini sinemacı Abuladze ile romancı Ribakov'a havale etmekten memnun görünüyorlar*.

Deneyimsiz yazarlar, galiba meramlarını çok daha doğrudan anlatabiliyorlar. Bu anlamda bir üçüncü örnek verebilirim. Bir başka glasnost yazarı bu kez Stalin'in kolektivizasyon hamlesini kastederek, bunun yol açtığı "uzun crimli" sonucu şöyle anlatıyor: "Stalin'in tarım politikası,

* Kemal Tahir'in dünyaya yanlış yerde ve yanlış tarihte geldiği anlaşılıyor. Sözgelimi bugün SSCB'de yaşasaydı Sovyet tarihine ve Stalin dönemine ilişkin olup aydınlatılmadık cinayet, çözülmedik entrika bırakmazdı.

NEP döneminde ortaya çıkan ve daha geliştirildikleri takdirde kırsal kesim Rusyası'nın çıkarlarının da ifade olanağı bulacağı politik çoğulculuk şekillerine dönüşmeye aday demokratik kurumları da ortadan kaldırdı." 16

Sanıyorum bu üç örneğin birleşmesiyle ortaya son derece net bir görünüm çıkıyor. Sovyet glasnost yazınında aşırı depresmiş bir NEP aşkı sergileniyor. NEP'i bir politika olarak güncelleştirmede ve diri tutmada, karşılaşılan ekonomik güçlükler kadar, olumsuz bir Stalin imajından da yararlanılmaya çalışılıyor. Stalin'e yönelik bir sevginin varlığı kabul ediliyor. Bu neye dayanıyordu? Herhalde 30'ların tasfiyelerine değil. Bu çok açık şekilde, Rusya'nın bir noktadan ötekine sıçrama yapmasıyla doğan bir sevgiydi. "Bilim" bu gerçeği vurgulayabilir. Onun için, bilimi bir yerde tutmak ve yerine propagandayı koşmak gerekiyor. Böyle yapılsın ki Stalin'in o mahut "kötülükleri" arasına NEP'i terketmiş oluşu da katılıversin. Böylece 2000'li yıllara doğru, aklanmış bir NEP'le birlikte yürünebilsin...

Özetle, yeniden açılan asıl dava, 30'ların değil 20'ler sonunun davasıdır. Özellikle son alıntıda verilen mesaj ilginçtir: NEP varken, demokasi ve çoğulculuk da olabilirdi... Yeni bir NEP bunları neden yeniden sağlamasın?

Amaç, bugünün insanların NEP'i de alabilmeleri için, tek bir Stalin yaratmaktır.

Buna karşılık, tarihçilerin ya da bilim adamlarının tutumu ne olursa olsun, politik mücadele içindeki bir sosyalistin bir değil birkaç Stalin görme özgürlüğü bulunduğu inanıyorum. Böyle bir özgürlük en başta şu nedenle olmalıdır: Hiçbir sosyalist, haksızlığını ve yersizliğini kabul ettiği tasfiyelerin yanında, eşantiyon olarak bir de "yaşasın NEP" bayrağı almak zorunda değildir. Hiçbir sosyalist Ye-zovçina'yı kınayınca sanayileşme ve kolektivizasyonun

yanlışlıklarını da kabul etmiş olacağı gibi bir saçmalığa inandırılmaz. Özetle, gerekli olan şudur: Stalin ne ölçüde yapay biçimde sıkıştırılmış, tekleştirilmiş şekilde sunulursa, onu ayırtırmak ve ayrı ayrı Stalinler yaratmak hakkı da o ölçüde geçerlilik kazanacaktır.

Bütün bunlardan, daha kapsamlı nitelikte başka derslerin de çıkabileceğini sanıyorum. Biri şu olabilir: Dünya solu, Stalin ve mirası dahil tüm tarihsel konuları, kendi özel politik gündemi dolayısıyla ve onun bir sonucu olarak bu gündemin istediği yerine koyabilmelidir. Hiç gerekmeyeceği halde, zorlanırsa, gündemin başı da olabilir bu. Sözgelimi Stalin'in, en başta belirli pratiklerin teori düzeyine zorlanmasıyla, sosyalist teori birikimine kimi deformasyonlar taşıdığına inanıyorum. Stalin'in "teorisyen" yanını da, doğrusu pek önemsemiyorum. Türkiye sosyalist hareketi kendi politik gündemini belirleyip geliştirdiği ve örgütsel planda somut adımlar attığı ölçüde, Stalin konusunun giderek gündemden düşeceğini sanıyorum.

Gel gör ki, Stalin'in işi gene de burada bitmiyor. Sosyalizm hiç kuşkusuz uluslararası bir formasyon olarak ediniliyor, savunuluyor. Eğer bugün sosyalist bir toplum projesine ancak ve ancak NEP sınırları içinde bir anlam ve fizibilite tanınacaksa, Sovyetler'de 20'lerin başında rayına sokulan bu "gerçekçi" hedefe Stalin adlı bir despotun keyfi şekilde son verdiği söylenecekse, o zaman iş değişir. O zaman, söz gelimi Stalin'i hiç sevmeyen, ama kendi sosyalizm projelerini modernize bir NEP'le sınırlamaktan da utanan insanlar, ister istemez Stalin'e dönmek, en azından onun 29 sonrası "çıkış"ını yeniden tartışmak ve değerlendirmek gereğini duyacaklardır. İşte Stalin bu anlamda ve bu ölçüde gene gündemdedir. Yoksa bir strateji, bir taktisyen, bir "teorisyen" olarak değil...

Az önce de değindiğim gibi Stalin'den gelen mirasın en tortulu ve mutlaka kurtulunması gereken yanı, güncel pratik gereksinimler adına girişilmiş teorik zorlamalardır.

Bunların en başında, Sovyet sosyalizmine sokulan milliyetçi ve zaman zaman şovenizme çalan değerler gelir. Sosyalizmde bundan ne kalmışsa, hepsinden arınılmalıdır.

Bugün Sovyetler'de eşitlikçiliğe karşı savaş açan, insanları maddi çıkar peşinde yarış atları gibi koşturmaya "ekonomik önlem" adına önerenlerin tarihteki dayanakları arasında, kendileri söylemeseler de, Stalin'in açıp zaman zaman dozunu kaçırdığı "eşitlikçiliğe karşı mücadele" kampanyaları gelir.

Devrimi bilfiil yapan kuşakla sosyalizmi kurmaya aday kuşak arasındaki doğal farklılıkları, devrim yapıcılarının mutlaka "kapitalizmle kirlenmiş" ve kuruluş dönemleri açısından işlevsiz insanlar olacakları ucunda teo-rileştirenler, 1930'lu yılların özel Stalin destekli ka-lemşorlarıdır.

Gene Stalin'in zorlamaları, devlet konusunda Marksizme içsel her tür radikalizmin neredeyse anarşizme peşkeş çekilmesi gibi bir tuhafılık doğurmuştur. Bilimsel sosyalizm, kendisine gerekmeyenleri iktidarsız anarşistlerin elinde bırakabilir. Ama kendi elinde tutup da zorlamalar sonucu başkalarına verdiklerini, mutlaka geri almalıdır.

NOTLAR

- (1) Ligaçev, Yegor; *Activating The Human Factor*, APN 1987, s.12
- (2) Burganov, Agdas; "Lenin's Vision of Socialism and Perestroika", *The Party, The State and The Society* (APN eki) no:13, 1 Şubat 1989, s.2
- (3) a.g.y. s.3
- (4) Angotti, Thomas; a.g.e. ss. 28-29
- (5) Samadov, Abduzhalil; Görüşme, *Panaroma Prestroika*, APN no:17, 14 Nisan 1989, s.2
- (6) Shatalin, Stanislav; "What We Built? What We Restructure?", APN no. 19, 28 Nisan 1989, s.3
- (7) Troçki, Leon; "Sovyet Devletinin Sınıf Karakteri", *Sınıf Bilinci*, no.2, s.102
- (8) a.g.y. s.90
- (9) Carr, E.H.; *Socialism in One Country...* c.2, ss. 186-188
- (10) CPSU: *Documents and Analysis*, APN Bülteni, no:5, 2 Şubat 1989, s.5
- (11) Mandel, Ernest; *Tartışma Defterleri*, no.3, s.15
- (12) Paquot, Thierry; "Charles Bettelheim ve Ekim "Kapitalist Devri" Bettelheim ile görüşme, *Saçak*, no.56, s.39
- (13) Aydemir, Ş. Süreyya, *Suyu Arayan Adam*, ss. 371-372
- (14) Lynev, Ruslan; "Alexei Rykov: A Revolutionary, Politician and Man", *Names That Have Returned* içinde, Novosti, 1989, s.18
- (15) Demirkan, Tarık; (aktaran) *Bitirilmemiş Devrim*, Amaç yay. Ist. 1988, s.129
- (16) Kostikov, Vyaceslav; "Bread and Politics: A New Solution to the Old Issue", *Panaroma Perestroika*, APN no:8, 25 Mart 1989, s.2

Dördüncü Yazı

**PERESTROYKA VE
GLASNOST:
EKONOMİ CEPHESİ**

PERESTROYKA VE GLASNOST: EKONOMİ CEPHESİ

Sovyetler'de bugün süren tartışmaların anlamını kavramak, genelde kolaydır. Özellikle siyasal içerikli ve tarih ağırlıklı tartışmalarda kolaylık daha da artar. Ancak zaman zaman istisnalar da görülebiliyor. Kimi tartışmaların gerçek içeriğini ve arka planını kavramak, biraz çaba gerektiriyor.

Oldukça ilginçtir: Sovyetler'de bugün Stalin'den kalma "halkın artan maddi ve kültürel ihtiyaçlarının gelişkin teknoloji temelinde karşılanması" ilkesi bile sert eleştirilere uğruyor. İlk bakışta bu anlamsız görünüyor. Yönetimin temel hedeflerinden biri zaten bu değil mi?

Perestroyka ve glasnost'un ateşli savunucuları, yukarıdaki ilkenin, bir yasa olarak Marx'ın sosyalist topluma ilişkin tanımının yerine geçirildiğini düşünüp, bunu eleştiriyorlar. Başka deyişle Stalin'den kalan ilkenin, anonim söylemi ve eşitlikçiliğe yatkın yanıyla, bugün özellikle propaganda edilen "herkese emeğine göre" ilkesini gölgelemesinden korkuluyor. Bu nedenle, ikisi arasında pek de anlamlı sayılamayacak bir yer kapma yarışı başlatılmış oluyor.

Burada böyle bir tartışmaya girmemiz gerekmiyor. Birtakım güncel gereksinimler adına, iki ilkeyi sanki birbirini dışlayıcı almasıklarmış gibi karşıkarşıya getirmenin anlamı yok. Üstelik bugünkü Sovyet ekonomisi, yukarıdaki "rakip"lerden hangisinin açısından bakılırsa bakılsın, önemli sorunlar üretmekte, her ikisi açısından da yetersiz kalmaktadır.

Konu, Sovyet ekonomisi.

SBKP önderliği, Sovyet ekonomisinin 70'lerde bir durağanlıkla yüzyüze geldiğini, 80'lerin başında ise bu doğurganlıktan doğan sorunların iyice derinleştiğini açıklıyor. Geleneksel Sovyet politik üslubunun, ilgi ve canlılık yaratabilme adına, varolan sorunları belirli bir abartma ile sunduğunu bilip bunun için pay düşsek bile, ortada ciddi bir durum olduğu açıktır. Öyle ki, sorunların değerlendirilmesinde artık birtakım konjonktürel nedenler, olumsuz sonuçlar yarattığına inanılan geçici olgular değil, doğrudan doğruya düzenin kendisi ve işleyişi sorguya çekilmektedir. Özetle Sovyet yönetimi, ekonomiyi darboğaza getiren sorunların hem tarihsel hem de yapısal nitelik taşıdığına karar vermiş bulunmaktadır.

Bu durumda yapılması gereken iş, sosyalist kuruluşun ilk dönemlerine özgü varsayım ve beklentilere bir göz atmak olmalıdır. Çünkü üretim araçlarının özel mülkiyetine son verilmesinden sonra üretici güçlerin sınırsız gelişimi için gerekli koşullar sağlanmış olacağı, herkesçe paylaşılan bir inançtı. Dahası, Sovyet deneyimi, bir dönem sağladığı çarpıcı gelişme ile böyle bir beklentiye büsbütün yanıtız da bırakmamıştır. Özellikle planlı dönemin başlarında ve büyük savaş sonrası onarımda sergilenen başarılar, herşeye rağmen sosyalizmin savunucularına önemli silahlar sağlayabiliyordu.

Oysa bugün 70'lerin getirdiği durgunluğu ve 80'lerin başındaki gerilemeleri değerlendiren Sovyet yönetimi, orta-

daki gerçekliği bir "kriz öncesi durum" şeklinde tanımlayabilmektedir. O halde gündemde olan topyekün bir başarısızlık dökümü değil, tıkanmanın nedenlerinin çözümlenmesidir. Böyle bir çözümlenmede sorunun, üretici güçler, mülkiyet biçimi, bölüşüm ve genel olarak üretim ilişkileri gibi klasik kavramlarla birlikte ele alınması, Marksist teorinin olgunlaşması açısından büyük önem taşımaktadır.

Oldukça basit bir düzeyden başlanabilir. Sosyalist toplum için de, temel sorun, üretici güçlerle üretim ilişkileri arasında uyum sağlanabilmesiyle ilgilidir. Hemen hatırlayalım; bu öyle son zamanlarda, perestroyka ve glasnost'la ortaya çıkan bir açıklama da değildir. Üretici güçlerin gelişimi ile üretim ilişkileri arasındaki uyumun sosyalist toplumda da gerekli olduğu ve önem taşıdığı, çok önceleri Stalin tarafından dile getirilmişti. Stalin, üretim ilişkilerini önemsiz sayıp bu ilişkileri üretici güçler içinde eriten anlayışa da karşı çıkıyordu. Ancak herşeye rağmen Stalin'e göre asıl "hareketli" ya da "devrimci" olan, üretici güçlerdi. Üretim ilişkileri ise, hareketin ana kaynağını oluşturan bu güçlerin gelişimine gecikerek de olsa ayak uyduran, daha ikincil bir nitelik taşıyordu.¹

O halde özelleştirmek mümkün: 80'lere gelinceye kadar Sovyet düşüncesine egemen olan anlayış, duraklamasız şekilde gelişen üretici güçlerin, üretim ilişkilerini de zorlayıp onlara son tahlilde giderek daha "kollektivist" nitelikler kazandıracağı yönündeydi.

Peki, üretici güçlerin böyle duraklamasız bir gelişim sergileyecekleri varsayımının temelinde ne vardı? Bu sorunun da yanıtı kolay: gene 80'lere dek egemen olan anlayışa göre, üretim araçlarının özel mülkiyetine son verilmesi, üretici güçlerin gelişebilmesi açısından gerekli ve yeterli koşulu sağlamış oluyordu...

Açık söylemek gerekirse perestroyka ve glasnost'a kadar, yukarıda kısaca özetlenen modele ilişkin sistem içi ve yerleşik kuşkulardan söz etmek mümkün değildir. Sovyet ekonomisinin gelişiminde önemli iç eşitsizlikler ve dengesizlikler yaşanıyordu elbette. Örneğin uzay teknolojisinde çok ileri gidebilen ülke, aynı anda halkına doğru dürüst tüketim malı kullanıramıyordu. Ama bunların tümü, Sovyetler'in işe çok geri bir noktadan başlaması, düşman karşısında güçlü olabilmek için belirli öncelik kaydırmaları yapması, savunma masraflarının büyüklüğü gibi hepsinde önemli haklılık payları bulunan nedenlerle açıklanabiliyordu.

Ne var ki ulusal gelir artışının tam anlamıyla durması, teknolojideki görece geriliğin kimi alanlarda "klasman dışı kalma" tehlikesine dönüşmesi, tüketim malları darboğazının aşılacak şöyle dursun daha da daralması, Sovyet vatan-daşının üretime karşı olağanüstü ilgisizliği ve benzeri çarpıcı gerçekler, hep birlikte, yumurtanın kapağına dayandığını gösteriyordu. Artık daha köklü, daha kapsamlı gerekçeler aranmalı, açıklamalar yapılmalıydı.

Üretim araçları üzerinde özel mülkiyete son verilmesiyle üretici güçlerin duraklamasız geliştiği, bu gelişmenin üretim ilişkilerini de dönüştürüp daha ileri düzeylere taşıdığı klasik modele yeniden dönelim. Dediğim gibi bu, oldukça kaba bir özet oluyor. Böyle bir özet konusunda kuşku yaratacak veriler de var elde. Örneğin bu anlatılan daha çok "nesnelci" ya da "ekonomist" bir yaklaşım değil mi? Oysa en başta düşmanları, Stalin'i ve döneminde yapılanları "ürkütücü bir iradecilik" örneği olarak niteliyorlar. İkisi arasında, açıklanması güç bir çelişki yok mu?

Gerçekte bu "çelişki" Stalin'in kendi özgün konumunu açıklayan bir nitelik taşır. Stalin'in Marksizmin pek çok kanadıyla birlikte paylaştığı model, özel zaman kıvrımlarını

ve kritik sıçrama uğraklarını bir yana bırakırsak, "ortodoks" bir yapıdadır. Oysa Stalin'i gerçek anlamda Stalin yapan, "bir yana bırakırsak" dediğimiz o özel zaman kıvrımları ve sıçrama uğrakları değil midir? Başka deyişle Stalin'in politik formasyonu, "nesnel" dinamiklerin kendilerini ortaya koyabilecekleri asıl yapıyı kurmayı hedefleyen öznelci girişimlere de olanak tanır. Bu durumda Stalin'in ve Parti önderliğinin ilk kalkınma planları ile yaptığı, tam tamına "politik yapının ekonomik temeli ileri çekmesi" şeklinde tanımlanabilir. Şunu tartışmak mümkündür: Stalin büyük olasılıkla, politik-kurumsal yapı ile ekonomik temel (üretici güçler) arasında oldukça zorlamacı, köktenci, ama bir sefere mahsus bir "ayarlama" öngörüyordu. Bu yapıldıktan sonra, üretici güçlerin gelişiminin önünde duran engeller de temizlenmiş olacak, tarih artık üretici güçlerin duraklamasız ve sınırsız gelişimine tanıklık edebilecekti. Demek ki, büyük "öznelci" tarihsel misyonunu tamamladıktan sonra, sahneye yeniden "ortodoks" bir Stalin dönmüş oluyordu. Kendisine, özellikle İkinci Dünyü Savaşı'ndan sonra yeni bir köklü hamle gerçekleştirmede için yönelen eleştiriler, daha çok bu "ikinci" Stalin'le ilgilidir...

Büyük tarihsel misyonun tamamlanmasından, yani "politik yapının ekonomik temeli ileri çekmesi"nden sonra, devreye uyum ağırlıklı bir model giriyor. Perestroyka ve glasnost hamleleri peşindeki SBKP'nin, politbüro düzeyinde yetkili ağızlardan bugün en çok eleştirdiği konu da, geçmişten gelen bu "uyum" beklentisi, üretici güçlerin gelişiminde otomatizm anlayışıdır. Ligaçev'in aynı yaklaşıma "teknolojik determinizm" adını verdiğini daha önce gördük. Ligaçev'e göre, mülkiyet biçiminin değişimi ile sağlanan üretici güçler-üretim ilişkileri uyumunun, üretici güçlerin gelişiminin bir parçası olarak en ileri teknolojiyi de gündeme getireceği inancı,

geçmişte hemen herkes tarafından paylaşılıyordu.

Politbüro nun bir başka ilginç kişiliği, Aleksander Yakovlev de en azından bu konuda Ligaçev'le aynı kanıda görünmektedir. Yakovlev, sosyalist süreçlerde "insandan bağımsız tam bir otomatizm" varsayan anlayışı eleştiriyor. Yakovlev'e göre üretim ilişkilerinin üretici güçlerin gelişimiyle sürekli uyum içinde olmasını beklemek büyük hatadır.² Nihayet aynı yanlış, Gorbaçov'un Ocak 1987 plenumuna sunduğu raporda da³ eleştirilmektedir: Üretici güçlerle üretim ilişkileri arasındaki ilişki konusunda kemikleşmiş anlayışların varlığı ve bu anlayışların ikisi arasındaki karşılıklı etkileşime yer tanımayan yönleri...

İlk sonuçlardan biri ortaya çıkıyor. Stalin de, üretim ilişkilerini, üretici güçler karşısında silikleştirmemişti kuşkusuz. Ne var ki ilk genel ivme kazanıldıktan sonra, Stalin'in konumu "otomatizm"e daha yatkındı. Bunu bir yerde doğal karşılamak gerekir. Çünkü, İkinci Dünya Savaşı ile gelen arayışı bir yana bırakırsak, NEP'ten çıkıştan ölümüne kadar Stalin'in gördüğü daha çok "büyük gelişme", "yüksek artış", "katlanan üretim" olmuştur. 1930-30 ile 1945-53 dönemleri gerçekten böyle değil midir? Stalin döneminde de, özellikle tarım kesiminde, üretim ve mülkiyet ilişkileri alanında birtakım değişikliklere, rötuşlara gidilebiliyordu. Ne var ki, sanayi kesimindeki büyük gelişim hızı, tarım kesiminde öne çıkan "karşılıklı ilişki ve etkileşim" problematiğini büyük ölçüde gölgeliyordu.

Bugünkü Sovyet yönetimi ise, geçmişte "gölgelenen" bu problematiği kabul etmiş durumdadır. Özellikle üretici güçlerin gelişimindeki tıkanıklıklar çok net görüldükten sonra, üretim ilişkilerine daha etkin ve sürekli rol tanıma gereği benimsenmiştir. Üretim birimlerinin yönetiminde, bunların merkezi planlama sistemi içindeki konumlarında, etkinliklerle-

rinde ve bölüşüm sürecinde gerçekleştirilecek değişiklikler yoluyla üretici güçlerin gelişimine yeni bir ivme kazandırılabilir, bugünkü temel varsayımlardan birini oluşturur.

Ancak bu söylenenler madalyonun yalnızca bir yüzüdür. Üretim ilişkileri bağlamında sorgulanan canalcı noktalardan biri de, çeşitli göstergelerin *mülkiyet biçimi* ile olan ilişkilerdir. Örneğin üretim araçlarının özel mülkiyetine son verilmesiyle üretici güçlerin gelişiminde bir sıçrama sağlanabileceği doğrulanmış, ne var ki bu gelişimin duraklamasızlığı güvenceye alınamamıştır. Böyle olunca, açıklama aranırlarında şu soru da gündeme gelmiştir: Duraklamayı yaratan verili mülkiyet biçimi midir? Sosyalist mülkiyetin başka hangi biçimlerinden söz edilebilir?

Soruları uzatmak mümkün. Devlet mülkiyeti tek biçim değilse ve başkaları da mümkünse, bunların arasında bir "öncelik" ya da "sosyalizme uygunluk" sıralaması yapılabilir mi? Bunlar yalnızca teorik olarak değil, Sovyet sosyalizminin geleceği açısından da önem taşıyan sorulardır. Uzun uzun anlatmaya belki de gerek yok. Ancak 1917'den sonra üretim araçlarının kademeli şekilde devletleştirilmesi, hiçbir anlamda Rusya'ya ve bu ülkenin geriliğine özgü bir olgu değildir. İlk aşamada gereken şeyin devletleştirme olduğu, ta Marx'a ve *Komünist Manifesto*'ya uzanan bir netlik taşır. Devletleştirmenin kapsamı açısından Rusya'nın kimi özel durumlar sergilediği söylenebilir. Çünkü kapitalist gelişmenin, daha doğrusu kapitalizmin az gelişmişliğinin sergilediği korkunç eşitsizlikler, emeğin ve diğer kaynakların ancak aşırı merkezi bir dağılımı ve yönlendirimi ile giderilebilirdi. Ayrıca dış müdahale, iç savaş gibi olağanüstü durumlar da, sosyalist mülkiyetin başka biçimlerinin araştırılmasını engellemiştir.

Ne var ki, ileride sönüp gitmesi gereken devletin, sosyalist toplumda kendi başına ebedi bir mülkiyet odağı

oluşturamayacağı da açıktır. Sosyalist toplumda, kamu mülkiyetinin başka biçimleri de olabilir. Örneğin Sovyetler'de, perestroyka ve glasnost süreçleriyle birlikte, kamusal mülkiyetin farklı biçimlerinin toplumda giderek daha büyük bir yaygınlık kazanması bekleniyor. Bu, üzerinde hassasiyetle durulması gereken, önemli bir konu oluyor. Çünkü yeni mülkiyet biçimleri aranışı, çoğu kez, ileriye değil geriye, kapitalist toplumlara bakılarak yapılabilmektedir.

Mülkiyet ve bunun biçimleri, gerek sosyalist teori gerekse Sovyet deneyi açısından bu söylenenlerin ötesinde önem taşıyan yanlara da sahip. Örneğin üretim araçları üzerindeki devlet mülkiyetinin kendi başına ve doğrudan doğruya "sosyalist üretim ilişkileri" ni getirdiği, Sovyet deneyinde zaman zaman başgösteren kolaycı bir yaklaşımdır. Pekçok yanı sıra olduğu gibi bunun da altında "ekonomist" bir anlayış yatar. Ancak, özellikle günümüz açısından bakıldığında, yukarıdaki yanlışa yönelik tepkilerin bu kez ters uçta ve belki de daha tehlikeli yaklaşımlara yolaştığı gözden uzak tutulmamalıdır. Bunlardan biri, mülkiyet biçimini pek az önemseyen bir içeriğe sahiptir. Bu yaklaşımda asıl belirleyici olan, üretici güçlerin gelişmesi ve bunun getirdiği toplulaşmadır. Bu toplulaşma, daha kapitalist toplumda kolektivist üretim ilişkilerini, koeltivizme yatkın insanı, davranışları vb. yaratacaktır. Mülkiyet biçiminin dönüşümü, yani kapitalist mülkiyetten sosyalist mülkiyete geçiş ise, bütün bunların bir sonucu ya da türevi olarak ortaya çıkacaktır... Bu yaklaşımda dikkate değer yanlar bulmak mümkündür. Ne var ki aynı yaklaşım kendi bütünlüğü içinde eksiksiz olarak alındığında, ortada yalnızca iki yol kalacaktır: Orta gelişkinlikteki kapitalist ülkelerde bile, kapitalizmin tam olgunlaşmasına kadar sosyalist bir devrimi hiç düşünmemek; ya da, eğer sosyalist devrim gerçekleşmişse, üretim araçla-

rının kollektivizasyonunda "ileri" hamlelerden özellikle kaçınmak...

Tek başına mülkiyet biçimini sosyalizmin ve onun gelişiminin güvencesi olarak görmek ne denli yanlışsa, onun önemini aşırı geri planlarda silikleştiren bir anlayış da o denli sakıncalıdır. En başta *apolitik*, bu anlamda da soyut bir yaklaşımdır. Çünkü bu anlayışta, sosyalist iktidarın, özellikle ilk aşamalarda kendi politik iradesi doğrultusunda dönüşümler getirebileceği, ekonomisinin ve toplumsal yaşamının kuytu köşelerine uzanabileceği bir nesneye sahip olma şansı ortadan kalkar.

Özetlenen iki yaklaşımdan hangisinin "daha sakıncalı" olduğu türünden bir soru anlamsız kaçabilir. Yanlış olan herşey, aynı zamanda sakıncalıdır. Ancak, mülkiyet biçimlerini ikincil planda önemseyen yaklaşımın "sağ" ve "sol" versiyonları olabileceğini, "sağ" versiyona özellikle dikkat edilmesi gerektiğini söylemek mümkün. "Sol" versiyonda bir perfeksiyonizm gizlidir. Bu perfeksiyonizmde, sahip çıkılan katıksız bir sosyalist gelecek adına, güncel olanın ipleri elden kaçırlır. "Sağ" versiyon ise, tersine, günceldir. Bu versiyonda mülkiyet biçimi, bir yandan sosyalizmi belirleyen bir olgu olarak gene geri plana atılırken, öte yandan güncel olarak ve üretici güçlerin geliştirilmesi adına çeşitlendirilip sulandırılır. Örneğin bugün Sovyetler'de, verili mülkiyet biçimleri dışında yenilerinin aranışı içinde olan akımlar vardır. Ve işin en ilginç tarafı, tasarlanan kimi mülkiyet biçimlerinde, doğrudan emek performansının *dışındaki* ölçütlere ve durumlara bağlı gelir farklılaşmalarının meşru, hatta arzu edilir sayılmasıdır.

Bu noktada bir özete başvurup birtakım dersler çıkartmak mümkün. Bir kere şu var: üretim araçlarının özel mülkiyetine son verilmesi, sosyalist üretim ilişkilerinin

yerleşmesini ve üretici güçlerin duraklamasız şekilde gelişmesini kendi başına sağlayamıyır. Bu doğrultuda başarı kazanan dönemleri bile, sonuçta kendini özel tıkanıklıklarla gösteren ve yeni atılımlar gerektiren durumlar izliyor...

Devam edebiliriz. Tutmayan beklentiler ve tam olarak doğrulanmamış varsayımlar söz konusudur. Sıra, bunların nedenlerini ele alıp açıklama getirmeye çalışan az çok kapsamlı ve sistematik teorilerin dökümüne geliyor. Çok genel olarak bakıldığında, içte ve dışta, Sovyet deneyinin tıkanıklıklarının bugün dört açıklama çerçevesinde ele alındığını söylemek mümkündür. Şöyle özetliyorum:

1) Temel çelişkinin, sosyalist topluma özgü kategoriler ve merkezi planlama mekanizması ile kapitalizme özgü normlar arasında boy gösterdiğini, bugünkü bunalımın da bu çelişkinin özellikle "antagonist" nitelik kazanmasından kaynaklandığını ileri süren açıklama,

2) Sovyetler Birliği'ndeki sorunların, üretici güçlerin gelişim düzeyine ve toplulaşma derecesine uyumlu olamayacak ölçüde aşırı kolektivist biçimlere zamansız geçilmesinden kaynaklandığını; böyle bir durumun ise, tarihsel ilerleyişin genel çıkarları açısından belirli uğraklardaki "geri" gidişleri zorunlu kılabileceğini ileri süren açıklama,

3) Temel sorunun, merkezi plan mekanizması ile piyasa unsurları arasında ideal ve kalıcı bir optimum bulunamayışından kaynaklandığını ileri süren açıklama,

4) Yukarıdaki "optimum"u, statik değil, verili dengelerin bozulması ya da zaman içinde aşılmasıyla gerekliliklerini ortaya koyan "değişken optimumlar" olarak ele alan, mevcut bunalımı da yeni optimum'a geçilmesindeki gecikme şeklinde yorumlayan açıklama...

Dikkatli bir okur şunu farketmiş olmalıdır: Yukarıda sayılanlar arasında, önemli farklılıklarla birlikte benzerlik-

ler, ya da birbirini çelmeyip tamamlayan noktalar bulmak mümkündür. Başka deyişle, yukarıdaki açıklamaların kimi öğelerinin biraraya getirilmesiyle, örneğin bir "beşinci" açıklama türüne ulaşmak da pekala mümkündür.

Bu nasıl mümkün olabiliyor? Bir nedeni, benim burada yaptığım sıralamanın bir ölçüde keyfi niteliğidir. Ancak bunun dışında daha temel bir neden de var. Bugün sosyalist teorinin görelî olarak en az gelişmiş, en az olgunlaşmış alanı, sosyalizme geçiş ve sosyalist kuruluş sorunlarıyla ilgili olanıdır. Bu az gelişmişliğin öznel ve nesnel pekçok açıklaması olabilir. En başta eldeki pratikler sınırlıdır; üstelik bu pratiklerden herbiri, sağlıklı genellemeler yapılabilmesini güçleştirici, oldukça özgül yanlar taşımaktadır. İkincisi, elde olduğu kadarıyla pratik, teorileştirmeyi zorlayıcı dönemçlere henüz yeni yeni ulaşabilmektedir. Nihayet, sosyalist kuruluş dönemlerine bir ölçüde damga vuran iyimser beklentiler, ayrıntılı teorileştirme çabalarını pek çok kesim açısından uzun süre gereksiz kılmıştır. Sonuncusunun örneği olarak söylüyorum: Sanırım iyimser beklentiler nedeniyle, geçiş ve kuruluşun *teorisinde* daha geri durumdakiler, aynı sürecin pratiğinde en ileri konumda olanlardır!... Nedenleri özetlenen bu az gelişmişlik sonucunda teoriler arası karışım sürerken, ayrışma biraz daha geriden gitmektedir.

Bu nedenle yukarıdaki dört açıklamanın neredeyse her birinden, yeni bir açıklamaya yarayacak geçerli yönler derlemek mümkün hale geliyor. Ancak netleşme için belki bundan daha yararlısı, öncelikle, bu dört açıklamanın birbirinden en çok nerede ayrıldıklarını saptayabilmektir.

Hemen görülecek. Planlama-piyasa çelişkisine belirleyici yer tanıyan ilk açıklama ile, bunların kalıcı bir optimumda kaynaşmaları gerektiğini savunan üçüncüsü arasında

ciddi bir ayrılık söz konusudur. İlk açıklama, belirli evrelerde belirli optimumlar olabileceğini kabul ediyor; ama arada gene de oldukça köklü bir perspektif farkı vardır. İlk açıklamanın mantığına göre belirli tarihsel evrelerin somut koşullarına denk düşen ve işlevsel açıdan belki de "kusursuz" bileşimlere ulaşılabilme olasılığına rağmen, geniş bir tarihsel perspektif içinde gene de çelişki ögesi ağır basar. Bu çelişki, geçiş toplumunu sosyalizmin daha ileri evrelerine götüren dinamizmi oluşturur aynı zamanda. Özetle tarihsel olarak ağır basan uzlaşma değil çelişkidir. "Bunalım" denen şey de, özünde çelişkili olan planlama ve piyasa ögelerinin, aynı yapı içinde birlikte devinemeyecekleri ölçüde aykırı bir bileşime oturtulmalarından kaynaklanır.

Şimdi daha somuta inebiliriz. SBKP politbüro üyesi Yakovlev'e göre, geçmişte SBKP bu ilk açıklama türünde ısrar ederek bir yanlış yapmıştır. Yakovlev sosyalist bir toplumdaki çelişkinin sosyalizm ögeleri ile kapitalizm kalıntıları arasında somutlandığında ısrar edilmesini "doğmatizm" olarak değerlendiriyor. (4) Yakovlev'in meramı açık olsa gerek: Bu ikisi arasında çelişki gören sosyalist iktidar, sosyalist kimliği nedeniyle ikincisine, yani sosyalizm ögelerine ağırlık tanıyor. Bu ağırlık tanıma eylemi zorlanıp uçlara götürüldüğünde ise, verili yapının nesnel mantığı da zorlanmış oluyor, problemler doğuyor. Yakovlev sözünü etmiyor ama bundan, Stalin'in "kuruluş döneminin belirli evrelerinde sınıf mücadelesinin şiddetleneceği" görüşünün eleştirisini çıkarmak da mümkün. Kısacası Yakovlev'e göre çelişki mantığından vazgeçmek ve iki ögenin üretici güçleri birlikte ileri taşıdıkları, barışık bir bileşim bulmak gerekiyor.

Merkeziyetçi yapının, 30'larda şekillenmiş haliyle bugünkü kimi gereksinimlere yanıt veremediği açıktır. Örneğin sosyalist ögelerin bugün tanım kesiminde taşıdıkları

ağırlıkla, istenen üretim artışının kısa sürede sağlanamayacağını düşünmek de mümkündür. Bu durumda, Yakovlev gibi, bir optimum aramak da doğaldır. Peki, bulunan optimum bir aranış eksikliği, bir rehabet yaratabilir mi? Kapitalist kategorilerden büsbütün kurtulma perspektifi nasıl korunacaktır? Bunun, salt "niyet" dışında bir güvencesi olmalıdır. Bu güvence de, en başta emek ve onun örgütlenişi için yeni, ama sosyalistce motivasyonlar, şekiller aramaktır. Optimum bulmak, yalnızca elde olan ve geriye bakandan yararlanmak anlamına geldiği sürece, en çok uyuşturucu almak gibi bir etkisi olabilecektir.

Ö halde kapitalizmden kalma kategorilerle sosyalist öğeler arasında, verili bir anda sistemin bizzat kendisinin berhava olmasına izin vermeyecek ölçülerde bir çelişkinin bulunması, ileriye dönük dinamizm açısından sakıncalı sayılmamalıdır. Esasen bu, Yakovlev'in ya da bir başkasının tercihinin ötesinde nesnel bir gerekliliktir. Elbette, eğer tanımlandığı şekliyle sosyalizm geçerliliğini halen koruyorsa. Planlama ve piyasa öğeleri arasında verili koşullara tekabül eden gerçekten ideal ve yaratıcı bir bileşimin kurulduğunu düşünelim. Eğer bu olumluluk sonucunda gelişen üretici güçler, bununla birlikte ortaya çıkan ölçek büyüklüğü ve toplulaşma, piyasa kategorileri karşısında merkezi planlama öğelerine ağırlık kazandırıp üretim ilişkilerinin daha ileri düzeyde kolektivizasyonunu zorlamıyorsa, o zaman sosyalizmin klasik tanımında bir hata var demektir. Şu soru bugün tüm açıklığıyla ortadadır: eğer üretici güçlerin gelişimi ve bu gelişim temelinde insanın maddi ve manevi gereksinimlerinin eksiksiz şekilde karşılanması her durumda ve mutlaka belirli bir plan-piyasa bileşimini gerektiriyorsa, sosyalizmin tanımı da yeni baştan yapılmalıdır.

Elbette bu sorunun yanıtını vermek kolay değildir. Çünkü deneye dayalı bir yanıt için henüz erkendir. SBKP'nin kimi ideologları ise, kalıcı bir bileşim arayışını daha doğrusu bulunacak optimum'un kalıcılık taşıyacağı görüşünü savunmakla, bence güncel gereksinimlerin yanıtlanmasını aşan, gereksiz bir teorik ve politik risk almış olmaktadırlar.

Türkiye solu, özellikle de Türkiye'nin yeni solu ise, Sovyet yönetimine yönelik eleştirilere kestirme yoldan solculuk ve devrimcilik yakıştırmakta fazla acelecidir. Sovyetler'deki ve Doğu Avrupa'daki düzenleri eleştiren özellikle genç kuşak Marksistlerin hemen hemen tümüne, hem "revizyonizm"den, hem de "bürokratik eğilimler"den uzak, gerçek bir sosyalizm temsilciliği yakıştırılır. Son yıllarda ortaya çıkanlarla, bunun oldukça hatalı bir tutum olduğu anlaşıyor. Çünkü genç kuşak Marksist eleştirinin büyük bölümü, sosyalizmin daha ileri evreleri şöyle dursun, piyasa öğelerine önemli ve kalıcı yer tanınmasında sözgelimi SBKP politbürosundan ve onun kimi "prens"lerinden çok daha ısrarlıdır. Bir örnek veriyorum. Genç kuşak Sovyet muhalifleri arasında Marksizmle en ilgili görünenlerden biri olan Kagarlitsky, piyasanın ortadan kalkmasını "Stalincilere özgü bir özlem" olarak niteledikten sonra, sosyalizmin sürekli bir plan-piyasa optimaline dayanması gerektiğini savunuyor.⁵ Bu, yalnızca bir örnekti. Sovyetler ve Doğu Avrupa'da bugün bürokratizmi ve "Stalinizmi" eleştiren akımların çok büyük çoğunluğu, piyasa aşıklarından oluşmaktadır.

Başta bazı Troçkistler olmak üzere Türkiye'deki yeni sol çevrelerin, doğu Avrupa muhalefeti ile Sovyetler'deki radikal glasnostçu çizgiye yoğun ilgi ve sempati duyması bu açıdan anlamlıdır. Öyle anlaşıyor ki aranılan demokrasi ve özgürlükçülüğün, son tahlilde piyasanın belirli ölçüde korun-

masına bağılı olduğu yolundaki söylem, Türkiye'nin demokrat ve özgürlükçü yeni solunu da doğrudan etkileyebilmektedir*.

Hemen belirtmek isterim: Piyasa kategorilerinin büsbütün ortadan kalktığı bir sosyalist toplum, elbette bugünün gündeminde değildir. Günümüz sosyalist toplumlarının hepsi, daha bir süre piyasa kategorilerine gereksinim duyacaklardır. Eğer böyle ise, kalıcı bir optimum arayan çizgileri eleştirmenin anlamı nedir?

Yanıtı, "perspektif sorunu" olarak az önce vermeye çalışmıştım. Bu konuda oldukça dikkatli davranmak gerekiyor. Kalıcı optimum teorisi, örneğin Lange de aralarında olmak üzere pekçok sosyalist iktisatçının ilgisini çekti. Ancak günümüzün koşullarında sorun, akademik bir tartışma platformunun çok ötelere taşınmış, Sovyetler dahil, hem sosyalist toplum projesinin temellerini, hem de kuruluş dönemlerinin kritik dönemeçlerini sorgulayıcı bir nitelik kazanmaya başlamıştır. Örneğin böyle giderse plan-piyasa optimumu, belirli bir teorileştirme aşamasından sonra, "herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacına göre" ilkesinin egemen olacağı ileri çevreyi büsbütün gündemden düşürtüp, "utopya" ilan edebilecektir. Aynı eğilim daha bugünden, başta sanayileşme

* Başkalarını bilmiyorum ve sanmıyorum, ama Sungur Savran'ın bu çelişkinin farkında olduğu anlaşılıyor. Savran, bir yazısında, Gorbacov'un piyasacılığını eliştiril bir süzgeçten geçiremeyeişlerini, radikal glasnostçuların zaafı olarak gösteriyor. (bk. Savran, Sungur; "SBKP 19. Konferansı", *Sınıf Bilinci*, no:2, Ekim 1988, s.34) Burada şunu söylemek zorundayım: Soyut tutarlılıklar, somut bileşimlerde önemli dönüşümlere uğruyorlar. Bugün bir başka ülkede ya da *ilerde* Sovyetler'de, hem köklü dönüşümlerden yana hem de piyasaya karşı bileşimler olabilir. Ama Sovyetler'deki bugünkü belirlemeler buna izin vermiyor. *Bugün için* Savran'ın Sovyetler'de ve Doğu Avrupa'da "piyasaya karşı çıkan radikal glasnostçu" bulması mümkün değildir. Evet, "olsaydı iyi olurdu" ama olmuyor işte... Bu tür beklenti ve dileklerle gün geçirmek ise *apolitizm*'den başka birşey getirmiyor.

ve kolektivizasyon olmak üzere Sovyet deneyinin NEP sonrasını "korkunç bir tarihsel hata" olarak gösterebilmektedir. Önce de söylemiştim, yineliyorum: Bugün sosyalist ülkelerde saldırıda olan, "bastıran" çizgi, nihai hedefle ilgili perspektiflerin büsbütün bırakılmasına dayanan bir tür kuruluş dönemi Bernsteinciliğidir; "varolan sosyalizm herşeydir, nihai hedef olan komünizm ise hiçbir şey" diyen bir anlayış özetle...

Geçiş döneminin sorunlarını ve tıkanıklıklarını ele alan ikinci açıklama ise, ağırlıklı olarak, mülkiyet biçiminin abartılmasına yönelik eleştirilerden oluşuyor. Önce de belirttiğim gibi, tümüyle benimseme dışında, bu yaklaşımın kimi duyarlılıklarından ders çıkartmak, yararlanmak mümkündür. Bu yaklaşım, belirli bir uğrakta üretici güçlere silkinış sağlanabilmesi adına daha geri mülkiyet biçimlerine olanak tanıyan yapısıyla, esnek bir nitelik taşır. Ancak burada son derece duyarlı olunması gereken nokta, politik iktidarın niteliği ve politik öncünün kararlılığıdır. Başka deyişle, bir alandaki esneklik, bir başka alanda sağlam güvencelerin varlığını gerektirir. Ayrıca gene de, sözü edilen güvenceler ne denli sağlam olursa olsun, esnekliğe başvurulmuş dönemde bunlar da yıpranacak, bir ölçüde erozyona uğrayacaktır. NEP'i anımsamak yeterli. Bolşevik parti, NEP'ten çıkarken, NEP'e başladığı zamanki bütünlüğe sahip değildi. Ve bunun tek nedeni de kariyer çekişmelerinin, yanlış parti politikalarının doğurduğu bölünmeler sayılamaz. NEP, son tahlilde Parti'yi de kemirmiştir. Güncel bir ders: Perestroyka ve glasnost'un da bugünkü SBKP'ni kemirdiği, ileride yeni hamleler gündeme gelirse daha net anlaşılacaktır...

Bugün Sovyetler'de egemen olan ve SBKP tarafından temsil edilen anlayış, yukarıdakilerin hemen hemen hepsinden esintiler taşımaktadır. Parti'nin tutumunu sağa, daha çok

piyasacılığa çekmek isteyen eğilimler gündemdedir. Ancak, karşıt ağırlıkların da devreye girmesi sonucunda, bugün için özel bir "oynak denge" oluşmuşa benzemektedir. Piyasaya eskisine göre daha büyük ağırlık tanıyan bu dengenin hırsla savunulmasına karşılık, aynı dengeye geçicilik tanıyan, başka deyişle geleceğe ait projelerden büsbütün vazgeçilmediğinin ipuçlarını veren bir söylem de de zaman zaman ve daha üstü kapalı şekilde kullanılabilmektedir.

Gene de bir noktaya dikkati çekmek istiyorum. Özellikle Gorbaçov ve politbüro üyeleri söz konusu olduğunda, 1985'e, yani yeni süreçlerin başlangıç dönemine rastlayan konuşmalarla, daha sonrakiler arasında ilginç vurgu farklılıkları görülebilmektedir. 1985 yılında Gorbaçov "geleceğin toplumu"na atıfta bulunurken, günümüze göre çok daha rahat görünmektedir:

"Tek bir komünist formasyonun iki evresi arasında keskin bir ayırım olmadığı ve olamayacağı inancından hareketle, komünizme doğru kararlı bir rota izliyoruz. Komünizmin en yüksek aşamasına doğrudan doğruya, sosyalizmi bypass ederek geçmek mümkün değildir. Ama aynı şekilde sosyalizmi bağımsız bir toplumsal formasyon olarak sınıflamak da yanlıştır."⁶

Dört yıl öncesine ait bu sözlerde önemli bulduğum yan, sosyalizmin *ayrı bir formasyon* olarak sunulmasının yanlış olacağını vurgulama gereği duyulmasıdır. Önemli buluyorum; çünkü o zaman gerekli görülmüştür. Yakın dönemde ise buna benzer vurgulara rastlamak artık çok güçtür. Yakın dönem vurguları çok daha büyük ağırlıkla plan-piyasa optimum'una ve bunun kalıcılığına yöneliktir. "İdeolojik gevşeme" konusunda pek çok uyarı yapılmasına rağmen, son bir yıldır "komünizm hedefi" gündemden çıkmışa benzemektedir. Bunu SBKP önderliğinin işlerin güçlüğüne ve sorunların ağırlığını 1985'e

göre daha yakından görmesine, Brejnev dönemindeki gibi yüksekten atmaktan çekinmesine bağlıyorum. SBKP liderliğinin, daha ileri evreleri gözetmekten büsbütün vazgeçtiğini söylemeyi çok cüretli ve temelsiz bulunuyorum. Parti'de, hatta Merkez Komitesi'nde böylelerinin bulunduğu su götürmüyor. Ancak bu çizginin örneği Politbüro'da da bütünüyle egemen olduğunu söylemek, şu an için çok güç görünüyor.

Bu kez 1988 yılına ait daha ihtiyatlı, belki de "dolambaçlı" bir tavrı gene Politbüro üyesi ve ekonomiyle doğrudan ilgili Nikolay Slyunkov'da bulmak mümkün. Slyunkov'a göre her tarihsel dönem, kamu mülkiyeti ile bireysel çıkarları, planlamayı ve management'i belirli şekillerde kaynaştırıyor.⁷ Ne kadarı yerleşik bir tavır, ne kadarı denge diplomasisi, bilemiyorum. Ancak Slyunkov'da optimum kaynaşım öğelerinden birinin piyasa değil de "bireysel çıkarlar" ve "yönetim şekli" olarak gösterilmesi ilginçtir. Başka deyişle burada piyasaya, başlıbaşına bir bileşen değil, bileşenleri farklı bir bütünün türevi olarak atıfta bulunulmaktadır.

Gelenen bu noktada, bir sonraki arabaşlık için gerekli özetlere gidilebilir. Bir özet şu: Sosyalizm, en azından Sovyet deneyinde, üretim araçları üzerindeki devlet mülkiyetiyle, üretici güçleri bir süre gerçekten önemli ölçülerde geliştirmiş, hatta bu sürenin oldukça uzun bir dilimi kapsamasıyla (diyelim 1930'dan 70'lere kadar) belirli temellerin ve varsayımların yeniden sorgulanmasına gerek bırakmamıştır. Yaklaşık 50 yıllık bu gelişmenin belirli bir noktada tıkanmasıyla da, temellerin ve varsayımların yeniden sorgulanması yoluna gidilmiştir. Tartışmanın yeniliği ve elde olunmuş bir teorik yapının bulunmayışı, farklı açıklamalar arasında ortaklıklar bulunabilmesini sağlamaktadır. Bugün gelenen noktada az çok şekillenmeye başlayan açıklama, so-

mut bunalımı hedef alan somut bir "çıkış programı" olmanın çok ötesinde, genel sosyalizm anlayışını sorgulayıcı, tartışmalı motifler de taşımaktadır.

Eğer bugünkü SBKP önderliğine sosyalizmin daha ileri evreleri için bir kararlılık atfedilirse, şu söylenebilir: Sovyet deneyi, ileri hamle için sosyalizme göre geri şekilleri gündeme getirme zorunluluğunu, yani "sıçrama için gerileyip güç toplama zorunluluğu"nu, önceleri sanılanın aksine, bir kez daha duymuştur. 1921-28 NEP'i bu anlamda bir ilk ve son olmadığını kanıtlamış; ilk iki beş yıllık planla ulaşılan sanayi düzeyinin de, artık yeni bir nitelik sıçramasını gerektirmeyecek ölçüde "take off"çu nitelik taşımadığı belirlenmiştir. Bugün gündemde olan, eğer sıçrama perspektifi korunuyorsa böyle bir sıçrama için, yok eğer bu perspektif büsbütün terkeldiyse de "kalıcı optimum" için ne kadar geri gidilmesi gerektiğinin tartışılmasıdır. "Geri gitme" en başta tarım kesimi için söz konusu olabilecektir. Sanayi kesimi için *bugün* sözkonusu olan ise, geri gitmekten çok, zaten var olan piyasa kategorilerini daha etkili biçimde kullanmaktır.

Şimdi sırada şu sorular var: Temel varsayımları tartıştıran, tıkanıklıkları yaratan bunalım nedir, nasıl doğup gelişmiştir ve kendini hangi göstergelerle ortaya koymaktadır?

Teşhisten Tedaviye

"70'li yılların ortalarına kadar Sovyet ekonomisinin başarı hanesine, mikro düzeydeki işleyiş bozuklukları paahasına elde edilen göreceli olarak yüksek bir makro ekonomik rasyonalite yazılırdı." (8)

Yukarıdaki değerlendirme, Sovyet deneyine pek sıcak bakmayan bir batılıya ait. Ama yararlı bir değerlendirme olduğunu sanıyorum. Aynı değerlendirme, bu çalışmanın temel

tezlerinden biri olan, "makro hedef" tutkusunun pek çok reel sorunu geri plana ittiği görüşü ile de çakışıyor. Biraz daha ileri giderek şunları söylemek mümkün: Makro-mikro ilişkileri, Sovyet deneyinde, önemi biraz geç farkedilen "diyalektik" bir içerik taşıyor. Üretim araçlarının özel mülkiyetine son verilmesi ve merkezi planlama sonucu sağlanan makro rasyonalite ile ortaya çıkan hızlı gelişim, mikro sorunları geri plana itiyor. Geri plana itilen bu tür sorunlar, birikip kanserleşmeye başlıyor. Ancak, makro rasyonalite etkinliğini sürdürdükçe, öteki yandaki kanserleşme süreci görülemiyor; görülse de, önemi küçümseniyor. Ve bir yerde, ünlü sıçrama yaşanıyor: Nicelik niteliğe dönüşüyor... Daha önce makro rasyonaliteyi gölgelemeyen sorunlar, ulaştıkları yeni nitelikte, bu tür dengeler üzerinde doğrudan etkili olmaya başlıyorlar.

Anlatılanları gerektiğinden soyut bulanlar için eklenbilir: Bilimsel teknolojik gelişmenin özellikle 70'li yıllarda hız kazanması, mikro-makro ilişkisinde kurulu bulunan ve Sovyetler açısından fazla sorun çıkarmayan dengeleri bile sarsıyor. Örneğin işletme bazındaki sorunların makro plana daha çabuk ve doğrudan yansımada, Sovyetler'in teknolojiye geri kalmaya başlaması özellikle etkili oluyor. Birikmiş sorunları genel başlıklar halinde özetlemek ve her birinin ardından çarpıcı örnekler sıralamak mümkün. Örneğin saf "ekonomi" çerçevesinde kalındığında öne çıkan sorunlar şunlar oluyor:

- Ekstansif büyüme modellerine aşırı koşullanmış bir ekonominin yarattığı sorunlar; en başta, fiziksel büyüklük saplantısı ve savurganlık sonucu ortaya çıkan verimsizlik ve kayıplar,

- Özellikle işletme birimlerinin merkezi sistem içindeki konumundan kaynaklanan sorunlar; bu arada teknolo-

jik gelişmeye duyarsızlık,

- İşletme birimlerinin en basit inisiyatif kulanımından bile yoksunluğu nedeniyle ortaya çıkan kayıplar; özel olarak da gecikmeler, kırtasiyecilik ve ısraf,

- Ekonomide büyük ölçülere varan sübvansiyonlar ve fiyat çarpıklığı sonucu kaynak ve gelir dağılımında sağlıklı bir karar mekanizmasının kurulmayışı.

Çok özet olarak bunlar. Doğrudan emeğe ilişkin sorunları, sosyal politikalardaki aksaklıkları ve tarım kesimindeki tıkanıklıkları ayrıca ele almak gerekiyor.

Ekstantif büyüme modellerine koşullanma, adı üzerinde, üretimdeki başarıyı fiziksel büyüklükler ya da toplam üretim değeri olarak ölçme anlamı taşıyor. Çok bilinen ve durumu karikatürize etmede kullanılan örneği hatırlayalım: Sovyet planlama sisteminde bir işletmenin, herhangi bir yere çakılması mümkün olmayacak büyüklükte çivi üreterek, yüklendiği üretim kotasını "fazlasıyla" gerçekleştirmesi mümkündür...

Sovyet ekonomisinde üretim değerlendirmesinin salt miktar üzerinden yapılmasının getirdiği sakıncalar yeni keşfedilmiyor. Bugüne dek başka pek çok yolun denendiği anlaşıyor. Bir ara miktar ölçütünden gayrisafi değer ölçütüne geçiliyor. Bu kez işletmeler girdi ve hammadde fiyatlarını yüksek göstermenin bir yolunu bularak üretim değerlerini de "yükseltiyor" lar. Daha sonra bunu önlemek için "üretim sürecinde katılan değer" ölçütüne başvuruluyor. Bu da hesaplama güçlükleri nedeniyle işlemiyor. Sonuç olarak perestroyka'nın getirdiği cost accounting ve self management (*hozrazşot*)-ilkelerine dek, işletmeleri kendi üretim dallarında maksimum verim sağlamaya yöneltmek mümkün olmuyor.⁹

Başka çarpıcı göstergelerden de söz edilebilir. Örneğin

Sovyet sanayiinin sermaye varlığı, aynı kesimin pazarladığı toplam ürüne göre üç kat daha hızlı büyümektedir. Sanayiin kimi alanlarındaki "ölçek kazanımları" bu kez "ölçek kayıpları"na dönüşmeye başlıyor. Büyüklükleri nedeniyle henüz tamamlanamamış yatırımların 1988 yılına ait mali yükü ise 118 milyar ruble olarak hesaplanıyor.¹⁰

Sovyetler'in teknoloji alanında "geri" kalışları üzerinde ise dikkatle, belirli ayırımları gözcterek durmak gerekiyor. Bu alanda sorun en genel anlamıyla bir gerilikten çok, bilim ve teknolojiadaki gelişmelerin üretime aktarılışında ortaya çıkan gecikmelerle ilgilidir. Sovyet yönetimi, teknoloji alanındaki yarışın l...tütün kaybedildiği ve ülkenin gidecek batıya bağımlı hale geldiği inancında değildir herşeye rağmen. Ayrıca ortada yerleşiklik kazanmış bir açıklık, bir kopuş da yoktur. Çünkü batının ve Japonya'nın görcü üstünlüğü en çok son 10-15 yılın ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Başka deyişle Sovyet sanayiinin asıl zaafı, ekstantif büyüme çizgisinde sağlanan başarıların sarhoşluğu içinde, teknolojik gelişmenin son yıllarda gerçekleştirdiği niteliksel sıçramayı yeterince izleyememesindendir. Bugün ise yönetim, "yüzebilsin" diye artık yardımsız ve can simitsiz denize bırakılan işletmelerin, hayatta kalabilmek için, gelişmiş teknoloji yönünde güçlü bir dürtü duyacakları inancını taşıyor. Uzak ve savunma sanayiinde gösterilen performans, gelişkin teknolojinin diğcr üretim alanlarına da uygulanabilirliği konusunda Sovyet yönetimini rahatlatan bir başka veridir.

Gelişme perspektiflerine rağmen, Sovyet sanayiinin bugünkü teknoloji düzeyi kimi alanlar açısından gerçekten de alarm verici durumdadır. Örneğin makina sanayiinde, en gelişmiş Sovyet ürünlerinin bile dış rekabet şansı hemen hemen yok gibidir. Sovyetler'in batıya yaptıkları ihracatta makina ve teçhizat, ancak yüzde 4'lük bir yere sahiptir. Sov-

yet kaynaklarına göre bu oran, gelişmekte olan ülkelerin sergilemekte oldukları performansın bile altındadır. ¹¹

Üretim birimlerinin inisiyatifsizlikleri ve 'bundan doğan gecikmeler de oldukça çarpıcı boyutlar sergilemektedir. Bu konuda Abel Aganbenyan'ın verdiği bir örneği dinlemekte yarar var:

"Tele ihtiyacım var. Teli, ihtiyaçtan dokuz ay önce maddi-teknik ihtiyaçlar bürosuna talepte bulunuyorum. Bu büro dilekçemi Moskova'daki metal genel müdürlüğüne gönderiyor. Orada uygun endüstri işletmeleri listesine bakılıyor ve istediğim teli imal edebilecek işletme aranıyor. Bu girişime talimatname gönderiliyor, fakat henüz kesin talimat değil. Bana da talimat gönderiliyor. Moskova'da uygulanan bu talimatla ben teli imal eden fabrikaya gidiyorum. Oysa o fabrika pekâla caddenin karşı tarafında da olabilir. Gelecekte ben sözleşmemi doğrudan bu fabrikayla yapabileceğim. Veya büyük bir ticaret kuruluşu aracılığıyla işimi göreceğim. Moskova üzerinden yazışma trafiğine gerek kalmayacak." ¹²

Agabegyan'ın "gelecekte" dediği, bugün gerçekleşmiş bulunuyor. Ve buradan anlaşıldığı kadarıyla tel peşindeki fabrika, kapitalizme değil, caddenin karşı tarafına geçiyor.

Gene "saf" ekonomi alanına ilişkin sorunlardan biri de fiyatlardır. Yalnızca kısa bir fikir verebilmek için yazıyorum: Sovyetler Birliği'nde ekmek fiyatları 1954'den bu yana artmamıştır. Şaka değil gerçek: Köylüler kendi işledikleri arazinin ürününü, gene kendi besledikleri hayvanlar için yemlik ayırmayıp olduğu gibi satıyorlar ve hayvanlarını satın aldıkları ekmele besliyorlar! Böylesi çok daha ucuza geliyor. Sovyetler'de bugün geçerli olan fiyat sistemi, ekonomik kararların en sağlıklı şekillerde alınışını engelliyor. Çünkü bugünkü halleriyle fiyatlar, "gösterge" olma işlevlerini de

büyük ölçüde yitirmiş bulunuyorlar. Bu çarpıklık, çeşitli bölüm ve sektörleriyle ekonominin bir bütün olarak gerçekçi şekilde ele alınışını da engelliyor.

Bu dağınık değişimler, ekonomik sorunlara ilişkin genel bir fikir verebilmeleri amacıyla okura iletiliyor. Oysa henüz üzerine gidi nemiş bir nokta daha var: İnsan faktörü ve sosyal politikalar. Kesinlikler bunların "önemsizlikleri" nedeniyle değil. Tersine, pek çok uzmanın da belirttiği gibi "saf" ekonomik önlemlerin nihaî başarısı, büyük ölçüde bu alanda elde edilecek kazanımlara bağlı görünüyor.

Perestroyka ve glasnost'un gerçek kapsamı da burada ortaya çıkıyor. Gorbacov başta, perestroyka'nın öncüleri, gerçekleştirilmeye çalışılan hamlelere "devrim" adını vermeye bir süredir özen gösteriyorlar. "Devrimci perestroyka" ya da "devrimci dönüşümler" deyiimi çok sık kullanılıyor. Getirdiği değişikliklerin çapı ve önemi ne olursa olsun, tarihsel bir perspektiften bakıldığında perestroyka'yı "devrimci" olarak nitелеmek bir parça zorlama oluyor. Belirtmekte yarar var: Sağlayacağı pratik çözümlerin ötesinde, sosyalizmin daha ileri evrelerine geçişte perestroyka'nın nasıl bir özel halka oluşturduğu konusunda öncülerin kafasında teorik bir fikrin gelişmiş olduğunu gösterir ciddi veriler yoktur. Başka türlü de söylenebilir: Perestroyka'nın öncüleri tutkulu komünist devrimcilerden çok, sorunları kendi bütünlükleri içinde iyi etüd etmiş pragmatistleri andırıyorlar. "Perestroyka'nın ideolojik yönünün eksik kaldığı" yolunda son zamanlarda bizzat kendilerinin dile getirdikleri yakınmaları da, bu önemli eksikliğin kabulü olarak değerlendiriyorum.

Herşeye rağmen şuna hak vermemek mümkün değil: Perestroyka ve glasnost, Sovyet toplumunun 1930'lardan bu yana gördüğü en kapsamlı hamle niteliğindedir. Perestroyka ve glasnost öncülerinin 1985'e doğru, birer *teknisyen* olarak

Sovyet toplumunun karşılaştığı sorunları ve aralarındaki ince bağları enine boyuna etüd ettikleri ortadadır. Bu açıdan bakıldığında, hastanın geleceğine ilişkin bir perspektif çizmedeki yetersizliği ne olursa olsun, perestroyka ve glasnost kendi içinde teknik bütünlüğü olan, ayrıntılı düşünülmüş bir reçeteler dizgesi sunmaktadır. Bu bütünlük ve tutarlılığı sağlayıp onu daha önceki reform girişimlerinden ayıran da, ekonomik önlemlerin, politik-toplumsal süreçlerle takviye edilmeye çalışılmasıdır. Belki "takviye" sözcüğü de eksik oluyor. Ekonomik önlemlerin başarısında, söz konusu süreçlere doğrudan doğruya belirleyici bir işlev tanınmıştır.

Ekonomideki sorunların teşhisinde ve çözüm yollarında, bir başıboşluktan ya da el yordamıyla gidişten söz etmek doğru olmaz. Tersine, Gorbaçov'un da belirttiği gibi perestroyka'nın özgün çerçevesinde, daha önceleri akla hiç gelmemiş ekonomik önlem bulmak bile hemen hemen olanaksızdır. Bunların çok büyük bölümü daha önce de düşünüldükleri halde ya hiç uygulanmamış, ya da sorunların parçalı ele alınışları nedeniyle uygulama sürecinde boğuntuya uğramıştır.

Perestroyka'nın bu tür reform girişimlerine göre en önemli farklılığı, politik etmenin üzerinde özel olarak durmasından kaynaklanıyor. Daha önceleri Parti ekonominin o kadar içine girmişti ki, tek tek ağaçlara boğulup içinde yer aldığı bütünü göremiyordu. Bugün yapılan ise, bu kez ormanı, yani bütünü görebilmesi için Parti'nin dışarı taşınmasıdır.

Yukarıda anlatılan, bütün reform hamlelerinin en büyük eksiği olarak öne çıkan ideolojik temelsizlik ve perspektif yokluğu sorunlarının çözümünde birtakım olanaklar yaratabilir. Henüz bu konuda göze çarpıcı bir gelişme görülüyor. Perestroyka ve glasnost'un ideolojik cephesi, henüz geçmişe yönelik pişmanlıkların çoğu kez ilkel şekillerde dile getirildiği bir tür dövünme seansları dizisiyle şekilleniyor. Ortada

doyurucu bir tarih yorumunun, geleceğe yönelik ciddi bir perspektifin bulunmayışı, ateşli savunucuların dikkatini çekmiyor. Anlamsız ekonomik yüklerden arınan Parti'nin bu alanlara el atıp boşlukları doldurması mümkündür. Dahası, zorunludur. Hemen ardından eklemek gerekir: Bu süreçte önemli tartışmalar, hatta kavgalar yaşanacaktır.

Perestroyka ve glasnost'un pratik olarak iyi düşünülmüş bir reçeteler bütününe yansıttığını az önce söylemiştim. Bunu en somut düzeyde, ekonomik ve toplumsal yaşamı dikkate alarak görmek gerekiyor. Ayrıntılarda boğulmadan ve boğmadan, şimdi bunu yapmaya çalışacağım.

* * *

Başta Gorbaçov, önde gelen Sovyet yönetici ve ideologların prestroyka'dan bir "devrim" olarak söz etmeyi sevdiklerine değinmiştim.

Reform hamlelerinin, kapsamlı bir politika olarak 1985'le birlikte kesinlik kazandığı biliniyor. 4 yılı aşkın bir geçmişi var. Şimdi açık bir soru: SBKP yönetimi söz konusu hamleleri baştan bu yana hep bir "devrim" olarak mı düşündü? Bu sonunun yanıtı bence "hayır" olmalıdır...

Gorbaçov'un, ilk yıllarda "devrim" sözcüğünü kullandığına tanık olmuyoruz. Çok daha ilginç şu: Gorbaçov, Fransız Komünist Partisi'nin yayın organı *L'humanite*'nin 1986 yılında kendisiyle yaptığı bir görüşmede "yeni açılımların bir devrim sayılıp sayılamayacağı" sorusuyla karşılaşılıyor. Gorbaçov'un yanıtı çok açıktır: "Elbette hayır..."¹³

Peki sonra ne oldu?

Pek çok düşünce ileri sürülebilir. Hatta kimi spekülasyonlar da yapılabilir. Ancak Gorbaçov'un başka ta-

rihlerde başka vesilelerle söyledikleri, konuya açıklık getiriyor. Gorbaçov, başlarda görelî olarak sınırlı bir çerçeveye sahip olduklarını, sorunların ne denli kökleşmiş olduklarını gördükçe de kapsamın genişlediğini ve tedbirlerin dozunun arttığını söylüyor. Buradan, başlarda "devrim" sayılmayan perestroyka'nın daha sonra bu sıfatı hak edecek bir içerik kazandığı sonucunu çıkarmak mümkün. Ya da en azından SBKP önderliğinin böyle düşündüğünü. "Spekülasyon" da sayılsa, bir ek yapma gereği duyuyorum: Perestroyka'nın getireceklerine ilişkin kuşklar arttıkça ve radikal glasnostçuların densizlikleri sıklaştıkça, Gorbaçov "devrimci" sıfatını galiba daha çok kullanma gereği duyuyor. İstenen hız sağlanamayınca, dramatizasyon gereği de artıyor. Perestroyka'nın "devrim" ilan edilmesinde, bu tür reel politik gerçeklerin de rol oynadığını sanıyorum.

Temel neden, herhalde, sorunların sanıldığından da dişli olduklarının ortaya çıkması, başlarda umulan hız ve başarının sağlanamayışdır. Daha sonra Gorbaçov'un da açıklayacağı gibi bu, en üst düzeyde bile moral bozukluklarına ve geri dönme eğilimlerine yol açıyor. Daha ısrarlı olan kesim ise "devrimcilik" söylemini devreye sokma zamanı geldiğine inanıyor.

SBKP önderliğinin 1985 yılına ait yaklaşımları oldukça dengelidir. Bir yanda ekonomide yeniden yapılanma ile öte yanda insan faktörünün etkin kılınması ve demokratikleşme arasındaki bütünlük, bu dönemde de gözetilmiştir. Gene de bu ilk dönemde, ekonomiye ilişkin önlemlerin daha teknik düzeyde ifade edildiğini, geçmişe yönelik eleştirilerde de dozun daha hafif tutulduğunu görüyoruz.

Ayrıca 1985 yılının Gorbaçov'u, gelişmelere duyarlılık sağlanabilmesi açısından, ekonominin belirli alanlarında daha ileri merkezileşme gereğinden bile söz edebilmekteydi.

Teknolojik gerilik konusunda ise herhangi bir endişe işareti şöyle dursun, özellikle belirtik kılınmış bir kendine güven söz konusuydu. Örneğin 1985 yılında *Time*'ın sorularını yanıtlarken, böyle bir güveni sergilemekteydi:

"SSCB'nin ABD teknolojisi için yanıp tutuştuğu görüşünü pazarlayanlar, karşılarında kimin bulunduğunu, bugün Sovyetler'in ne olduğunu unutuyorlar. Sovyetler, Devrim'den sonra teknolojik bağımsızlığını kazanan bir ülke olarak, uzun süredir bir bilim ve teknoloji gücü olma durumundadır (...) Bilimsel ve teknolojik gelişmeyi, ABD'den Sovyetler'e değil, Sovyet biliminden Sovyet sanayiine aktarılabilecek teknolojiyle sağlama peşindeyiz. ¹⁴

Sürecin başında, saptanan ciddi sorunlara rağmen böyle bir güvenle, üstelik "panik"ten oldukça uzak bir ortamda konulan hedefler nelerdi? Kısa ve uzun dönemler açısından bu hedefler nasıl dile getiriliyordu?

Bu soruyu da 1985 yılına ait resmî belgelerden aktarma yaparak yanıtlamak mümkün. Perestroyka'nın başlangıç yılı olarak 1985'den 2000 yılına uzanan 15 yıllık dönem için konulan genel hedeflerin başında, halkın maddi ve kültürel standartlarında sürekli bir artışın sağlanması geliyor. Bu hedefe yönelik ana manivela da şöyle anlatılıyor: Üretimde gerekli yoğunluk ve etkinliğin, bilimsel-teknolojik gelişme bazında sağlanması...

Kuşkusuz bunlar, hedefin en genel anlamda ifadesi oluyor. Hedefe ulaşabilmesinde en kritik dönem olarak nitelenen 1985-90 ara hedef dökümü ise şöyleydi: Ekonomik büyüme hızının artırılması, bilimsel-teknolojik gelişme ürünlerinin işletmelere sokulması, sanayi ve tarımda kapsamlı bir teknik yenileşme, üretim potansiyelinin yaygın kullanımından yoğun kullanımına geçiş, yönetim sisteminin değiştirilip *hozrazşot*'un yerleştirilmesi, tarım-sanayi kom-

plekslerinin yetkinleştirilmesi, başta gıda maddeleri olmak üzere tüketim malları ve hizmetlerde önemli artış sağlanması...

1989'u tamamlamak üzereyiz. Perestroyka'nın 4 yılı geride kalmış bulunuyor. Daha uzak hedeflere ulaşılması açısından gerçekten son derece kritik önem taşıyan, başka deyişle "işin renginin belli olacağı" dönem kapanmak üzeredir. Sovyet yönetimi, işlerin beklendiği kadar dürgün yürümediğini ve arzu edilen hızlanmanın (*uskoreniye*) kolay sağlanamayacağını dönemin ortalarında daha net görmeye başlıyor. Böylece perestroyka ve glasnost'un özgün çerçevesini genişletme, çerçeve içindeki sorunlarda da çok daha derine inme gereği duyuluyor. Başarısız kalma endişesi, daha önceleri "sosyalizmin ilkeleri" ya da "tarihsel kazanımlar" türü kaygılarla oldukça ihtiyatlı yaklaşılan alanlarda bile toptancı, gerektiğinde de "gözden çıkarıcı" eğilimleri zorluyor. Bu, bir anlamda paniktir. Gorbaçov bu yıl yaptığı bir konuşmada "sorunların ağırlığını görünce en üst düzeyde bulunanlarımız bile yılgınlığa kapıldı" diyebildiğine göre, "panik" sözünü kullanmak haksızlık olmuyor.

Şimdi gelişmelere daha yakından bakabiliriz. Parti önderliği reform sürecinin ortasında neleri gördü? Hangi göstergeler telaş yaratıcı etkiler doğurdu?

Aganbegyan 1988 yılında, ekonomik yeniden yapılanmanın başlıca üç kanaldan ilerlediğini söylüyordu. İlki "toplumsal gereksinimlerin karşılanmasında nitel bir sıçrama sağlanması" idi. Başka deyişle halkın konut, eğitim ve sağlık gereksinimlerini daha iyi karşılanmasıyla birlikte, besin maddeleri darboğazının aşılması... İkincisin, önemli teknolojik kazanımların uygulamaya girebilmesi için, sanayide ekstansif büyümeden entansif büyümeye geçilmesi oluşturuyor. Üçüncüsü de, işletme yönetiminde köklü reform-

ların gerçekleştirilmesidir.¹⁵

Tıkanıklık noktalarını en başta bu üç alanda ve her birinin alt başlıklarında aramak gerekiyor. Biri, çok acil bir sorun olarak herkesçe biliniyor: Perestroyka, besin maddeleri sorununun çözümünde henüz elle tutulur bir başarı sağlayamamıştır. Ve 1988-89 yıllarında Sovyet yönetiminin en büyük derdi de bu olmuştur. Üstelik, şunu söylerken de tereddüt duymamak gerekir: Sovyet ekonomisi besin maddeleri sorununu önümüzdeki birkaç yıl içinde çözemediği taktirde, son çare olarak tarım kesiminde özel mülkiyete tedrici bir dönüşü zorlayan eğilim güç kazanacaktır... Elbette itirazlar ve karşı çıkışlarla birlikte. Bu kez Parti bünyesinde ciddi bir *politik bunalım* başgösterebilecektir.

Boyutları daha önceden yeterince kestirilemeyen bir başka "canavar" da bütçe açığı sorunudur. Bütçe açığı, besin maddeleri sorunundan sonra, ekonominin ikinci güncel sorunudur. Bütçe açığını artıran nedenler arasında savunma harcamalarıyla birlikte, getirileri çok uzun bir zaman dilimine yayılan, bu nedenle de uzunca bir süre "para yiyen" büyük ölçekli yatırımlar ve çeşitli alanlardaki sübvansiyonlar önde gelmektedir. Durumu daha da dramatik yapan şudur: Bütçe açığı büyük boyutlara ulaşırken, tüketici tasarruflarıyla atıl halde duran kaynağın büyüklüğü 300 milyar ruble olarak hesaplanmıştır. ¹⁶ Son üç yıl içinde halkın satın alma gücü ile ekonominin mal arzı arasındaki açık, ikincisinin aleyhine daha da büyümüştür. Böylece tüketici bir tür "zorunlu tasarruf"a itilmiş oluyor. Sovyet ekonomisinin basit, ama etkili kısır döngülerinden biri de böyle ortaya çıkıyor. Ekonominin, atıl tasarrufu emebilmek için piyasayı başta besin olmak üzere tüketim mallarıyla doldurması gerekiyor. Ama köklü reformlar yapılmadığı sürece de piyasayı malla doldurmak olanaksızlaşıyor. Ligaçev'in verdiği rakamlara göre Sovyet-

ler'de perakende ticaret hacminin yüzde 70'ini, başta tarım-sanayi kompleksleri ürünleri, tarım çıkışlı mallar oluşturuyor. Böylece tarım kesimindeki tıkanıklık, bütçe dengesini de olumsuz etkilemiş oluyor. Öte yandan konut, sağlık ve eğitim alanlarında büyük hamlelere gidilmesi ve insan faktörü için gerekli altyapının böylelikle geliştirilmesi, perestroyka'nın önemli bir bileşeni olarak öngörülüyor. Oysa bu alanlarda gereğince hamleci olabilmek için, devletin elinde sağlam kaynak bulunması gerekiyor. Tüketicinin elindeki atıl tasarruf ekonominin bütününe harekete geçirecek şekilde devreye sokulamayınca, önemli bir kaynaktan yararlanılamamış oluyor.

Peki, geride kalan yıllar içinde perestroyka'nın çözdüğü hiçbir şey yok mu? Kuşkusuz var. Ama gene de perestroyka Sovyet toplumunda ve dünyada adına koparılan fırtınayla orantılı bir tedaviyi henüz sağlayamamıştır. Bunun son derece ilginç psikolojik yansımaları olduğu söylenebilir. Bugün standart Sovyet basını izlendiğinde perestroyka'ya karşı çıkmak şöyle dursun, hafif yollu eleştirel yaklaşan herhangi bir sese rastlamak güçtür. Aradan 4 yıl geçmiştir ve Parti örgütlerinden işletme yönetimlerine kadar pek çok yerde, 1985 öncesi kadroların büyük bölümü değiştirilmiştir. Örneğin sanayi ve tarım işletmelerinde son dört yıl içinde değiştirilen (ya da yeniden seçilemeyen) yöneticilerin oranı yüzde 70'e ulaşmaktadır. Gel gör ki "perestroyka düşmanları"na, "bürokrat"lara ve "çıkarıcılar"a karşı salvolar hiç durmayıp artmaktadır. Sıradan bir izleyici zaman zaman Sovyet yönetiminin hayali bir düşman yaratıp onunla boğuştuğu izlenimine bile kapılabilir. Öyle ki herkes perestroykacı, herkes glasnostçu, pek çok şey değiştirilebiliyor, istenen kararlar kısa sürede alınabiliyor, ama bu arada gene de "fren mekanizmaları" işliyor, "perestroyka düşmanları",

"dogmatikler", "Stalinist kalıntılar" bir yolunu bulup reform süreçlerini köstekleyebiliyorlar!

Buna inanmak bir yerden sonra zor oluyor. Daha doğrusu, kuşkusuz büsbütün temelsiz değildir; ama bu yakınmaların altında başka amaçların yattığı izlenimi doğuyor. Perestroyka ideolojisi, ortada bertaraf edilecek ciddi perestroyka düşmanı da kalmayınca, giderek daha çok sistemin temellerine yönelmekte, başta tarım kesimi olmak üzere bu kez sosyalizm anlayışının sınırlarını aşan adımlara hazır olduğu sinyallerini vermektedir. Bunlar, düşündüğüm son yazının konusu oluyor.

Yeniden ekonomide durum değerlendirmesine dönmek istiyorum. Besin maddeleri sorunu ve bütçe açığı dışında sorunlar da var kuşkusuz. Ama bundan böyle önce, genellikle perestroyka'nın başarı hanesine yazılan kimi olumlu göstergelerden söz etmek mümkün. Örneğin 1985-88 arasında ulusal gelirdeki düşüş durdurulmuş, gayrisafi ulusal hasıla da yüzde 5'lik bir artış göstermiştir. Bundan daha önemlisi, birim hasıla başına enerji, metal ve diğer girdilerin azalması, sözkonusu artışın bütünüyle produktiviteden kaynaklandığını göstermektedir.¹⁷ Gene de, yukarıda örnekleri verilen başarılar, perestroyka gibi adına neredeyse destan yazılan bir hamleye yakışır başarılar sayılamaz. Hele hele çözülmedik pek çok sorun ortada dururken...

Kısa dönemde en ivedi sorunlar olarak, besin maddeleri ve bütçe açığından söz ettik. Bunlar konusunda alınabilecek önlemler de azçok bellidir. Besin maddeleri kıtlığında düğümlenen tarım sorunları üzerinde ayrıca durmak gerekiyor. Bu, başlıbaşına nazik bir konu oluşturuyor. Genel olarak bütçe dengesinde düğümlenen sorunlar içinsc, Sovyet yönetimi daha bugünden önemli kararlar almış durumdadır. Bunların arasında, yatırım politikalarının köklü değişikliklere gidil-

mesi de vardır. Bitimi uzun zamana yayılan büyük çaplı projelerden.vazgeçilmesi düşünülmektedir. Gerek tasarruf gerekse üretimin rasyonalizasyonu açısından gündemde olan bir başka nokta, eldeki işletmeleri genişletmek ve yenilerini kurmak yerine, mevcutların yeniden teçhizatlandırılmasına (retooling) ağırlık verilmesidir*. Sovyet yönetiminin, savunma harcamalarında kısıntı yapabilmek için uluslararası ilişkiler planında pekçok yola başvurduğunu biliyoruz. Nihayet, zarar eden işletmelerin subvanse edilmesinde bundan böyle çok daha titiz ve seçici davranılacağı da açıklanmaktadır.

Peki, Sovyet yönetimi bu sorunların çözümü için araç kullanımında ne ölçüde özgürdür? Sorunlara yaklaşılrken ekonomiye daha piyasacı renkler kazandırılması muhtemeldir. Dahası, belirli bir zaman kesidi için, piyasacı önemlerin sorunlarda bir ferahlama yaratması da düşünülebilir. Ancak böyle yapıldığında Sovyet ekonomisinin bu kez de kapitalist dünyanın belalıı olan işsizlik ve enflasyon gibi sorunlara çok daha açık hale geleceğini unutmamak gerekir**.

* *Le Monde*'un FKP önderi G. Marchais'yle yaptığı bir görüşmede, SSCB'nin batıdan kredi alarak, kapitalist reçeteler ve piyasa yasaları uygulayarak düzlüğe çıkmaya çalıştığını söyleyen gazeteci, Marchais'nin bunları onaylayıp onaylamadığını soruyor. Marchais'nin yanıtı şöyle: "Kapitalist dünyanın, örneğin 17 milyon işsizle AET'nin, insanın hizmetinde olacak benim anladığım anlamda bir sosyalizmin kurulması için verebileceği birşey olduğuna inanmıyorum. Gorbaçov Sovyetler Birliği'nin daha az değil daha çok sosyalizme gerek duyduğunu söylemişti. Tamamen katılıyorum." (*Information Bulletin* 1989, no:6, s.58) Marchais, kuşku ve endişelerini oldukça diplomatik bir dille ortaya koyuyor.

** Gorbaçov 1988 yılında Özbekistan Komünist Partisi yetkilileri ile yaptığı bir toplantıda, şu öğütleri veriyor: "Büyük işletmeler kurma fikri sizi cezbetmesin. Yapmanız gereken, modernleşmektir. Aktif varlıkları günün gereklerine uygun hale getirerek, eldeki büyük işletmelerin potansiyelini açığa çıkartmaktır. Doğal ve özellikle de insanal kaynakları daha hızlı şekilde kullanıma sokmak içinse, orta ve küçük ölçekli işletmelerle üretim dalları oluşturmak yolu tercih edilmelidir. (Gorbachev, M.; *The Success of Perestroika is in the Hands of the People* Novosti, Moscow, 1988, s.12) Bir başka somut veri de şu: Halen faal durumdaki işletmelerin teknik yeniden donanımı için yapılan harcamaların toplam bütçe harcamaları içindeki payı 11. plan dönemine göre yüzde 30 artarak yüzde 46'ya ulaşıyor.

Sovyet işçisinin, tüketim alışkanlıkları yeterince gelişmemiş bir birim olarak belirli kıtlık ya da yokluklar karşısında sabırlı olması mümkündür. Ama işsizlik nedir bilmeyen, pekçok temel mal ve hizmete yıllardır değişmeyen düşük fiyatlar ödeyen aynı işçinin, perestoryka'nın "devrimci" niteliği konusunda ne söylenirse söylensin, işsizlik ve enflasyona aynı tahammülü göstermesi çok güçtür. Ayrıca günümüzün radikal glasnostçu aydınları ve bilimadamları "Lenin'in de işsizlik ve enflasyondan yana olduğunu" henüz kanıtlayabilmiş değillerdir.

İşsizlikten söz edildi. Sovyet sosyalizminin yaklaşık 50 yıldır tam istihdamla yürüyen bir ekonomiye sahip olduğu biliniyor. Bugün ise pekçok yerde, Sovyet toplumunu bekleyen yeniliklerden birinin işsizlik olacağı söyleniyor. Batılılar bir yana, Sovyet deneyini hep soldan eleştirenler de, perestroyka'nın yenilikleri arasında işsizliğin de kaçınılmaz şekilde yeralmasından emin görünüyorlar.

Gerçekten kaçınılmaz mı?

İşsizlik, perestroyka'nın işletme bazında getirdiği yeniliklerin doğal uzanımı sayılarak, bir olasılık şeklinde gündeme getirilmektedir. *Hozrazşot* uygulayan işletmelerin, aldıkları yeni inisiyatiflerle, gerektiğinde daha az emek kullanımına gitmeleri gerçekten de doğaldır. Eskisinden çok farklı olarak herhangi bir fiziksel kotayı doldurma yükümlülüğü olmayan, elindeki "karlılık" göstergelerine göre girdilerini, işgücü kullanımını, üretim hedeflerini ve sonuçtaki satış bağlantılarını kendisi tesbit edecek olan işletme, gene aynı karlılık ölçütleri ışığında belirli bir teknoloji seçimi de yapacaktır. Böyle bir serbesti içindeki işletmenin, kimi durumlarda emek tasarrufuna gitmesi gerçekten mümkündür. Özellikle istihdam açısından gereksiz şişkinlikler gösteren kimi üretim dallarında bu, aynı zamanda muhtemeldir.

Peki, bütün bunlardan işsizliğin kaçınılmaz olduğu sonucu çıkmıyor mu? Doğrusu, yöneticileri ve iktisatçılarıyla perestroyka'nın kendine en çok güvendiği nokta budur. Gündeme getirilen konu "işsizlik tehlikesi" olduğu sürece, alınan yanıtlar oldukça rahat ve kesin çizgiler taşımaktadır. Yönetimin bu rahatlığının pek de yersiz olmadığına inanmak gerekir. Aganbegyan'dan Gorbaçov'a kadar perestroyka'nın tüm mimar ve mühendisleri, işsizlik şöyle dursun, sovyet ekonomisinin yakın gelecekte işgücü sıkıntısı çekeceğinden emin görünmektedirler.

İşletme düzeyindeki üretim rasyonalizasyonu, perestroyka'nın gerçekten de ilk ve özgün tasarımları arasında yer almaktadır. Dolayısıyla ortada, süreç içinde ansızın beliren bir zorunluluk yoktur. Kısacası işsizlik ihtimali yarı yolda orataya çıkan bir tehlike değildir. O halde üretimin rasyonalizasyonu ile açıkta kalabilecek işgücünün istihdamı, perestroyka'nın tedbirini daha başlarda düşündüğü sonuçlar arasında yer almaktadır.

Açıkta kalabilecek işgücünün emilmesinde ise, devreye iki kanal girmektedir. Birincisi eğitim, konut ve sağlıkta başlatılan büyük hamlelerin, bu alanda önemli bir işgücü ihtiyacı doğurmasıyla ilgidir. Örneğin Aganbegyan, eğitim sistemine getirilen değişiklikler nedeniyle 500.000 yeni öğretmen ihtiyacı doğduğunu söylüyor. (18) Bu, yalnızca eğitim alanına ilişkin bir örnek. Gorbaçov ise, ileri teknolojiye ve üretim rasyonalizasyonuna geçiş sonucu doğacak artık işgücü sorunu göz önüne alınarak eğitime ona göre yön verildiğini ve yeni üretim birimleri kurulduğunu vurguluyor.¹⁹ Gerçekten de Sovyet ekonomisinin, başkalarına tanınan öncelikler nedeniyle kimi üretim alanlarına yeterince giremediği ve bundan böyle bu alanlarda hamle yapacağı varsayılırsa, sürekli bir işsizlik oranının Sovyet ekonomisinin ra-

hatsız edici "yeniliği" olacağını düşünmek için inandırıcı gerekçe kalmaz. Hepsi bir yana, Sovyet işçi sınıfının işsizliğe alışması hiç mümkün görünmüyor.

Perestroyka ile birlikte Sovyet çalışma yaşamında esecek bir başka rüzgar ücret farklılaşmaları olacağa benzemektedir. *Hozrazşot*'la kendi hallerine bırakılan işletmelerin, üretim ve verimliliği artırabilmek için bir araç olarak ücret farklılaşmalarını kullanmaları da doğaldır. Perestroyka ideologları Marx'ın "herkese emeğine göre" ilkesini, ücret farklılaşmalarını doğal gösterecek bir otorite olarak sunuyorlar. Salt ücret makasının açılabilmesi için, bugünkü Sovyet yönetiminin özellikle Brejnev döneminin eşitlikçi eğilimlerine ilan ettiği savaş da zaman zaman ilginç aşırılıklar sergilemektedir.

Perestroyka'nın yönelimleri ve temel hedefleri düşünüldüğünde, ücret makasının açılmasını haklı gösterme adına bunca gürültü koparılmasını anlamak, zaman zaman güç oluyor. Çünkü hedeflere gerçek anlamda ulaşılabilirdiği takdirde, ücret makasının *belirli sınırlar ötesinde* açılmasına ne zemin ne de gerek kalacaktır. Örneğin 40-50 yıl önce emek yoğun yöntemlerle yapılan üretimde ücret makasının açılması, bireysel emek süreci üzerinde herhalde daha doğrudan etkili olabiliyordu. Üstelik bu dönemde işçi, temel gereksinimleri bugünkü düzeyde karşılanamadığı için, bireysel emek performansına çok daha büyük önem vermek zorundaydı. Böylece işçi, ücret makasına karşı duyarlı hale geliyordu. Günümüzde ise eğitim, sağlık, konut gibi temel gereksinimleri somut emek performansıya bağlantısız şekilde karşılanan tüketici birimde, ücret makasının uyarıcılığı bir ölçüde etki yitirecektir.

Ya da uyarıcılık için, makasın aşırı şekillerde açılması gerekecektir.

İkinci olarak, eğer perestroyka'nın nihai amaçları arasında üretimde en ileri teknolojinin uygulanması da yer alıyorsa, bireysel fiziki emek sürecinin, üretim sonuçları açısından 1930'lardaki kadar belirleyici olması gene düşünülemez. Bütün bunlar dikkate alındığında, üretime büsbütün kayıtsızlaşmış "dalgacı" ya da "melankolik" işçiler için bir dürtü sağlamanın dışında, makul bir ücret farklılaşmasından çok şey beklememek gerekir. Makasın anormal ölçülerde açılması ise bu kez sosyalizmin ilkeleri ile çelişir bir durum yaratacaktır. bugünkü bölüşüm sistemi içinde işçinin aldığı ücretin ancak bir bölümü doğrudan bireysel emek sürecinin sonucu olarak belirlenmektedir. Diğer bölüm, bu süreçten bağımsız olarak, ayrımsız biçimde tüm işgücüne sağlananlardan oluşmaktadır. Ücret farklılaşması adına bu sistemden de vazgeçilmesinin düşünüldüğünü sanmıyorum; ama, eğer yapılırsa bu, sosyalizmin geleceği açısından büyük tehlikeler yaratacaktır.

Aganbegyan'ın bir değerlendirmesi anlamlı görünmektedir. Aganbegyan "çok radikal değişikliklere girişmeden önce toplumsal gereksinimleri mutlaka karşılamalıyız" diyor.²⁰ Temel toplumsal gereksinimler olarak konut, sağlık, eğitim ele alınırsa, bu alanlarda büyük hamleler gerçekleştirilip halkın gereksinimleri karşılanmadan ücret farklılaşmalarına gitmek, önemli toplumsal huzursuzluklara yol açabilecektir.

Perestroyka'nın yarattığı bir başka önemli soru, subvansiyonların kalkmasıyla büyük fiyat artışlarının ortaya çıkıp çıkmayacağıyla ilgilidir. Burada fiyat reformunun, tüm mallarının fiyatının piyasada serbestçe oluşumuna geçilmesi anlamına geldiği gibi kolaycı yaklaşımlardan uzak durmak gerekir. Fiyatlarda tam bir serbestiye gidilmesi söz konusu değildir. Örneğin daha bu yılın başındaki bir Politbüro toplantısında, çocuklara ve yaşlılara gerekli olan malların

fiyatlarının düşük tutulabilmesi amacıyla devlet siparişlerinin artırılması kararı alınabilmiştir. Radikal glasnostçuların böyle kararlara sıcak bakmayacakları açıktır. Gene de Politbüro, bugün onlardan biraz daha farklı düşündüğünü göstermiş olmaktadır.

Konunun gerçekçi şekilde ele alınabilmesi açısından önem taşıyan nokta Sovyet halkının elinde, sosyalist bir ülkede ne işe yarayacağı hiç belli olmayan gereksiz bir tasarrufun birikmiş bulunmasıdır. Ne ekonominin bütününe ne de tasarruf sahiplerine yararı olan bu kaynağın yeniden ekonomiye aktarılması yararlı olacaktır. Sovyet ekonomisinde yalnızca tarım kesimine giden subvansiyon miktarının 50 milyar ruble olduğu, buna karşılık örneğin israf olunan ekmek miktarının ABD'nde tüketilen ekmek miktarına ulaştığı düşünülürse, sorunun boyutları çok daha iyi anlaşılacaktır.

Şimdi, pek çok açıdan çıbanbaşı olma niteliği taşıyan sorunu, yani tarım kesimindeki tıkanıklıklarla perestroyka'nın bunlara yaklaşımını ele almak istiyorum. Ekonomik yönüyle taşıdığı ağırlığın ötesinde, tarımı sosyalist teori ve pratik açısından da önemli kılan, besin maddeleri sorununun ağırlığı nedeniyle, sosyalist ekonominin en çok bu alanda tavize aday görünmesidir. Bu açıdan tarım kesimini, Sovyet sosyalizminin aşıl topuğu saymak mümkündür. Aynı nokta şöyle de ifade edilebilir: Yarım yüzyıl önce kapitalizme son darbenin indirildiği alan, bugün, sosyalizmin ilk büyük darbeyi alabileceği sorunların kaynağı durumundadır.

Perestroyka'nın aradan geçen 4 yıl içinde besin maddeleri sorununda ciddi bir ilerleme kaydedememesi, tarım kesimindeki üretim biçimi konusunda en "köklü" dönüşüm taleplerini bile gündeme sokabilmektedir. Sorun tek cümle ile şudur: En başta sebze, meyve, et ve süt olmak üzere, tarımsal üretimde artış sağlanması; belki bundan da önemlisi, sağlanan

Üretim artışının doğrudan ya da işlenmiş haliyle tüketiciye ulaştırılabilmesi... Sorunun ilk bölümü toprağın ve hayvanların kullanımıyla, yani daha "saf" anlamda tarımsal üretimle ilgilidir. İkinci bölümü ise tarım ürünlerinin işlenmesi, depolanması ve büyük tüketici merkezlerine nakledilmesiyle ilgili eksikliklerden kaynaklanır.

Bu sorunun ekonomideki yeri ve yeniden yapılanma hamlesine olumsuz etkileri o boyutlara ulaşmıştır ki Gorbaçov bu yılın başlarında Kiev'de yaptığı bir konuşmada, besin maddeleri sorununu perestroyka'nın ulaştığı aşamının "en önemli sorunu" olarak niteleme gereğini duymuştur. Gorbaçov gene aynı konuşmasında besin maddeleri sorununun zm için "herşeye hazır olduklarını" ve bu konuda "doğma tanım-adıkları"nı söylüyor.²¹

Gorbaçov'un "hazır oldukları" ve "tanımadığı doğmalar" arasında neler olabilir? Hazır olunanlar arasında tarımda yeniden üretilmiş bir NEP'in, "tanınmayan doğmalar" arasında ise örneğin devlet çiftlikler gibi örgütlenmelerin dağıtılmasının yeraldığı söylenebilir mi?

Bunlar, oldukça canalcı sorulardır. Yanıtlarda, bir yanda kolay yargılardan, öte yanda da "canım adamlar ne yaptıklarını bilmezler mi" türü budalaca bir güvenden uzak durmak gerekir. Gerçekten de, radikal glasnostçu kesimden gelen bütün ısrara rağmen, tarımdaki kolektivist üretim örgütlenmelerini bir kalemde silip atmak kolay değildir*.

* Gorbaçov'un bu yılın Mart ayında kitle iletişim araçları yöneticileriyle yaptığı görüşmede, tarım kesimindeki işletmelere hağı gözle baktığı konusunda kimi ipuçları bulmak mümkündür. Gorbaçov şöyle diyor: "Kuşkusuz bu, besin maddeleri sorununu bütünüyle zmeyecektir. Ama önemli gelişmeler sağlaması mümkündür" ve devam ediyor: "Besin maddeleri sorununun zmne katkıda bulunacak, potansiyeli en üst derecede kullandıracak tüm yedekleri ortaya sürmek gerekir." (bk. *At The Crucial Stage*, s.13)

Böyle bir girişim çok ciddi politik sürtüşmelere yol açacaktır. Ama öte yandan Politbüro dahil SBKP'ni, tarımda neye ne kadar göz yumabileceği konusunda dört dörtlük bir anlaşma içinde sanmak da büsbütün yanlıştır. Gorbacov'un herşeye hazır ve "doğma tanımıyoruz" mesajlarının, çok sıkışıldığı taktirde daha gözü kara gidilebileceği şekilde yorumlamak, en doğrusudur.

Bu türden ihtiyatlılık göstergelerine rağmen, şu soru olanca tahrik ediciliğiyle ortada duruyor: perestroyka ve glasnost NEP'çi midir, değil midir?

Sorunun bu konuluşu ak ya da kara türünden yanıtları davet etse bile, kendi adıma bu tür bir yanıttan yana değilim. Bunun nedeni de, kesinlikle, ürkeklik ya da aşırı ihtiyat olarak görülmemeli. Örneğin bugün Sovyetler'de NEP'e yalnızca güncel açıdan gerekli bir *politika* olarak değil aynı zamanda "Stalin yüzünden kaçırılmış" tarihsel bir *sosyalist model* fırsatı olarak bakan, üstelik Parti önderliği üzerinde oldukça etkili bir ideolojik yapılanmanın varlığı kesindir. Açık söylenirse, radikal glasnostçuların hepsi olmasa bile çok önemli bir bölümü yeniden üretilmiş bir NEP yanlısıdırlar. Tablo yalnızca bu görüntülerden ibaret olsaydı, az önceki soruya verilecek yanıt tereddütsüz bir "evet" olurdu.

Oysa pek öyle değil. Sovyetler'de, başta tarım kesimindekiler, 50 yıllık bir sosyalist kuruluş sürecinin ürünlerine temelde sahip çıkma zorunluluğu duyan ve bu kesimdeki gelişkin üretim birimlerinin geçici bir havaya kurban edilmemesi gerektiğini savunan bir başka kanat daha vardır. Bu kanat şimdilik ciddi bir karşıt ağırlık oluşturabilmektedir.

Ancak gene de iş bitmiş olmuyor. İki kanadın özel formasyonlarının ve özelemlerinin ötesinde, ortada bir de

nesnel durum vardır. İyi kötü, doğru yanlış, Sovyet tarımı son 50 yılda önemli bir teknik değişim göstermiştir. Sovyet deneyinden bağımsız olarak, dünyadaki tarım teknikleri de genel anlamda değişmiş, gelişmiştir. Bu durumda radikal glasnostçuların NEP özlemleri hangi boyutlarda olursa olsun, bugünkü Sovyet tarımını 20'lerin NEP'ine döndürmek nesnel olarak mümkün müdür? Kuşkusuz burada "yeniden üretilen" değil "tekrarlanan" bir NEP'ten söz ediyorum. Mümkün değildir. İleri tekniklerin bu kadar önem kazandığı bir dönemde, bu tekniklerin kullanımına peşinen ve doğası gereği kapalı olan şekillere dönüş, aklın mantığın alacağı şey değildir.

İlk bakışta önemsiz gibi görünen bir gerçeği daha vurgulamakta yarar var. Sorun biraz daha dikkatle ele alındığında, SBKP önderliğini "herşeye hazır" duruma getiren tarımsal tıkanıklığın, en çok küçük bireysel yan işletmelerde yapılan üretimle ilgili olduğu görülecektir. Başka deyişle bugün büyük kentlerde sıkıntısı daha ağırlıklı duyulan, "bahçıvanlık" ürünleridir. Sovyetler'in yüzyüze geldiği besin maddeleri sorununda, sebze ve meyve tedariki özel önem taşıyor. Bu üretimin önemli bir bölümü ise, kollektif çiftliklerde ailelere tahsis edilen sınırlı toprak parçalarında gerçekleştirilmektedir. Bugünkü sorun, bu küçük üretimi artırmanın yollarını bulmak, sonra da mahalli olarak pazarlanan ya da tarım-sanayi komplekslerine satılan ürünleri büyük kentlerdeki tüketiciye etkin şekilde aktarabilecek altyapıyı ve mekanizmaları kurmaktır. Tarım sorununun hiç de küçümsenemeyecek bu bölümünde NEP'çilik ve bunun çerçevesindeki kapitalist ilişkiler, doğal sınırlarla yüzyüzedir ve kendi başlarına önemli bir tehlike oluşturmazlar.

Eğer durum buysa "tehdit" nereden geliyor? Bütün

bunlar rahatlama vesilesi sayılırsa, tarım kesimindeki önerileriyle radikal glasnostçuların ortaya koyduğu "tehlike" nedir?

İnanması güç gelebilir. Ama bugün Sovyetler'de, yeniden yapılanma aşkına, varolan tüm devlet çiftlikleriyle kollektif çiftliklerin *dağıtılmasını* önerenler de vardır. Önerdikleri, büyük çiftliklerin dağıtılması ve tüm tarım topraklarının köylülere kiralanmasıdır. Bu akıma göre büyük çiftliklerin dağıtılmasında ayırım da gözetilmemelidir; zarar edip sübvansiyona gerek duyanlar da, çok iyi çalışıp önemli bir üretimi gerçekleştirenler de, hep birlikte dağıtılmalıdır. Glasnost'un aşırı NEP'çi bu kanadının talepleri, muhtemelen Politbüro'daki kimi dengeler nedeniyle Gorbaçov'u da kızdırır görünmektedir. Gorbaçov bu yıl yapılan bir toplantıda, söz konusu akıma sertçe karşı çıkma gereğini duyuyor: "Ekonomik önlemlerle insanların yaşamlarını nasıl ayaklar altına alabiliriz? Onların geleceklerini nasıl altüst edebiliriz?" Ve devam ediyor: "Yani şimdi böylesi çiftliklerin 'kapanmalarını' emredip insanlara da 'başınızın çaresine bakın' demek mümkün mü? Toplumumuzun doğrudan doğruya temellerini etkileyen yüksek düzey politikalarda böylesi bir gayretkeşliğe izin verilemez. Anlayamadığım ise şu: Böylesine gayretkeş insanlar nasıl oluyor da basın tarafından genellikle destekleniyorlar?"²² Aynı Gorbaçov bu yılın Mart ayında tarım politikalarına ilişkin olarak SBKP Merkez Komitesi Plenumu'na sunduğu raporda, zarar edenler dışında, iyi çalışan kolektif ve devlet çiftliklerinin de dağıtılıp bunların topraklarının köylülere kiralanmasını savunan görüşleri "bilimsel olarak ve pratikte temelsiz" bulduğunu belirtecektir.²³

Sonuç olarak tarım sorununda, güncel zorunlulukların, bu

kesimdeki verili yapının ve nihayet kolektivizasyon sürecinde kazanılmış mevzilerin gözetilmesiyle, bir tür uzlaşmaya varılmış görünmektedir. Bu uzlaşmada en önemli açılım, aile işletmelerinin bulunduğu toprakların 50 yıl süre ile köylülere kiralanması olmuştur. Ancak yeni girişim öyle bir zemine oturuyor ki, söz konusu aile işletmelerinin gerçek anlamda bağımsızlıkları artık söz konusu olamaz. Başka deyişle tarım kesiminde yeri geldiğinde kabuğuna çekilen milyonlarca "salyangoz" yaratma olanağı bundan böyle yoktur. Bunun nedeni de, verili durumda, büyük ölçekli kolektif işletmelerle bireysel olanların, birbirlerine alması değil birbirini bütünleşici bir yapıya oturtulmalarıdır.

Nasıl?

Sovyet tarımında bireysel yan işletmelerin, kolektif ve devlet çiftlikleriyle ayrılmaz bağları bulunuyor. Bunların tüm altyapı ve teknoloji gereksinimleri kolhoz ve sovhozlara bağlı durumdadır. Başka deyişle bugün Sovyet tarımındaki temel birimi, yaygın kullanılan bir deyimle "çok tabakalı bütün" oluşturuyor. Bu bütünün en alt tabakasında aile yer alıyor. Aile'den sonra şöyle gidiyor: Küçük grup, kiracı ya da kontratçı takım kolektifleri, bunların içinde yer aldıkları kolektif çiftlik, çiftliklerin yöresel amalgamasyonu, çiftliklerin sanayi alanına açılımını oluşturan "agrobusiness" firma ya da işletme, nihayet bu tür birimlerin bölgesel amalgamasyonu...

Gelişmenin bu aşamasında, üstelik böyle bir bütünsel sistem içinde 1920'lerin NEP köylüsünü aynen bulmak mümkün değildir. Aynı bütünlük ve gelişkinlik bir yana itilmediği taktirde, istense bile NEP koşulları aynen yeniden üretilemez. Açık söylemek gerekirse bugün için geçerli olan "tehlike", köylüden ya da yeni kulaklaşma eğilimlerinden çok glasnost

aydınları arasında şekillenen ve yukarıdaki bütünlük dahil kolektivizme yatkın her tür örgütlenmeyi reddeden görüşlerden kaynaklanmaktadır.

Varılan "uzlaşma"nın odak noktası ise, geniş ölçekli modern tarımın sağlayacakları ile bireysel inisiyatif ve motivasyonun getirecekleri arasındaki bir buluşmadır. Örneğin Gorbaçov bu "uzlaşma"yı şöyle dile getiriyor: Kolektif çiftlikler ekipman, gübre ve araştırma alanlarında büyük üstünlük taşıyıp yeni olanaklar sağlamakla birlikte, "köylüyü topraktan kopartmak" gibi bir riski de taşıyor. Buna karşılık küçük işletmelerde toprağa bağlanan köylü, bu kez bilim ve teknolojiden uzağa düşüyor. Sorun, bu ikisini kaynaştırabilmektir. Bunun için bulunan yol, kolektif çiftliklerle devlet çiftlikleri bünyesinde aile ve takım kontrat sistemlerini geliştirmektir. Toprağın köylülere kiralanmasından ayrı olarak ve yer yer de onunla birlikte işleyecek böyle bir sistemde, aileler ve takımlar çiftlikle bir sözleşme yapıyorlar. Teknik her tür donanımı çiftlik tarafından karşılanan üretimde, çiftliğe taahhüt edilenin üzerinde kalan, aile ve takım içinde paylaşıyor. Sovyet tarımında "kontrat sistem" özetle budur*.

* Daha açık olması için bir örnek. Bir devlet çiftliği çalışanı, çiftlikten kendisine 40 hektar arazi ve bir miktar hayvan tahsis edilmesini istiyor. Bunun karşılığında yılda en az 11 ton eti çiftliğine teslim etmeyi taahhüt ediyor. Çalışan, kendi çabalarıyla bir ağıl yapıyor, kimi hurda makinaları tamir ederek çalıştırıyor. Üretim yılı sonunda çiftliğe 31.000 rublelik mal teslim ediyor. Çiftlik, damızlık hayvan, gübre, tohum, yakıt gibi kendi sağladığı yardımları düşünce, çalışanı 8.000 ruble kalıyor. Çalışan, karısı ve boş zamanlarında kendisine yardım eden iki çocuğuyla bu miktarı aile içinde paylaşıyor. (Bu, Gorbaçov'un SBKP MK plenumunun 1987 yılı yazındaki toplantısında yaptığı konuşmada verilen bir örnek. Bk. *On the Tasks of the Party...* Novosti 1987, s.23) Gorbaçov bu örnekten sonra, şu sonucu çıkarıyor: "Yoldaşlar, böyle bir yaklaşımın, siyah olmayan toprak kuşağında (non-black soil zone) yer alan köylerde gelişim sağlayacağına inanıyorum. Oralarda, boş bırakılmış işlenebilir arazi çoktur."

Bugün Sovyet tarımıyla ilgili sorunların bir numaralı yetkilisi durumunda olan Yegor Ligaçev de aşağı yukarı aynı doğrultuda düşünmektedir. Ligaçev geniş ölçekli uzmanlaşmış üretimi ve bu doğrultuda etkinlikte bulunan çiftlikleri savunmaktan hiç geri durmuyor. Ancak, üretime kayıtsızlığın giderilebilmesi için, çalışanla üretim araçları arasında gerçek bir "füzyon" sağlanması zorunluluğunu Ligaçev de kabul ediyor. Kolektif kontrat sistemini, o da aynı nedenlerle destekliyor.²⁵

Bu tür uzlaşmalar ve benzerleri ortaklığı güllük gülistanlık yapmaya yetecek mi? Bunu henüz bilemiyoruz. Doğabilecek tereddütler açısından, bir noktayı özellikle vurgulamak gerekir: Bugün Sovyetler'deki sosyalizmin geleceğine ilişkin kaygılar doğmasına neden olan asıl kaynak, ekonominin şu ya da bu alanında atılan somut adımlardan çok, glasnost'un sağladığı ortamda ilk kez dile getirilen ve giderek belirli ağırlıklara ulaşmaya başlayan sağ yorumlardır.

Niçin sağ deniliyor? Bunu da açıkça dile getirmek isterim. Bugün Sovyetler'de olsun başka ülkelerde olsun, ağırlığını oldukça artırmış bir piyasa ile kamu mülkiyetinin "optimum" kaynaşımını nihai ve kalıcı bir sosyalizm modeli olarak gören, daha ötesini ise büsbütün "utopya" sayan anlayış, bence "sağ" bir nitelik taşıtır. Ve bugün, Sovyet ekonomisi üzerindeki etkileri henüz sınırlı olmakla birlikte, ideoloji planında tam tamına bu anlamda bir sağ çizgi genişip güçlenmektedir. Bu ideolojik yapılanmanın zamanla, özellikle de kimi alanlarda ortaya çıkabilecek derin bunalımları kollayarak, yapı üzerinde çok daha etkili olması mümkündür.

Somut ekonomik sorunlar ve göstergelerden hareketle

yönelinen ideolojik ararışlarla, verili ideolojik oluşumlardan ekonomiyeye yansıyanlar, tek bir bütünlük oluşturuyor. İkisini birbirinden ayırmak, zaman zaman çok güçleşiyor. Gene de burada salt sunuş açısından bir ayırma gidilebilir. Özetle, ilk çıkış kaynağı olarak doğrudan doğruya somut ekonomik sorunlara dayanan , ideolojik şeklini ise zamanla almaya aday çıkışlar üzerinde kısaca durmak istiyorum.

Tehlike Göstergeleri ve Güvenceler

Çok özele inmeden, bugün görebildiğim en güncel "tehdike"ye işaret etmek istiyorum. Parti önderliği bugün ilk kez, ekonomik ve politik rasyonaliteler arasındaki dengeyi kurmada, politik rasyonaliteyi bir ölçüde daha uzağa bırakma yolunu seçmiş benzemektedir. Eğer tarihsel geçmiş ve bunun belirli bir bütünlük içinde anlamlandırılması da politik rasyonalitenin bir parçası sayılırsa, ekonomik rasyonalite adına en çok tecavüze uğrayanın, tarihsel geçmiş olduğunu söylemek gerekir.

Bunun örneklerine az sonra değineceğim. Ancak bundan önce, ortadaki tüm sorunların ve kuşkuların kaynağında yattığını sandığım bir gerçeğe değinmek istiyorum. 1985'den bu yana dünya kamuoyunun bir numaralı ilgi odağı haline gelen, pek çok alanda gerçekten büyük yetenekler taşıdığı su götürmeyen Gorbaçov'la ilgili olacak söyleyeceklerim.

Kendimce şöyle düşündüm hep: Çok yetenekli bir insan, önemli önderlik niteliklerine sahip; ama bir devrimci, bir sosyalist önderden çok, başarılı ve cerbezeli bir işadamını andırıyor... Bu düşünce nedeniyle kendimi sorguya çektiğimi de ekleyeyim. Belki de ben "sosyalist önder" diye yanlış bir tipi tanıyorum, böylelerine şartlanmışım. Kimbilir? Gene de bu "özeleştiril" tavrı benim için yeterince ikna edici olmadı.

Gorbaçov'da, yalnızca onda değil tüm Sovyet önderliğinde, giderek perestroyka ve glasnost süreçlerinin bütününde "eksik olan" birşeyler vardı...

Ve bu eksik olan, bence adına perspektif denen şeydi. Evet Brejnev dönemi, Sovyet sosyalizminin yakın geleceği konusunda tozpembe tablolar çizmiş, gerçekçi olmayan hedefler koymuştu. Ama bunun panzehiri bugünkü pragmatist görünüm mü olmalıydı?

Burada hiçbir şekilde, perestroyka ve glasnost'un hedef seçtiği aksaklıkların önemini, bu aksaklıkları ortadan kaldırma zorunluluğunu görmüyor, görüp de küçümsüyor değilim. Yalnızca şunu soruyorum: Perestroyka ve glasnost başarılı olup da hedefine ulaştığı zaman, diyelim 2000'li yılların başında, nasıl bir sosyalizmle karşı karşıya geleceğiz? Denecektir ki, bu sorunun eksiksiz yanıtlanması olanaksız... Peki genel bir hedef, nihaî evreye doğru hangil ölçütler ışığında ne kadar yol alınmış olabileceğine ilişkin bir fikir de mi yoktur?

Galiba henüz yok. Bugünkü Parti önderliğinin bu eksikliğini oldukça açık şekilde dile getiren bir batılı gözlemciye kulak verilmesini öneriyorum. Sözlerine bütünüyle katılmayacakların bile düşünmelerini gerektiren pek çok nokta var:

"Bütün bunlarda (perestroyka ve glasnost süreçleri kastediliyor, M.Ç.) apaçık eksik olan, ideolojidir. Daha önceki önderliklerin tersine, Gorbaçov ve çalışma arkadaşları, Sovyet toplumunun gelişmesinde bugünkü aşamaya ilişkin herhangi bir teorik çözümleme getirmemişlerdir (...) Geçtiğimiz yıl 27. Kongre'de kabul edilen gözden geçirilmiş Parti programı, almaşık bir çözümleme getirmek yerine, herhangi bir vade biçmeksizin

daha bulanık bir söyleme sahip 'sosyalizmin tüm yönleriyle mükemmelleştirilmesi' hedefini koymaktadır. Komünizme ve 'devletin sönümlenmesi'ne atıfta bulunmaktan kaçınılmıştır. Ve sosyalizm de, kapitalizmin alaşağı edilmesi şöyle dursun, yalnızca 'ona göre daha avantajlı' bir yol olarak tanımlanmıştır (...) Bu durumda ironik olan, Sovyetler Birliği'ndeki yeni reformistlerin nereye gittiklerine ilişkin net bir fikre sahip olmayabilecekleri ihtimalidir." 25

Söylenenleri tuzu kuru bir batılı entelektüelin sözleri olarak yabana atmamak gerekir. Bu yılın başında yaptığı konuşmalarda Gorbaçov'un özel çaba gösterdiği bir nokta, kendilerine, "perspektiflerinin bulunmadığı", yolunda yapılan eleştirileri yanıtlamak olmuştur. Gorbaçov'un böyle bir yanıt gereğini bir avuç batılı Marksist yüzünden duyduğunu sanmıyorum. Parti'de ve toplumda da, perestroyka ve glasnost'un ciddi perspektif eksiklikleriyle malul olduğu şeklinde güçlü eleştiriler olmalıdır. Son bölümde göreceğiz, vardır da...

Daha önce de belirtmeye çalıştım. Sürecin başlarında Gorbaçov kendinden daha emin görünüyor, geleceğe atıfta bulunmaktan da pek çekinmiyordu. Sorunların sanıldığı ölçüde kolay çözümlenmemesi, üzerine yürünen her aksaklığın başka alanlarla somut bağlara sahip olduğunun ortaya çıkması, bütçe açığı ve besin maddeleri sorunlarının ise önceden yeterince tartışılabilen edilemeyen boyutlara ulaşması, görüldüğü kadarıyla Sovyet önderliğini daha da pragmatist yollara zorluyor. Bu yöneliş ideolojik yapılanmaların baskısıyla bütünleştğinde, tehlike sinyallerinin arttığı bir görünüm çıkıyor ortaya. Pragmatizm, bir noktadan sonra ideolojinin boşlanmasını değil, tersine üzerine gidilip yeniden şekillendirilmesini gerektirir. Sovyet deneyinde bu, daha çok böyledir. Ve güncel olarak gerekli pratiğe uygun bir ideolojik

yapılanma, her zaman büyük riskler taşımıştır. Örneğin, Sovyet önderliğinin bugünkü pragmatizmine uygun düşecek bir ideolojik şekillenmenin, gelecekte büyük sorunlar yaratacağını hesap etmek gerekir.

Herşeye rağmen en azından büyük sorumluluklar taşıyan bir önder olarak Gorbaçov'un belirli dengeleri kollamaya çalıştığı da gözleniyor. Daha önemlisi, "perspektifsizlik" eleştirilerine karşı ciddi bir duyarlılık taşıdığını da sergiliyor. İkide bir "sanıldığı gibi perspektifsiz olmadıklarını" vurgulama gereği duyuyor. Ayrıca şu sözleri de ilginçtir:

"Belki de sosyalizme ilişkin ölçütler getirmek gerekecektir. Çünkü, belirli ilerlemeler kaydedilip birtakım yeni özellikler ortaya çıkar çıkmaz şu soru belirmektedir: Nereye gidiyoruz? Sosyalizmden uzaklaşmıyor muyuz?"

Sosyalizmin geleceği konusunda endişe besleyenlere karşı alaycı bir tavır da içerse, Gorbaçov'un "ölçüt getirme" duyarlılığını olumlu bulmak gerekir. Çünkü böyle bir duyarlılık ürünlerini verdiğinde, ya işin rengi iyice belli olacak, ya da en azından sosyalizmin, her glasnost profesörünün istediği niyete yiyebileceği bir muz olmaktan çıkarılması sağlanacaktır.

Bu yılın başında Gorbaçov'un bir grup sanayi işçisine hitaben yaptığı konuşmada "ölçüt getirme" çerçevesinde birtakım adımların atıldığı ve kimi tehlikeli eğilimlere karşı uyarıda bulunduğu görülüyor. *Pravda*'nın 16 Şubat 1989 tarihli nüshasında da yer alan bu konuşmadaki kimi vurgular dikkat çekicidir:

"Biz sosyalizmden yanayız ve bu sistemi pekiştirip geliştireceğiz. Ona inanıyoruz. Sosyalizm emekçi halk için bir sistemdir. Bunun anlamı, bizim sosyalist mülkiyetten yana olmamız ve sistemin ekonomik ve toplumsal potansiyelini sos-

yalist mülkiyet temelinde açığa çıkartmayı amaçlamamızdır. Biz, emekçi halkın gerçek anlamda iktidar sahibi olmasını istiyoruz. Geniş demokrasiden, sorumluluk ve disiplinden yanayız. Bunlar, başlıca ölçütlerdir. Kimileri, bu değerleri sorgulamaktadır. Parti bu tür görüşleri kabul edemez. Bu konuda işçi sınıfının kararlı desteğine sahip olduğumuzu biliyoruz. Sosyalizm bizim sistemimizdir ve onu koruyacağız. Başlıca nokta, budur."²⁷

Herhalde hiçkimse, Gorbaçov'un ortada ne fol ne de yumurta varken salt cansıkıntısından bu tür uyarılar yapma gereğini duyduğunu sanmıyordur.

Gorbaçov'u eleştirmek, bugün sağladığı prestije bakılırsa pek kolay değil. Ancak bir noktayı unutmamak gerekir. Politik ustalıklı idare-i maslahatçılığın birbirinden ayrıldığı yerler olmalıdır. Gorbaçov elbette sıradan bir idare-i maslahatçı değil, tercihini açık şekilde perestroyka ve glasnost'tan yana yapmış bir politik önderdir. Ancak karşılıklı eleştiri ve suçlamaların yoğunlaştığı özel uğraklarda Gorbaçov'un bizdeki bir deyişle "hem nalına hem de mihına" vurmaya eğilimli olduğu gözden kaçmıyor. Gorbaçov'un endişesini anlamak çok güç olmasa gerek: Kapitalist restorasyon yanlıları ve batı özlemcileri, başta radikal glasnostçulara yönelik eleştirilerin belirli bir dozu aşması halinde panik başlayacağını, insanların yeniden kabuklarına çekilip "demek bu seferki özgürlük de bu kadarmış" demeleriyle istenilen canlılık ortamının elden kaçacağını görüyor ve bundan çekiniyor olsa gerek. Bu nedenle radikal glasnostçuların şimdiye kadar hep şımarık çocuk rolünde olduklarını görüyoruz. Başöğretmen Gorbaçov'un "öteki taraf"a daha çok çatması da, bu kesimi rahatlatan bir etmen olsa gerektir. Yoksa *Ogonyok* gibi birçok yayında istenilen şey yazılacak, bu normal olacak; Nina Andreyeva

adlı bayanın bir gazetede makalesi çıkınca ise kıyamet kopacak, "glasnost elden gidiyor" avazeleri yayılacak! Bunu anlamak mümkün değildir*.

Özet olarak, politik ustalıklara rağmen Gorbaçov da zaman zaman oldukça elektik bir formasyonla çıkabilmektedir kamuoyunun karşısına. Bunun en çarpıcı örnekleri, bence tarihe yaklaşımda yer alıyor. Hemen belirteyim, Gorbaçov'un, Ekim Devrimi'nin 70. yıldönümü dolayısıyla yaptığı ünlü konuşmayı, özellikle ayırıyorum. 2 yıl öncesine ait bu konuşma bence oldukça dengeli ve eklektizmden uzak bir nitelik taşıyordu. Ancak tüm dünyanın özellikle teyakkuz durumunda bekleyip büyük önem verdiği bu konuşmada Gorbaçov sanırım özel olarak tedbirli olma gereğini duymuştu. Gorbaçov'un bu konuşmasını, örneğin son zamanlarda tarım sorunlarına ilişkin konuşmalarıyla karşılaştırdığımızda önemli vurgu farklılıkları görmek mümkün olacaktır.

Gorbaçov 1988 yılında kolektif çiftlikler 4. kongresinde yaptığı konuşmada, 1917'den bu yana tarım kesimindeki gelişmeleri ele almıştır. Gorbaçov'un bu konuşmasını dinleyen ve geçmişte olup bitenler hakkında fikir sahibi olmayan birinin, 1920'lerde hiçbir sorunla karşılaşmadan doğru düzgün ilerleyen NEP'e sanki tek başına birtakım keyfi tutkuların son verdiği izlenimini almaması mümkün değildir.²⁸

* Nina Andreyeva batıda ve bizde iddia edildiği gibi herhangi bir üst düzey partinin takma ismi değildir. Böyle gerçek bir şahıs vardır. Üstelik bu bayanın her hareketi izlenmekte, örneğin geçen yıl Gori'deki Stalin müzesini ziyareti sırasında müze defterine yazdıkları hemen ardından basına yansıtılmakta, "bakın hâlâ neler yazıyor bu kadın" edasıyla kazan kaynatılmaktadır. Ve bunun adı da "glasnost"tur! Nina Andreyeva'nın *Sovetskaya Rossiya* gazetesinde yayınlanan ve büyük yankılar uyandıran yazısında, "başımıza yeniden Nepmen'leri, kulakları mı sardıracağız" türünden endişeler dile getirdiği anlaşıyor. Bugünkü glasnost, böyle endişelerin dile getirilmesine tahammül edemiyor. Bunun nedenini tam olarak anlayabildiğimi söyleyemem...

Gorbaçov bu yıl bir SBKP plenumuna verdiği raporda ise, tarım kesiminde 1920'lerde cereyan eden gelişmeleri bu kez daha gerçekçi anlatmaktadır. Bundan, Gorbaçov'un köyden gelen çiftçi delegelerle SBKP merkez komite üyeleri arasında bir fark gözettiği sonucu çıkıyor. Gene de Gorbaçov, örneğin kolektivizasyona geçişi tartışırken, kulak direnişinden hiç söz etmeyebilmektedir. 'Stalin'in tarım alanında hamlelerinin Troçki-Preobrajenski önerilerinin *ayneden* uygulanması olduğu yolundaki görüşü de, katılınması hiç de kolay olmayan bir nitelik taşır.'

Ama henüz Gorbaçov "bitmedi". Daha çiftçiler kongresinde yaptığı konuşmada Stalin'in kolektivizasyon hamlesini "yanlış yaklaşım" (erroneous approach) ilân ettikten sonra, şöyle devam edebiliyor:

"Kolektivizasyona yönelik yaklaşımların yanlışlıklarına dikkat çektikten sonra herşeye rağmen şunu da vurgulamak isterim ki, bütün bunlara bakıp kırsal kesimdeki sosyalist düşünelere olan gerekliliği inkâr etmek de yanlış olacaktır."²⁹

Çok açık söylemek gerekirse, bütün bu söylenenlerin toplamı, "hiçbir şey söylememek"tir. Gorbaçov ne denli usta politikacı olursa olsun, tarih ve teori, politik ustalıklara bir yerden sonra sınır çizen bir alandır. Bu alanlarda, güncel politik ustalıkların ötesinde net bir kimlik ve tercihle ortaya çıkmak gerekebilir. Yapılmış olması gerekenin ne olduğu konusunda tek bir sözcük etmeden, bir yandan "yapılmış olan yanlıştı" demek, öte yandan "kırsal kesimde sosyalist dönüşümler gerekliydi" demek, gerçekten de "hiçbir şey söylememek"tir.

* * *

Birde eşitlikçiliğe karşı açılan savaş var.

Bugün Sovyetler'de böyle bir savaş açılmış bulunuyor. Bu savaş, zaman zaman oldukça demagojik bir içerik kazanarak sürüyor. Örneğin Engels'in bir "eşitlikçilik düşmanı" olarak tanıtılması gibi...

Engels gerçekten de kimi eşitsizliklerin geleceğin toplumunda da süreceğini söylemiş ve ardından eklemiştir: "Sosyalist toplumu *eşitliğin* imparatorluğu olarak düşünmek, çok dar bir Fransız anlayışıdır." (30) Ne var ki Engels'in sözünü ettiği eşitsizlikler doğrudan doğruya "doğal" ya da "coğrafi" nitelikler taşımaktadır. Örneğin Engels dağda ve ovada yaşayanlar arasında bir eşitsizliğin her zaman olabileceğini söylemiştir.

Sovyet toplumunda bugün verilen savaş ise daha farklıdır. Bugün Sovyet ideologlarında bir bölümünün savunduğu gelir farklılaşması, doğrudan doğruya *mülkiyet biçimleri* temeline dayandırılmak istenmektedir. Son derece kritik bir nokta. Örneğin devlet mülkiyetini, sosyalist mülkiyet spektrumunda geri ve bir an önce tek edilmesi gereken bir biçim saydıktan sonra, bunun yerine kooperatif ve hisse senetli mülkiyeti öneren görüşlerin aynı zamanda eşitlikçiliği de boy hedefi seçmeleri bir rastlantı değildir. Eşitlikçiliği hedef alan ideolojiye göre, üretim araçlarının toplumsallaştırılmasından sonra, fiili *üretimin sonuçlarının* da toplumsallaştırılması bir hata olmuştur. Bu da son derece kritik bir noktadır. Hepsini birleştirdiğimizde ortaya çıkan sonuç şu olmaktadır: Sovyetler'de, *bölüşüm* olgusunu da piyasa süreçlerine katmaya, yani gelir dağılımını da bu süreçlere tabi kılmaya çalışan bir eğilim mevcuttur.

Eşitlikçiliğin bu niyetlere dayalı eleştirisi ile "herkese emeğine göre" arasındaki önemli farkı hiçbir zaman gözden kaçırmamak gerekir. Eşitlikçiliği bir anlamda reddeden, ken-

di döneminde Stalin'in savunduğu ve *Gotha Programı'nın Eleştirisi*'nde önerilenle uyumlu bir modelde, emeğin kendisi ile karşılığı arasındaki ilişki her zaman *doğrudan* bir nitelik taşır. Burada ortaya çıkan eşitsizlik, emeğin harcandığı yere ve mülkiyetle ilişkisine değil, doğrudan doğruya harcanışındaki süreye ve niceliğe dayanır. Bu anlamda da, çok çalışan daha çok alır. Eşitlikçiliğin "yeni" eleştirisinde ise, savunulan eşitsizliğin temelinde, fiili emek süreciyle doğrudan doğruya ilişkisi olmayan etmenlerin, bu arada söz gelimi verili talebin, hisse senedine sahip olunan işletmenin performansının, mülkiyet biçiminin vb. yatması da meşru kabul edilmektedir.

Eşitlikçiliğin bu türden bir eleştirisi, sübvansiyonlara ve devletin toplumsal politikalarına yönelik kimi eleştirilerin içeriğiyle de bütünleştğinde, ortaya daha tehlikeli bir görünüm çıkmaktadır. Sözgelimi "devletin sağmal inek olmadığı" görüşü benimsenip gereği yapılır ve bunun üstüne bir de bölüşümün piyasa süreçleri tarafından belirlenmesine izin verilirse, bu doğrudan doğruya işgücünün metalaşmasına geçiş anlamına gelecektir.

Şunu da belirtmekte yarar var: Sovyet ekonomisinde, kazancın (ücretin değil) arz ve talepte belirlenebileceği sınırlı alanlar olacaktır. Bugün de vardır. Örneğin hizmet sektöründe, tamircilik vb. ek işlerde, ayrıca emek kullanmayan çalışanın gelirinin bu şekilde belirlenmesi doğaldır. Önemli olan, arz-talep mekanizmasının, hizmetler sektörü dışında, sanayi ve tarım üretimine sokulmamasıdır. Arz-talep yasalarının bölüşüm alanına da sokulması, sosyalizmde işçinin "emek gücünün değerini" değil somut emeğin karşılığını alması³¹ şekilde özetlenen temel ilkeyi de ortadan kaldıracaktır.

Sovyet toplumunda köklü bir altüst oluş yaşanmadan, başka deyişle politik planda köklü bir dönüş gerçekleştirmek için, salt kendiliğinden işleyen süreçlerle işgücünün meta haline gelmesi mümkün değildir. Bunun için, örneğin bilinçli olarak işsizlik yaratıcı, devletin toplumsal politikalarına özel olarak belirli ve amaçlı değişiklikler getirici, mülkiyet biçimlerine ise çok geniş bir alanda serbesti tanıyıcı bir *ideolojik* çerçevenin oluşup yerleşmesi gerekir. Kimi eğilimlere rağmen, Sovyet toplumunun kaçınılmaz olarak bu ideolojiye doğru gittiğini söylemek mümkün değildir. Tek yolu vardır: Karşı devrim ve işçi sınıfından gelecek tepkileri ezecek bir güç...

NOTLAR

- (1) Stalin, Josef; *Son yazılar*, ss. 141,149
- (2) Yakovlev, A.; *Modern Socialism Must First and Foremost Know Itself*, Novosti 1987, s.9
- (3) Gorbachev, M.; *Reorganisation and the Party's Personnel Policy* Novosti, 1987, s.12
- (4) Yakovlev, A.; *a.g.e.* s.16
- (5) Kagarlitsky, B.; "Demokrasi Yerine Piyasa", *Iktisat Dergisi*, No: 284, Temmuz 1988, ss.15-17
- (6) Gorbachev, M.; *We Speak Openly About Our Policy Objectives* (SBKP Merkez Komite 1985 Nisan Plenum belgeleri) Novosti 1985
- (7) Slyunkov, N.; *Restructuring the Economy Is The Paramount Political Task*, Novosti, 1988, s.2
- (8) Nuti, D. Mario; "Perestroika: Transition From Central Planning to Market Socialism" s.361
- (9) Goldmann, M.; *Gorbachev's Challenge*, W.W.Norton and Comp. N.Y. 1987, ss.22-23,54

- (10) Andreyev,S.; "Cause and Effect", *Braking Mechanism* içinde, Novosti 1988, s.11
- (11) CPSU: *Documents and Analysis*, APN no: 2,12 Ocak 1989, s.16
- (12) *Die Zeit*'in Aganbegyan'la Yaptığı Görüşme, akt. 2000'e Doğru no: 44, 25-31 Ekim 1987, s.42
- (13) *M.Gorbachev's Answers to Questions Put by L'humanite*, Novosti 1986, s.3
- (14) *Answers to Questions Put by Time Magazine*, Novosti 1985, ss.12-13
- (15) Aganbegyan,A; "New Direction in Soviet Economics" *New Left Review*, no: 169, Mayıs-Haziran 1988.
- (16) *Panaroma Perestroika*, APN, no: 9, 31 Mart 1989, s.5
- (17) CPSU: *Documents and Analysis* APN, no.5, 2 Şubat 1989, s.5
- (18) Aganbegyan, *Die Zeit*....
- (19) bk. *L'humanite*'ye yanıtlar.
- (20) Aganbegyan, *New Left Review*
- (21) Gorbachev,M.; *Perestroika Is The Concern of All Soviet People* Novosti 1989 s.11
- (22) Gorbachev,M.; *At the Crucial Stage of Perestroika* Novosti, 1989, s.15
- (23) APN, no:13, 16 Mart 1989, s.8
- (24) Ligachev, Yegor; *a.g.e.* ss.14-21
- (25) Cox, Terry; "USSR Under Gorbachev: The First Two Years", *Capital and Class* no: 32 (Yaz) 1987 s.11
- (26) APN no: 38, 11 Mayıs 1988, s.11
- (27) APN no: 8, 16 Şubat 1989, s.3
- (28) Gorbachev,M.; *Using the Potential of Cooperatives...* Novosti 1988, s.9
- (29) APN no: 13, s.11
- (30) Marx-Engels; *Gotha ve Erfurt*.... s.60
- (31) Küçük, Yalçın; *Planlama, Kalkınma ve Türkiye*, Tekin yay. İst. 1978 s.212

Beşinci Yazı

**PERESTROYKA ve GLASNOST:
İDEOLOJİ CEPHESİ**

PERESTROYKA VE GLASNOST: İDEOLOJİ CEPHESİ

1985 yılında yenilenme hamlesini başlatan parti içi dengeler herhalde ilginç bir konudur. Ancak bu konu üzerinde ayrıntılı olarak durma olanağımız yok. SBKP'nin üst düzey yöneticilerini bir yana bırakırsak, kimse için yok. Spekülasyonlar, yakıştırmalar yapılabilir. Batıda olduğu gibi. Fikir verici işlevlerine rağmen, bunların kendi başlarına derin açıklayıcılıkları olabileceğini sanmıyorum.

Parti içi dengenin ayrıntıları bilinmese de, 1985'de gündeme gelen değişimin hangi süreçlerinin ürünü olabileceği üzerinde durmak gerekir. Yani, bu işin bir geçmişi olmalıdır. Örneğin ünlü muhaliflerden Rudolf Bahro'nun, değişimi, "Lenin'in partisinden birşeylerin hala yaşıyor oluşu"na bağladığı hatırlanacaktır. Gene Bahro'ya göre, Gorbaçov'u başa getiren liberal bir akımdan söz etmek de mümkün değildir üstelik.¹

Bahro'ya başvurma gereğini özel bir nedenle duydum. Neden, Bahro'nun "liberal akım" tanımını kullanması ve 85 öncesinde böyle bir akım olmadığından emin görünmesi. Gerçekten de geleneksel muhalif (dissident) tipleri bir yana bırakırsak, Sovyetler'de 1985 yılına dek parti içi ciddi bir liberal akımdan söz etmek çok güçtür. Böyle bir akım olmadığı için mi, yoksa olup da dışarıda pek bilinmediği için mi?

Bu soruya da göğüs gere gere kesin bir yanıt verilemez. Gerçi bugün bakıldığında, ülkede tastamam liberal bir akımın da sahnede yerini aldığı görülecektir. Bu gerçek, liberal akımın geçmişte var olduğunu, güçlendiğini ve politik çıkış için uygun zaman kollandığını göstermez mi?

Akla çok yatkın da görünse, böyle bir yaklaşımın Sovyet deneyinin son yıllarına özgü kimi incelikleri açığa çıkarmayacağı, tersine gizleyeceği inancını taşıyorum. Başka türlü söylenirse, Sovyetler'de bugün giderek bir tür şımarık çocuk rolü oynamaya başlayan radikal glasnostçu akım ile, 1985 yılındaki çıkışı gerçekleştiren çizginin bir ve aynı şey sayılmasında önemli sakıncalar vardır. Aralarında ortaklıklar, ideolojik yapılanmada kimi süreklilikler bulunabilir. Ancak, bence bir özdeşlik yoktur. Belki uç bir benzetme olacak ama, biri doktor Frankenstein ise, öteki onun biraz da tesadüfen yarattığı canavardır.

"Bilimsel" kanıtını gösterebileceğimi iddia etmiyorum. Sovyetler'de son 30 yılda bir anlamda Kruşçev reformlarının mirasçısı, bir anlamda da NEP bağlamında "ileri hamle için geçici geri çekiliş" yanlısı parti içi bir oluşumun, çok fazla öne çıkmadan sürekli olarak güç topladığını sanıyorum. Bir bakıma "sessiz ve derinden" giden, hem birikip hem de biriktiren bir akım...

Bu akımın özgün temsilcilerinin, sözcüğün gerçek anlamıyla "liberal" olarak tanımlanabileceklerini bugün de pek sanmıyorum. İstenirse, "reformcu" denebilir. Bunu da "reformist"ten özenle ayırmak gerek. Esasen en çok biriktirdikleri şeyin, çeşitli reform projeleri olduğunu sanıyorum. Bu projeler uygulanmaksızın elde biriktikçe, giderek daha kapsamlı ve radikal nitelik kazanmaya başlıyorlar. Elbette bu birikim, Sovyet ekonomisinin üstüste yığılan sorunlarıyla daha da güçleniyor. 1985'e yaklaşıldığında reformcu kesimin

elinde, pek çok açıdan gerçekten gelişkin, üstelik taşıdığı mükemmellik görüntüsüyle sahiplerine de güven veren bir almaşık beliriyor. Bir süredir ağırlaşan sorunların altından eski yöntemlerle kalkamayan sistem, biraz çaresizlik, ama daha çok da rahatlıkla, bayrağı reformcu ekibe teslim ediliyor.

Özellikle yeniden vurguluyorum: Bu, "liberal akımın başa gelmesi" değildir.

İnce noktayı görmek için, 85'e dek güçlenip proje biriktiren reformcular dışında, Parti'nin geri kalan kesiminin ne yaptığına bakmak gerekir. Doğrusunu söylemek gerekirse, bu kesimin anlaşılmaz bir vurdumduymazlık içinde, Sovyet sosyalizminin genel sorunlarından koptuğu ortadadır. Burada, kimilerinin sözünü etmeye pek meraklı oldukları çıkarcılıktan, rüşvetçilikten ve yozlaşmalardan başka birşeyi kastediyorum. Brejnev dönemi, belki en dürüst ve çalışkanları da dahil, insanları sosyalist kuruluşun temel sorunları ve perspektiflerine kafa yorduracak ortamdan uzaklaştırmıştı. Evet, SBKP'nin kimya sanayii departmanı organik silikon bölümünde görevli bir partili belki yan gelip yatmıyor, sabahlara kadar çalışıyordu. Ama öyle ya da böyle yaptığı iş, son tahlilde organik silikon üretimiyle ilgiliydi. Bilimler Akademisi'nden bir profesör, belki gerçekten çok çaba harcıyor, sosyal demokrasiye ilişkin literatürün tümünü tarıyordu. Ama önünde sonunda yazacağı, "sosyal demokrasi-nin ikili yanı olduğu, birinin egemen sınıflara, ötekini de emekçi kesimlere baktığı" türü şeyler olacaktı. Özetle küçük küçük alanlarda "herkesin kendi işini en iyi yapması" mantığı, sonunda, o alanlarda hiçbir işin iyi yapılamayacağı genel bir olumsuzluklar birikimine yol açıyordu...

O halde 85'e gelindiğinde, reform misyonlu kesim dışında SBKP'nin, büyük üye çoğunluğuyla şekilci ve kalıpcı,

ama içi kof bir yığın oluşturduğunu söylemek mümkündür. Bu noktayı son derece önemli buluyorum. Çünkü 1985'den sonra perestroyka'yı ve glasnost'u gerçekten sağ bir içeriğe taşımaya çalışan mediokr da, hazırlıksız yakalandığı için sosyalizmin savunusunu ancak kimi refleksler aracılığıyla yapabilen ortodoks da, aynı kof ve kalıpcı yığının içinden çıkacaktır. Hem günümüz glasnost mediokru, hem de içten ama beceriksiz sosyalizm savunucusu, 85 öncesindeki bu başıboşluğun yaratıklarıdır.

Burada işin içine bir "keşke" sokulabilir mi? Evet, "keşke" Brejnev döneminde Parti'de bir tartışma süreci olsaydı, reform projelerini biriktiren kesim "keşke" düşündüklerini dışa vurarak böyle bir süreç yaratabilseydi, "keşke" SBKP reform dönemine parti olarak tüm kadrolarıyla çok daha olgun girebilseydi... Bunlar olmadı ve belki, olamazdı da. Ama olsaydı, bugün, radikal glasnostçularla daha ortodoks konumda yer alanların, birbirlerine ilişkin yakınlıklarını yeterince yontulmamış feryatlarla dile getirmelerine herhalde gerek kalmazdı.

Yenilenme sürecinin ilginç özelliğine, bir yazısında Ö.Bedri Canatan da dikkat çekmişti: "Perestroyka, şart koştuğu açılımın önündeki engellerin özeti durumundaki siyasal iktidarı ve partiyi, aynı zamanda bu açılımın öncüsü olarak ilan etmektedir. Yani ortada, dinamiği kendinde ve kendisi, engeli de kendinde ve kendisi olan özgül bir tarihsel duruş biçimi vardır."² Durum, nesnel olarak gerçekten budur. Ancak aynı durumun kimi özel sorunlar yarattığı da ortadadır. Az önce iznini istediğim "keşke"ler gerçekleşebilseydi, atılımın öncüsü Parti'nin, "kendinden" kaynaklanan daha az engelle karşılaşması mümkün hale gelecekti. Bugün ise ortada, sosyalist mücadelede ve sosyalizmin kuruluşunda toplam 90 yıllık deneyimi olan Parti açısından "biçimsiz"

sayılabilecek bir durum vardır. Daha hazırlıklı ve pekişmiş bir kesim, Parti'nin büyük çoğunluğunu, bir yanda "eskiye bağlanıp kalanlar", öte yanda da "aceleciler" ve "maksimalistler" olarak *azarlama* konumunu elde edebilmiştir! İroni buradadır. Gorbaçov reformculuğu, bir geçiş döneminde, parti yaşamına ilişkin olarak belki de en çok eleştirdiği bir pratiğe bizzat kendisi başvurma durumunda kalmaktadır. Ama herkesin hakkını da teslim etmek gerekir: Bu, Gorbaçov ekibinin özel politik formasyonunun ya da art niyetlerinin değil, doğrudan doğruya Brejnev döneminde devralınan durağan parti yapısının sonucudur.

Eksik kalan bir noktayı tamamlamak istiyorum. 1985 yılında çıkış yapan reformcu ekiple günümüz radikal glasnostçu akımının bir ve aynı şey olmadıklarına gerçekten inanıyorum. Ancak, başta Gorbaçov olmak üzere reformcu ekibin, bugün tam tanına 85'deki politik konumunda olduğunu da iddia etmiyorum. Onlar da değişmişlerdir. Özellikle karşılaşılan sorunların boyutlarını gördükçe, bu değişim hızlanmıştır. Ve aynı ekibin bugünkü konumu, sosyalizm yorumunda liberal tonlara 85'e göre daha yakındır. Bu kaymanın sonuna gelindiğini, yani liberal bir dengeye tam anlamda an-gaje olunduğunu söyleyemem. Başkalarının "bürokratlar", "nomenklatura", "neo stalinistler" diye tanımlamayı pek sevdiği, benimse aralarında sosyalizmin kazanılmış değerlerine sahip çıkan, daha gelişkin bir sosyalist toplum perspektifini koruyan unsurların da bulunduğu inandığım kesim eğer şaşkınlığını atıp toparlanabilir ve kendini geliştirebilirse, reformcu ekibin daha da ötelere kayması karşısında ciddi bir set oluşturabilecektir.

Şimdi bıraktığım yerden sürdürüyorum.

Gorbaçov'un son bir iki yıl içerisinde sürekli olarak altını çizdiği iki noktadan söz edeceğim. Bunlardan birincisi,

boyutları artık rahatsız edici olmaya başlayan ideolojik kaos ortamına karşı, Parti'yi güçlendirme ve ideolojik yapılanmayı sağlama görevlerin öne çıkmasıdır. İkincisi ise, Gorbaçov'un özellikle son zamanlarda ve çok ilginç şekilde, "plan ve perspektif sahibi olduklarını" ve öyle "el yordamıyla gitmediklerini" vurgulama gereği duymasıyla ilgilidir.

Parti'nin ideolojik bir silkiniş ve netleşme sürecine girmesi, burada anlatılmaya çalışanlar ışığında da dayatıcı bir ihtiyaç olarak beliriyor. Gorbaçov'un ekibinin gönlünde tam tamına ne tür bir ideolojik yapılanma yatar? Bu konuda kesin birşey söylenemez. Ancak Gorbaçov'un gönlünde yatan ne olursa olsun, başka bir deyişle soruna hangi "taraf" açısından bakılırsa bakılsın, ideolojik silkiniş çağırısı yerinde ve sağlıklıdır. Çünkü niyet ne olursa olsun, yenileşmeye hazırlıksız yakalanan, bu hazırlıksızlık içinde gerçekleri bir yanda "liberalizm" öte yanda ise "muhafazakarlık" merceklerinden kırılmış halleriyle görebilen partililer, bu sayede kendilerini belki daha gerçekçi ve ideolojik eklemlenmelerle geliştirebileceklerdir. *Ogonyok* ve *Moskovskiye Novosti*, birer yayın olmalarının ötesinde, birer ideoloji odağı olarak da Parti'de tartışılabilmelidir. Bunların yaydıkları, SBKP'nin yeni ideolojik portresinin oluşumu sürecinde ya benimsenip başta edilmeli, ya da bir kenara bırakılmalıdır. Bu, tekseslilik falan değil, en azından kimi hayati alanlarda Parti'de belirli bir netliğin sağlanması demektir. İşte, Gorbaçov'un söylediklerine bu anlamda kulak verilebilir:

"İçinde bulunduğumuz toplumsal atmosferde, bütün bu tartışma, aranış, fikir ayrılıkları ve aynı zamanda da merkezkaç eğilimler ortamında, Parti'nin bütünleştirici rolü vazgeçilmez bir nitelik kazanır. Parti'nin politik, örgütsel ve ideolojik çalışması ya

da kadro politikası olmadan yapamayız. Ekonomi, politika, etnik ilişkiler ya da kültür; hangi alanı alırsak alalım, Parti merkezi bir rol oynar." ³

Gorbaçov'un bu vurgusu, Parti'nin nihai olarak kazanmasını istediği özel ideolojik formasyon ne olursa olsun, yerindedir. Ayrıca Gorbaçov, kendi ekibi açısından bakılırsa, politik olarak da doğru bir tutum içindedir. Çünkü ideolojik "köşe"lerine kavuşturulmaksızın kendi haline bırakılan ve bu yönüyle de 85 öncesindeki durumu yaşayan bir örgütte, bu kez anti-reform ya da "muhafazakar" grupların güç toplayıp, aynı Gorbaçov ekibinin yaptığı gibi, kılıçlarını ortaya atmaları pekala mümkündür. Gorbaçov ve ekibi Parti'ye daha yakın ve yatkın oldukları ideolojik yapıyı kazandırmak isteyecektir kuşkusuz. Gene de bu sürecin Parti içinde canlı bir üye katılımı ile yürümesi, en liberalinden en ortodoksuna kadar her türden görüşün gerçekte ait oldukları bir yerde yarışmaları sonucunu getirecektir. Kısacası, gazete ve dergi köşelerinden çok; parti örgütünde... Sonuçta nasıl bir ideolojik yapının ortaya çıkacağını bugünden kimse kestiremez. Ama şurası kesindir: Bugünkü ideolojik yapılanmalardan hiçbirisi, Parti'de, kendi özgün vurguları ve sivrilikleri ile büsbütün egemen olamayacaktır.

İlgi çeken ikinci nokta, Gorbaçov'un son zamanlarda sürekli olarak, yapılan işlerin "hazırlıklı" ve "planlı" olduğunu vurgulama gereği duymasıyla ilgiliydi. Bunu, özel olarak bu konuda ciddi kuşku ve endişelerin bulunmasına bağlamak gerekir. Başka deyişle hazırlıksız yakalanan taban, özellikle de ortodoks kesim, radikal glasnostçuların denizlik ve dengesizlikleri karşısında öfke içindedir; ve bu ortamda Gorbaçov ekibine yönelik en doğal soruları da şu olmaktadır: Yola çıkarken bunları da hesaplamış mıydınız?

Ne var ki radikal glasnostçuların öfke uyandıran salvo-

larına bizzat hedef olanlarla bu tür salvoları özde benimsemeyenler, henüz kendi tepkilerini örgütleyip ideolojik olgunluğa ulaştırma aşamasında değiller. Bu nedenle de çıkışları daha çok "başöğretmene şikayet" şeklinde olabilmektedir. Gorbaçov da, bu şikayetleri zaman zaman "merak etmeyin ne yaptığımızı biliyoruz" yatıştırıcıları, zaman zaman da radikal glasnostçulara yönelik "denge azarlamaları" ile yanıtlamaktadır.

Anlatmaya çalıştığım durumu bir de tarihçi Afanasyev'den dinlemek ilginç olacak. Afanasyev, 19. Parti Konferansı'nın değerlendirilmesine ilişkin olarak kendisine sorulan bir soruyu yanıtlarken şöyle diyor:

"Örneğin ben, perestroyka karşıtlarının bu denli sessiz kalmalarından çok endişe duydum. Niçin sessiz kalıyorlar? Eğer karşıt bir görüş varsa, bunun savunucularına da görüşlerini açıkça dile getirme olanağı tanınması gerektiğine inanıyorum." 4

Tarihçi Yuri Afanasyev'in, eğer böyleleri gerçekten varsa, perestroyka karşıtlarına sempati duyduğunu düşünmek yanlış olur elbette. Afanasyev belki birşeyden kuşkuludur. "Perestroyka karşıtları"nın Parti konferanslarında bunca sessiz kalmaları, birtakım planlar içinde olduklarını mı gösterir? Afanasyev'in uzun dönemdeki endişesi bu olabilir. Çünkü çok kısa dönem için "perestroyka karşıtları"nın iş planlayabilen örgütlü bir güç konumuna erişebileceklerini söylemek mümkün görünmüyor.

Ya da Afanasyev bu tür politik endişelerin çok ötesinde, gerçekten açık tartışma yanlısıdır ve "perestroyka karşıtları"nın suskunluğu da onu şovalyece duyguları açısından rahatsız etmektedir... Her iki durumda da beliren sonuç aynıdır. Radikal glasnostçulara karşıt düşüncelerin henüz birikimsiz olmaları ve yalnızca birtakım reflekslerle

ifade edilebilmeleri dışında, yaratılan "perestroyka düşmanı" umacısı da, bu düşüncelerin geliştirilmesini kösteklemektedir. Eğer aykırı görüşlerin bu şekilde "manevi baskı" altında tutulması sürdürülürse, bunlar bir köşede birikip örgütlenerek hukuken örgüt içi, ama Parti'nin geri kalan kesimlerine dışsal bir çizgi olarak kendi günlerinin gelmesini bekleyecektir. Oysa açık tartışmanın, bir bütün olarak Parti'de daha ileri sentezlere olanak tanıyıcı yönü vardır.

Bugünkü ortam gerçekten ilginçtir. Gelişmelerden endişe duyanların örgütsüz ve içgüdüsel tepkilerinden bir "fren mekanizması" ve "perestroyka düşmanlığı" hayaleti yaratmakta galiba biraz fazla ileri gidilmiştir. Bu aşırılığın bir nedeni, yenileşmeye daha ilk yıllarında koruyucu bir zırh kazandırmaktı sanıyorum. İkinci bir neden de, yakın geleceğin ideolojik yapılanmalarında söz sahibi olabilecek güçleri bugünden suskunlaştırmaya yönelik bir sindirme hareketi olabilir. Perestroyka ve glasnost'un kimi özel yönlerini hedef alan her kuşku ve eleştirinin "yiyicilik", "bürokratlık", "çıkarıcılık", "tutuculuk"la özdeşleştirilmeye çalışıldığı bir manevi baskı ortamı özetle...

Dediğim gibi, bunda biraz fazla ileri gidilmişse benziyor. Doğrusu oldukça komik de sayılabilir. Gorbacov'a mektuplar yazılıp "kim bu perestroyka düşmanları" soruları sorulabiliyor. Hatta "isim verin" diye ısrar edenler de çıkıyor. Durumu anlatacak daha iyi örnek düşünülebilir mi? Kimilerine kalırsa ortalık perestroyka düşmanından, glasnost karşıtı-ndan geçilmiyor; ama gene de kim bunlar, pek bilen yok. Yukarıdaki olayları anlatan, Gorbacov'un bizzat kendisidir. Olayın saçmalığı kendisini de rahatsız etmiş olmalı ki, yanıt olarak şunları söyleme gereği duyuyor:

"Sanıyorum bu durumu açığa kavuşturmamız gerek.

Bizim politik karşıtımız yoktur; perestroyka'ya mu-

halefet yoktur. Bu devrimci değişimlerin ilk aşamalarında kimi güçlükler ortaya çıkmıştır. Bu güçlükler, şu ya da bu şekilde hepimizi etkiliyor. Çünkü hepimiz, eğer böyle diyeceksek, zamanımızın çocuklarıyız. Oluşan fren mekanizması varlığını kendi başına sürdürmedi. Bunun savunucuları merkez komitesinde, devlet katlarında, bakanlıklarda, cumhuriyetlerde, yörelerdedir. Bunları çalışma kolektiflerinde, hatta Komsomol'da bile bulabilirsiniz..." (5)

Gorbaçov bunları iki yıl önce, Genç Komünistler Birliği'nin 20. Kongresi'nde yaptığı konuşmada söylüyor. Öyle anlaşılıyor ki hedef yaratma taktiğinin gittiği uçları görünce, bir tür "şeytan hepimizin içinde" retoriğine başvurma gereği duyuyor. Aradan geçen iki yıl içinde "perestroyka düşmanları" yakıştırmasının anonim niteliğinde bir değişim olmuyor; bu "düşmanlık" net ölçütlerle gene tanımlanamıyor.

Şimdi bir toparlamaya gidebiliriz. Bütün bu anlatılanlar bir netliğe işaret ediyor: Kendisi de etkiye açık olmakla birlikte, Gorbaçov'un reformcu ekibi, Parti'yi, politika ve perspektif olarak hazırlıksız durumda buluyor. Gelişkin sayılabilecek ekonomik reçeteleriyle üstünlük sağlıyor. Oysa, Gorbaçov ekibinin reformculuğu, *ideolojik* dayanak ve perspektifleri açısından görelilik olarak yoksul bir görünüm de veriyor. Ekonomik önlemlerini uygulamaya sokmaya çalışan perestroyka ekibinin, ideolojik boşluklarını, hem kendinin hem de Parti'nin bütününün buna hazırlıklı olmadığı koşullarda doldurmaya çalışması, ortaya tam anlamda bir fikirler kaosu çıkarıyor.

Bu kaos ortamında hemen hemen her kesim, daha önce tanık olmadığı bir dış etkilenim yaşıyor. Anlatıldığı ve anlaşıldığı kadarıyla, genç kesimler Gramsci'yi, Frankfurt

okulunu, vb. keşfederken, yaşlıbaşlı partililer de örneğin Bernstein'den Avrupa Komünizmine uzanan çizginin ürünleriyle tanışıyorlar. Parti'nin 60 yıllık ideolojik otarşı anlayışı böyle yıkılıyor.

Ve işin ilginç, glasnost döneminin devraldığı ideolojik formasyonun, yeni tanışılan ürünler karşısında çoğu durumda dirençsiz kaldığı da gene ilk kez bugünlerde ortaya çıkıyor.

* * *

Yenilenme sürecini Türkiye'den değerlendirenler arasında Ertuğrul Kürkçü bu sürecin Sovyet halkı üzerinde bir tür "bilgi şoku" yarattığını söylemişti.⁶ Katılıyorum ve işe buradan başlanabileceğini sanıyorum. Ne var ki, benim şu ana kadar ulaşabildiğim kaynaklar arasında, yaşanan bilgi şokunu anlatan ayrıntılı çalışmalar bulunmuyor. Daha çok, başka konularda yazılanlardan kimi çıkarsamalara gidilebileceği anlaşıyor. Bunlardan birini, daha önce de atıfta bulunduğum gibi, bir tür "Sovyet yeni solu" temsilciliği yapan Kagarlitski oluşturuyor.

Ona ileride de başvuracağım. Burada kendisinden yararlandığım yan şu: Kagarlitski'ye göre Rusya "insanların tarih için deli oldukları, geçmişin boşluklarının doldurulması için can attıkları" bir ülkedir.⁷ Bu sözlerin gerçeği iyi yansıttığını sanıyorum. Üstelik çok da önemli ve açıklayıcı buluyorum. Örneğin Sovyet sinemasını alalım. Bilenler herhalde hak verecektir. Hiçbir ülkenin sinemasında bu denli yoğun iç tarih hesaplaşması yoktur. Ayrıca bu tarih merakını, günümüz dünyasında nadir rastlanan, son derece saygın, hatta "soylu" bir meziyet olarak değerlendiriyorum. Tarihine bu denli yoğun ilgi duyan bir toplum, kim ne derse desin, son tahlilde kendini mükemmelleştirme potansiyeli

taşıyan bir toplumdur. Özetle bu, pek çok aksaklığa rağmen, toplumda sağlıklı bir dinamizmin bulunduğunu gösterir.

Bu gerçeği teslim ettikten sonra, tarihe ilginin, her toplumu getirebileceği tehlikeli eşiklerden de söz etmek gerekiyor. İlginin yoğun olduğu toplumlarda, tarih ne denli boşluklarla doluysa, tahrikçiliği de o kadar artar. "Tahrikçilik"ten, tarihsel boşlukları doldurma iddiasındaki fantezik kurgulara, hatta "katastrofik açıklama"lara da yönelebilecek ayırımsız bir ilgiyi kastediyorum. Görebildiğim kadarıyla glasnost sürecinin belli başlı ürünlerinden biri de bu olmuştur.

İşlendiği taktirde olumlu ürünler verebilecek olan böyle bir ilgi sürecinin, ilk aşamalarda, bir tür mediokrasi egemenliğine yol açması büyük ihtimaldir. Çok farklı yönleri de olsa, aklıma şunlar geliyor: Türkiye'de 27 Mayıs 1960'tan hemen sonra, Menderes'in Kars ve Ardahan'ı Ruslara satmak istediğinden öğrenci olaylarında öldürülenlerin kıyma makinelerinden geçirildiklerine kadar pek çok "tarihsel ifşaat" ortaya atılmış, daha ilginç o dönem bunlara inanılmıştı. Bu örnekle glasnost'un Stalin dönemine ilişkin ifşaatleri arasında ciddi paralellikler görüyorum. Gene Türkiye'de 27 Mayıs'tan sonra *Tef* dergisini hatırlıyorum. O dönemki adlarıyla "sabıklar"ın (DP'liler) iler tutar yerini bırakmamayı kendine görev edinmiş bir dergiydi. DP'ye yönelik bir öfke yaratıp bunu bilmek ve diri tutmak için neler yapmazdı ki... Dergide, "siz olsaydınız sabıklara ne ceza verirdiniz" türü bir sorunun her hafta dönemin tanınmış kişilerine yöneltildiğini anımsıyorum. Örneğin kaleci Turgay Şeren şu yanıtı vermişti: Hepsini bir yerde tutup bizim Metin Oktay'ın üzerlerine şut çekmesini sağladım... Sabıklara ceza konusunda hayalgücü tahrikçiliği o boyutlara ulaşmıştı ki, bir 27 Mayıs yanlısı, DP'lilerin hepsini ünlü bir seks yıldızının tezgahından

geçirip "perişan etme" gibi erotik projeler bile üretebiliyordu. Bunların hepsinin, bir de çizimlerle desteklendiğini düşünün...

Kuşkusuz fark var. Ama *Ogonyok*'u ve onun gibi dergileri bu anlamda bizim eski *Tef*'e benzetmek mümkün. Çünkü hepsi, açılan bir kapaktan ilk fırlayan unsurların, arrivist bir ağırlığın konumunu yansıtır. Bir tür mediokrasi olarak da tanımlanabilir. Kapaktan ilk fırlayanlar onlardır; çünkü yüzeye daha yakın dururlar. *Ogonyok* ile *Tef* arasındaki temel fark, iki toplumdan birindeki tarih ilgisinin daha çok dedikodu odaklı olmasında düğümlenir*.

Sonuç şu oluyor: Yenilenmenin şu anda en yaygın ürünü, glasnost mediokrudur. Bunu, yönetimin özellikle göz yumduğu bir hatadan çok, belki Sovyetler'deki dozajının düşük olması arzu edilecek, ama doğal ve kaçınılmaz bir sonuç şeklinde değerlendirme yanlısıyım. Geleceğin süreçleri açısından asıl belirleyici olacaklar ise, popüleritesi henüz az da olsa, daha derinlerde cereyan eden hesaplaşmalardır.

Kagarlitski'nin anlattıklarına bakılırsa, hesaplaşmanın ögeleri arasında bir tür Sovyet yeni solu da yer alacağı

* Yoksa öyle değil mi? Bu satırları yazdıktan bir gün sonra, *Cumhuriyet* gazetesinde bir haber çıktı. Kimi Sovyet yazarları, yayımladıkları ortak bir mektupla *Ogonyok* dergisini sert şekilde eleştirmişlerdi. *Cumhuriyet*, haberi, yazarların ağzından "*Ogonyok* Dergisi Tarihi Çarpıtıyor" başlığında verdi. Aralarında film yönetmeni Bondarçuk'un da bulunduğu yazarların ortak mektubunda *Ogonyok*'un "dedikoducu" olarak nitelenen yayın politikası şu sözlerle tanımlanıyor: "Uygulanan ilke şudur: Biri birşey duymuştur, biriyle ilgili bir söylenti vardır, biri ötekine telefon etmiştir... Yani belgelere ve denetlenmiş bilgilere dayanılmamakta, ciddi analizler yapılmamakta, etik kurallar gözardı edilmektedir. Buna karşın hedef bellidir: Aşağılamak, hakaret etmek, küçük düşürmek. Bu yazılar sadece biz yazarların midisini bulandırmakla kalmıyor. Bu yazılar aynı zamanda Sovyet basını adına acı ve utanç vericidir."(bk. *Cumhuriyet* 22 Temmuz 1989).

benziyor. Ancak hemen belirtmek gerekir: Sovyet yeni solunun adayları da, toplumun ve partinin öteki kesimlerinde görülen hamlıktan muaf değillerdir henüz. Onlar da kendilerine göre bir toyluk, bir gecikmişlik yaşamaktadırlar. Böylelerinin, giderek daha çok keşfedilen batı Avrupa Marksist düşüncesinden yararlanarak gerçekleştirecekleri yeni yapılanmaların hemen ilk ağızda gelişkin bir nitelik taşımasını beklemek de hayalcilik olacaktır. Sözgelimi Gramsci'nin düşüncelerinin kömünist harekete neleri ve nereye kadar kazandırabileceği batı Avrupa'da aşağı yukarı ortaya çıkmıştır. Aynı düşüncenin bu kez Sovyet marksistleri aracılığıyla Sovyet kömünizmine çok şeyler vermesini beklemek için herhangi bir özel neden görünmüyor.

Bütün bunlarla bir kez daha vurgulamak istediğim şu: Sovyet geleneksel solu, yenilenme sürecinin olanaklarından ve geçmişin derslerinden yararlanarak hamlığını üzerinden atarsa, örneğin Sovyet yeni solu karşısında, batıdaki geleneksel çizgilerden daha büyük avantajlar elde edebilecektir. Ancak en başta, o da, Brejnev döneminden kalma ve bugünkü glasnost mediokrundan hiç de aşağı kalmayan kendi prototipinden kurtulmak zorundadır.

Sovyetlerde yenilenme ile başlayan süreci ve yeni tip mediokrasinin yükselişini iyi çizenlerden biri de, tarihçi Maria-Pavlova Silvanskaya'dır. Silvanskaya'nın söyledikleri, benim görebildiğim kadarıyla, 1985 sonrası atmosferin kavranmasında büyük önem taşıyor. Yazar "Sabırsızlık" başlığını taşıyan yazısında, şöyle bir benzetme yapıyor: Isı sıfırın altına düştüğü halde su donmamış olabilir; ama suyun hemen yakınında bir el ateş ederseniz, çok kısa sürede donma görülür...⁸ Glasnost sürecinin ilk sesleri, suyu donduran bir etki yaratmıştır başka deyişle. Sonra, bu anla birlikte eğri tersine dönüyor ve herşey çok hızlı geliyor. Silvinskaya'ya göre bu kez insanları durdurmak, susturmak olanaksız hale geliyor...

Silvanskaya, yenilenme süreci bağlamında ilginç yığın psikolojisi örnekleri veriyor. Merkezi kimi çıkışların, yaygın deyimle "eşiği aştıran" (kendi örneğinde "suyu donduran") bir işlev gördüğünü anlatıyor. Söylediklerinden, glasnost'a bir linç mantığının egemen olduğu sonucu da çıkıyor. Linç, genellikle suskun ve pasif grupların, gerçekleşebilmesi zaman alan, ama en tipik ve durdurulmaz boşalma şekli oluyor. Bu eşik aşıldığında, örneğin Gorbaçov ve SBKP önderliği de aşırı gidenleri durdurumaktan aciz kalıyor. Mantıksalın ötesinde, bu sonuçlar fiili olarak da gözlenebiliyor. Çünkü görüldüğü kadarıyla Gorbaçov son bir yıl içinde en çok, fazla ileri gidenleri uyarmak ve dikkatli olmaya çağırarak uğraşıyor! Devam edersek, Silvanskaya, mediokrun öteki özelliklerini şöyle sıralıyor: Yeteneğe karşı savaş açmak, takındığı "demokratlık" maskesi altında sürekli olarak kendi gününün geldiğine inanmak, sabırsızlık, filistenlik...⁹

Gerçekten bugün Sovyet politik yazınına bakıldığında, en çok görülen bu oluyor*.

* Yukarıda anlatmaya çalıştığım glasnost mediokrunun bir türü, Türkiye'de de şekilleniyor. Eğer bir ad vereceksek, bizdeki daha çok "yeni düşünce mediokru" oluyor. Bu tipolojinin en belirgin özelliği, aslında angaje olduğu ve elinde olanak bulursa başkalarını da zorla "inandıracağı" şeyleri, gene aynı demokratik maske ardında, hep masum soru cümleleri ile dile getirmesidir. Ağzından hep soru duyarsınız: Dünyamızın yokolma tehdidi altında bulunduğu koşullarda sınıf mücadelesinin uçlarını daha da keskinleştirmeye çalışmak ne ölçüde doğrudur? Eğer işçi sınıfı ancak demokrasi okulunda pişebiliyorsa demokrasiden yana tüm kesimlerle önce demokrasiyi yerleştirmeye çalışma düşüncesi dikkate alınamaz mı? Sınıf düşmanlarımız olarak gördüklerimizle, güzel ülkemizin ve insanların iyiliği için birlikte pek çok şey yapabileceğimiz fikri "sınıf uzlaşması" diye bir kalemde silinip atılabilir mi? Bütün bu söylenenlere hemen kızmak yerine biraz düşünseniz olmaz mı? vb. vb.

Yaratılan ya da ortaya çıkan mediokrla devam etmeden önce, bir olasılıktan söz etmek istiyorum. Sovyetler'de, önümüzdeki dönemin ideolojik süreçleri, kendi somut içeriklerinden de önce ve mekan olarak, "merkez" ile "merkez dışı" şeklinde ikiye ayrılabilir. "Merkez" derken, Politbüro ve onun yakın çevresi ile Merkez Komitesi'nin ideolojik süreçlere duyarlı üyelerini kastediyorum. Hemen belirteyim: Burada, "merkez" in içinde, yenilenmenin iki kanadı olarak liberal eğilimle ortodoks çizginin, göreceli olarak daha ölçülü görüşlerle temsili beklenmelidir. Dışarda, bir başka deyişle "periferi"de ise, ideolojik oluşumlar uçlara doğru doğal bir yöneliş gösteriyorlar. Bu durumda Sovyet yeni solu, Merkez Komite glasnostçularıyla pek çok ortak noktada buluşabilmesine rağmen, asıl gelişim sürecini "dışarda" yaşayacaktır. Aynı şey, tek tek ortodoks tepkiler veren, ama henüz örgütsel ve ideolojik bütünlükten yoksun kesim için de söylenebilir mi?

Burada' daha farklı bir yaklaşım gerekiyor. Örneğin "merkez"deki çizgi, Brejnev döneminin ağırlıklarından kurtulup kendini yenileyemezse, bu bağlamdaki ideolojik yapılanma görevi de merkez dışına kayacaktır. Oysa önemli olan, merkezle bağların korunmasıdır. İdeolojik yapılanmada, merkez-çevre ilişkilerinin en azından etkileşime açık bir bütün oluşturabilmeleri, Sovyet sosyalizminin geleceği açısından çok daha sağlıklı olacağı benzetilmektedir*.

Şimdi mediokrasiye yeniden dönebiliriz.

"Önceden sınıf mücadelesi, sınıflı toplum üzerine bas bas bağırانlar, devrimci mücadele yöntemi diye herkesten fazla konuşانlar, bugün genel insani çıkarlar üzerine, insancıl

* Bence ideolojik planda yenilenmeyi bekleyen en büyük tehlike, tartışmaların uzak ve muhkem kulelerden yapıldığı, iletişimin büyük ölçüde koptuğu bir *ideolojik atomizasyon* ortamının doğmasıdır.

çıkarlar üzerinde de aynı şekilde konuşuyorlar." 10

Bilimler Akademisi parti tarihi kürsüsünden Prof. Vladlen Loginov böyle diyor. Haklı olduğundan kuşku duy-
mak için herhangi bir neden bulunmuyor. Üstelik bunun
Türkiye'li okur açısından da rahatça teslim edilebileceğini
sanıyorum. Örneğin bugün "yeni" tezleriyle tanınan Yuri Kra-
sin'in Türkiye'de 1978 ve 1979 tarihlerinde Konuk
Yayınları'nca basılan iki kitabını okumak yeterli. Krasin 10
yıl önce, devrimci yöntemleri ödünsüz şekilde savunup, "artık
çok ileri gittiklerine" inandığı Avrupa komünist partilerine
ve Ellenstein gibi tarihçilere "zılgıt" atmakla meşguldü. Son-
ra, çağın öyle böyle değil düpedüz atom çağı olduğunu görünce,
başka işler yapmaya karar veriyor. Krasin'in, mediokr değil
de yetenekli bir teorisyen olduğunu söylemek mümkün. Ama
onun bile ruhuyla mediokrasiye bu kadar yaklaştığı
koşullarda diğer "bilim işçileri" ne yapabilirler ki?

Daha önce de vurgulandı. Bu tür konularda son derece
gerçekçi olmak gerekiyor. Eğer SBKP'nin çok uzun süren bir
ideolojik durağanlık dönemi yaşadığını, bu durağanlık ve
otarşinin de kendine özgü üçüncü sınıf ideologlar yarattığını
söylüyorsak, yenilenme ile böyle bir sorunun dört yılda
çözülmesi beklenemez. Pek çok alanda gerçekten üçüncü
sınıf olan ideolojik söylemin, salt glasnost çıktı diye üç dört
yılda gelişkin bir düzeye sıçraması mümkün mü? Bunun ola-
mayacağını peşinen kabul etmek ve anlamsız beklentilerden
uzak durmak gerekiyor.

Sovyet toplumbilimine, bu arada da tarih yazımına
yönelik eleştiriler Politbüro düzeyindeki yöneticiler ta-
rafından açıkça dile getirilmektedir. Gorbaçov'un "ben ülkede
yıllardır, dikkate değer o kadar az şey okudum ki" dediği bi-
liniyor. Politbüro üyesi Aleksander Yakovlev de, tarih
yazımını ele alarak şöyle bir eleştiri dile getiriyor:

"Son zamanlarda, gerçeğe karşı işledikleri suçlar nedeniyle Parti'nin tarihçilerine yönelik artan bir tepki ortaya çıkmıştır. Tarihsellik ilkesini ihlali, tarihsel süreçlerin kişisizleştirilmesi (depersonalization), bütünlüklü dönemlerin tarihlerinde görülen 'boşluklar' ile şematik ve renksiz bir yazım, bu haklı eleştirilerden yalnızca küçük bir bölümüdür." ¹¹

İçinde Troçki'nin hiç adı geçmeyen devrim tarihleri ya da Stalin'i bir kelime ile olsun anmayan "Troçki'ye karşı mücadele" kitapları başka nasıl mümkün olabilirdi? Sansür mantığıyla yayınlanmış parti tarihleri okuyucuya en çok ne verebilirdi? Politbüro üyesi Yakovlev bunları eleştirmekte yerden göğe kadar haklıdır.

İyi de, bundan sonra iyisi yapılabilecek mi? Bir kere, "kişisizleştirme" alışkanlığından vazgeçileceği kesin gibi. Örneğin glasnost dönemi tarihlerinin "hakkını teslim etmek için" Buharin'den, lanetlemek için de Stalin'den söz etmemeleri mümkün olmadığına göre, artık isim de okuyacağımız kesin. Buraya kadar sorun yok ve "kişisizleştirme" gerçekten de aşılmış olabilir. Ama yeni tarih yazımının, Yakovlev'in deyişiyle "tarihselliği gözetir" bir yaklaşımla gerçekleştirileceği konusunda kuşku duymak için pek çok neden var. En başta Sovyet tarihçileri, bu işi romancılarla sinemacıların daha iyi yaptıklarına kanaat getirip yüklerini onlara devretmiş görünüyorlar. Bu işe girişmeye hâlâ niyetli görünenlere gelince. Evet, Yakovlev'in eleştirilerine hak vermemek mümkün değil, dedik. Peki, son yılların glasnost fitilli eleştirileri ötekilerden çok mu dengelidir, çok mu doyurucudur? Mevcut ürünlere baktığımızda bunu söylemek mümkün görünmüyor. Belki de ferahlama döneminin ilk ve hevesli ürünleri oldukları için, bu çalışmalarda çok önemli dengesizlikler göze çarpıyor. Bunlar bir bakıma doğal da

karşılsalar, şu soru yanıt gerektiriyor: Bu tür yeni dengesizliklerin yanıtı ve alması olarak ortaya sürülenler nedir? Eğer ortada bir glasnost mediokru varsa, ondan gelen tarih ve teori yazımının yanıtını kim verecektir?

Örneğin Gorbaçov'un, sözünü ettiğim türden dengesiz eğilimleri zaman zaman uyardığını biliyoruz. Örneklerini de vereceğim. Ancak yeni mediokrasiye ve glasnost dalkavukluğuna karşı en sert tepkilerin Parti ve devletin üst değil orta kademelerinden kaynaklandığını belirtmek gerekiyor. Bunların arasında oldukça ilginç bulduğum birkaçını genişçe aktarmak istiyorum. "Genişçe" olsun istiyorum; çünkü Sovyetler'de geleceğin ideolojik-politik kapışmalarının haritasını, bu eleştirilerden çıkarılacak malzemeyle çizmek mümkündür.

SBKP Merkez Komitesi bu yılın başında (6 Ocak 1989) "bilim ve kültür emekçileri" ile bir toplantı düzenliyor. Toplantıya, akademi üyelerinden gazete-dergi temsilcilerine kadar pek çok insan katılıyor. Daha ilginç, Gorbaçov'un konuşmasından sonra pek çok kişinin söz alıp eleştirilerini açıkça dile getirebilmesidir.

Rusya Federasyonu Yazarlar Birliği Başkanı Sergei Mihalkov, içinde bulunulan aşamada güçlerin pekiştirilmesi zorunluluğunu pek çok gazete ve dergi üstyönetiminin henüz kavrayamadığını, belirli hedeflere yönelik sert saldırıların arkasının kesilmediğini hatırlatıyor. Daha sonra *Ogonyok* ve *Moskva* dergilerinden örnekler vererek, yersiz ve yakışsız değerlendirmelere gidilmemesini istiyor. Söz alan bir sanatçı, Natalia Sats ise belki basit, ama glasnost mediokrunun teşhisi açısından son derece anlamlı sözler ediyor:

"Bana göre dürüstlük, zamanımızın en önemli değeridir. Bana glasnost hakkında ne düşündüğüm sorulduğunda, şu yanıtı veririm: Eğer glasnost dürüstlüğün kardeşi ise, önünde eğilirim. Buna

karşılık eğer glasnost insanların kendi çıkarlarını geliştirmelerinin yolu ise, tanımam onu. Perestroyka hakkında ne düşündüğüm sorulduğunda şunu söylerim: Perestroyka'ya saygı duyuyorum. Ama kimileri perestroyka kisvesi altında kişisel çıkarlarını sağlama ve kişisel hesaplarını görme çabası içindeyseler, bu da beni kuşkulandırır. İnanc ve iyimserlik olmaksızın yaşayamayız. İşte bu yüzden Korotîç bu işi allayıp pulladığında çıkar ona söylerim: *Ogonyok* bu işi çok allayıp pullamaktadır*."12

Gorbaçov ve Merkez Komite önünde, eleştiriler sürüyor. Daha sonra *Molodaya Gvardiya*'dan Anatoli İvanov konuşuyor. İvanov'un söyledikleri de önem taşıyor ve aynen aktarmak gerekiyor:

"Kültürel, ideolojik ve yazınsal alanlarda perestroyka'nın zaman zaman hangi yollardan geliştiğini düşündükçe üzülüyorum. *Ogonyok*, *Moskovskiye Novosti* ve Litvanya'da yayınlanan *Rodnik* ile diğerleri, zaman zaman küçük burjuva ve burjuva görüşleri savunmaktadırlar. Bu tür görüşleri geri püskürtmek için alışılagelmiş yayınlara başlanılmalıdır. Bunun olanakları yaratılmalıdır. İdeolojik mücadele vardı, hala vardır ve yarı da devam edecektir. Glasnost'a, perestroyka'ya ve demokrasiye

(*) İngilizce metinde, Sats'ın kullandığı deyim "lay it on thick" olarak verilmiş. Türkçe karşılığı birşeyi "ballandıra ballandıra", "yere göğe sıdırmamak" oluyor. Yani Sats'a göre Korotîç ve *Ogonyok* bizim daha iyi anlayacağımız bir deyimle, bu işin işportacılığını yapıyor. Ben, "allayıp pullama" sözcüğünü kullandım. Ayrıca, sözü edilen Korotîç'in *Ogonyok* dergisi editörü, derginin başına adeta paraşütle indirilen ve o günden beri büyük tepki çeken Vitali Korotîç olduğunu ekleyeyim.

hava kadar ihtiyacımız var. Bu açıktır. Ancak şu da açıktır ki, renkler bir ton değiştirildiğinde, vurgu kaydırıldığında, insanlar glasnost'u, demokrasiyi ve 'perestroyka' sözcüğünü bu kavramlara karşı amaçlar için kullanmaya da başlayabilirler."¹³

Sonra da önde gelen bir partili, SSCB Bilimler Akademisi Ekönomi Enstitüsü Müdürü Leonid Abalkin söz alarak bir başka ilginç noktaya değiniyor. Bugün "başbakan yardımcılığı" gibi bir konumda olan Abalkin, yürürlüğe sokulan takım kontrat ve o sıralarda henüz uygulamaya girmemiş bulunan kira kontrat sisteminin yararına değindikten sonra, bunların birer kampanya halinde savunulmasına itiraz yöneltiyor. Abalkin'e göre, değişik yollar değişik yörelere uygun düşebilir ve bunlardan özel olarak birini ülke çapında kampanya haline getirmenin anlamı yoktur.¹⁴ Gorbaçov, bu görüşe katıldığını, Abalkin'in hemen ardından "hatta birbirine komşu iki çiftlik bile ayrı ayrı yolları seçebilir" ekini yaparak ifade ediyor. Böylece ülkenin dört bir yanındaki kolektif çiftliklerle devlet çiftliklerinin dağıtılmalarını savunan kesimlerin, henüz Parti'nin tam tasvibine mazhar olmadıkları ortaya çıkıyor.

Bütün bunlarla, bir ortamı anlatmaya çalışıyorum. Tepkiler, sürtüşmeler, karşı çıkışlar... Ama daha çok, bir belirsizlik, kimin neden yana olduğu, neyi nereye kadar savunduğu konusunda biriken soru işaretleri... Bir bakıma, ideolojik kaos ortamı. Sonuçta, glasnost mediokru da, bu ortamın geçici ama etkili tipi olarak ortaya çıkıyor.

Bağlantıyı, Gorbaçov başta, yenilenme erkanının konumuyla yapmak gerekiyor. Tartışmaların canlılığını övme adına kim ne derse desin, ortada gerçekten bir kaos, ideolojik bir belirsizlik vardır ve bunun kimi olumsuzluklar getirmesi de mümkündür. Daha önce de vurgulamaya çalıştım: Gorbaçov

bu koşullarda, ideolojik yapılanma sürecinin hızlandırılmasında ısrar ediyor. Reformculuğun somut ekonomik programlı, ama yeterli ideolojik destek ve perspektiften yoksun ekibi, bu eksiğini kapatmak istiyor. Bu isteği en açık şekilde gene Gorbaçov'un kendisi dile getiriyor. 1988 yılındaki Parti Konferansı'ndan kısa bir süre önce yaptığı önemli bir konuşmasında, ilginç görüşlere yer veriyor:

"Bugünkü süreçlerin ortasında, kimileri gerçekten de güvenlerini yitirmişlerdir. Kimileri şaşkınlığa uğramış, paniklemiştir. Ve panik-ki bu çok ciddidir- aşağıdaki türden sorularla kendini göstermektedir: Perestroyka sosyalizmin değerlerini yıkma ve reddetme anlamına gelmiyor mu? Yabancı bir olguya yol açmıyor mu? Size, bütün bunların son derece ciddi sorular olduğunu söylüyorum. Ve paniğe kapılanları da hemen bir kalemde sorumsuz ya da perestroyka karşıtı ilan edemem. Hayır yoldaşlar bu soruna ciddi şekilde, öteki uca gitmeden, şüphe beyan eden herkesi perestroyka karşıtı olarak damgalamadan eğilmeliyiz. Ben, "perestroyka düşmanı" deyimini basında yerleşik hale getirenlere özellikle karşı olduğumu da belirtiyorum."¹⁵

Bu elbette Parti Konferansı'ndan önce yapılan ve özellikle yatıştırıcı olmayı hedefleyen bir konuşmadır. Ayrıca perestroyka'ya ihtiyatla bakanların hep soru sormaları da, onların henüz bir düzeyi aşamadıklarını gösteriyor. Ama dile getirilen kuşklar ve Gorbaçov'un bunları yatıştırma şekli gene de çok önemlidir. Hepsinin, ilerisi için akılda tutulması gerekir.

Uzun sözün kısası Gorbaçov, perestroyka'nın "ikinci" aşamasına geçildiği, bu aşamanın en önemli görevinin de "ideolojik destek" olduğu inancındadır. SBKP önderliği

1988'den bu yana ideoloji desteğine, bu amaçla da doyurucu bir yapının ortaya çıkarılmasına özel önem vermektedir. Şimdi yapmamız gereken, henüz tamamlanmamış bu yapının öğelerine ve bugün revaçta görünen temalarına bir göz atmaktır*.

Yeni İdeolojik Yapı: Temeller Atılırken

Gorbaçov'un ve Politbüro'nun cesaretlendirici vurgularından sonra ideoloji alanında neler yapıldı?

Elbette burada tek bir kuruluşun ya da organın özel işinden söz etmiyorum. Sözünü ettiğim yapılanma çok yönlü, çok katımlı bir süreç. İdeal koşullarda buna Parti'nin öncülük etmesi gerekiyor. Sovyetler'de bugünün koşullarında ise süreçleri, Parti'nin klasik anlamda kolektif öncülüğünden çok, sivrilmiş isimler ve kuruluşlar (örneğin gazete ve dergiler) götürüyor. Parti'ye gelince, bu aşamaya kadar daha çok, belirli uçlara karşı uyarda bulunma, en genel sınırları çizme görevini üstlenmişe benziyor.

Hepsini birlikte ele alacak olursak yeni ideolojik yapılanmanın birkaç kanaldan geliştiğini söylemek mümkün. Birincisi, Bolşevizmin ve Sovyet kuruluş deneyinin en genel anlamda yeniden değerlendirilmesi ve kimi temel sonuçların çıkarılmasıdır. İkinci bir kanal, 1921-29 NEP deneyinin özel olarak incelenmesi ve gerekli görülen yönlerinin bir anlamda

* Yenilenmenin yerleşik ve doyurucu bir perspektife sahip olmadığı, yalnızca perestrojka eleştirmenlerinin görüşü değildir. Örneğin tarihçi Afanasiev de bu kanıdadır. Afanasiev 19. Konferans'ta konuşmuyor. "Konuşsaydınız neler derdiniz" sorusunu yönelten bir gazeteciye ise şunları söylüyor: "Gündeme getirmek istediğim başlıca konu, perestrojka'nın belirgin, bilim temelli bir kavrayıştan, prognostik bir modelden yoksun bulunmasıydı. Ülkenin nasıl olup da kendini bugünkü koşullarda bulduğunun nedenlerine ilişkin bilimsel bir çözümlemeye sahip olmamız, uzun dönemli bir politika oluşturmamız gerekir." (bk. *The CPSU Conference*, Novosti 1988, s. 43)

güncelleştirilmesi oluyor. Bu iki kanalla bağlantılı bir üçüncüsü de, NEP'in özel olarak öne çıkarılmasıyla birlikte, yeni bir sosyalizm anlayışının inşası çalışmalarıdır.

Evet, çok özet olarak yeni yapılanma süreçleri bu üç kanaldan geliyor. Kendi başına ayrı bir kanal saymasak da, belki bir dördüncü boyut olarak şu eklenebilir: Pratik görevlerle yüklü SBKP önderliği bir yandan ideolojik yapılanma sürecini gözeterek yaptığı uyarılarla doğrudan, öte yandan da ekonomik sorunların yakıcılığı altında yaptığı değinmelerle dolaylı yoldan, genel yapılanma sürecini etkiliyor. Sonuncusuna örnek olarak söylüyorum: Besin maddeleri sorunuyla boğuşan önderliğin bu alandaki her yakınma ve dileği, ne kadar pratik çıkışlı olursa olsun, ideolojik yapılanmada bir işaret ya da veri olarak ele alınabiliyor. Bu, kolaycı bir bakışla "öncülük görevinin yerine getirilmesi" izlenimi verebilir. Ancak uyarıcılık işlevi salt pratik sorunlardan çıkış aldığı için, yapılan iş gerçekte bu görevin tam karşılığı olmuyor.

Bugünkü koşullarda, kim olursa olsun, eline kalem alan herkesin yazdıkları, ideolojik yapılanmanın verisi ve belirleyeni sayılmalıdır. Ne yazık ki elimizde bunların tümünü dikkate alma olanağı bulunmuyor. Ayrıca bundan önceki yazılarda, "uç" ya da "aykırı" sıfatlarıyla nitelenen, bir bütün olarak Parti'yi bağlaması gerçekten düşünölmeyecek görüşlere yer vermeye çalışmışım. Burada yapacağım ise, belki daha "resmi" denebilecek, en azından ortalamayla daha gerçekçi yansıtan oluşumlardan söz etmek olacak.

Tarihsel geçmişin değeriendirilmesiyle başlarsak, yukarıdaki anlamda "resmi" ya da "ortalama" belirlenme olarak, elimizde iki ana yaklaşım bulunduğunu sanıyorum. Bunlardan biri, hep değindiğim gibi, Gorbaçov'un 1987 yılında Ekim Devrimi'nin 70. yıldönümü dolayısıyla yaptığı

konusmadır. İkincisi ise daha sonraları, özellikle de son bir yıl içinde besin maddeleri sorununun azgınlaşmasıyla, bu konuşmanın hassas noktalarına getirilen kimi rötuşlardan meydana gelen bir yaklaşımdır.

Gorbaçov'un 70. yıl konuşması ilginç bir belgedir. Burada özel olarak tarih değerlendirmesi bölümü üzerinde duruyorum. İlginçlik şuradan ileri geliyor: Gorbaçov'un bu konuşmasında öyle bir üslup var ki, bir yandan "sağ muhalefet" in tezleri reddedilip NEP'ten çıkışın haklılığı teslim edilirken, öte yandan ve aynı anda, NEP'e güncelleştirilmeye elverişli "sıcak bakışlar" da fırlatılabilmektedir. İnceliklere dikkat edelim. Sağ muhalefet suçlanır, "Parti'nin Stalin'in önderliğindeki öncü çekirdeğinin Leninizmi koruduğu"¹⁶, çıkış için başka yolun bulunmadığı, vb. söylenirken, eleştiri oklarının yöneldiği aşırılıklar hep kırsal kesimde yapılanlarla ilgilidir.¹⁷ Burada da Gorbaçov "orta köylülükle birlikte kulak'a karşı yapılan ittifaka özen gösterilmemesini" eleştirip, işi orada bırakmaktadır.

Kendi adıma, bunun oldukça ince düşünülmüş bir dengeye dayandırıldığını sanıyorum. Bu da bir "ortalama"dır; ama mediokrasiyi çağrıştıracak cinsten değil. Çünkü bu ortalama kolaycılığın ve sıradanlığın değil, ağır top ve silahların susturulduğu hassas bir barış dengesinin, ideolojik-politik bir "ince yol"un yansımasıdır. Başka deyişle 70. yıl konuşmasının yapıldığı koşullarda tarihsel geçmiş genel olarak ama açık şekilde aklanırken, tarım kesimi için gene de kapının bir ölçüde aralık bırakılmasına gerek duyulmuştur. Anlaşılan Gorbaçov ekibi perestroyka'nın tarım kesiminde kimi yeniliklere (ya da "eskiliklere" denebilir) başvurabileceğinin bilincindedir ve kapı da bunun için aralık tutulmaktadır.

Gene 1987 yılı söz konusu olduğunda, aynısı, perestroyka'nın mimarlarından sayılan Aganbegyan için geçerlidir.

Tahminlerin aksine, en azından geçmiş pratik konusunda Aganbegyan hiç de liberal bir formasyonu yansıtmamaktadır o günlerde:

"Bu bir ölüm kalım sorunuuydu. Eğer o zamanlar Sovyetler Birliği'ni endüstrileştirmemiş olsaydık, bugün yoktuk. Savaşı bütün sonuçlarıyla kaybederdik. Tarımın kolektifleştirilmesinde zor kullanılması doğru değildi. Gene kitlesel tutuklamalar, işe karneleri doğru değildi. Daha az sert bir idari sistem benimsemek mümkündü. Fakat bir bütün olarak endüstrileşme, tarihsel açıdan haklı çıktı."¹⁸

Türkiye'de, böyle düşünenlere bugün "Stalinist" diyorlar! Çünkü Türkiye'li marksistler, radikal glasnostçu sayıldığı halde Aganbegyan'ın bile "olmadığını" ileri sürdüğü almasığın var olduğundan çok emin görünüyorlar. Ancak dikkat edildiyse Aganbegyan da tek rezervasyonu tarımdaki uygulamalar için koymaktadır.

1987'de, yenilenmenin ilk iki yılında aralanan bu kapının, dördüncü yılın sonunda besin maddeleri sorununun ağırlaşmasıyla daha çok açıldığını söylemek gerekiyor. Şöyle söylemek de mümkün: 1987 yılının formasyonunda NEP en çoğu bir tür "uyuyan güzel" olarak seyrediliyordu. Bugün ise aynı uygulama bir "uyandırılmış canavar" potansiyeline sahip görünüyor.

Evet, günümüzde Sovyetler için "uyandırılmış NEP" ne ölçüde gündemdedir? Bu, önemli bir sorudur. Çünkü, teknik bir önlem olmanın ötesinde, ideolojik yapılanmanın temel öğelerinden biri de bu olacağı benzetilmektedir*.

* Az önce de söylediğim gibi. Türkiye solu NEP'ten çıkışa giderek daha büyük katılımlarla, bir "tarihsel günah" olarak bakmaya eğilimli görünüyor. Ancak, bunun yeni bir eğilim olduğunu da görmek gerek. İntibak süreci kimileri için kolay, kimileri için zor oluyor. Örneğin TBKP çizgisi "tarihsel günah" mantığına hemen kapılanmış görünüyor. TBKP dışında ise, gelişim eğrisini iz-

Sanırım önce de değinmiştim. NEP'le günümüzün yönelimleri arasında bir karşılaştırma yaparken özel bir dikkat gerekir. Bu bakımdan doğrudan "NEP'çilik" yerine "yeniden üretilmiş NEP" deyiimi çok daha yerinde olacaktır. Dikkat edilmesi gereken nokta şudur: Bugün NEP'i *aynen* tekrarlamak ne ölçüde olanaksızsa, yeniden üretilmiş bir NEP'in *belirli durumlarda* sosyalizm açısından 20'ler NEP'ine göre daha büyük bir tehlike oluşturabilme potansiyeli de o kadar büyük olabilir. Dolayısıyla NEP'in aynen tekrarlanması olanaksızlığı, "yeniden üretilmiş NEP'in" de zorunlu olarak daha az tehlikeli olacağı şeklinde bir sonuca götürmemelidir. Çünkü özgün NEP, halihazırda varolan bir olguya sıkı politik denetim altında ödün verilmesi ilkesine dayanıyordu. 1921-29 NEP'inin özü buydu. Yeniden üretilmiş NEP ise, bu kez bir bölümü artık mevcut olmayan eğilimleri, genel bir liberalleşme ortamında baştan yaratmak anlamına gelecektir. Tehlike, işte bu yüzden daha büyük olabilir. Konuya, örneğin *Kommunist* 'te yer alan bir yazıda şöyle değinilmektedir:

"Perestroyka sık sık NEP'le karşılaştırılmaktadır. Ne var ki NEP'in getirdiği, insanlara, aşinası oldukları bir teşvikler ve uyarıcılar sistemine, doğup büyüdükleri ve yüzyıllardır altında yaşadıkları bir sisteme kısmi dönüşü önermekti. Başka deyişle in-

lemek ilginç olacak. Örneğin Halil Berktaş geçen yıl Gorbaçov'un yaklaşımını değerlendirirken şunları söylüyordu: "Afanasyev'in Sovyet tarihi ve Stalin yorumuyla karşılaştırdığımızda Gorbaçov'unkinin çok daha dengeli, çok daha doğru, hatta bizimkiyle tıpatıp aynı olduğunu görüyoruz. Bu açıdan Yeltsin, SSCB'yi sosyalizm-içi kabul ettiğimiz anda, Sovyetler'deki bir sağ kanadı meydana getiriyor." (Berktaş, Halil; "Bazı Tarihsel Sorunlar" *Saçak*, no: 56, s. 27 dn.) Daha yakın bir dönemde (Mart 1989) Berktaş gene de bütünü teslim olmuş değildir. Bu kez aynı olayın "belki tarihsel bakımdan kaçınılmaz olduğunun söylenebileceği" düşüncesindedir. (bk. *Sosyalist Birlik*, no: 1, s. 46) Berktaş'ın bugün *Saçak*'ın 56. sayısındaki konumunu bütünüyle terkettiğini söylemek mümkün.

sanlardan psikolojik bir değişim geçirmeleri beklenmiyordu. Buna karşılık günümüzdeki politika, son iki, hatta belki de üç kuşağın deneyimine ve hareket motivasyonlarına ters düşen yeni bir tip toplumsal davranış gerektirmektedir. Buna hazır mıyız?" 19

Sovyet insanının bu "yeni" davranış şekillerine hazır olup olmadığı, intibak güçlükleri çekip çekmeyeceği, buradan bizim rahatça yargıda bulunabileceğimiz konular değildir. Kuşkusuz SBKP yönetimi bunu ölçüp biecektir. Ben yalnızca kişisel düşüncemi aktarabilirim: Posası çıkıncaya kadar çalışmak istemeyen ve iki içmeyi çok seven bir işçinin mi, yoksa her adımı maddi çıkar dürtüleriyle şekillendiren yeni tip bir Sovyet yupisinin mi sosyalizme daha çok yakışacağı, eğer seçme yalnızca bu ikisi arasında olacaksa, benim için her zaman tartışmalıdır...

Yeniden retilmiş NEP hareketinde, oldukça yersiz kaçtığı halde en st düzey yöneticiler tarafından bile başvurulan bir başka yol, uygulanması düşünülen politikaların Lenin'e atıflarla savunulmaya çalışılmasıdır. Aslında bu, perestroyka ve glasnost'un kendi temel esprisi ve hedefleriyle de çelişen bir davranıştır. Lenin'in temel sosyalizm anlayışının bir tür NEP'ilik olduğu, 60 yıl yanına kimsenin yaklaşamadığı bu büyük gerçeği de en sonunda glasnost'un keşfettiği türünden iddialara ancak budalalar inanır. Lenin'in 1920-23 yaklaşımlarının, bir politika olarak NEP'e daha uzun süre devam edilmesi doğrultusunda olduğu gerçekten doğrudur. Ancak bundan, Lenin'in genel sosyalizm anlayışının da NEP sınırları içinde kaldığı görüşüne sıçramak herhalde Lenin'e haksızlık anlamı taşıyacaktır.

Dikkat edilmesi gereken bir başka nokta da şudur: Lenin gerçekten de tarım kesimindeki kooperatiflere büyük önem vermiş, özellikle yaşamının son dönemlerinde kooperatifleri

tarımda sosyalizme götüren önemli kilometre taşları olarak görmüştür. Ancak Lenin hiçbir zaman bu kuruluşların aynı zamanda *kooperatif mülkiyet* esasına dayandırılması gerektiğini ileri sürmemiştir. Tersine Lenin'in yararlı gördüğü kooperatifleşme, devlet mülkiyetindeki topraklar üzerinde gelişecek bir süreçti. Dolayısıyla Lenin'in kooperatiflerden yana fikirlerini onun kooperatif mülkiyet yanlısı olduğu şeklinde yorumlamak hiç de doğru olmayacaktır.

Bütün bunları, kooperatif mülkiyet biçiminin kategorik olarak reddedilmesi gerektiğine inandığım için söylemiyorum. Amacım yalnızca Lenin'e her dönem için ve o döneme uyan ayrı bir kıyafet giydirilmesinin saçmalığına işaret etmek. İnsanlar sosyalist mülkiyetin bir biçimi olarak kooperatif mülkiyeti pekala savunabilirler. Ama bunun için illa da Lenin'i tanık göstermek neden gerekli olsun, bunu anlamak mümkün değildir*.

İlk adımda, ideolojik yapılanmayı etkileyen iki temel öğeye, yani tarihe bakış ile onun uzantısı olarak NEP'in güncelleştirilmesi çabalarına göz attık. Bir başka temel öğe ise, genel olarak evrensel sosyalizm mirasının, onun içinde de Bolşevik çizginin değerlendirilmesidir. Bu konunun büyük önem taşıdığında herkes birleşecektir. İlginç bir nokta, bugün Sovyet Marksizmi içinde bir tür "establishment"i, temsil eden akademisyenlerin çoğunun, yukarıdaki konuda doğrudan doğruya batılı ve "yeni sol" bir çizgiye eğilim göstermeye başlamalarıdır.

* Uzatmamak için ayrıntıya girmedim. Gerçekte Lenin'in kooperatifçilik hakkındaki fikirleri "çelişkili", eğer öyle değilse de zamanla değişken bir içerik taşır. Örneğin Lenin başlarda kooperatifleri tam tamına *kapitalist* nitelikli örgütlenmeler olarak görüyordu. Daha sonra, özellikle yaşamının sonlarına doğru, bunların sosyalizme geçişindeki rollerini vurgulamaya başladı.

Örneğin kimi Sovyet akademisyenlerinin, sosyalizmin gençl mirasını ve onun içindeki Bolşevik çizgiyi değerlendirirken, ellerinde bir neşterle sürekli olarak iyiyi kötüden, kötüyü iyiden ayırmaya çalıştıklarına tanık oluyoruz. Aralarından bir bölüm, bu işi yerel düzeyde, Rus devrimci hareketinin çerçevesi içinde kalarak yapıyor. Öteki kesim ise bu anlamda sınır tanımıyor. 18. yüzyıl sonlarına ve batı Avrupa'ya da uzanıyor.

Örneğin bir Sovyet akademisyenine göre 19. yüzyıl Rus devrimci demokrasisinde biri "otoriter" öteki ise "demokratik" iki eğilim barınıyor. Otoriter-bürokrat eğilimin temsilcileri olarak, Zaicnevski, Neçayev ve Tkaçev'in adları veriliyor. Vodolazor, yani sözünü ettiğim akademisyen, buna "kışla komünizmi" de diyor. Öteki "demokratik" çizgi ise Lavrov, Çernişevski gibi "iyi"ler tarafından temsil ediliyor. ²⁰

Vodalazor'un kötülediği eğilim, doğrudan doğruya, Rus devrimci demokrasisinin en jakoben kanadı oluyor. Dolayısıyla burada doğrudan doğruya jakobenizme cephe alınmış oluyor. Kabul etmek gerek; Rus devrimci demokrasisinde, jakobenlik ölçütüne göre ayrımlara gitmek gerçekten de mümkündür. Üstelik, Vodolazor'un isimlerle ilgili yerleştirmelerine itiraz etmek de gerekmiyor. Ancak burada önemli olan, Sovyet akademisyenin, Bolşevizmi, aldığı gelenekleri geliştirici bir üst düzey sentezi olarak değil de, geleneksel çizgilerin içinde boğuşup durduğu bir oluktan ibaret görmesidir. Bu durumda örneğin Bolşevizmin özgünlüğünden, yeni bir teorik-pratik yapı olarak kendinden önceki devrimci gelenekleri içinde erittiğinden, onlara yeni bir şekil verdiğinden söz etmek anlamlı olmayacaktır. Aynı mantık bir adım öteye götürüldüğünde, şu sonuca varmak da kolaydır: Sosyalizm, Marksizm, vb. hepsi birer örtüdür; önemli olan de-

mokrazi ile demokrasi dūřmanlıđıdır! Bir ara demokrasi, kendi ifadesi olarak Marksist sosyalizmi bulur gibi olmuřtu, řimdi gūn olmuř devran dōnmūřtūr ve demokrasi için bařka ifade řekilleri bulmak gerekmektedir, vb... Batı Avrupa komūnizmi, önemli bir blūmūyle, bugūn bu noktaya gelmiřtir. Sovyetler'de de aynı yolculuk için bekleyenlerin olduđu grūlūyor.

Daha fazlasını söylemek gerekmiyor. Kolayca tahmin edileceği gibi Vodalazor'un zūmlmeleri, Stalin'i "otoriter", Buharin'i de "demokratik" izgilerin temsilcileri olarak gösteren bir yapının inşasına yöneliktir. İyi de, Lenin ne olacaktır?

Vodalazor, bu konuda konuřmuyor. Yalnız o deđil, Sovyet ideologlarının pek çođu, bu konuyu ūstten geçiřtirmeyi tercih ediyorlar. Ama zaman zaman Lenin'in, Rus devrimci hareketinin jakoben deđil de "demokrat" kanadının temsilcisi olduđunu iddia edenler de çıkabiliyor. Ama her nedense Lenin'in bu konumuna kanıt olacak řeyler, 1920'ye kadar bir tūrlū bulunamıyor. Lenin'in bu anlamda "iyiliđi" ancak Devrim'e iliřkin yozlařma olasılıđından söz ettiđinde, Troçki'ye karřı polemiklerinin bir blūmūnde ve en çok da vasiyetnamesini yazarken belli oluyor. Tabii, Lenin'i böyle yorumlayanlar için. Ama dođrusu hiçbiri inandırıcı olamıyor.

Bir bařka Sovyet akademisyen, Burlatski ise daha uzaklara bakıyor. Burlatski'nin keřfine göre, demokratik eđilimlerle, savař ya da kıřla komūnizmi eđilimleri arasındaki ayrılık aslında çok önceden bařlamıřtır. Örneđin Saint-Simon ve Marx ilkinin temsilcileri iken, ceberrut eđilimi Babeuf ve Bakunin temsil etmiřtir.²¹ Burlatski řöyle sūrdūrūyor: "Bu akım (kıřla tipi komūnizm, m..) Leninist partide özellikle gūclūydū. Geri kalmıř bilinç dūzeyine ve kitlelerin otoriter-pederřahi siyasi kořullanmalarına

dayanıyordu. O zamanlar Lenin'in sağığında Parti'nin merkez komite politbürosunun en az yarısı zaman zaman 'sol komünizm'e yatkındı."²² Burlatski bunları söyleyebiliyorsa, Ekim Devrimi'nin ancak ve ancak parti ceberrut bir eğilimi temsil ettiğı, kitleler de yanlış koşullanmalar içinde olduğı için gerçekleşebildiğini 70 yıldır söyleyen batılı sosyalizm düşmanlarından neresi farklıdır ki?

Peki, gerçekten rahatsız edici gelenekler yok mu? Elbette var. Ve bence bunlardan önemli biri, önce RKP(B) sonra da SBKP'de bir türlü vazgeçilemeyen çubuk bükme geleneğidir. Bundan, güncel gereksinimler adına teoriye ve tarihe olmadık şekiller verilmesini kastediyorum. Bu yalnızca bugünlerde yapılıyor da değil. Baştan bu yana var ve gerçekten de bıkkınlık veriyor. Sözgelimi Sovyet ideologlarının 1960'lardan bu yana kendisine yaptıkları atıflarla, yani Lenin'in kendisini hiç okumadan salt bunlarla bir "Lenin kişiliğı" çizilmeye çalışılsa, ortaya büyük olasılıkla bir hilkat garibesi çıkacaktır. Organları arasında hiçbir uyum, hiçbir orantı ve denklik olmayan bir Lenin...

Geçmişı bırakıyorum. Bugüne bakıldığında, Sovyet akademisyenlerinin söyledikleri, ne yazık ki, okuyanları aptal yerine koymaktan öte bir anlama pek oturmuyor. Şimdi, Lenin "NEP'ci" iken bu gerçek 60 yıl keşfedilmeden duruyor. Devrim'i yapan Parti'nin yarısı "kötü" Babeuf-Bakunin-Tkaçev geleneğinin temsilcisi oluyor ve bunun zararları da 1985'den sonra Burlatski ya da bir başka glasnostçu tarafından ortaya çıkarılabiliyor... Bunları ve benzerlerini okuyan batılı Marksistlerin gülmemeleri mümkün değildir. Çünkü bunların çok daha gelişkinini, batı Avrupa'da 20 yıl önce 20 yaşındaki üniversite öğrencileri söylüyorlardı. Sovyet ideologlar biraz geç kalmış olmuyorlar mı?

Sovyet ideologlarının kuşkusuz bir amacı vardır. O da,

ideolojik yeniden yapılanma sürecinde, mümkün olduğunca çok tarihsel-teorik malzemeyle etkin olabilmektir. İyi de bunun için çubukla bu kadar oynamak zorunlu mu? Bunu anlamak mümkün olmuyor. Ancak aynı yaklaşımın geleneksel Sovyet politik üslubunun bir parçası olduğunu düşünmek ve ona göre bir yere koymak mümkün.

Önce SBKP önderliğinin tarih değerlendirmeleri, sonra NEP'in yeniden üretimi ve nihayet (resmi tezler olmamakla birlikte) Vodolazor ve Burlatski gibilerinin sosyalizmin mirasına getirdikleri "iyi-kötü" ayrımı... Eğer bütün bunlar ideolojik yapılanma süreçlerinin vazgeçilmez ve etkin öğeleriye, bunlardan nasıl bir yeni sosyalizm anlayışı çıkar? Bu soruyu umutsuzluk yaratma adına sormuyorum. Çünkü bu tür görüşlerin *hepbirlikte*, üstelik de 70 yıllık kuruluş deneyi olan bir ülkeye, yeni bir sosyalizm anlayışının bileşenleri olarak uyum içinde monte edilmeleri mümkün değildir. Bunlar, daha çok, sözünü ettiğim kaos ortamının çeşnisi içinde yer alırlar. Hepsi bir eleme sürecinden geçecektir. Ancak gene de bunlar ideolojik yapılanmanın nasıl bir ortam içinde cereyan ettiği ve edeceği hakkında bizlere fikir vermektedir. Ortam budur. Bu ortamda "sosyalizmi bir kenara bırakmak" zorunlu bir sonuç olmuyor. Bu, hiç kolay değil. Ama aynı ortamdan, bugüne kadar bilinen ölçüler içinde "devrimci" ya da "radikal" bir sosyalizm anlayışının egemen olmasını beklemek, geleceğin komünist toplumuna ciddi atıflarda bulunulacağını ummak, kısa dönem için pek gerçekçi olmayacaktır. Meraklılarının, kendilerini bu yeni duruma alıştırmaları gerekiyor.

* * *

İdeolojik yapılanma ve onun ürünü olacak yeni sosyalizm anlayışı konusunda belki en doğrudan ipuçlarını, gene üst düzey önderlerden elde ediyoruz. Örneğin Yakovlev'e göre,

sosyalizmin yalnızca araçları, biçimi değil, özü de değişikliğe uğrar²³. Bu, belki dikkat çekici, ama herşeye rağmen kapalı bir söylem oluyor. Örneğin "araçlar" ve "biçim" kategorisine sokulan nedir? "Öz" dendiğinde ne anlatılmaktadır? Ya da, örneğin Marx ve Engels'in klasik metinlerinde yer alanlardan hangileri "öz", hangileri "araç" ve "biçim"dir? Komünizm hedefi sosyalizmin özünde yer alır mı, almaz mı? Yoksa artık sosyalizm, kendi başına yerleşik bir konumu ve tanımı olan, ayrı bir formasyon olarak mı tanımlanmalıdır? Bunlar, oldukça ciddi sorulardır. Ancak Sovyetler'deki mevcut ideolojik yapılanmanın, bu soruları şu ya da bu yönde ama net biçimde yanıtlayabilecek bir olgunluğa ve açıklığa kısa sürede ulaşması mümkün görünmemektedir.

Peki, oluşturulması düşünülen "yeni" sosyalizm anlayışında Lenin'in kendi yaklaşımının işlevi ne olabilir? Sovyetler'deki tartışmalara göz atıldığında, Lenin'e başvurmanın netameli bir içerik taşıdığı dikkati çekiyor. Marksizm-Leninizm Enstitüsü direktörü G. Simirnov, geçmiş ve Sovyetler'deki temelde sosyalist üretimin yerleştirildiği görünüşünü tümünden reddeden çizgilerle diğerleri arasında bir orta yol bulmaya çalışıp sonuçta Sovyetler'de "sosyalist üretimin hüküm sürdüğü" yargısına ulaşırken, şöyle bir değerlendirmede de bulunuyor:

"Kimileri, Lenin'in herhangi bir sosyalizm anlayışı olmadığını bile ileri sürüyor ve bu iddiadan kalkarak, Lenin'in görüşlerini canlandırmak yerine kendi yolumuzu bulmamız gerektiğini söylüyor. Lenin'in, tahminde bulunurken ve geleceğin sosyalist toplumunu betimlerken dikkatli davrandığı doğrudur. Ne ki, Parti'nin ve ülkenin pratik deneyinden hareketle

toplumun varlığının çeşitli alanlarını kucaklayan reformlarla, sosyalizmi kurmanın yöntem ve araçlarını formüle eden de Lenin'den başkası değildir. O halde Lenin'in bir sosyalizm anlayışına sahip bulunduğunu, bu anlayışın SBKP ve diğer Marksist-Leninist partiler için kılavuz işlevi gördüğünü kesinlikle söyleyebiliriz." 24

Lenin'in bir "sosyalizm anlayışı" olduğunun kabulü ve bu anlayıştan yararlanılacağı ifadesi, Sovyetler'deki ideolojik yapılanmanın ürünü olacak sosyalizm anlayışı konusunda neler vadeder? Bu konuda kolaycı çözümlmelerden ve Lenin isminin verdiği rahatlıklardan uzak durmak gerekir. Çünkü özellikle 1920-23 yılları Lenin'ine bu anlamda yapılacak bir yatırımın, hem yatırımcıların pragmatizmi hem de güncel ortam açısından, NEP'ci sonuçlar vermesi de pekala mümkündür! Bugünkü Sovyet yönelimlerinin Lenin'i neredeyse 1921'de doğup 1924 yılı başında ölen bir politik lidere indirgemeye çalıştığı düşünülürse, bu hiç de uzak bir olasılık değildir.

Böyle bir çubuk büküş karşısında hiçbir zaman unutulmaması gereken, en sıcak ve yakın baktığı dönemlerde ve yazılarda bile Lenin'in NEP'e hep ömür biçmesi, tarımda sosyalizme geçişin süresine ilişkin tahminlerde bulunmaktan geri durmamasıdır. Bunun dışında, Lenin'e yönelik ciddi bir araştırmanın, başka konularla bağlantı içinde, onun sosyalizm anlayışına da yeni yorumlar getirmesi mümkündür. Ancak bundan böyle, geleceğin sosyalist toplumuna ilişkin tanımlar ya da sosyalizmin *ekonomi politiğinin* ayrıntıları konusunda Lenin'de, örneğin Stalin'de olanlara yaklaşan nicelikte malzeme bulmak mümkün değildir. Bunun doğru şekilde yorumlanmasını diliyorum: İkincisinin elinde en az çeyrek yüzyıllık bir

kuruluş pratiği vardı...

Son olarak, genel Marksizm anlayışına ilişkin bir yönelime dikkat çekmek istiyorum. İlk bakışta son derece "akademik" bir görünüm de verse, yeni ideolojik yapılanmada bu anlayışın oldukça temel bir önem taşıdığını sanıyorum.

Sovyetler'in önde gelen bilim adamlarından İvan Frolov'a göre, Marksizm en başta "insanın kurtuluşu ve gelişimiyle ilgili bir bilim"dir. Frolov şöyle sürdürüyor:

"Ekonomik ve politik değişim ile sınıf mücadeleleri de dahil olmak üzere gerisi, bu amaca yönelik araçlardan öte şeyler değildir."²⁵

Bugünün koşullarında pekçok kişiye "zararsız" hatta "doğru" gelebilir. Ancak benim yukarıdaki kuruluşa temel itirazlarım var. Daha açığı yukarıdaki söylemin, Marksizmin omurgası ile örtüşmediği inancını taşıyorum. Fark, en başta yapısal düzeydedir.

Marksizmin kendi özgün yapısı içinde, insanın kurtuluşu ile toplumsal değişimi ve sınıfı mücadelelerini bir *araç-amaç* ayırımına tabi tutmak kesinlikle mümkün değildir. Sınıf mücadelelerinin insanın kurtuluşunu getirmesi, buna yol açması Marksizmde elbette vardır; ama bu asla, bu mücadelelerin *araç* oldukları şeklinde yorumlanamaz. Özetle her türden araçsallık ve amaçsallık yakıştırması, Marksist kavramları materyalist içeriğinden alıp, idealizme taşıyan bir işlev görür.

Frolov'un Marksizm anlayışına ilişkin olarak iki ayrı yorum yapılabilir. Her ikisinin de, kestirmeden idealizme yaklaşacağı inancını taşıyorum. Birincisi: Eğer sınıf mücadeleleri ve değişim kendi başlarına birer nesnel gerçeklikse, metafizik bir yaklaşım dışında, bunlara "araç

olma" işlevi tanımak mümkün değildir. Bu, ancak idealist bir yaklaşımla mümkündür. Örneğin böyle bir çabanın, bir depreme ya da sel felaketine, diyelim "insanlara ders verme" ya da "onları uyarma" anlamında araçsallık atfetmeye *yaklaşan* bir yanı vardır.

Denecektir ki, bunlar kullanana göre araçtır. Evet, bu durumda işin rengi biraz değişiyor. Ama idealist ton büsbütün ortadan kalkmıyor. Tersine, kimi açılardan biraz daha güçleniyor. Çünkü bu kez, sahneye çıkarılan özne, kabul ettiği asıl amaç(insanın kurtuluşu) doğrultusunda etkin olabilmek için, bizatihi kendileri nesnellik taşıyan olgulara birer araç olarak eksiksiz *hükmetmeye* çalışacaktır. Oysa hiçbir özne, nesnel olgulara, bunları tam tamına birer araç olarak kullanabilecek bir mesafede dışsallaşamaz.

Marksizmin temel unsurlarını, araç-amaç kategorilerine göre ayırarak tanımlamayı bir yerden sonra hem yararsız hem de tehlikeli buluyorum. Ancak buradaki asıl amacım, bu örnekten hareketle, ilginç olduğuna inandığım bir nokta üzerinde durmak.

Marksist politika tartışmalarında, öznel faktörün önemine vurgu yapan ve buradan yola çıkan çizgiler genellikle "sol" eğilimle, hatta "sapma" ile özdeşlenirler. Bu yaklaşım genellikle "iradecilik"le, henüz olgunlaşmamış zeminler üzerine bindirilmiş devrimci atılımların sonuçsuzluğu ile birlikte anılır.

Sovyetler Birliği'ndeki felsefe çalışmaları uzunca bir süredir öznel faktörün rolünü iyice vurgulayan, hatta Lenin'in bu konudaki tavrını daha da geliştirerek aynı faktörü nesnellikle eş önemli bir düzleme taşıyan yönde geliyordu. Bu, glasnost'tan önce de böyleydi.

Ama, sonuçta ortaya çıkan şu oluyor: Günümüzde Sovyet bilim çevrelerinde, öznel faktörün artan önemi, hep bilinenin

ve beklenenin tersine sol değil, bu kez sağ bir yaklaşımın temellerini atmada kullanılıyor. Sovyet akademik çevrelerinde, bu nitelikte ciddi akımların boy gösterdiğine inanıyorum. Frolov'un az önce aktardığım yaklaşımı da, kanımca, aynı eğilimin varyantlarından biri olarak ele alınmalıdır. Evet, Sovyetler'de ağırlık kazanmaya başlayan bir yaklaşımda öznel faktöre gerçekten büyük önem tanınmıştır. Ama ne için? Bunun yanıtı da şöyle gibi: Öznel faktör, insanlığın genel çıkarları için nesnel süreçlere (sınıf mücadelesi, toplumsal değişim, vb.) ancak bu çıkarlarla uyumlu şekillerde müdahalede bulunacak, gerektiğinde bu süreçlerin (örneğin sınıf mücadelelerinin) genel insani çıkarlara aykırı düşebilecek yönlerini tereddüt etmeden "törpüleyecektir"...

Kuşkusuz, bütün bu söylediklerim, tartışmaya açık şeylerdir. Ancak, bugün Sovyetler'de sağ çizginin savunuculuğunu yapanların hemen hemen tümünün, ağızbirliği etmişçesine "öznel faktörün artan önemi"ni vurgulamaya koyulmalarını bir raslantı sayamıyorum. Doğrusunu söylemek gerekirse bunu, Marksist yorumun özünde yatan devrimci (ve devrimcileştirici) potansiyeli gölgelemeye yönelik bir çaba olarak değerlendiriyorum*.

Dengeci Müdahaleler ve Gelecek

Sovyetler'deki ideolojik yapılanma sürecinin verileri,

* Türkiye'de, kimsenin kimseyi ciddi olarak izlediğini sanmıyorum. Ama gene de bu noktada bir özeleştiri yapma gereği duyuyorum. Yukarıda söylediklerimden oldukça farklı şekilde, benim daha önceki yönelimim, hep öznel faktörün rolünün vurgulanmasını "sol", nesnelliğin öneminin vurgulanmasını da "sağ" ile özdeşleştirme yönünde olmuştu. Bu, bence artık eskimiş bir uyumu yansıtıyor. Öznel faktörün öneminin vurgulanması, pekala "sağ" bir içerikle de yapılabilir. Ben bunu geç görmüş oluyorum. Özne'nin önemini vurgulayayım derken, Marksizmin özündeki nesnel devrimciliğe haksızlık ettiğimi daha iyi anlıyorum.

aşağı yukarı bunlar.

Böyle bir sürecin, klasik anlamda bir "bitimi" olacağını söylemek, pek doğru olmaz. Daha doğrusu, gelecekte belirli bir tarihte bu ülkede yeni bir sosyalizm anlayışının şekillenip başka versiyonlara hiç yer tanımayacak ölçüde kökleşeceği düşünülmemelidir. Benim burada üzerinde durmaya çalıştığım, bugün özellikle hız verilmeye çalışılan haliyle bu sürecin hangi eğilimleri daha çok besleyebileceği idi.

Söz konusu sürecin önemli belirleyenlerinden biri, SBKP önderliğidir. SBKP önderliği derken de, Politbüro ile kalburüstü akademisyenleri kastediyorum. Özellikle Politbüro alındığında, SBKP önderliğinin 1985'ten bu yana dikkatli bir yol izlemeye çalıştığı görülüyor. Politbüro, kendisinin de bir anlamda "taraf olması" gerçeğinin ötesinde, tartışma sürecinin inatlaşmalara ya da tam bir sağırlar diyaloguna dönmesine neden olabilecek aşırı vurguların üzerine gitmeye çalışıyor. Bu süreç içinde, oldukça ilginç noktalar saptamak mümkün.

İlki çok açık: Politbüro, glasnost ve perestroyka yanlısıdır. Gene de bu, Politbüro'da görüş ayrılıkları olmadığı anlamına gelmiyor. Çünkü, aralarında Gorbaçov da olmak üzere kimi Politbüro üyeleri, yenilenmenin radikal yorumuna göreli olarak daha yatkın bir konum içinde görünmektedirler. Bu yatkınlık, örneğin Gorbaçov'un radikal glasnostçu sivriliklere zaman zaman daha hoşgörülü bakabilmesini de sağlamaktadır. Gerekçenin Gorbaçov tarafından açıklanışı da, öyle yabana atılır bir nitelik taşımaz: Her aşırılığın üstüne katı şekilde yürürsek, bu kez herkes susup kabuğuna döner ve işe baştan başlamak zorunda kalırız...

Bunda herhalde önemli bir gerçek payı vardır. İlginç başka noktalardan söz etmek mümkün. Örneğin az önce söylenenlere rağmen, Gorbaçov'un "yenilenme karşıtları"na

yönelttiği eleştiriler daha çok anonim bir nitelik taşıırken, radikal glasnostçuları hedef alan uyarılar kişileştirilmeye çok daha elverişlidir. Sözgelimi Gorbaçov radikallerin kulaklarını çekme amacıyla "sabırsızlık"tan, "tarihe nihilistçe bakmak"tan (Bu eleştiriyi özel olarak çok ciddi bulduğumu belirtmeliyim), "bir yarım doğrunun yerine bir başka yarım doğruyu geçirmek"ten vb. söz ettiğinde, bunlarla somut olarak kimlerin kastedildiği Türkiye'de bile çok rahat anlaşılabilmektedir. Buna karşılık "yenilenme karşıtları"nın eleştirisinde, çoktan ıskartaya çıkarılmış kimi eski görevlilerle Nina Andreyeva gibi bir iki sivri isim dışında, somut olunamamaktadır. Bence bunun nedenlerinden biri, "yenilenme düşmanlığı"yla ilgili sıfatların daha çok korkutucu ve sindirici mecazlar olarak kullanılmalarıdır. Sanırım onlardan böyle bir yarar umuluyor. Ötekiler, çok daha "reel"dir.

Gorbaçov ve Politbüro'nun müdahalelerinde dikkati çeken bir başka ilginç özellik, zaman içinde sergilenen değişimdir.

Sorun bu yönüyle ele alındığında "çelişkili" görünebilen bir nokta öne çıkıyor. En genel çizgileriyle bakıldığında Politbüro'nun ilk iki yılda (1985-87) perspektif olarak daha sol- da, ama radikal glasnostçular karşısında biraz daha hoşgörülü olduğu söylenebilir. Son iki yıl içinde ise, aynı kurumun eski konumuna göre biraz daha "sağa" kaydığı, buna karşılık da radikallere yönelik eleştirilerini bir derece daha sertleştirdiği görülebilir.

Gorbaçov ve Politbüro ilk iki yıllık dönemde örneğin NEP- NEP'ten çıkış, Stalin dönemi ve benzeri değerlendirmelerinde, görelî olarak daha ortodoks bir konumdadır. Aynı dönemde radikal glasnostçulara yönelik sert uyarılara ise daha az rastlanabilmektedir. Buna karşılık

1987-89 döneminde bir önceki ortodoks değerlendirmeler yumuşamış, NEP'e ve tarımın bugünkü durumuna bakışta görece olarak daha "liberal" bir konum belirmiştir. Nihayet aynı dönemde, hem radikal glasnostçulara, bu arada özellikle de "çok partili sistem" isteyenlere yönelik uyarıların dozu da sertleşmiştir.

İlk bakışta çelişkili gibi görünebilecek bu durumun oldukça basit politik açıklamaları olduğunu sanıyorum. Özetle, Bolşevizmin klasik taktikleri gene gündemdedir. Parti, özel olarak bir alanda gevşemelere gideceği zaman, başka alanları sıkma gereği duymaktadır. Bunu, Bahro'nun deyimini ödünç alarak, SBKP'de "Lenin'in partisinden birşeylerin halen yaşamakta olduğu"nın kanıtı olarak değerlendirmek de mümkündür. Parti, uygulanacak sarsıcı ekonomik politikalara, ideolojik planda bir de etkisini artırmış bir batı liberalizminin eşlik etmesi halinde pek çok şeyin elden kaçabileceğini hesap etmiş görünmektedir.

Radikal glasnostçulara yönelik eleştirilerin doz grafiğini izlerken, bu yılın başında "bilim ve kültür emekçileri" ile yapılan bir toplantıda Gorbaçov'un verdiği söylev, özel önem kazanıyor. Gorbaçov, burada şöyle diyor:

"Kimi tartışmalar sırasında, sosyalizmin sınırlarının perestroyka'ya sözde çok dar geldiği iddia edilmiştir. Halka azar azar, politik çoğulculuk, çok parti sistemi, hatta özel mülkiyet fikirleri satılmaktadır."²⁶

Gorbaçov konuşmasının devamında, geçmişe ve yaşanan herşeye *nihilistçe* yaklaşanlara da sert eleştiriler yöneltiyor. "Dışardan ödünç alınmış değerlerle hazırlanmış reçeteler"e karşı çıkıyor ve şöyle bağlıyor: "bize önerilen, tarihsel seçimimize ve halkımızın sosyalizm ideallerine bağlılığına güvensizlikten başka birşey değildir."²⁷ Az önce anlatmaya

çalıştığım gibi, bütün bu eleştiriler kişiler ve gruplar düzeyinde somutlanmaya, "perestroyka düşmanları" ya da "fren mekanizmaları" türü bir söyleme göre daha yatkındır. Sözgelimi "tarihe nihilistçe yaklaşım" denildiğinde, dinleyicilerin en başta popüler kimi Sovyet dergilerini ve bunların harika çocuk konumundaki editörlerini hatırlamaması mümkün değildir.

Gorbaçov'un 6 Ocak toplantısındaki bu uyarılarının özel bir önem taşıdığı, daha sonraki gelişmelerle de kanıtlanıyor. Toplantıdan kısa bir süre sonra, SBKP Merkez Komitesi'nin ideolojiyle ilgili tüm yöneticileri, cumhuriyetler komünist partileri ideoloji sorumluları dahil, iki günlük bir konferans için biraraya geliyorlar. Bu konferansın başlıca gündem maddesini, Gorbaçov'un az önce değindiğim konuşması oluşturuyor. 3-4 Şubat Konferansından sonra açıklanan görüşler arasında şu da yer almaktadır:

"Yeni politik düşünce ve yeni hareket biçimi toplumsal organizmanın dokusuna giderek daha çok nüfuz etmekte, her bireyin çıkarını ilgilendirir duruma gelmektedir. Bu, toplu hareketliliği artırmakta, ancak aynı zamanda kamu bilincinde çelişkili süreçler de yaratmaktadır. Bu süreçler, ifadelerini, ulusal-grupsal ve korporatif egoizmde, tarihsel geçmişin, güncel gerçeklerin ve ülkemizin bundan sonraki gelişme perspektiflerinin değerlendirilmesindeki aşırılıklara, nihayet sosyalizm ilkeleri ve idealleriyle bağdaşmayacak demagojik ve uç görüşlerin belirmesinde bulmaktadır. Tüm bunlar, ideolojik çalışmanın biçim ve yöntemlerinde önemli değişiklikleri gerekli kılmaktadır."²⁸

Nihayet Gorbaçov'un yukarıda sözü edilen Konferans'tan birkaç gün önce Moskova parti örgütünde yaptığı bir

konuşmada söyledikleri, radikal glasnostçulara yönelik eleştiri dozunun sertliği açısından özellikle dikkat çekmektedir:

"Herşey yasa temelinde yapılmalıdır. Yasalara saygı gösterilmesini her geçen gün daha çok gözeceğiz. Perestroyka'nın pek ateşli kimi savunucularının, kimi görevlilerin kapı dışarı edilmeleri yolundaki taleplerini reddediyoruz. Böyleleri, özde, kurtulmak istediğimiz ve kınadığımızı eski yöntemlerin kullanılmasını öneriyorlar. Bu tür yöntemlere sarılanlar, politik görüşlerindeki darlığı, entelektüel potansiyellerindeki sefaleti ve düşünce biçimlerindeki aşağı düzeyi sergilemiş oluyorlar."²⁹

Bütün bu örneklerden, Gorbaçov'un radikal glasnostçulara da açık cephe aldığı sonucu çıkar mı?

Gorbaçov'un, en azından, glasnostçuların en sivri kesimine artık pek sıcak bakmadığı açıktır. Ancak bunun ne kadarının Gorbaçov'un ideolojik formasyonunda yer alan frenlerden, ne kadarının ise bu kesimin gerçekten inanılmaz dengesizliklerinden, hatta şımarıklıklarından kaynaklandığı ayrı bir tartışma konusudur. Şunu düşünmek de mümkün: Gorbaçov, kopardıkları tüm gürültüye rağmen radikal glasnostçuların bundan sonraki görevlerde lafları kadar başarılı olabilecek çapta ve dirayette unsurlar olmadıklarını görmüş, bu kez "öteki taraf"tan ciddi ve kararlı güçleri kazanmaya karar vermiştir... Gorbaçov'un yukarıdaki türden uyarı ve eleştirilerinin, bugüne kadar hep "mağdur durumda" görünen kesimlere güven, şevk ve kendisine yönelik bir sempati kazandırması mümkündür.

Dört yıllık yenilenme sürecinin iki evresi arasındaki farklılıklar, bunlardan ibaret değil.

"Stalinizm" kavramı, özellikle son iki yıldır, radikal ya da ılımlı pekçok glasnostçu tarafından rahatçı kullanılmaktadır. Dahası, yenilenme bayrağı altında yürütölen savaşın, özönde "Stalinizm" denilen bir yapıyı hedef aldığı da açıkça söylenmektedir. Gorbaçov'un ise, Stalin dönemine yönelik genel eleştirileri dışında, bu kavramı özel olarak kullandığına ben rastlamadım. Ancak, eğer kullanmışsa ve ben raslamamışsam, bunun Gorbaçov'un üç yıl önceki tutumu ile çelişkili olduğunu rahatlıkla iddia edebilirim. Çünkü Gorbaçov 1986 yılında *l'Humanite*'nin sorularına yanıt verirken, şunları üzerine basarak söylüyordu:

" 'Stalinizm' komünizm karşıtlarınca uydurulup Sovyetler Birliği'ne ve bir bütün olarak sosyalizme iftira atmada sıkça kullanılan bir kavramdır.'³⁰

Bu durumda Gorbaçov'un "Stalinizm" kavramını bir daha kullanmamasını bekleme hakkı doğuyor. Ancak Gorbaçov bu kavramı akıllarına estiğı her yerde kullanan Sovyet bilimadamları ve tarihçilerinin de "Sovyetler Birliği"ne ve bir bütün olarak sosyalizme iftira atma" amacı taşıyıp taşımadıklarına açıklık getirirse, bu iyi olacaktır. Yok eğer onlar aynı kavramı "başka" bir içerikte kullanıyorlarsa, arasındaki farkı izah etmesi de gene yarar sağlayacaktır...

Şimdi, bir mola alıp düşünmek gerek. Gorbaçov'un örneklerini verdiğim türden çıkışları ideolojik yapılanma sürecini nasıl etkiler? Bu soruyu yanıtlamaya çalışırken, gerçekleri peşinen görmek zorunlu. Birincisi, bugün Sovyetler'de köklü reformların gerçekleştirilmesi, sosyalizmin geleceğı açısından gerçekten de büyük önem taşımaktadır. İkincisi ve daha önemlisi, bugün ortada, bu reformları

gerçekleştirmede plan ve kararlılık sahibi bir başka ekip görünmemektedir. Açık konuşmak gerekirse radikal glasnostçular işin gürültüsünü, onlarla boğuşan karşıtları da şimdilik daha çok "geçmişin değerleri" söyleminde takılıp kalan nostalji seansları yapabilmektedirler. Durum, en azından bugün için böyledir.

Eğer durum buysa, yapılabilecek en doğru iş, ideolojik yapılanma sürecinde merkezle, yani Gorbaçov'un reformcu ekibiyle arayı yakın tutmak, ipleri büsbütün koparmamaktır. Bu, ideolojik yapılanmadan daha sağlıklı bir sentezle çıkılabilmesi için gerekli *politik* bir tavidir. Radikal glasnostçular, anlaşıldığı kadarıyla Gorbaçov'u bile çileden çıkaran tutumları ve özellikle "çok partili sistem" gibi Politbüro'nun da cephe aldığı önerileri piyasaya sürerek, kendi şanslarını iyi kullanamama durumuna geliyorlar. Buna karşılık ortodoks görünümlü kanadın daha inandırıncı ve etkili olabilmesi için, dağınık tepkileri aşıp "örgütlenmesi", eleştiri ve önerilerini daha net ve bütünlüklü şekilde dile getirmesi, en önemlisi de birtakım milliyetçi tortulardan arınması gerekiyor. Radikal glasnostçu ideologların özellikle işçi sınıfının maddi konumunu olumsuz yönde etkileyebilecek talepleri karşısında, ortodoks kanadın işçi sınıfına çok daha yakın olabilmesi de mümkündür.

Sonuç olarak tutarlı bir konuma ulaştığı varsayılan bir ortodoks çizginin merkezle olan mesafesini koruması ya da duruma göre giderek kapatması, hem yeni ideolojik yapılanmanın niteliği hem de Sovyet sosyalizminin geleceği açısından daha yararlı olacağı benzetilmektedir. Yapayalnız kalmış bir Gorbaçov ekibinin, ekonomik önlemlerin başarısı adına, eklektik bir ideolojik formasyonla tatmin olması mümkündür. Buna karşılık tecrit edilmiş bir ortodoksluğun, şovenist eğilimlere daha çok kapılanması ve Marksist teo-

riyle bağlarını gevşetmesi ihtimali vardır. Nihayet kendi haline bırakılmış bir glasnostçuluğun ise, sosyalizmle her türlü bağı koparmanın ötesinde, özellikle gençlik ve sorunlu ulusal ilişkiler kanalıyla yeni dertler getirmesi kaçınılmazdır...

Az önce de değinmiştim. Merkez ile radikal glasnostçuların arasının bir parça daha açılmasında, radikallerin "çok partili sistem" talebinde bulunmalarının da payı bulunuyor. İlginç olan, başka pekçok konuda hoşgörülü olan, ya da böyle görünmeye çalışan Gorbaçov ekibinin, sertliğini ve ödünsüzlüğünü en çok bu alanda göstermesidir.

Bu kararlılığın birkaç nedeni olabilir. Kimi ilkesel, kimi reel politik, hatta kimileri de tepkisel. Gene de, hepsinin içinde ilkesel nedenlerin çok daha ağır bastığı inkar edilemez. Başka deyişle Gorbaçov dahil Politbüro'nun, "demokrasi" denen şeyin ancak birden çok sayıda parti ile sağlanabileceği yolundaki inanca eğilim duyduğunu gösterir hiçbir işaret yoktur henüz. Gorbaçov ve Politbüro, oldukça haklı şekilde, Parti bünyesi ve işleyişinde gerçekleştirilecek hamlelerle, "batı demokrasisinden" kavram ve pratik ödünç alınmasına hiç gerek kalmayacağı inancındadır. Dahası, batıdaki gelişmelerin tarihini iyi izleyenlerin, bu ülkelerde geçerli olan olumlu kimi demokratik değerleri zorunlu olarak çok partililiğin sağlamış olması gerektiğini düşünmeleri için herhangi bir neden de yoktur.

Gorbaçov'un bugüne dek batılı komünist partilerin yayın organlarıyla yaptığı görüşmelerin, içerik olarak, ötekilerden daha ilginç bir nitelik taşıdığı görülüyor. Örneğin 1987 l'Unita'yla görüşmesinde demokrasi konusunda söyledikleri, dikkate değerdir: "Açık ki kimileri, okurlarını ve dinleyicilerini, Sovyetler Birliği'nin sonunda batıdaki türden bir demokrasi yoluna girdiğine ikna etmekten hoşnut

kalırlardı. Tam tersi, ben diyorum ki, biz Lenin'in Sovyet sosyalist demokrasisine ilişkin ilkelerinin özünü geliştiriyoruz."³¹ Belki daha da ilginç, Gorbaçov'un, demokrasiye "glasnost'la birlikte sıfırdan başladıkları" türünden iddiaları açık dille reddetmesidir: "halk, isteklerinin tersi olsaydı temel devrimci dönüşümleri gerçekleştirebilir miydi? Faşizme karşı savaşta bağımsızlık korunabilir miydi? Yıkılmış bir ülkeyi onarabilir miydi? Toplumsal ve kültürel gelişimde bugünkü yüksekliklere ulaşabilir miydi?"³² Yalnızca not edip geçiyorum: Burada Gorbaçov *l'Unita*'nın İKP'li yetkilileri karşısında, 30'lu yıllar için de "halkın isteği"nden söz edebilmektedir...

O halde Politbüro'nun, demokrasi konusunda batılı burjuva değerlere ödün verilmesine karşı ilkesel bir tutuma sahip olduğunu rahatça söyleyebiliriz*. Bu türden veriler kendi başlarına belirleyici olmasalar bile gene aynı sonuca götüren konjonktürel, hatta tepkisel takviyelerden söz etmek de mümkündür. Sözgelimi SBKP'nin tümü çok partililikten yana olsaydı bile, bunun uygulamasına hemen bu sıralarda geçilmesi herhalde intihardan başka anlama gelmezdi. Çünkü, açıkça ilan edilmese bile ortaya, sosyalist konsensus'u yeniden oluşturma gibi bir görev atılmıştır ve bu görev henüz tamamlanmamıştır. Böyle bir ortamda çok partililiğin anlamı, doğrudan doğruya merkezkaç kuvvetleri özellikle

* Aynı görüşmede İKP'li gazete yöneticisi Gorbaçov'a "demokrasi evrensel bir değerdir" diyen Berlinguer'i hatırlıyor. Gorbaçov'un buna verdiği yanıt da dikkat çekicidir: "Demokratikleşme kendi özel değerine sahiptir; çünkü maddi önkoşulları yerleştirmeye ek olarak, tek tek her bireyin çok yönlü gelişimi, vatandaşlık hakları ve sorumlulukları açısından gerekli koşulları da olgunlaştırır. Aynı zamanda, demokratikleşme, ancak sümürünün yokluğunun ve toplumsal mülkiyetin sağlam temeline oturduğu zaman gerçek olabilir." (bk. a.g.g. s.39)

teşvik etme anlamına gelecektir.

Bir başka neden, Sovyetler'de çok partililik için öteden beri görüş bildiren geleneksel muhalif tiplerin ülke içinde etkisiz ve bir anlamda saygınlıktan uzak konumlarıdır. Örneğin Saharov gibilerinin ABD başkanlık çevreleri dışında, Sovyet toplumunda da çok tutulan kişiler olduklarına aklı başında kimse inanmıyor. Kendi de rejim muhalifi olan Kagarlitski'ye göre, geleneksel muhalefet bugüne dek hiçbir zaman bir "toplumsal dönüşüm programı" önerebilmiş değildir. Kagarlitski, bu insanların özgürlük ve insan hakları sloganlarının kitlelerde yankı uyandırmadığını da ekliyor ve devam ediyor: Tek kozları, batının Sovyetler Birliği'ni zorlayıp ödün verdirmesidir... Bu "özgürlükçü" Sovyet muhaliflerinin, ötekilere göre daha katı tutum izleyecekleri düşüncesiyle batılı liderlerden Reagan ve Thatcher'i özellikle "tuttukları" da Kagarlitski'nin aktardıkları arasında.³³

Az önce, Gorbaçov'un batılı ülkelerin komünist partilerinin yayın organlarına verdiği demeçlerin çoğu kez diğerlerinden daha ilginç içerik taşıdığından söz etmiştim. Aynı şey, Sovyet liderin Küba'ya yaptığı son gezi açısından da geçerli. Gorbaçov, geçtiğimiz Nisan'da Küba'ya yaptığı gezide, "içeriye" ilişkin eleştirileri aracılığıyla "dışarıya" mesajlar verebiliyor. Örneğin Küba Ulusal Meclisi'nin özel oturumunda yaptığı bir konuşmada, Sovyetler'deki yenilenme sürecinde sabırsızlık ve maksimalizm adına "kuşkulu" ve "kabul edilmez" öneriler yapıldığına değindikten sonra, bunların deneyim ve siyasal kültür eksikliğinden kaynaklandığını ekliyor. Daha sonra yapılan bir basın toplantısında, bir basın mensubunun sorusuna da şu yanıtı veriyor: "Değerlerimize, yaptığımız seçime, sosyalizme sadığız (...) dolayısıyla kimse bizden farklı birşey beklemesin; perestroy-

ka ile gerçekleştirecek olduğumuz, sosyalizmin mükemmel-
leştirilmesidir."34 Bu sırada ilginç bir şey oluyor. Araya,
aynı basın toplantısında Gorbaçov'a eşlik eden Castro giriyor
ve şunu söylüyor: "Gorbaçov'un akıllılığı, geldiği ülkeye, ne
yapması gerektiğini dikte ettirmeye çalışmamasıdır. Buna
büyük hayranlık duyuyorum."35 Castro'nun bu araya
girişinden iki sonuç çıkartmak mümkün. Birincisi çok açık:
Castro daha önceki "dikte" meraklısı önderlerden öcünü almış
oluyor. Böylelerine normal bir özelliğe "büyük hayranlık" duy-
duğuna göre, Castro'nun aynı özelliği daha önce başkalarında
pek bulamadığı ve özlemle beklediği sonucunu çıkartmak
mümkün. İkincisi, Castro'nun söylediklerinden "zaten biz ya-
pacağımızı kendimiz biliriz" mesajını çıkartmak da zorlama
olmayacaktır.

* * *

Söyleyebileceklerimin sonuna yaklaşıyorum.

Gelinen bu noktada belki biraz daha rahat, katı ih-
tiyat sınırı pek çizmeden, özetle "gönül ferahlığı" içinde
konuşmak yararlı olabilir. Buraya dek söylenenlerden, bir-
takım perspektifler, olasılıklar türetmek mümkün. Hatta
bunları yeterli saymak ve daha ötesine geçmemek bile
düşünülebilir. Çünkü bu tür konuşma ve yazılarda "bu iş şuraya
gider", "şöyle olur" tipi kehanetlerde bulunmayı hiç sevmi-
yorum.

Gene de, söylediğim "gönül ferahlığı" içinde, bu sınırlar
bir ölçüde zorlanabilir. O halde, en başta konulan soru bir kez
daha karşımızda: Başarı halinde ne olacaktır, başarısızlık
halinde neler olabilir?

Bu, bir kere daha, "başarı" ya da "başarısızlık"tan
neyin anlaşıldığına bağlıdır. Burada salt kendi adıma
konuşuyorum. Örneğin benim için başarı, Sovyetler Birliği'nin,

önündeki ekonomik kilitlenmeleri aşır, halkın refah ve mutluluğunu daha kolektivist ve paylaşımıcı temellerde sağlayarak, sosyalizmin ileri evrelerine yol alabilmesidir. Kimileri, bunun büsbütün olanaksız olduğunu söyleyeceklerdir. Bir bölümü bizzat sosyalizmin kendisinin böyle bir şeyi başaramayacağı gerekçesiyle, öteki bölümü de Sovyetler'deki politik yapının ve önderliğin böyle bir niyetten yoksun olduğunu düşünerek... Herkesin yargıcı tarih olacaktır.

Ayrıca, başarı ya da başarısızlık ölçütlerini salt ekonomi alanında arayıp nihai kararı da buna bakarak vermek ne ölçüde gerçekçidir? Sosyalist bir ülkede ekonomik sorunları çözen ya da çözmeyen, dar anlamda herhangi bir teknisyen grubu değil, son tahlilde belirli bir ideolojik siyasal formasyon olacaktır. Bu bütünüğü hiçbir zaman gözden kaçırmamak gerekir. Benim görebildiğim kadarıyla Sovyetler Birliği, başta besin maddeleri olmak üzere tüketim malları, bütçe açığı, teknolojik yenilenme sorunları ile, halkın üretim sürecine ilgisinin sağlanmasında görülen tıkanıklıkları, sosyalizmin kazanılmış mevzilerini terketmeden de aşabilecek durumdadır.

Ama kimi durumlarda çok önemli olabilen ayrıntılar da vardır. Sovyetler Birliği'nin bugün kendine ve dünya sosyalizmine yapabileceği en büyük iyilik, ekonomide kendisini düzlüğe çıkartmak olacaktır. Bunun için, yeterince muhkem olup olmadıkları henüz tam anlamıyla sınanmamış kimi mevzilerden sınırlı bir geri çekiliş de gerekli olabilir. Üstelik bu geri çekiliş Sovyetler'i hiçbir şekilde "kapitalist" falan da yapmaz. Bu konuyu sermaye yapan felaket tellallarına çok fazla itibar etmemek gerekir. Ama dediğim gibi, önemli ayrıntılar da vardır. Az önceki saptamalarla, sanki sosyalizmin hiçbir net tanımı yokmuş, ne yapılsa yapılsın sosyalizmin sınırları sanki hiç ihlal edilmeyecekmiş gibi bir ra-

hatlığa da asla kapılmamak gerekir. Örneğin, daha önce de vurgulandı, üretim araçlarının özel mülkiyetine peşpeşe küçük yeşil ışıklar yakılır, sonra da bu ışıklardan geçen şey işgücünün metalaşması süreci olursa, sosyalizm için sonun başlangıcının gelip çatığından kimse kuşku duymamalıdır.

Güncel anlamını kaybetmiş gibi görünmesine ve kimse-nin doyurucu yanıt verebilecek durumda olmamasına rağmen, şu sorun gene de gündemde tutulmalıdır: Eğer sosyalizm kendi başına nihai bir formasyon değil de geçiş sürecinin bir evresi ise, daha ileri evrelere ilişkin olarak bugün hangi gerçekçi perspektifler çizilebilir? Perestroyka ve glasnost hamleleri-nin sözgelimi "başarı kazandı" denilebilecek bir noktaya ulaşmasından sonra, toplum düzeni olarak nasıl bir hedef konulacaktır? Bu düzenin temel özellikleri neler olacaktır?

Bugün kimse, bu soruları büsbütün "metafizik" sayma hakkına sahip değildir. En kötü durumlarda, en kritik ekonomik darboğazlar ve politik açmazlarda bile, sosyalistler geleceğe dönük birtakım iyimser perspektiflere sahip olabilmelidirler. Öbür türlü gerçekten, verili tarihsel dönemde varolanın olabilecek herşey sayıldığı, kendiliğindenci ve pusulasız bir gidiş anlamına gelecektir.

Dikkat edildiyse, bu çalışmadaki yazılarda hep "soyutlanmış" bir sorunla uğraşıldı. Başka deyişle, Sovyet sosyalizminin sorunları, örneğin uluslararası boyutlarıyla, kendi içindeki ulusal sorunlarla birlikte ele alınmadı. Üstelik bunlar son derece önemli etmenler oldukları halde. Örneğin Sovyetler'in giriştiği barış taarruzunun gerçekten somut sonuçlar vermesi ve uluslararası planda azçok kalıcılık izlenimi veren bir güvenlik ortamının sağlanması, burada çeşitli boyutlarına değinmeye çalıştığım süreçler üzerinde son derece önemli etkiler yaratacaktr. Daha kapsamlı ve eksiksiz bir değerlendirme yapacak olanlar sorunun bu boyutlarına

herhalde ayrı bir önem vermek durumunda olacaklardır.

Ben yeniden "ana konu"ya dönüp öyle bitirmek istiyorum.

Bunlar henüz çok sınırlı da sayılsalar ulaşıp okuyabildiklerimden ve izleyebildiklerimden, kendi adıma çıkardığım önemli bir sonuç var. Onu anlatmak istiyorum. "Sovyetler nereye gidiyor" türü soruları yarı eңdişe yarı merakla soranlara kesin yanıtlar verebilme iddiasını hiçbir şekilde taşımıyorum. Kimsenin bu konumda olabileceğini de sanmıyorum. Ama ulaştığım ve emin olduğum sonuç şu: Bugün Sovyeter'de, özellikle ideolojik yapılanma arenasında, eksikliği en çok duyulan şey, olgun, ilkeli ve örgütlü, gerçek anlamda *sol* bir çizgidir.

İlk bakışta bu, bir tür bölücülük, fraksiyon özlemciliği gibi görünebilir. Ama kesinlikle, bunlardan çok farklı bir oluşumdan söz ediyorum. Değindiğim *sol* çizgi, meydana, "sosyalizme yabancı görüşler sattığı" Gorbaçov tarafından da kabul edilen birtakım radikallerle, teknisyen yanları daha ağır bastığı için çok farklı ideolojik etkilenimlere hep açık duran bir ekibe bırakmamalıdır. Kesinlikle "onları saf dışı etmeleri gerektiği"ni söylemiyorum. Yeni çizgi kendi özgün sistematiğini koruyarak, başta bugünkü "merkez çizgi" olmak üzere mümkün olan tüm oluşumlara yakın durmalı, hepsini doğrudan etkilemeye çalışmalıdır.

Bunun yolu, olanağı var mı?

Bugün Sovyetler'de, Parti'de, henüz belki gelişkin bir teorik formasyona sahip bulunmayan, ama sosyalizmin topluma kazandırdıklarının farkında olan, onun insana ve geleceğe dönük tüm değerlerine titizlikle sahip çıkmaya aday güçler vardır. Bunlar, anlaşıldığı kadarıyla henüz örgütsüz, hazırlıksız, şaşkındır. Üstelik, gene anlaşıldığı kadarıyla, ideolojik-politik planda naiv denebilecek yönleri de vardır.

Ama en kötüsü, Rus şovenisti, aşırı milliyetçi çizgilerle aynı saflarda sayılabilmeleridir. Önce bu konuda mutlak bir ayrışma yaşanmalıdır. Yeryüzünde hiçkimse, büyük Rus gurununa, anti semitizme ya da benzeri ilkel yönelimlere dayanan garip bir "Sosyalizm savunusu"na saygı duyup bunu sahiplenmek zorunda değildir.

Çok hassas bir konu olarak, aynı çizginin "geçmişin değerleri"ne bakışı da önemlidir. Sovyet toplumunun pekçok kesimi için Stalin'in ayrı bir yeri ve değeri olması son derece doğaldır. Sabah akşam "kitleler"den dem vuranların, bu ülkede Stalin'in gerçek sahiplenicilerinin tam tamına "kitleler" olduğunu artık kabul etmeleri gerekir. Stalin'in "halk tarafından sevilen bir önder" olduğunu Stalin'e en küçük bir sempati duymayanlar bile kabul edebiliyorlar. Bunu kabul etmek "Stalincilik" yapmak olmuyor. Ama bu sevginin, Sovyetler'i ve sosyalizmi bugün daha ileri götürecek bir dinamizm olmadığı da ortadadır. Sovyet sosyalizminin, sosyalizmden geri gitmemek için Stalin'e bir yerde yaslanma gereği duyması mümkündür ve doğrudur. Ama bugün sosyalizmde daha ileri gitmek için bir "Stalin trampleni" hiç gerekmiyor. Bu ayrım mutlaka gözetilmelidir*.

Nihayet sol çizgi geleneksel kimi değerleri ve ilkeleri yeni bir düzen içinde yanyana dizmenin çok ötesinde, bunlardan aşılmış ya da yanlış çıkmış olanları ayıklayıp büsbütün bir yana bırakmaya ve yenilerini benimsemeye hazır olmalıdır. Sol bir çizginin sosyalist demokrasi, üretim, bölüşüm ve yönetim süreçlerinde işçi sınıfına gerçek bir katılımcılık

* Yukarıdaki"sınır-açıklık" kurgusu özgün model olarak bana ait değil. Bir toplantıda, Yalçın Küçük'ün Türkiye ve Kemalizm bağlamında kullandığını okumuştum. Sanırım "biz kemalizmden geri gitmeyiz ama kemalizm de bizi ileri götürmez" şeklindeydi. Kanımca Stalin ve Sovyet toplumu konusuna da çok uygun düşüyor. Burada kullanıyorum.

sağlaması ve gene aynı konularda başka bütün çizgilerin *ileri-sinde* yarılması gerekir. Başka türlü de söylenebilir: Bugün dünyada Jakoben önderlik modelinin pekçok yönünün gönül rahatlığıyla tarihe gömülebileceği çok az sayıda ülkeden biri olmalıdır Sovyetler Birliği.

Bugün Sovyetler'de sol bir çizgiyi zorunlu kılan nedenlerin arasında ülkedeki durumun dayattıklarının yanı sıra, dünya sosyalizminin çıkarları da vardır. Uluslararası bir ölçekte bakıldığında şu görülüyor: Sosyalizmin kuruluş pratiği sınırlı ve kuşatılmış kaldığı sürece, sağ tezlerin tehlikesi, sol tezlere göre her zaman daha büyük oluyor. Sözelimi klasik Troçkizmin tezi "tek ülkede sosyalizm, sağ sapmaya daha açık bir sosyalizm anlamına gelir"den ibaret olsaydı, bu kanımca doğru olurdu. Esasen Stalin'in yaptıklarını da (sanayileşme ve kolektivizasyonu kastediyorum) bu tehlike gözetilerek verilmiş, ama belki de dozu fazla kaçırılmış bir sol kuvvet aşısı olarak değerlendiriyorum. Bu nedenle, tarihsel olarak, büyük ve önemli bir adım olarak görüyorum. Ancak kendi kuruluş sürecinin kritik evreleri bir yana, Sovyetler, uluslararası ilişkilerinde görece olarak daha sağ bir politikalar bütününün temsilciğini yapmıştır. Bugün sağ ağırlık, uluslararası politikada, her zamankinden daha çok gündemdedir.

Ancak şurası da unutulmamalıdır ki, sözünü ettiğim sol çizgi Sovyetler'in uluslararası politik ilişkilerine içerde temsil ettiği ölçüde sol bir renk katma durumunda olmaya-caktır ve olmamalıdır. Dünya solu da, içteki ve dıştakini, belirli ölçülerde farklılaşmış parametrelerle değerlendirebilmesini öğrenmek zorundadır.

Öyle inanıyorum ki "sağ" ve "sol" sapmalar konusunda bugüne dek geçerli olan ve en başta da Sovyet yazarlarının sorumlu oldukları literatür, büyük ölçüde terkedilmelidir. Daha somutu sağ ve sol sapmaların, eşit zarar potansiyeline sahip, bilimsel ve teorik olarak da özdeş ölçütler ve

yöntemlerle saptanabilir yanlışlar oldukları yolundaki söylem, bir yana bırakılmalıdır.

Uzun uzun gerekçelendirmek yerine çok somut bir soru atmak istiyorum ortaya: Siz bugüne dek, belirli bir tarihsel süreklilik içinde kendi teorik bütünselliğini az çok saf şekliyle koruyabilmiş herhani bir "sol sapma" adı verebilir misiniz? "Anarşizm" diyeceklerle anarşizmin Marksizm içi olmadığını söylemek gerekir. "Goşizm" diyecéklerle soruyorum: Nedir goşizmin teorik temelleri? Kimi hatalı etkinlikler dışında teorik düzlemde irdeleyebileceğimiz bir birikimin ve bütünselliğin temsilcisi midir goşizm? Bunlara rahat yanıtlar verilebileceğini sanmıyorum. "Sol" davranışların, hatalı ve "sol" durum değerdendirmelerinin olabileceğini kabul ediyorum. Ama sürekli, sistematik ve teorik bir içerik taşıyan sağ sapmanın bir tür "zıt sureti" anlamında bir "sol sapma" olduğunu ve olabileceğini hiç sanmıyorum. Ve özellikle dikkatli olmak gerektiğine inanıyorum: Bundan sonra Marksist tartışmalarda "sol sapma" olarak kastedilen şeyin bizzat Marksizmin kendisi olma ihtimali her zamankinden çok daha yüksektir.

Bütün bu söylediklerimi, sosyalizmin kuruluş dönemleri için bir ölçüde yumuşatabilirim. Çünkü mücadele dönemlerinde sosyalizme ve sosyalistlere iyiden iyiye uzak düşen bir "komşu" olarak anarşizm, devrimden sonra, kuruluş dönemlerinde yeniden ona yaklaşır. Bu durumda, Marksizm ve sosyalizm içi kimi eğilimlerin bir tür "sol sapma" bütünselliğine ulaşması da mümkün olabilir. Gene de, kuruluş dönemlerinde büyümeden "diri" tutulabilecek böyle bir tavrın, restorasyon eğilimleri karşısında yararlı bir işlev göreceğini düşünmek demümkündür.

Sovyetler için gerekli olduğuna inandığım sol çizgi, elbette bu anlamda bir "sapma" olsun (!) demiyorum. Belki adına "sol" demek bile hatalı. Sovyetler için gerekli

gördüğüm, gelişkin ve gerçek bir sol çizgidir. Böyle bir çizginin Sovyetler'de bugün geçerli olan ve yakın gelecekte de hüküm süreceği anlaşılan koşullarda bir "sol sapma"ya evrilmesi ya da kendi içinden bunu üretmesi ihtimali yok denecek kadar azdır. Onun için, önerimin ürkütücü olabileceğini sanmıyorum.

Daha girişte de belirttiğim gibi, teorik kimi uzantılarına rağmen bu çalışmanın yapmaya çalıştığı tek şey, Sovyetler'de buzların çözülmesiyle akmaya başlayan bir ırmağın 1989 yılı bahar-yaz aylarında çekilmiş fotoğraflarını okurlara sunabilmektir. Özellikle "fotograf" diyorum. Çünkü bu dakikadan sonra olacak herşey, bu kitapta söylenenlerin bir bölümünü yadsıyacak, yadsır gibi olacak, ötekilerini ise belki de doğrulayacaktır. Ama fotoğraf da olsa, eğer iyi çekilmişse, nelerin beklenebileceği konusunda yaklaşık fikirler verebilir. Eğer çekmeye çalıştığım fotoğraflarda bu tür fikirler verebilmişsem, bu çalışmanın kendi ölçüleri içinde başarılı olduğunu söylemek de mümkün olacaktır.

NOTLAR

- 1- "Moskova'da Şafak Söküyor, Rudolf Bahro ile Görüşme, *Saçak* no.41, s.28
- 2- Canatan, Ö. Bedri, "Perestroyka ve Demokrasi", *Görüş*, no: 21, s.3
- 3- Gorbachev, M.; *At the Crucial Stage of Perestroika*, s.28
- 4- Afanasyev ile Sobesednik'te yeralan görüşme, *The CPSU Conference*, Novosti, 1988, s.43
- 5- Gorbachev, M.; *The Young People Are The Creative Force of Revolutionary Renewal*, Novosti 1987, s.9
- 6- Ertuğrul Kürkçü ile Sohbet-Tartışma, *İşçiler ve Toplum*, no:6, s.51
- 7- Kagarlitski ile *New Statesman*'da yapılan görüşme, *İktisat Dergisi*, no. 284, s.3

- 8- Silvanskaya, M.P.; "Impatience", *Perestroika: Views and Opinions*, Novosti 1987, s.51
- 9- a.g.y. s.53
- 10- Loginov, V.; "Ben İlah Olmaz Bir İyimserim" *Görüş*, no.32, s.31
- 11- Yakovlev, A.; *Modern Socialism..*, s.29
- 12- Gorbachev, M.; *To Build Up The Intellectual Potential of Perestroika* içinde, Novosti 1989, s.52
- 13- a.g.e.s.53
- 14- a.g.e. s.55
- 15- APN no: 38, 11 Mayıs 1988, s.4
- 16- Gorbachev, M.; *October and Perestroika: The Revolution Continues*, Novosti 1987, s.15
- 17- a.g.e.s.24
- 18- Aganbegyan, aktaran 2000'e Doğru, no:44, s.42
- 19- Kon, Igor; "The Psychology of Social Inertia" *Breaking Mechanism* s.27
- 20- Vodolazor G.; *Dünyaya Bakış*, no: 10, s.54
- 21- Burlatski, F; *Toplumsal Kurtuluş*, no: 19, s.28
- 22- aynı yerde
- 23- Yakovlev, A.; a.g.e. s.15
- 24- CPSU *Documents and Analysis*, no: 4, 26 Ocak 1989, s.24
- 25- *The Party, The State, The Society*, APN no: 10, 14 Aralık 1988
- 26- Gorbachev; *To Build Up...* s.7
- 27- a.g.e.s.27
- 28- CPSU: *Documents and Analysis* APN no:7 16 Şubat 1989, s.2
- 29- CPSU: *Documents and Analysis*, APN no:5 2 Şubat 1989, s.7
- 30- *M.Gorbachev's Answers to Questions Put By L'Humanite*
- 31- *M.Gorbachev's Answers to Questions Put by l'Unita*, Novosti 1987 s.36
- 32- a.g.g.s.37-38
- 33- Kagarlitski, B.; "The Dialectic of Change" *New Left Review*, no: 169, Mayıs-Haziran 1988
- 34- *Visit of M.Gorbachev to Cuba*, Novosti 1989, s.31
- 35- a.g.e. aynı yerde

Sovyetler Birliği'nde yaşanan reform süreçleri Türkiye solunda da tartışmalara yol açıyor. Gelişmelerin halen tüm hızıyla ve karmaşıklığıyla sürüyor olması, sağlıklı ve kalıcı değerlendirmelerde bulunmayı zorlaştırıyor. Bizzat yaşanan sürecin karmaşıklığına, Türkiye'de ağırlığı özel olarak hissedilen veri eksikliği de ekleniyor. Bu etkenlere teorik bir gelenekten yoksunluk da eklenince Türkiye solu sürecin görüntülerine saplanıp kalma tehlikesiyle karşı karşıya gelmiştir. Şu an çoğu yorumcu için cezbedici görüntü reform süreçlerinin demokratikleşme söylemidir.

Elinizdeki çalışma Sovyetler Birliği'ndeki gelişmelere, bu en eski sosyalist toplumun geçirdiği tarihsel evrimi gözönünde bulundurarak yaklaşıyor. Bu kitap bir tarih çalışması ya da yansız, akademik bir durum analizi değil. Bu çalışmada, Sovyet tarihinin bugünkü sorunlara ışık tutan öğeleri ile güncel gelişmelerin geleceğe dönük öngörülere basamak oluşturan özellikleri biraraya getiriliyor. Bu güncel değerlendirmenin Türkiye sol kamuoyundaki tartışmalara tarihsel bir çerçeve ve teorik bir derinlik katarak katkıda bulunacağını umuyoruz.

G E L E N E K